

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM
1933—1935. CYCLUS

MARKÓ ÁRPÁD
II. RÁKÓCZI FERENC
A HADVEZÉR

*

AZ 1934. ÉVI ILLETMÉNY

51875

II. RÁKÓCZI FERENC A HADVEZÉR

ÍRTA:

MARKÓ ÁRPÁD

BUDAPEST
KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1934

108480

108480

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.

13201

*„Az isteni Gondviselés vezérelt
elpusztult hazámba, hogy a szabad-
ságért fegyverbe kiáltó szó legyek. És
az egész ország meghallotta szóza-
tomat.“*

(Rákóczi emlékiratai V. 125.)

Rákóczi, Hágában 1739-ben francia nyelven megjelent „Emlékiratai“-hoz
csatolt eredeti metszet másolata.

ELŐSZÓ

ELŐSZÓ.

II. Rákóczi Ferenc személye a világháború előtti romantikus és politikai történetírás hatása alatt emelkedett az általános nemzeti kegyelet és tisztelet magas fokára. Az akkori történet-szemlélet megelégedett azzal a felemelő és megnyugtató érzéssel, hogy a nagyságos fejedelem valóban a magyar történelem legragyogóbb alakja, nagy államférfi, nagy hadvezér, de ennek a nagy nimbusznak alkotóelemeit nem vizsgálta részletekig menő alaposítással. Csupán az újabbkori történetkutatás foglalkozik azzal a feladattal, hogy a szereplő személyeket nem csupán külső tetteikből, elért eredményeikből, vagy az utókortól reájuk borított ragyogó palástban kívánja megismerni, hanem feltárva szándékaikat, egész lelkiéletüket, ezekből vetíti vissza személyük valódi képét. Az igazi nagyságok, ezek között első sorban II. Rákóczi Ferenc, az ilyen, — sokaknak mérésnek látszó, újszerű, de alaposabb és sokoldalú, — megvilágításnál csak nyernek értékükben, mert sok felesleges sallang lehull róluk és egyéniségüket a jövő nemzedék talán más köntösben, kevesebb legendás, de annál több emberi vonással ékesítve fogja megismerni.

A mult években megjelent „Magyar Történet“ e korszakkal foglalkozó kötetéből a fejedelemlről már oly mesteri és sok vonatkozásban új kép tárul elénk, amely valóban élethűen kidomborítva ábrázolja egész egyéniségét. De ez a nagy, összefoglaló munka, természeténél fogva, Rákóczi hadvezéri egyéniségével, mint részletkérdéssel csak általánosságban, néhány igen találó mondatban foglalkozhatott.

Thaly Kálmán, Márki Sándor és követőinek nagy táborá, tudományos és népszerű művekben ismertették Rákóczi életének jóformán minden szakaszát és tevékenységének főleg azokat a részleteit, amelyek államférfiúi, szabadsághősi, szervezői életére vonatkoznak. Mindezekben Rákóczi hadvezéri működéséről is szó esik ugyan, de csak mellékesen. A politikus, a jansenista, a bujdosó, a száműzött Rákócziról értékes művek láttak már napvilágot, de összefoglaló szakmunka a hadvezér Rákócziról eddig még nem jelent meg, pedig a felkelés 8 éve, 8 háborús év, s a felkelő sereg fővezére maga a fejedelem volt.

Hadtörténeti munkásságomban évek óta kizárólag II. Rákóczi Ferenc felkelése hadtörténeti vonatkozásainak felkutatásával és feldolgozásával foglalkozom, és a felkelés katonai történetének megírásán dolgozom. Mennél jobban belemélyedtem anyagom felkutatásába, annál jobban domborodott ki lelki szemeim előtt Rákóczi hadvezéri képének minden vonása, s azok összetételéből, hadvezéri tragikumá. Emlékirataiból, önéletrőlírásából és ezrekre menő leveleiből megismerhettem tervezgetéseit, nézeteit a hadviselés, szervezés és hadvezetés

különféle kérdéseiről. A nagy csaták rekonstruálásánál megfigyelhettem intézkedéseit, magatartását harc közben, a szemtanúk leírásából, a csaták utáni levelezéséből pedig felfogását a kudarcok, vereségek következményeiről és okairól. Igyekeztem magamat beleélni azokba a helyzetekbe, amelyekbe Rákóczi, alvezéreinek fegyelmetlensége vagy balkezűsége folytán került és így megértettem igen sok intézkedését, parancsát, amelyeket hadvezéri felelősségének tudatában kénytelen volt kiadni, sokszor jobb belátása ellenére. A Rákóczi kor eseményeinek tanulmányozásánál én Rákócziban mindenkor a hadvezért igyekeztem meglátni, vagyis sokoldalú tevékenységének ama részét, amelynek feltárását és meghatározását a történetkutatók eddig elmulasztották.

A magyar hadtörténeti szakirodalomnak ezt a hézagát óhajtanám szerény munkámmal némileg pótolni.

Kitűzött célomat úgy véltem legjobban megoldani, ha a fejedelem hadvezéri tevékenységének részleteit, természetük szerint, külön-külön fejezetekben tárgyalom. Rákóczi hadvezéri, összefoglaló képe után tehát legelőször a fejedelem hadsereg-szervezői tevékenységét ismertetem, azután a kuruc hadsereg tagozódását, összeállítását, fegyvereit, felszerelését, anyagi ellátását, harcmódorát, — szóval Rákóczi hadinépének külső és belső életét. A következő fejezetben Rákóczi stratégiai és katonapolitikai terveit és cselekedeteit vázolom és a 8 éves háború hadműveleteit nagy vonalakban, a kül- és belpolitikai helyzetekből magyarázható logikus összefüggésben.

E fejezetek megírásánál mellőztem minden aprólékos részletet és csak a fontosabb megállapításoknál utalok forrásokra, mert célom az, hogy összefoglalóan ismertessem Rákóczi tevékenységének ezeket a vonatkozásait és a kuruc hadtörténet könnyebben áttekinthető képét nyújtsam hadvezéri művoltának szemszögéből nézve. A felkelés előzményeinek, céljának, lefolyásának, valamint kimagasló hadi és politikai eseményeinek ismeretét fel kell tételeznem.

A Rákóczi csatavezetői tevékenységét ismerető fejezetben a tőle vezetett nagy csatákat, a felkutatott, s eddig fel nem használt források segítségével, részletesen igyekeztem rekonstruálni. Ezek a hadiesemények nemcsak hadtörténeti, hanem általános magyar történeti szempontból is rendkívül érdekesek és a fejedelem hadvezéri életéről alkotott nézeteimnek sok vonatkozásban szemléltető, tárgyi bizonyítékai.

Könyvem nem a Rákóczi felkelés részletes katonai története, hanem csupán a fejedelem hadvezéri képét megvilágítani kívánó munka, tehát a Rákóczi kor széleskörű irodalmának kiegészítő részlete.

Könyvem megírása főleg azáltal vált lehetővé, mert, mint a m. kir. Hadilevéltár tagjának, módomban volt a bécsi Kriegsarchiv anyagának, a Rákóczi korszakkal foglalkozó, eddig jórészt ismeretlen, vagy fel nem használt igen bő hadművelési irataiban évek óta beható részletkutatásokat végezni. A császári generálisok, Savoyai Eugen herceg, — mint az udvari haditanács akkori elnöke, — hihetetlen tekintélyét és hadművelési kér-

désekben feltétlen fölényét tisztelve, a magyarországi hadműveletekről is pontos helyzetjelentéseket, sőt összefüggő hadműveleti naplókat, diáriumokat küldtek Bécsbe. Ezeket a rendkívül fontos adatokat kiegészítettem s ellenőriztem az Archivum Rákócziánium adataival, továbbá Thaly Kálmánnak a Nemzeti Múzeumban őrzött gyűjteményével, végül a magyarországi állami és nagyobb magán- s néhány külföldi levéltárban felkutatott adattal.

Mély hálával és köszönettel tartozom a Magyar Tudományos Akadémiának azért a nagy megtiszteltetésért, hogy e munkám kiadásával kitüntettet.

Legnagyobb magyar tudós katonánk, a hadvezér és író, Zrinyi Miklós szavaival bocsátom útra könyvemet, azzal az ajánlással, amellyel olvasóinak kezébe adta hadtudományi munkáit:

„Én senkit nem akarok evvel tanítani, hanem magam tanulni; fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarul írjam, véghez vihettem-e, az te ítéleted rajta. Ezért én sem gyalázattul nem félek, sem dicséretet nem kívánok. Mert kevés dicséret csak tudni ezeket, hanem megcselekedni nagy: hazája szolgálataira fordítani még nagyobb.

Adja Isten, hogy minden fáradozhassék abban és hasznosan.“

Buda~~pe~~st, 1934. tavaszán.

Markó Árpád.
alezredes.

*„Sok szerencsétlenséget kikerülhettem volna, ha az alkalmatlan és tola-
kodó tanácsadóknak szilárdan ellenállok, de ehhez tapasztalatokra támaszkodó vezéri bizton-
ság kellett volna.“*

(Rákóczi: Emlékiratok V. 242.)

I.

RAKÓCZI HADVEZÉRI KÉPE ÉS TRAGIKUMA.

I.

RAKÓCZI HADVEZÉRI KÉPE ÉS TRAGIKUMA.

Egy hadvezér képességeinek megítéléséhez kétféle úton juthatunk. Az *első*, legközelebb fekvő, tehát a laikusok számára is legkönnyebb megoldás, — az elért sikerekből következtetett ítélet. De e téren a szakember már óvatosabb, mert nagyon sok példát ismerünk a hadtörténelemből, amikor az elért sikerben vajmi kevés része volt az azt élvező hadvezérnek. A kortársak és az utókor ez irányú véleménye sem fogadható el minden kritika nélkül. Ezért a *második* s talán az elsőnél szilárdabb alap, amelyre támaszkodva jobban felismerhetjük egy hadvezér képességeit, — valóságos egyénisége. Ezt azonban nemcsak tetteiből, elért eredményeiből, hanem leveleiben, intézkedéseiben leszűrődött elmefuttatásaiból, a hadiesemények tervezéseiben, az eredmények vagy kudareok megítélésében észlelhető gondolataiból állapíthatjuk meg leghívebben, még akkor is, ha működését siker nem koronázta.

Ha Rákóczit csupán az elért katonai, hadisikerek alapján akarnók hadvezérré avatni, akkor ha-

mis nyomokon járunk, mert a kuruc hadjárat sok szép és vitéz hadicselekedet ellenére, mégis csak katonai negativummal és a hadsereg felbomlásával végződött. De ha figyelmesen vizsgáljuk a fejedelemnek a hadjárat alatti egész életét, katonai tevékenységét, főleg pedig a háború második éve óta tanúsított magatartását a hadműveletek, csaták tervezésében, azután összevetjük ezt, leveleiből és az „Isteni Örök Igazságnak“ szentelt emlékiratából és önéletrajzából kivehető hadászati elveivel, akkor nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk azt, hogy II. Rákóczi Ferencben igenis voltak hadvezéri képességek. Sok hadvezéri tulajdonsággal bírt, sőt a gyakorlat és tapasztalat hiányát is sikerült neki az adott viszonyoknak megfelelően, a hadjárat folyamán eléggé pótolni. Hogy háborúját mégsem tudta dicsőséggel befejezni, annak nem ő volt az oka. A pudmericzi vereség után írja emlékirataiban: „Hadvezetésemben volt valami fátumszerű“. Ez igaz, — de ennek a fátumszerűségnek eredete nem mitológiai színezetű, eleve elrendeltségben keresendő. Annak végső oka alvezéreinek sok emberi és katonai gyarlósága és seregének sok-sok gyógyíthatatlan hibája és fogyatéksága volt.

A legnagyobb fogyatkozás, amit Rákóczi hadvezéri pályafutásában állandóan s leginkább érezhetett és amit pótolni már nem volt alkalma, a gyakorlat és haditapasztalatok hiánya volt. Édesatyja, I. Rákóczi Ferenc, fia születése után néhány hó múlva elhalt. Sem édesanyja, a hőslelkű Zrinyi Ilona, sem mostohaatyja, Thököly Imre nem gondoltak arra, hogy a fiatal Ferencet, Magyarország nagy területének (közel 1,400.000 hold)

jövendő birtokosát, katonai pályára neveljék. Reá, mint az ország legelső feudális főurára, erdélyi fejedelmek törvényes utódjára, más, nagyobb feladatok vártak. S bár az akkori reguláris hadseregek szellemének megfelelően, a fiatal Rákóczi herceg előkelő származása miatt bizonyára magas katonai állásokat tölthetett volna be, erre azért sem került sor, mert neveltetése, Munkács várának meghódolása után, Lipót császár és udvari környezetének befolyása és irányítása alá került, akiknek szintén nem volt érdeke az, hogy e gazdag, magyar főuri sarjból egykor hadvezér lehessen.

Égészen zsenge ifjú korában — alig volt 10 éves — azonban már közvetlen közelből volt alkalma egy várívás és védelem nehéz hónapjait végig szenvedni. Thököly Imre elfogatása után, Zrinyi Ilona megtagadta Munkács átadását, mire Caraffa 1685 novemberében körülzárta a várat s utódja Caprara tábornok rendszeres ostrom alá fogta. Közel 3 évig tartott az ostrom és Zrinyi Ilona, a hűséges Radics András várparancsnok (később Rákóczi jeles dandárparancsnoka) segítségével, hősies lélekkel védte a várat és vert vissza minden támadást. Rákóczi Ferenc, a gyermeki lélek gondtalanságával, de a jellemében már akkor megnyilvánuló komolysággal, bátran sétált édesanyja kíséretében a bástyákon és szemtanuk szerint akkor sem ijedt meg, ha sűrűn röpködtek a bombák s a tüzes golyók felgyújtották az épületet fejük felett. Amikor pedig fényes díszruhában, karddal, buzogánnyal, lóháton tartott szemlét egy ostromszünet alatt a megtizedelt várőrség felett és szép beszédben köszönte meg hűségüket és vi-

tézségüket, szemtanuk szerint mindezt azzal a természetességgel cselekedte, amely vele született s amely élete végéig jellemző volt minden nyilvános szereplésére.¹

18 éves koráig azután nem volt alkalma ahhoz, hogy katonai tehetségét fejlessze, tapasztalatait bővítse. Mikor felszabadult a bécsi udvar gyámkodó nevelése alól, még egyszer jutott érintkezésbe hadviselő katonákkal, de csak futólag és rövid ideig. 1694-ben felhívták Rákóczi figyelmét Amália Sarolta hercegnőre, Károly, Hessen-Rheinfeld-i uralkodó leányára. Rákóczi e házassági tervet nem utasította vissza. Mivel azonban ő és környezete attól féltek, hogy Lipót császár politikai okok miatt ezt a frigyet ellenezni fogja, abban állapodtak meg, hogy haditapasztalatok szerzésének ürügye alatt fog Lipóttól engedélyt kérni egy Rajna-vidéki utazásra s ez alatt megismerkedik menyasszonyával. A Rajna mentén akkor folyt az a háború (a harmadik németalföldi hadjárat 1688–1697), amelyet XIV. Lajos, 1688-ban kezdett egy európai koalíció ellen, amelynek I. Lipót is tagja volt. Rákóczi az engedélyt megkapta és sógorának, Aspremont gróf altábornagynak kíséretében elutazott a császári hadsereg táborába, mely Badeni Lajos herceg vezérlete alatt, 1694 augusztusában Heilbronn környékén táborozott. A Bécsben bejelentett utazási terv szerint, Rákócziéknak onnan a Belgiumban hadakozó Orániai Vilmos angol király táborába kellett volna tovább menni. Erre azonban már nem került sor, mert Rákóczi csak 15 napot töltött Badeni Lajos herceg seregénél s onnan előre megállapított tervek szerint Kölnbe utazott s ott

találkozott először Amália Sarolta hercegkisasszonnyal, aki szülei kíséretében várta őt. Nehány hét múlva megtartották esküvőjüket s 1694 szeptember havában Rákóczi már fiatal feleségével tért vissza Bécsbe.²

A kuruc felkelést megelőző években a fejedelem tehát csak mint 10—12 éves gyermek és mint 18 éves ifjú jutott közelebbi érintkezésbe a háborúval. Természetes az, hogy úgy bécsi hosszabb tartózkodása és külföldi, olaszországi utazásai alatt, végül Magyarországon való letelepedése után is, gyakran érintkezett magasrangú tisztekkel, katonai parancsnokságokkal és hatóságokkal, de mindezek révén a hadsereg életének csupán külsőségeit, esetleg néhány szervezési részletét volt alkalma megismerni, — a hadviselés, hadakozás lényege, a hadvezetés problémái gondolatkörétől távol állottak. Így azután akkor, amikor a kuruc hadsereg megszervezéséhez kezdett (1701 után Lengyelországban, majd 1703-ban Magyarországra való bejövetelekor) csak ezekre a felületes katonai ismereteire támaszkodhatott. Ez a magyarázata annak, hogy néphadseregének jellegét, főleg ami a fő-tiszti, tábornoki kar megszervezését és az abban uralkodó szellemet illeti, a nyugati hadseregben szokásos feudális alapon fejlesztette tovább. A hadvezetés problémáival pedig csak akkor kezdett olvasmányok segítségével, elméletben komolyabban foglalkozni, amikor Lengyelországban látta azt, hogy nem térhet ki népszerűsége elől s hogy a már elkerülhetetlen magyar felkelés legfőbb vezéri tisztjét a Gondviselés neki szánta.

Annak a férfiúnak, aki tömegek vezetésére van

hivatva, igen sok olyan jellemtulajdonsággal kell bírnia, amelyek őt az emberek fölé emelik s a vezetői szerepre predesztinálják. Az akarat, értelem, érzelem és ítélőképesség mellett olyan tulajdonságokkal is kell bírnia, amelyek vele születnek s amelyeknek hiányát sem a gyakorlat, sem a tanulás nem pótolhatja. Ezek az intuitio, inspiráció és fantázia. Államférfiak, nagy politikusok, de az állami vagy közélet más terén is szereplő vezetők, az életben, olyan szerepet játszanak, amilyenre őket az említett tulajdonságoknak bennük lévő részei arra képesítik. De, ha azokat a feltételeket kívánjuk megismerni, amelyek valakit hadvezérré avatnak, akkor igazat kell adnunk a németek legnagyobb katonapsychologusának, Clausewitznek, aki szerint 1000 ember közül alig lesz egy is olyan, aki maradék nélkül magában egyesíti mindazokat az erényeket, amelyeknek összetevése szüli a nagy hadvezért. E szigorú mérték korántsem lebecsülése a polgári élet vezérférfiúi mértékének, csupán annak hangsúlyozása, hogy a hadvezér felelőssége minden más vezetőénél nagyobb — hiszen százezrek életével játszik elhatározásainak minden pillanatában — különösen akkor, ha a hadvezér maga az állam, illetve a nemzet feje. A hadvezetés művészetét, illetve annak teljes fokát tanulás útján elérni nem lehet, arra születni kell.

Rákóczi nem volt a szó szoros értelmében vett „született“ hadvezér. Nem tartozott azok közé, akik mint Hunyadi János, Savoyai Eugen vagy Napoleon, — a hadvezéri jellemtulajdonságoknak jóformán összeségét már bölcsőjükből hozták magukkal. De megvolt benne a kellékek legfontosabbika, a

helyes ítélőképesség, azután a céltudatos és okosan megfontolt tervezésekre való alkalmasság, higgadtság, helyes szervezési érzék és a nagyobbvonalú stratégiai elgondolások iránti fogékonyság.

Minden hadműveleti rendelkezését alapos megfontolás után adta ki, hamar felismerte azt, hogy csapataitól mit követelhet. Nem volt egyoldalú. A kuruc fővezérek között ő volt az egyedüli, aki már akkor felismerte a gyalogság fontosságát és aki kellően értékelni tudta a várívás és védelem jelentőségét. Bár a kuruc vérmérsékletnek legjobban megfelelő portyázó, aprólék-harcmodor helyességét szívesen elismerte, meggyőződéses híve volt a nyugati, módszeres harceljárásoknak. Az erőket összefogva szerette alkalmazni s ellensége volt a csapatok szétdarabolásának. A vakmerő virtuosus, — „lesz, ahogy lesz“ elhatározás természetétől távol állott. Minden hazard fellépéstől visszatartotta őt hihetetlenül szigorú önkritikája és az a — bizonyos fokig fatalista — meggyőződése, amely e két kijelentéséből tükröződik vissza: „a jövődöt nem tudhatván, az történhető dolgok szerint kelletik kormányozni dolgomat“, és: „ugyanis csak abbul állott, áll is hadakozásunknak súlya, hogy a subjectumokat minden dolgainkhoz egyszersmind, mind bárdolni, mint az dolgot véghezvinni köll, és az rendszabás ujság lévén országunkban, kinek-kinek ab experientia tanulni kell, melly is mely késedelmes légyen, tapasztaljuk ugyan, de az időn erőt venni csak az Isten hatalmában áll“.

Az óvatosság lehet hadvezéri erény, de annak ellenkezője is, hiszen a csaták eredménye igen sokszor a fővezér hatalmán kívül eső imponderabiliá-

kon fordul meg. Rákóczi tudta azt, hogy mit követelhet seregétől, de hogy mit várhat, azt előre sohasem láthatta, mert a kuruc sereg sajátságos lelki, kiképzési és felszerelési adottságainál fogva, ugyanaz a csapat, teljesen azonos helyzetben és teljesen azonos körülmények között egyszer győzött, más-kor vesztett. Ez a tapasztalat volt az oka annak, hogy Rákóczi minden kockázatos vállalkozást került.

Kornis Gyulának az államférfi természetrajzáról megjelent munkájában a következő mély szántású megállapításokat olvassuk.³ „A nagy államférfi (nyugodtan mondhatjuk a nagy hadvezérre is ugyanezt) egész erkölcsi és szellemi habitusának, valamennyi lényeges tulajdonságának egy közös kútfeje van: a *hivatástudat*. Mélyen meg van győződve történeti küldetéséről, érzi, hogy az ő életének különös missziója van a nemzet életének irányításában... A hivatástudat mindig feltételez először ösztönösen, később mind tudatosabban egy politikai eszményt, melynek megvalósítása épen a küldetés tartalma. Ez legtöbbször a nemzet szabadsága, függetlensége: szabadságideál.“ A hivatástudat Rákóczi hadvezéri lényének is egyik legfőbb alkotórésze volt, szinte azt mondhatnók, az az erkölcsi alap, amelyre támaszkodva kezdte, folytatta és végezte hadvezéri pályáját. Ebben találjuk magyarázatát annak is, hogy még akkor is szinte makacs meggyőződéssel ragaszkodott a küzdelem, a hadjárat folytatásához, amikor, a felkelés utolsó éveiben, annak physikai és pszichológiai lehetőségei már megszűntek.

Rákóczi legfőbb jellemtulajdonságai: a legma-

gasabbfokú felelősségérzet, komolyság és kötelességtudás voltak. Ezért, amikor alig 27 éves korában haditapasztalatok és előképzettség nélkül kellett hadseregét felállítania, és gyakorlott reguláris ellenség ellen vezetnie, tőle telhetőleg igyekezett elméleti tudását fejleszteni. Tanulmányozta az akkori korban ismert stratégiai munkákat, szívesen meghallgatta és elfogadta a nálánál tapasztaltabbak tanácsát. A hadászat és harcászat elméleti, elvi kérdései, a hadvezetés problémái felett való töprengése leveleinek, majd később emlékiratainak, állandó kedvenc témája. Különösen amióta Forgách Simon generális megismertette vele Zrinyi Miklós hadtörténeti munkáit, érezhetjük megállapításain azok hatását. (A gyalogság értékelése, a tábori szolgálat részletei, stb.)

A felkelés első évében, még kizárólag Bercsényi és mások tanácsai után indult a hadviselés tereén is. De már 1704 nyarán — függetleníti magát, s Bercsényi tanácsa ellenére hajtja végre első önálló hadműveletét, — a Szeged ostromával végződő hadjáratát — s ezután már mindent maga tervez.

Gyakorlati érzéke is volt a hadvezetés különféle ágazatai iránt. Bizonyítják ezt reánk maradt szabályzatai, szolgálati utasításai. Attól az időtől kezdve, amikor serege már szilárdabb keretek között kezd kristályozódni, igen sok hadiartículus, edictum, hadiutasítás, regulamentum került ki a fejedelem és titkárainak tolla alól s ezeket jórészt maga a fejedelem fogalmazta.

Rákóczinak igen kifejlett formaérzéke volt, nemcsak a külsőségek iránt, hanem a hadsereg magasabb egységeinek, tagozódásának megítélése iránt

is. Utasításai szabatosak, mindenre kiterjednek, logikusan vannak megszerkesztve. Ezért hadműveleti terveiben kapkodást, ötletszerűséget sohasem találunk. Fegyelmezett gondolkodású, nagy történeti és általános műveltségű, higgadt vérmérsékletű ember lévén, hadvezéri tevékenységét is a külső és belső formák tisztelete jellemzi.

A hadsereg szervezésének minden ágazatával körültekintő gondoskodással törődött és legfőbb törekvése az volt, hogy néphadseregét, minél előbb reguláris, nyugateurópai minta szerint összeállított és vezetett sereggé alakítsa át.

Zrinyi Miklós örökbecsű hadtudományi munkáinak néhány találó mondatát idézem: „A királyokban semminemű mesterség nem oly szükséges, mint bene imperare, jól parancsolni. Ha ezt a mesterséget tudja, mindent tud. Így a hadi generálisokban is ez a mesterség elegendő, ha semmit többet nem tudnak is.“ Rákóczi jól tudott parancsolni. Látni fogjuk, hogy a csaták előkészítésében kiadott intézkedései mintaszerűek, s hogy ennek ellenére nagy csatáiban vereséget szenvedett, annak oka mindig alvezéreinek, csapatainak fegyelmetlensége, fogyatékos képzettsége s egyéb külső körülmények (átpártolások) voltak.

Mindenesetre igen sok jóindulat és rokonszenv sugallta azt a véleményt Rákóczi hadvezéri képességéről, amelyet egy, 1705-ben kelt s a magyarországi helyzetről Franciaországba küldött tudósításban olvashatunk: „Ce vaillant et judicieux prince, a qui il ne manque que des armées pour être un des plus grands capitaines du monde“. ⁴ (E derék és értelmes fejedelemnek csupán megfelelő hadserege hi-

ányzik ahhoz, hogy a világ egyik legnagyobb hadvezére lehessen.) Az az egy azonban bizonyos, hogy Rákóczi hadvezéri erényei más, — a kurucokénál fegyelmezettebb, — reguláris sereg élén jobban kifejlődtek és érvényesültek volna.

A magyar történet kevés vezéralakja dicsekedhetik olyan nagy személyi tisztelettel, amilyennel a hadsereg Rákóczit körülvette. Egyéni varázsa kétségkívül igen nagy lehetett, amit nem csupán jellemtulajdonságainak, hanem talán nem utolsó sorban méltóságos, megnyerő fellépésének is köszönhetett. A Des Alleurs-rel Magyarországra jött és a fejedelem közvetlen környezetében élő franciák tollából két szemtanu leírásunk van róla. Az egyik⁵ szerint Rákóczi magas termetű, szép növésű, arca szép, tartása fejedelmi. Kedves, előzékeny modorát különösen ki kell emelni, folytonosan tanul és igen jóakarátú. Sokat tud és mindent jól. Magyarul, latinul, franciául, olaszul, németül és lengyelül ír és beszél. Tiszteletreméltó, nemeslelkű, szorgalmas, bőkezűen adakozó, szigorúan betartja vallásának szabályait s a fiatal korban természetes szenvedélyeket le tudja küzdeni.

A másik személyleírás Des Alleurs titkárától, Chamillardtól ered.⁶ Lényegében ugyanazt mondja, mint az előbbi, de még néhány jellemző vonással egészíti ki a fenti képet. Rákóczit nagy, jól megtermett, telt arcú és élénk tekintetű szép embernek mondja, haja gesztenyeszínű. Jó lovas s rokonszenvet tud ébreszteni maga iránt. Gyöngéden parancsol és szigorúan büntet. Mértékletes, nem túri a pazarlást asztalánál, általában ellensége minden sületlen tréfálkozásnak, mert alapvonása a nagy

komolyság. Korán kel, naponta 4—5 órahosszat dolgozik, azután minden idejét csapatainál tölti, azok gyakorlatait vezeti, szemléli és őket arra a vitézségre és nemeslelkűsége buzdítja, amely az ő természetes tulajdonsága.

A személyes bátorság, bár elsőrendű katonai és emberi erény, nem feltétlenül szükséges hadvezéri követelmény, főleg akkor nem, ha a hadvezér egyúttal legfőbb hadur, államfő és annak az eszmének, amelyért harcol, szinte megtestesült szimbóluma. Nagyon bölcsen írja Zrinyi, Mátyás királyról való elmélkedésében: „Az ilyen vakmerőség had-fővezérekben nem kívánatos, s nem is dicséretes; egy puskapattanás elrontja életével az egész hadának, s országának szerencsáját. Azért nem a királyok tisztí az, noha a maga népének bátorítására mutathat ugyan néha több confidentiát is hogyses benne legyen.“ Rákóczinak nem kellett több confidentiát (ebben az értelemben bátorságot) mutatni, mint amennyi benne lakozott, mert benne ebből az erényből több volt, mint amennyit mutatott. Attól a naptól kezdve, amikor a vereckei hágón való bejövetele után Munkács alatt először került ellenséges puskatűzbe, sőt majdnem közelharcba, utolsó harcáig nem találunk olyan alkalmat, amelyben egy pillanatig is visszariadt volna attól, hogy haláltmegvető személyes közbelépésével példát mutasson alattvalóinak arra, hogy miképen kell ellenséges tűzben viselkedni. A halálfélelmet valóban nem ismerte. Ez talán szintén példás kötelességérzetének megnyilvánulása. Nem tartotta volna fejedelmi méltóságával s felelősségérzetével összeegyeztethe-

tőnek azt, hogy kibújjék a veszedelem alól ott, ahol ezer és ezer emberének élete forog kockán.

A fejedelem tevékenységének egyes jeleneteit, sok kiadott intézkedését, alantasai sokszor kifogásolták, bírálgatták. De a számtalan egykorú levél között, amelyeket a Rákóczi kor hadtörténetének tanulmányozása és feldolgozása közben elolvastam, s az Archivum Rákóczianum sok ezerre menő ckmánya között sem találtam egyet sem olyat, amelyben bárki is kétségbevonta vagy bírálni merte volna a fejedelem személyes bátorságát. Azt hiszem, ez a tulajdonsága, — ellenséges tűzben tanúsított bátorsága és hidegvére, — lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy katonái feltétlen tisztelettel és ragaszkodással tekintsenek reá. Ha hadserege környezetében tartózkodott, a táborban, egyszerűen élt. A felkelés vége felé katonáival együtt vette ki részét abból a sok nyomorúságból, szenvedésből, amit az időjárás s a rossz ellátás okozott. A romhányi csatát megelőző téli menetek alatt a hóviharnak kitett szellős sátrakban töltötte az éjjelt épúgy, mint katonái s nem engedte, hogy vele kivétel tegyenek.

•

E sok szép katonai, vezéri és emberi erény fénnyé mögött azonban árnyoldalakat is találunk.

Rákóczi rossz emberismerő volt s ezért katonai környezetének megválasztásában sem szerencsés. Egyeneslelkű, minden fondorkodástól távolálló, jó-hiszemű természetével jobban bízott alantasaiban, mint azok megérdemelték. Bercsényi erőszakos egyéniségével nem tűrt meg maga mellett Rákóczi közvetlen tanácsadói között mást, katonai téren ta-

nultabb tábornokot. Ezért szorult háttérbe Forgách Simon gróf, a kuruc tábornoki karnak elméletileg is legképzettebb stratégája, aki a mai értelemben vett hadsereg vezérkari főnöki állásra lett volna hivatott. Ezért nem vitte Bottyán János, a gyakorlati, erélyes vezér, seregszereparancsnokságnál magasabbra.

Rákóczinak kevés önbizalma volt. Soha sem kérkedett államférfiúi vagy hadvezéri dicsőségével s elsősorban önmaga iránt volt az elfogulatlanságig tárgyilagos: „nem vagyok pápa, hogy csalhatatlannak tartsam magamat. Keveset beszélek ex catedra. És midőn vétkemet corrigálnom kell, nem azt szégyellem, hogy corrigálok, hanem azt, hogy meg gondolatlanul cselekedtem“.⁷

Rákóczi legnagyobb hibája azonban erélytelensége, tartózkodó egyéniségéből kilépni nem akaró zárkózottsága volt. Főlényes szemlélőképes ségével a bajokat, hibákat felismerte, de nem volt erélye azok kiküszöböléséhez. Lármás haditanácsokon meggyőződése ellenére fogadta el alantasainak okatlan, tolakodó tanácsait (Nagyszombat, Pudmericz, Trencsén) s elejtette igen kitűnő, jól megfontolt terveit.

A fejedelem megjelenésével, méltóságteljes fellépésével, nagy műveltségével, megközelíthetetlen ségével hatott, de hiányzott belőle a szuggesztivitás tevékenyen ható tehetsége. Értem ezalatt azt, hogy nem volt képes meggyőződését, akarátát környezetére, — elsősorban alvezéreire — átvinni, ha kell, reájuk erőszakolni épen a legválságosabb pillanatokban. A csaták forgatagában, amikor látta azt, hogy alvezérei ügyetlenségükkel helyes terveit felborították és seregét bajba döntötték, a válságos

helyzetet nem erélyes intézkedésekkel, hanem személyének latbavetésével igyekezett jobbra fordítani (Nagyszombat, Trencsén, Romhány). Ez, közös tulajdonsága mindazoknak a hadvezéreknek, akik hozzá hasonlóan, gyakorlat, tapasztalat nélkül kerültek azonnal a legfőbb vezéri polcra, a nélkül tehát, hogy az alsóbb- és középső vezetés gyakorlati fogásainak elsajátítására alkalmuk lett volna.

Vezérgondolatainak helyességéről nem tudta alvezéreit meggyőzni. Hogy a fejedelem szuggesztivitásának ezt a fénytörését megértsük, el kell kalandoznunk kissé a pszichologia mezejére. Rákóczi alaptermészete a zárkózottság, tartózkodás, tehát bizonyos fokú passzivitás volt. A nagyhangú, hetvenkedő embereket gyűlölte. Egyéniségéből sohasem adott vagy mutatott többet, mint amennyi benne volt s minden tettét az őszinteség jellemzi. Mind kül- mind belpolitikai kérdésekben azt vallotta, hogy „az egyenesség a világon a legnagyobb ügyesség.”⁸ Amikor tehát fiatal korában egy olyan hadsereg élére került, amelyet neki kellett semmiből létrehozni, minden kertelés nélkül és mindenki előtt hangoztatta azt, hogy a hadakozásban újone, tanulatlan, tehát szívesen fogadja el tapasztaltabbak tanácsait, sőt örült, ha olyanoktól kérhetett tanácsokat, akik azt hitték, hogy értenek hozzá.⁹ Így nőttek a feje fölé a hadvezetés terén olyanok, akik csak annyival tudtak többet nála, hogy a török háborúban csatákban résztvettek, de a hadvezetéshez, értem ez alatt a magasabb kötelékek, seregek vezetéséhez szükséges elméleti és gyakorlati tudásuk nem volt. Amikor pedig Rákóczi a hadjárat későbbi éveiben már minden bizonnyal többet tudott

és magas intelligenciájánál és műveltségénél fogva az összefüggéseket jobban ismerte és megértette, mint azok, akiknek tanácsaival kezdetben élt, — túlságosan szerény volt ahhoz, hogy a már tanácsadás-hoz szokott környezetét leintse és szertehúzó haditanácsok helyett egyedül határozzon és intézkedjék. Hiányzott az önbizalma és zárkózottságába még jobban visszahúzódott akkor, ha azt vetették szemére, hogy nem ismeri a magyar katona természetét és a magyaros harcmodort, hanem meggondolatlanul követi a franciák tanácsait, amelyek a nemzet szellemével ellenkeznek.¹⁰

Rákóczi jóformán minden tábornokát, főtisztjét, legtöbb ezredparancsnokát személyesen ismerte és képességeiket helyesen ítélte meg. Hibáik iránt azonban igen elnéző volt. A fejedelem, talán korának leghumánusabb hadvezére, inkább elnézésével, jóságával ártott a nemzeti ügynek, mint kegyetlenségével. Tisztjei, katonái rajongtak érte, az önfeláldozásig menő szeretettel és tisztelettel vették körül, de, — nem félték tőle. Pedig a hadvezetés sohasem volt szelíd foglalkozás s a hadvezérnek nagyon sokszor nem szabad még a legkönyörtelenebb eszközöktől sem visszariadni, különösen ingadozó fegyelmű csapatokkal szemben, főleg nyílt gyávaság, ellenség elől való megfutamodás, engedetlenség eseteiben. Rákóczi csak nagy lelki tusák után adott engedélyt arra, hogy árulókat kivégezzenek, gyáva csapatokat megtizedeljének, vagy megtorlásképen császári hadifoglyokon vagy hűtlen községeken álljanak kegyetlen bosszút. Ilyenkor mondja róla környezetete, „már néki is megkeményedett a szíve“. Amikor a sárospataki vár ablakából könnyes sze-

mekkel nézte Bezerédj Imre kivégzését, nem arra gondolt, hogy ez az eddig oly vitéz brigadéros a hit-szegésével mennyit ártott neki és a hazának, hanem szíve mélyén sajnálta őt azért, hogy nem volt lelki-ereje a felkelés szent ügye mellett tovább kitartani.

De bizonyára a sok katonai kudarc volt az oka annak, hogy Rákóczinak hihetetlenül pesszimista nézetei voltak seregének, főleg tisztikarának használhatóságáról és értékéről. Seregéről emlékirataiban s leveleiben sokkal több lehangoló, a változhatatlanba beletörődő jellemzést olvasunk, mint elismerő vagy épen fellengzően magasztaló kijelentéseket. A sötétben látó hadvezérek működését, a hadjáratokban oly fontos — sors bona —, a hadiszerencse, pedig ritkán szokta kísérni.

Rákóczi kortársai közül Savoyai Eugen, Marlborough, Villars, Vendôme, XII. Károly és Nagy Péter cár kétségtelenül zseniálisabb hadvezérek voltak, mint ő. A fejedelem valódi nagyságát nem hadidicsősége, nem is hadvezéri működése alapozta meg, hanem fennkölt lényének erkölcsi tartalma, megalkuvást nem ismerő hazafiassága és önfeláldozásig menő önzetlensége. Az a helyzet, amibe ő mint hadvezér a felkelés kezdetén belekerült s amelyben az egész hadjárat alatt működni volt kénytelen, rendkívül fonák, zürzavaros és egészen különleges volt. Ezen csak olyan lángész lett volna képes uralkodni, aki egyesíti magában a savoyai herceg tervező- és szervezőképességét, a svéd király céltudatos hadvezetési ügyességét és az orosz cár, minden akadályon könyörtelenül keresztültörő akaratát.

A sors kegyetlensége megtagadta a fejedelem-től azt a gyönyörűséget, hogy a hadjárat során, serege élén, nyílt győzelmet arasson és saját szemével lássa ellenségének romlását. Csupán néhány kisebb győzelem, sikeres várostrom örömében volt közvetlen személyes része. Hadvezéri kalendáriumból hiányoznak a diadalmas, nagy ünnepnapok.

A nyolc éves háború 6 nagy csatája közül Rákóczi személyesen ötöt vezetett. Ezek közül négy, seregének tagadhatatlan vereségével végződött, az ötödiket pedig legfeljebb eldöntetlen csatának minősíthetjük, bár ez is inkább vereség volt.

Rákóczi hadvezetésének szomorú eredménye az, hogy seregével *sohasem* tudott döntő győzelmeket kivívni és hogy a vereségeknek *sohasem ő volt az okozója.*

Ez a fejedelem hadvezéri tragikuma.

„Az német ellen regularis had nélkül nem boldogulhatunk, melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat ujonnan szaporítsuk és fent hagyjunk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.“

(Rákóczi levele Esterházy Antalhoz 1710. január 24.)

II.

RAKÓCZI MINT HADSEREGSZERVEZŐ.

II.

RAKÓCZI MINT HADSEREGSZERVEZŐ.

a) *A felkelés kezdetén.*

II. Rákóczi Ferenc kuruc seregében testet öltött az az „exercitus Hungaricus“, az a magyar nemzeti hadsereg, amelyik évszázadokon keresztül volt minden magyar vágya, reménysége. Ez a hadsereg 8 évig szerepelt a magyar hadtörténet színpadán és azt egész Európa, mint a spanyol örökösödési háborúban szereplő önálló magyar hadsereget ismerte és elismerte. A minden ízében magyar kuruc hadsereg nemzeti jellege nemcsupán a hadsereg külső formájában, szervezetében, szolgálati nyelvében domborodott ki, hanem annak harcmodorában is.

Rákóczi 1703 június 16-án honfoglaló Árpád vezér útján jött a vereckei hágón Magyarországra, egy újabb honfoglalásra. De Árpád vezér, kíméletlen fegyelemhez szoktatott, törzsekre tagolt, harc-edzett lovas csapatot vezetett hazánk mai földjére, míg Rákóczit a magyar határon alig néhány száz nyomorúságosan felfegyverzett szegénylegény várta. Ebből a kezdetleges magból fejlődött, kimond-

hatatlan erőfeszítéssel a kuruc hadsereg, s ennek olyan ellenféllel kellett hadakozni, amely, a kuruc kor eseményeinek legrajongóbb tolmácsolója, Thaly Kálmán szerint is „sohasem volt harcedzettebb, fegyelmezettebb, soha sem volt jobban szervezve, jobban vezetve“, — mint ezekben az években.¹

Gyakran halljuk azt, hogy a magyar történet nemzeti felkeléseinek tárgyalásainál, a kuruc hadsereget s az 1848/49-es szabadságharc honvédségét, mint teljesen rokonintézményeket szokták emlegetni. Ez az összehasonlítás nem egészen helyes. A cél, amelyért — és az ellenfél, aki ellen — a nemzet e két felkelés korszakában küzdött, ugyanaz volt, de a felkelés eszköze, a nemzeti hadsereg, megalakulásában és jelentőségében már kevésbé hasonlít egymáshoz. Rákóczi felkelése kezdetétől végéig katonai probléma, annak egyetlen eszköze pedig nemzeti hadserege volt. A 48-as szabadságharc inkább belpolitikai probléma, amely nem kizárólag katonai megoldás útján kereste céljának elérését. De még nagyobb a különbség a két hadsereg megszületésének körülményei között. A 48-as honvédség első szervezői, Mészáros Lázár, Vetter, Görgey, Klapka, Bem sokkal könnyebb feladatok előtt állottak, mint Rákóczi, Bercsényi és segítő társaik. A Magyarországon, a szabadságharc kitörésekor elhelyezett magyar ezredek vagy ezredrészek tiszteikkel együtt, úgyszólván zárt egységekben esküdtek fel a szabadságharc zászlójára, sőt a magyar határon túl állomásozó ezredek közül is több osztag, zárt rendben szökött haza. Megvolt tehát az az alap és az a keret, amelyre támaszkodva jól ve-

zetett és kiképzett ezredek­ből reguláris sereget lehetett, szinte máról holnapra felállítani. Rákóczi feladata sokkal nehezebb volt. A Magyarországról toborzott kevés számú ezred, a spanyol örökösödési háború olasz és bajor hadszínterein harcolt akkor, amikor ő bejött. Zárt egységeket, fegyelmezett csapatokat nem talált itthon és a 8 éves hadjárat során ilyenek később sem csatlakoztak hozzá. A hadsereget tehát neki kellett semmiből megteremtenie, s az ország állapota — a 48-as időktől eltérően, — a teljes belpolitikai anarchia képét mutatta, olyan országét, amelyet a 150 éves török hódoltság utolsó segélyforrásaitól is megfosztott.

II. Rákóczi Ferencnek sem a hadvezetés, sem a szervezés terén nem volt tapasztalata és gyakorlata. Ezért fenntartás nélkül ajándékozta meg bizalmával az első szervezéseknél Bercsényi Miklós grófot, aki — bár szintén nem volt született hadvezér, — de rendkívül nagy áttekintőképességénél, erélyénél, éles eszénél fogva, erre a feladatra annál is inkább volt alkalmas, mert kettőjük közül ő ismerte jobban a magyar ember sajátos tulajdonságait s Magyarorszá­g akkori zilált közigazgatási helyzetét. Tekintélyt parancsoló fellépése miatt kezdetben az ő neve szerepelt mindenütt inkább, mint Rákóczié, sőt a későbbi századok történetírói s a magyar közvélemény jórésze még ma is, Bercsényit tartja a felkelés lelkének s a kuruc hadsereg megteremtőjének. Ez a megállapítás, ha az ember figyelemmel kíséri Rákóczi szerepét és működését az egész felkelés alatt, semmiképen sem helyes, főleg nem a katonai szervezés terén. Rákóczit egyik legnagyobb magyar történetírónk, Sza-

lay László igen találóan mondja „szemérmetes egyéniségűnek“. Nem szeretett előtérbe tolnakodni. Annál többet fáradozott azonban a seregszervezés minden ágazatában. A kuruc hadsereg szervezésében a csendes szervező hálátlan szerepét vállalta, de korántsem mint olyan csendes társ, aki a szervezésnek csak felületes irányításával vagy részletkérdéseinek lebonyolításával foglalkozott, hanem olyan, döntő hatáskörű és legfőbb fórumként szereplő egyéniségét, akinek agyából indult ki minden szervezési gondolat s akinek kezébe futott össze a szervezési kérdésnek minden szála. De mindezt csendesen s azzal az előkelő tartózkodással végezte, amely lelki alkatát jellemzi. Rákóczi a magyar történet egyik legnagyobb szervezője. S hogy életének legnagyobb alkotása, a kuruc hadsereg, a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be, azért alkotója nem felelős.

A szegény földettúró jobbágy, a koldusbotra juttatott városi polgár, a kifosztott kisnemes és a rendi kiváltságaiban korlátozott főnemes, a XVIII. század elején egy táborba sereglik Rákóczi Ferenc nevének varázsára. Az elmúlt évtizedek főúri összeküvései (Nádasdy, Wesselényi, Zrinyi) és az ország nagy részét lángba borító kuruc lázongások egymástól függetlenül keletkeztek s külön vágányokon haladtak. II. Rákóczi Ferenc felkelésében végre elkövetkezett az az idő, amikor a nagyúr és a jobbágy elégtelenségét az ország legnagyobb ura és feudális segítőtársa közös ügyé kapcsolja össze. Az első eset, amikor a legelőkelőbb főúr a jobbágyában szövetségesét, nemzetmentő terveinek végrehajtóját látja s az első eset, amikor a jobbágy,

felszabadítása érdekében lelkesedéssel keresi, várja és megteszi vezetőjének a legelőkelőbb főurat.

Az ország egyetemességének ily módon való egymásrautaltsága, összeforrása adja meg a Rákóczi felkelés jellegét s a hadsereg megszervezésének alap gondolatát.

Tudjuk, hogy Rákóczi bécsújhelyi fogságából 1701 novemberében kiszabadulva, Lengyelországba menekült és ott kezdte meg, a szintén odamenekült Bercsényi támogatásával, a magyar felkelés előkészítését és a nemzeti hadsereg szervezését, Du Heron lengyelországi francia követ segítségével.

XIV. Lajos azonban ebben az időben, bár olasz földön már folyt a háború, még nem üzent hadat a Habsburg-háznak. Ezért Du Heron kinyilatkoztatta Rákóczinak, hogy a franciák őt még nyíltan nem támogathatják. Maradjon egyelőre Lengyelországban s helyezze magát előkelő lengyel barátai oltalma alá. Így azután Rákócziék a Meczinszkiek, Szeniawszkiak kastélyában szőtték tovább terveiket. Legnagyobb segítségükre volt Szeniawszki Ádám herceg, belzi vajda, különösen pedig annak felesége, Lubomirska Ilona. A hercegnő a Báthoryak révén különben is Rákóczi rokona volt s vele később is, az egész felkelés alatt bizalmas, benső összeköttetést tartott.

Lengyelország azonban akkor szintén válságos időket élt. Erős Ágost szász király, Conti herceg és Sobieski herceg királyválasztása körüli zürzavar felkavarta az országot s mindezeknek az eseményeknek hátterében állott XII. Károly, az erőskezü, megközelíthetetlen, fiatal svéd király, aki Kelet-európa politikájában egyéni úton haladt. Du Hé-

ron még kieszközölte XIV. Lajostól azt, hogy Rákóczinak évi 12.000, Bercsényinek 8.000 forintnyi évdíjat folyósítson,² de azután kényes külpolitikai helyzeténél fogva tovább nyíltan nem támogathatta. A magyar felkelés ügyeit 1702 után tehát De Bonac marquis, a Napkirály danzigi ügyvivője vette kezébe. Az ő útján Rákóczi 1703 elején a felkelés megszervezése tárgyában a következő pontokban terjesztette elő javaslatát XIV. Lajosnak. Ő kész Magyarországra bevonulni, ha:

1. Danzigba pénzt, tiszteket és hadifelszerelést gyűjtenek össze e célra;

2. ha a lengyel főurak legalább 4—4.000 lovast és gyalogost (reguláris zsoldosokat) bocsátanak rendelkezésére. E csapat élén bevonul Magyarországba, igyekszik hadműveletét Ausztria felé úgy irányítani, hogy a francia király szövetségesével, Miksa bajor választófejedelemmel egyesüljön, aki ekkor már nyíltan fellépett Lipót ellen. E terv sikere esetén, a bajor választófejedelemnek kellene Magyarország koronáját felajánlani; végül

3. igyekezzék a francia udvar a török portánál kieszközölni azt, hogy Thököly, kellő számú csapat élén, újból visszatérhessen az országba.³

XIV. Lajos kormánya komolyan foglalkozott ezzel a javaslattal,⁴ de érdemleges megvitatására vagy teljesítésére nem került sor, mert az időközben bekövetkezett magyar események keresztülhúzták a diplomáciai úton megkezdett további tárgyalásokat.

A Hofkriegsrat 1702 októberében Magyarország területén újabb toborzást rendelt el a spanyol örökösödési háború hadszíntereire szállított katoná-

ság kiegészítésére. Ez az erőszakos toborzás újból felszította az elégedetlenség lappangó szikráit. Rákóczi jobbagyai körében mindjobban erősödött a vágy, hogy Lengyelországba bujdosott urukat haza hívják, különösen akkor, amikor a Rákóczi felkérésére világnak indult Szalontay János (a hegyaljai lázadás egyik vezetője) 1702-ben megtalálta őt Szieniawski herceg dzikówi kastélyában. A szegény bujdosó kuruc sírva panaszkolt el honfitársainak pusztulását, könyörgött Rákócziéknek, hogy jöjjenek haza, mert már tapasztalásból tudják otthon, hogy a felkelés csak úgy sikerülhet, ha annak vezetését a nagyurak veszik kezükbe.

Az első fecske átrepült a Kárpátokon. Rákócziék megdöbbenve és meghatva hallgatták ezt a hívó szöveget s érezték azt, hogy sokáig már nem lehet maradásuk Lengyelországban. Szalontayt visszaküldték azzal az üzenettel, hogy csak gyülekezzenek titokban és várjanak türelemmel, mert a felkelésnek addig nem szabad kitörnie, amíg a francia király biztos és hathatós segítsége nem válik valóra.⁵

Szalontay hazatért s elbeszéléséből most már a Bereg megyében bujdosó kurucok értesültek arról, hogy a fejedelmet a magyar határhoz közel valamelyik lengyel főúr kastélyában bármikor megtalálhatják. Ettől kezdve, bár nagy időközökben, de mégis kapott Rákóczi híreket otthonról. 1703-ban ŽPap Mihály és Bige György keresték fel őt Breanban, akikkel Bercsényi egy bizalmas emberétz küldték Magyarországba, hogy a helyszínén tájékozzák a dolgok valódi állapotáról. Ez az ember visszatérése után nagy optimizmussal mesélte, hogy

Rákóczi jobbágyai „nagy csapatokba“ verődve várják a fejedelmet s zászlókat kérnek. 1703 május 6-án küldte a fejedelem Cum Deo pro Patria et Libertate feliratú piros selyemzászlóit és első kiáltványát Magyarországra, amelyben az „otthon lakos igaz magyarokat“ szigorúan hadba szólítja s megtiltja nekik az esztelen prédálást, dúlást.⁶ Megtiltotta nekik azonban azt, hogy a zászlókat addig kibontsák, amíg ő, a Lengyelországban toborzott segédcsapatok élén az ország határát át nem lépi. Rákóczi és Bercsényi ezután Lembergbe mentek, onnan Bercsényi a francia segítség ügyében Varsoba utazott, Rákóczi pedig a magyar határhoz közelebb, Holesicánál akarta a mozgalmat figyelemmel kísérni. Itt jelentkezett nála Majos János fiatal nemes azzal az üzenettel, hogy ne tétovázzék tovább, mert a határon „több ezernyi fegyveres nép“ várja. A császári toborzások elől a hegyekbe menekült Rákóczi jobbágyok, élükön Esze Tamással és Kis Albert, Thököly-féle hajdúhadnaggyal, nem törődtek a fejedelem tiltó szavával s a kapott lobogókat május 20-a után Bereg megye több községébe nyíltan kitűzték.

Rákóczi nem helyeselte a felkelés ilyen időelőtti, szervezetlen kirobbanását, de nem volt mit tennie. Abban a reményben, hogy Bercsényi a lengyel segítséggel hamarosan utóléri, lassan közeledett a határ felé. Esze Tamásék első fegyveres zendülését Károlyi Sándor báró szatmármegyei főispán, a szatmári császári várőrségből kapott segítséggel, június 7-én Dolhánál szétverte.

Rákóczit a dolhai vereség híre Drosdovicén érte. Ez első kudarc után méginkább oka lett volna

visszafordulni, de az isteni Gondviselésbe vetett bizalma és az a vágya, hogy a magyar nép szeretetét és bizalmát megnyerje, arra ösztönözte, hogy folytassa útját Magyarország felé, nehogy a lelkesedés tüze lelohadjon, ha ő még soká késik. Bizalmas emberét, Kálnássy Istvánt, elküldte jóbarátaihoz, Wisnowieczki herceghez és Potocki kievi palatinushoz, mert tudta azt, hogy ezektől fog leghamarabb zsoldosokat kapni. Azután, a Konski palatinustól kapott kis lovas csapat kíséretében, Skole községbe ment és onnan június 14-én ért Klimiec faluba, amely a Kárpátok északi lejtőjén a magyar határtól alig 2—3 km-re fekszik. Előző napokban üzenetet küldött Esze Tamásnak, hogy a dolhai harcban szétvert kurucokkal jöjjön elébe. Ez a kuruc csapattöredék déltájban érkezett a faluba. Alig voltak ezren és csak a csapat felének volt puskája. Megható lelkesedéssel üdvözlötték a lengyel lovaskíséret élén feléjük közeledő fiatal fejedelmet, aki ezen a napon állott először szemben annak a kuruc seregnek első képviselőivel, amelyhez sorsát kötötte. Lengyel lovaskíséretét hazaküldte s lovászával és két inasával magára hagyatva kezdte meg első szervezési munkáját. Szomorú látványban volt része, mert Esze Tamás csapata a leghalványabb képét sem nyújtotta olyan seregnek, amelyre támaszkodva egy ilyen országos jelentőségű mozgalmat meg lehetett indítani. Tanult tisztek, altisztek nem voltak közöttük s ezért Rákóczinak minden segítség nélkül kellett ezt a csöcseléket rendeznie. Feleskette őket hűségére, hosszú beszédben biztosította hazaszeretetéről, azután félig-meddig rendezett táborhelyeket jelölt ki nekik és öröket állított fel. Hevenyészett

hadicikkeket is hirdetett ki és a fegyelem fenntartására külön hadbírórt rendelt.⁷ Két napig időztek a klimieci táborban s ezt az időt Rákóczi hadinépének rendbeszedésére használta fel.

A klimieci fenyevesek alatt pihenő táborban a feudális nagyúr érkezett a föld népe közé. Magára hagyatva, tarsolyában csak szép ígéreteket, sok biztatást hozott; a franciák, lengyelek támogatásának csak reményét, de még kézzel nem fogható valóságot. Sorsát a jobbagyokéval összekötötte s ettől a peretől kezdve száműzetéséig csakis a felkelés ügyének szentelte minden percét.

Rákóczi hadvezéri és szervezői tapasztalatlanságának tudatában vegyes érzelmekkel lépte át szülőföldjének határát. Bizonyára eszébe jutott dédanyjának, Lorántffy Zsuzsannának ama bölcs mondanása, amelyet fiához, II. Rákóczi Györgyhez intézett, amikor az ausztriai ház ellen akart hadbavonulni: „Az hadakozásnak kezdetit tudja ember, de végit csak Isten tudja”.⁸ De megállnia többé nem lehetett. Június 23-án már Munkács alá érkezett kis seregével s ott néhány napig pihent, mert munkácsi uradalmának jobbagyai csapatostól sereglettek köréje és megható ragaszkodással üdvözölték a fekete gyászruhájában is daliás fiatal herceget, aki reggeltől estig szakadatlanul emberei között serénykedve, igyekezett őket némi katonai rendre szoktatni. Ebben az időben kb. már 4.000 ember volt körülötte, de ez a kis, rosszul felfegyverzett s fegyelmetlen csapat már pár nap múlva Munkács alatt vereséget szenvedett a Kassa felől odaküldött Montecuccoli vértés ezredtől. Rákóczi nem akarta seregét újabb kudarcoknak kitenni, ezért visszavo-

nult a lengyel határig s zavadkai táborában egyedül, tiszték, képzett altisztek nélkül fáradozott újból seregének rendbehozásán.

A zavadkai tábort nevezhetjük a kuruc hadsereg bölesőjének. Itt csatlakozott ugyanis Rákóczihoz az a 200 lovasból álló, külsejében is katonás csapat, amelyet Ocskay László és Borbély Balázs szökött katonákból toborozva vezettek Rákóczi elé. Ez a huszárság alkotta a későbbi kuruc lovasság magvát, mert ennek soraiból kerültek ki a hadsereg első altisztjei.⁹ A tanulatlan néphadsereg századaiban ezeket a reguláris katonákat, — bár nem állottak magas erkölcsi és kiképzési színvonalon, — Rákóczi jól tudta alkalmazni, mert a régi hadsereg szokásaiban és szabályai között nőttek fel, tehát legalább a csapatok belső rendjét, szolgálatát ismerték.

Ugyancsak a zavadkai táborba vonult be ékes lengyel hadiköntösben, délceg tatárparipán gróf Beresényi Miklós, mintegy 800 főnyi kitűnően felfegyverzett és felszerelt csapat élén.¹⁰ A lengyel gyalogosokból, dragonyosokból, ulánusokból, kozákokból és tatárokból álló csapatot bőséges társzekeroszlop követte, fegyverekkel, löporos hordókkal s egyéb hadiszerekkel. Rákóczi a Lengyelországból hozott francia pénzzel kifizette seregének egy havi zsoldját és azután július 7-én elindult a Tisza felé.

A legelső kuruc hadsereg, amelyre Rákóczi Ferenc háborúját megkezdte, tehát kb. 1000 képzett, felfegyverzett katonából és 4—5000 főre becsülhető, nagyon lelkes és harcrakész, de teljesen fegyelmetlen és silányan felfegyverzett, tehát katonailag nagyon kétes értékű tömegeből állott. Bár Rákóczi jö

vetelének híre a Duna—Tisza közére, sőt a Felvidékre is már elérkezett, a nemesség s a városok lakossága, a föld népének seregestől Rákóczihoz való csatlakozásából még mindig azt következtette, hogy ismét csak parasztlázadásról van szó. A fejedelem érezte ezt a, — vállalkozását körülvevő fagyos, sőt ellenszenves közönyt, azért a hadseregszervezés következő feladatául a nemesség csatlakozásának elérését tűzte ki, mert azt már eddigi párhetes tapasztalataiból is látta, hogy a szökött katonákból, kanászokból, gulyásokból, iparosokból kénytelenségből tisztekké kinevezett vezetőkkel rendes hadsereget szervezni sohasem lesz képes.¹¹ Fáradozását siker koronázta. A Duna-Tisza közére lovas portyázókkal szétküldött kiáltványai hatása alatt nemcsak a Kál-ló várába beszorult nemesek esküdtek fel zászlaja alá, hanem mindig többen és többen csatlakoztak hozzá s július 23-án, báró Melith Pál személyében megérkezett táborába az első főnemes, egy bandérium élén. A Thököly szétszórt seregében valamikor szolgált tisztek is hamarosan megtalálták az utat Rákóczi Debrecen felé vezetett seregéhez, úgyhogy július végén már nevesebb, harcedzett ezredparancsnokokra bízhatta legalább is néhány ezredét. (Deák Ferenc, Orosz Pál, Bóné András, Szöcs János, stb.)

1703 év nyarán és őszén a kuruc sereg szervezésében nagy segítségére volt Rákóczinak báró Sennyey István tábornok. Ő volt az első főtiszt, aki a magasabb egységekkel való rendelkezés szabályait ismerte és azért Rákóczi szívesen hallgatott tanácsaira első hadműveleteinek tervezésében.

A felkelés első hadműveleteinek kísérő

körülményeiből és a reguláris császári sereg hiányából magyarázhatók azok az igen nagy sikerek, amelyeket Rákóczi, rendes katonaságnak épen nem mondható és központi vezetés hiányában szanaszét verekedő hadserege ezekben a hónapokban elért. A Duna-Tisza melléke, főleg pedig a tiszántúli vidék egész Nagyváradig hamarosan a fejedelem birtokába került, úgyhogy augusztus végén már az első erősebb vár — Szatmár — körülzárásához is hozzáfoghatott. Bercsényi ősszel a Felvidék meghódítására egy sereggel odaindult, úgyhogy a kuruc hadsereg alapvető szervezési intézkedéseibe ezután csak esetenként, távolról folyhatott be. Ezért mindazok az intézkedések, amelyeket Rákóczi 1703 év végétől a sereg megszervezése érdekében tett, legnagyobb részt Bercsényi nélkül, a fejedelem környezetében lévő reguláris tisztek tanácsai alapján készültek. A szatmári körülzárás idejéből, szeptember 7-éről kelt a kuruc hadsereg szervezésével foglalkozó legelső fejedelmi írott parancs, az első úgynevezett „Edictum Militare”.¹² Ez az Edictum harcászati, kiképzési kérdésekkel nem foglalkozik. Voltaképpen csak általános erkölcsi magatartást, tábori rendet és fegyelmet szabályozó utasítás.

Rákóczi hadserege 1703 október vége felé kezd rendszeresebb keretek közé kristályozódni. Volt császári tisztek már szép számban jelentkeztek Rákóczinál, úgyhogy a gyűlevész pórhadat legalább is ezredekbe lehetett tagolni és többé-kevésbé rendes szabályok szerint számbavenni. Egyelőre csak ezredekről volt szó. A magasabb kötelékekbe való összevonást a fejedelem még nem hajthatta végre, mert ilyen állásokra alkalmas vezérei még alig voltak.

Az egységekbe való tagozódás önmagától adódott, nem felülről rendelték azt el, hanem minden katonai egység a pillanatnyi helyzetnek megfelelően, alulról felfelé alakult. Ez a magyarázata annak, hogy a felkelés első éveiből nem találunk kuruc eredetű hadrendi táblázatokat, szervezési utasításokat. Ezért Rákóczinak a létszámokat sem lehetett egységesen szabályozni, főleg azért sem, mert egy-egy nevesebb, már az előző kuruc felkelésekből ismert nevű vezér zászlója alá, a lelkesedésből vagy kalandvágyból önként jelentkezőknek mindig nagyobb száma szegődött, mint más, ismeretlen nevű toborzó tiszthez. A felkelés első éveiben — ezt állandóan szem előtt kell tartanunk — Rákóczi rendes soro-zást vagy toborzást még nem rendelt el. A sereg csakis a fejedelem mozgalmának hírére *önként* történt csatlakozások révén szaporodott és fejlődött tovább. A rendesebb szervezés csak 1705-ben kezdődött, annak jelentős határköve az 1706-ban fogantatott úgynevezett „ezredreductió“ volt, amikor az országot toborzókerületekre osztották, elrendelték a létszámok kiegyenlítését és hadrendi táblázatok kötelező összeállítását.¹³

Rákóczi a hadseregszervezés tekintetében igen nehéz feladat előtt állott, sysiphusi munkájában pedig segítőtársakra nem támaszkodhatott. Az a néhány, a császári hadseregben már szolgált tiszt, aki hozzá szegődött, a *harcos* katonák típusához tartozott, *szervező* katonája akkor még nem volt. De a felkelés zürzavaros eseményeiben, amikor arról volt szó, hogy az egész országot talpraállítsa és megnyerje a nemzetfelszabadítás magasztos ügyének, az volt a legfontosabb feladat, hogy Rákóczi katonái

minél előbb körülhordozzák zászlaját az ország minden területén. A szervezés pedig olyan művelet, amelyhez, ha nem is teljes nyugalom, de legalább is bizonyos fokú stabilitás szükséges, még akkor is, ha annak hadműveletek, tehát katonailag mozgalmas cselekmények, idejében kell megtörténni. Szervezést csakis *egy* központból s egységesen irányítva lehet végrehajtani, arra hivatott, és csakis ezzel foglalkozó közegek segítségével. A Rákóczi felkelés egyik igen érdekes és nagyon jellemző sajátága az, hogy a felkelésnek nem volt állandó földrajzi központja, s annak megtestesítője, a fejedelem, mint államfő és hadvezér a hadihelyzetnek megfelelően állandóan vándorolt az ország egyik részéről a másikra. Az első években még jóformán titkári hivatala sem volt kellően megszervezve, a mai értelemben vett vezérkara pedig egyáltalában sohasem volt. Később volt már környezetében néhány katona, akiket ma hadsegédeknek, szárnysegédeknek nevezhetnénk, ezek útján bonyolította le hadi, szervezési levelezését, de annak, hogy udvartartásában központi szervező katonai iroda létesült volna, eddig nyomát nem találtam. A fejedelem szervezési közreműködése tehát főképen abban nyilvánult, hogy a seregcsoportokat (az év végén három ilyenről tudunk: Bercsényi és Károlyi csoportjai a Felvidéken, Sennyeyé az erdélyi határszélen) általános utasításokkal látta el, leveleiben szorgalmazta és sürgette a fegyelem megszilárdítását, a kötelékek feszesesbbre fogását.

A szervezés részletkérdéseit minden seregcsoport s talán minden ezredparancsnok is a maga belátása szerint végezte. A központi vezetésnek erről

a fogyatékoságáról a fejedelem nem tehetett. Bár a felkeléstől már birtokba vett terület központjában, Tokaj alatti táborában töltötte az év utolsó heteit, az akkori összeköttetési eszközök mellett a naponként változó helyzetben nem is irányíthatta egységesen egy olyan hadsereg szervezését, amelynek létszámát, általános helyzetét pontosan sohasem tudhatta. Helyes érzéssel tehát a szervezésnek arra az ágára helyezte tevékenységének súlypontját, amelynek irányítására több befolyása volt, vagyis a hadsereg felszerelésének, felfegyverzésének kiegészítésére.

Szervező tehetségének egyik igen jellemző bizonyítéka az, hogy Rákóczi kezdettől fogva a hadműveleti intézkedésekkel szinte egyenrangú jelentőségűnek ismerte a hadsereg felszerelése s ellátása érdekében szükséges tevékenység irányítását. Alig találunk olyan levelet, amelyet Bercsényihez vagy többi alparancsnokához intézett, amelyben ne lenne szó, szelíd vagy szigorú figyelmeztetés, rendelkezés a puskapor, ólom, fegyvergyártás, ruhakészítés, szekerek, élelmezés részletkérdéseinek végrehajtásáról. Állandóan hangoztatta annak szükségességét, hogy fel kell hagyni a garázda esztelen prédálásokkal s a portyázó katonaság is szokja meg a rendszeres hadviselést, kímélje a föld népét, hogy a hadsereg fenntartására elkerülhetetlenül szükséges anyagi javak s az ország vagyona el ne pusztuljanak.

Ismerve Rákóczi lelkületét, feltételezhetjük azt, hogy mindjárt a felkelés kezdetekor szívesen öltöztette volna katonáit egyenruhába, egységes fegyverzetbe, mert hadsereget, valódi katonaságot másképp

nem is tudott elképzelni. De erre nála nagyobb szervező lángész sem lett volna képes ebben a helyzetben, amikor hadserege az év novemberében, — bécsi eredetű források szerint¹⁴ — már több mint 30.000 főből állott s annak talán csak egyharmada volt eléggé regulárisnak nevezhető fegyelmezett sor-katonaság. Hogy pedig a kuruc sereg viszonylagos szervezetlensége ellenére már az első időben is alkalmas eszköz volt Rákóczi kezében, annak bizonyítéka az, hogy a felkelés első hat hónapja alatt birtokába vette, — a Dunántúlt, Erdélyt és Délmagyarországot kivéve, — majdnem az egész ország területét.

b) *A felkelés alatt.*

A felkelés viszontagságos éveiben Rákóczi sok országos gondja között egy pillanatig sem vesztette el szemelől a hadszervezés mindig időszerű kérdéseinek megoldására vezető utak felkeresését. 1704 januárjától kezdve, amikor hosszabb időt töltött Miskolcon, majd a későbbi években, a hadműveleteknek minden nyugalmi vagy csendesebb időszakát arra használta, hogy seregének fegyelmét erősítse, tagozódását kiépítse és anyagi szükségleteit kielégítse. Az első, teljes bizonytalanság és kétkezés között átélt hónapok után már látta azt, hogy hadserege használható és sok hibája, fogyatkozása ellenére is megfelelő eszköz lehet a felkelés vezetőinek kezében. Azt is belátta azonban, hogy az elért hadieredményeket nem serege katonai kiválóságának köszönheti, s ha nem sikerül annak szervezetét és fegyelmét megszilárdítani, a fölényesebb tudással és gyakorlattal vezetett és sokkal fegyelmezettebb

császári sereg kis létszámával is előbb-utóbb győzni fog és nagy tömegű néphadseregét végleg széjjelveri. A fegyelmezés és a szervezés eszközeit nagyon helyesen abban látta, hogy a magyar embernek kedvesebb s a török hódoltság ideje alatt meghonosodott rendszertelen portyázó, aprólék harc egyedül üdvözítőnek hitt tanáról leszoktatja katonáit s megkedvelteti, vagy legalább is megérteti velök a methodikus harceljárások és a könyörtelen szigortól vezetett fegyelem és rend szükségességét. Példaként nem kellett messzire nyúlnia. Az a hadsereg, amely ellen harcolt, amelynek soraiból kerültek ki legjobb ezredparancsnokai s néhány tábornoka, Európa akkori hadseregei között mind kiképzés, mind szervezés terén a legelsők közé tartozott. Nem kellett tehát mást tennie, mint az ott bevált szabályzatokat, a kuruc hadsereg sajátóságos viszonyaira átültetni. Mivel pedig XIV. Lajos francia király engedélyével Rákóczi hadseregébe francia tisztek és katonák is beléphettek, ezeknek tanácsait is szívesen meghallgatta, főleg műszaki és tüzérségi kérdésekben. Rákóczi szervezési téren, ép úgy mint a hadvezetés terén a regularitásnak volt meggyőződéses híve. Tragikumához tartozik az is, hogy annak szükségességét hadseregével sohasem tudta teljes mértékben megértetni. Katonái ugyan nem nagyon kritizálták a fejedelem hadműveleti terveit, de egy dolgot állandóan szemére vetettek; azt, hogy „a franciák tanácsán indul“, a franciás hadakozást igyekszik ráerőszakolni a magyarokra s nem akarja megérteni, hogy a magyar az idegen szokást nem veszi át és csak ősei haremodora szerint akar és tud verekedni.

Hogy mennyire igaztalan és alaptalan volt ez a vád, azt a fejedelem hadvezéri és szervezési tevékenységéből bőségesen megállapíthatjuk. Igenis erőszakolta a nyugati harcmódot, de csak ott és csak akkor, amikor annak feltétlen helyességéről meggyőződött. Nem volt ellensége a magyar portyázó, guerilla harcmódnak, de nem ismerte soha sem el azt, hogy *ez* az egyedül célravezető harceljárás. Tény az, hogy Rákóczi seregét nem francia mintára szervezte (bár a magyar történetben és még inkább a közvéleményben sokáig ez a nézet uralkodott. A kuruc sereg ezredei általában Savoyai Eugen seregében dívó szokások és gyakorlat szerint alakultak, ami természetes. Rákóczi tisztjeinek jórésze, főleg sok ezredparancsnoka onnan lépett át hozzá, azt a rendszert, amiben ott nevelődtek, természetesen átültették a kuruc hadseregbe. Szervezési téren csupán egy olyan intézményt látunk, amely határozottan francia eredetű, még pedig a dandár (brigáda) rendszert, amelyet Rákóczi 1705-ben honosított meg. Egy dandár, 2 vagy 3 lovas vagy gyalogos ezredből állott s mint gyalogos vagy lovas brigáda, harcegységként az ezred és hadosztály közé sorolt. A brigadérosi cím Rákóczi seregében nem szolgálati állást jelentett (mint a későbbi bel- és külföldi seregekben), hanem rendfokozatot, mely az ezredesi és tábornoki cím között volt. Ami pedig a csapatok vagy seregek harceljárásait illeti, Rákóczi szintén a Savoyai Eugen-féle kötött harcvezetésnek volt a híve. Csupán várívás, védelem kérdéseinél, tüzérségi és műszaki ügyekben intézkedett francia szaktanácsadói javaslatai szerint.

A reguláris hadviselés és hadszervezés alapját minden időben a határozottan körvonalozott szabályzatok és utasítások alkották. Rákóczinak is legfőbb törekvése az volt, hogy hadseregét ilyenekkel ellássa. Thaly Kálmán megállapítása szerint a felkelés éveiben 12 magyarnyelvű hadi szabályzat és ezzel egyenértékű utasítás látott napvilágot.¹⁵ Ezenfelül, azonban még számos más utasításokat és nyomtatott szabályzatokat is ismerünk (rendtartás a várakban, tábori őrségek utasításai, stb.) és Rákóczi alvezérei közül sokan, Bercsényi, Károlyi, főleg pedig Forgách Simon gróf, a kuruc tábornoki kar egyetlen elméletileg is képzett és nagy szervezőtehetségű stratégája, szintén készítettek különféle szabályzatokat, szervezési tervezeteket.

Rákóczi legelső Edictumáról már megemlékeztünk. Későbbi utasításainak megszerkesztésében a fejedelem nem csupán olvasmányainak hatása alatt állott, hanem már két vagy több éves tapasztalataira támaszkodva egészíthette ki azokat. Az utasítások szövegén igen sokszor felismerhetjük Rákóczi tömör, kifejező és gördülékeny írásmódját, amiből azt következtethetjük, hogy a szöveg jórészt maga fogalmazta, vagy legalább is személyesen ellenőrizte, javította. „Mivel a rendszabás új dolog hazánkban, azt mindenkinek tapasztalatból kell tanulnia“, — írja egy alkalommal.¹⁶ Pedig rendszabás nélkül nincs rendes katonaság.

Legelső szabályzatainak megszerkesztésében segítségére volt egy magyar kézirat, még pedig Palocsay György huszárkapitány munkája, aki, mint Gomboss tábornok császári huszárezredének kapitánya, 1702-ben százada számára lefordította ma-

gyar nyelvre I. Lipót, hatvan szakaszból álló, latin nyelven kiadott hadi artikulusait.¹⁷ Úgylátszik azonban ezek az artikulusok nem feleltek meg teljesen a kuruc sereg viszonyainak, mert Rákóczi későbbi szabályzataiban nem szorítkozott ezek lemásolására, hanem mindig újabb és újabb szabályzatokkal gyarapította nemcsak a kuruc hadjárat történeti emlékeit, hanem egyúttal a magyar katonai szakirodalmat is. Egyik-másik szabályzatát, a seregében szolgáló idegen nemzetiségű tisztek számára latinul is kiadta. Katonai, szervezési utasításoknál szokatlan, épen azért külön felemlítem azt, hogy a fejedelem, a felkelés második felében szerkesztett szabályzatait, az országgyűlés által is megerősítette és az országos többi törvények között, ily módon törvényerőre emeltette. Ennek oka bizonyára az lehetett, hogy azok fontosságát és súlyát, a rendi alkotmányhoz annyira ragaszkodó magyarok előtt ily módon is hangsúlyozza.¹⁸

Különbséget kell tennünk Rákóczi kisebb különleges rendeltetésű hadi szabályzatai és az 1707-ben készült általános katonai szabályzata között, melyet az ónodi országgyűlés emelt „Regulamentum Universale” címen törvényerőre.

Az ónodi Regulamentum Universale-t megelőző hadi, tábori, erődítési szabályzatok közül eddig a következőket ismerjük.

1704 május 14-én adta ki a fejedelem dunaordasi táborában azt az Edictumát, amely 21 pontban foglalja össze a haditörvényszékek tagjainak és hadbíráinak hatáskörét szabályozó rendelkezéseket.

Ez a szabályzat tehát a legelső magyar hadbírói és haditörvényszéki szervezési utasítás. Hogy

Rákóczinak ez a szabályzata mindjárt a felkelés első időszakában látott napvilágot, azt bizonyítja, hogy milyen nagy súlyt helyezett a sereg fegyelmének megszilárdítására. A rendes, vagy esetenként összeülő haditörvényszékeken kívül Rákóczinak figyelme még arra is kiterjedt, hogy minden ezrednek külön hadbírája legyen. Ezt 1706-ban már el is érte.¹⁹

Ugyanebben az évben, július 1-én adta ki azt a rövid szabályzatát, amely: „A tábori főstrázsames-ter és az alatta való tábori strázsamesterek instructiója“ címen a tábori rendtartást, mai nyelven szólva a tábori csendőrségi utasításokat foglalja össze.²⁰

1705 május 1-én az Eger alatti táborban adta ki a fejedelem utasítását a várparancsnokok számára.²¹ 5 fejezetben tárgyalja a várparancsnok és a várőrség magatartását szabályozó utasításokat, úgy-hogy ebből a nyomtatott füzetből megismerhetjük a kurucok birtokában lévő várak belső életét.

1705-ben kezdett Rákóczi azzal a gondolattal foglalkozni, hogy a tőle és alvezéreitől is kiadott részletutasításokat és szabályzatokat összefoglalja egy általános katonai szabályzatba és egy általános katonai törvénytárba. Az első tervezettel 1705 októ-berében készült el s azt kinyomatás végett átadta Bercsényinek. A Generalissimus a tervezet egyné-mely pontjával nem értett egyet, úgyhogy a fejedele-m bizalmasabb embereit 1706 februárjában hadi-tanácsra hívta össze és az ő elnöklete alatt fogal-mazták meg azt a végleges szöveget, amely azután 47 pontban, „Hadi regulák avagy Articulusok“ cím alatt Nagyszombatban látott napvilágot. Ez az

utasítás alkotta az ónodi országgyűlésen elfogadott általános katonai szabályzat és törvénykönyv gerincét. Erre céloz a fejedelem előszava: „Minekelőtte több dolgoknak s állapotoknak bővebb leírásával készülni kezdett haditörvényeink és egyéb rendszabásunk feltött szándékunk szerint kiadatnának, akartuk azoknak némely főrészét rövidebb formában, a dolgoknak hamarább voltaért előre is közönségessé tennünk.“²²

Az ónodi országgyűlés azután befejezte a fejedelem és Bercsényi előkészítő munkáit. Kiadta és törvényerőre emelte az általános katonai szabályzatot. Az e célra összeállított bizottság, mely az utolsó szövegezést Bercsényi elnöklete alatt, Kajaly Pál főhadbíró részvételével Besztercebányán végezte, 1707 június 21-én bemutatta a teljesen kész szabályzatot. A fejedelem azt július 5-én szentesítette és a löcsei akkor híres Brewer-féle nyomdában 2000 példányban magyar és latin nyelven kiadatta. A részletes szabályzat két főrészből állott. Az első rész, az általános hadi és fegyelmi szabályokat és fizetési táblázatokat tartalmazza. Meghatározza az ezredek, századok létszámát, megszabja a tiszti kinevezések, elmozdítások, hadiszemlék, tábori ellátásra vonatkozó utasításokat s a hadkiegészítés megkönnyítése és rendezése céljából az országot 3 generalatusra (kapitányságra) osztja, ugymint a kassai, érsekújvári és dunántúlira. Ezeken kívül volt még a tiszántúli s erdélyi, tehát összesen 5 kapitányság. Részletesen körvonalozza a hadbiztosi szolgálatot, az újoncozás, lovasítás, fegyver és ruhaszolgáltatás kötelezettségeit, a téli beszállásolásokkal kapcsolatos in-

tézkedéseket s megszabja a hadbíróságok hatáskörét.

A szabályzat második része, a Haditörvénytár, amelynek bevezetésében a fejedelem kifejti a különleges katonai fegyelem szükségességét s azután 12 fejezetben tárgyalja a különféle „cégéres vétkekről s büntetésekről és némely hadi successiókról“ összefoglalt büntetéseket, eljárásokat, beleértve a káromkodást büntető intézkedéseket, a párviadatok eltiltását, stb. A haditörvénytár keletkezési, jogalkotási körülményeire nézve, azért is nagyon fontos, mert — mint a magyar katonai büntetőjog történetének írója²³ helyesen állapítja meg, — az nem a hadur egyoldalú autokrata parancsait, hanem törvényelőkészítő és törvényhozó tényezők akaratát foglalja magában. Büntetőjogi szempontból pedig azért nagy jelentőségű, mert ez a legelső összefüggő magyar katonai büntetőtörvénykönyv.

A rendkívül pontosan megszerkesztett, sőt betűrendes tárgymutatóval is ellátott katonai szabályzat és törvénykönyv, Rákóczi szervezési fáradozásainak egyik legkitünőbb eredménye. Sajnos, hogy ez a regulamentum csak akkor keletkezett, amikor a kuruc felkelés delelőpontján már túlhaladt és közeledett a trencsényi csata után kezdődő bomlás felé.

Ha ez a Regulamentum két évvel előbb, a szécsényi gyűlésen születik, akkor a kuruc hadsereg meggyőződése szerint mind a fegyelemnek, mind a kiképzésnek sokkal magasabb fokát érhetne volna el, már a felkelés első évében. A szécsényi gyűlésnek igen nagy mulasztása, hogy akkor, amikor a lét kérdése a katonai sikerektől függött és a fejedelem és tábornokai már két éves haditapasztalatokra tá-

maszkodtak, nem tartották minden politikai és köz-igazgatási vitánál és rendelkezésnél előbbvalónak a katonai fegyelem és szervezet szigorúbb, intézményes megalapozását. Azon a gyűlésen csupán *egy* törvénycikk foglalkozott a hadsereg kiegészítésével, de csak nagy általánosságban, az, amely kimondja, hogy minden nemes ember e gyűlés után nemessége, szabadsága, vagyona elvesztésének terhe mellett köteles személy szerint résztvenni a haza védelmében, ha az ellenség a Dunán átjönne.²³ E lelkes, „mindnyájunknak el kell menni“ határozatnak azonban nem igen láthattuk üdvös hatását, legalább is nincs adatunk arról, hogy Rákóczi seregének száma a szécsényi gyűlés után lényegesen szaporodott volna. Itt is bebizonyosodott az a hadtörténeti tanulság, hogy egyedül lelkes fogadkozásokkal, meggyőződéses hazafisággal és egyéni tiszteletreméltó áldozatkészséggel, odaadással hadseregeket felállítani nem lehet, vagy ha igen, azok hosszabban tartó hadműveletekre nem alkalmasak. Az insurrectiók katonai értéke, különösen ha reguláris katonaság ellen kell azokat vezetni, nem túlságosan nagy. A hadsereg-szervezéshez olyan kiegészítési rendszer szükséges, amely nem bízza a személyre annak megítélését, hogy jelentkezzék-e hadiszolgálatra vagy sem, hanem olyan, amely szigorú, de pártatlan fegyelemre támaszkodva, előre jól kidolgozott tervek szerint szólítja hadba és kötelezi a fegyverviselésre a lakosság arra alkalmas férfi tagjait.

Nyomát találjuk annak is, hogy Rákóczi szabályzatszerkesztő tevékenységét nemcsak a hadsereg szervezetével és fegyelmével foglalkozó munkálatokra irányította, hanem hadserege számára *gya-*

korlati szabályzatokat is készített. Ezeknek sajnos csak egy-két töredéklapja maradt reánk, még pedig a puskával való gyakorlatok vezényszavait feltűntető feljegyzés, a fejedelem egyik nemes testőrjének irataiban.^{23a} Az ily módon megmaradt 36 vezényszóából következtethetjük, hogy azokat Rákóczi a császári sereg német szabályzataiból fordíttatta, s meghagyta a német és francia eredetű kifejezéseket nyilván azért, hogy a császári seregből átjött katonaságot ne kelljen erőszakosan fordított új kifejezésekre megtanítani. („Helyben svingoljatok és formáljatok két Treffet“... „Svadronyok caréba — mars“ stb.) Ezekről a — célszerűségi okok miatt meghagyott idegen — szavaktól eltekintve azonban Rákóczi írott és nyomtatott szabályzatai olyan zamatatos, szép magyar nyelven készültek (ebben szintén Zrinyi Miklós követője) hogy ezek az írások, magyar nyelvtörténeti szempontból is nagy figyelmet érdemelnek. A magyar hadtörténet és hadi terminológia szempontjából örök kár, hogy a Rákóczi seregében használt igen sok tősgyökeres hadi műszó nem került át a 48-as honvédsereg és a későbbi honvédségek szótárába. Nagyon sok olyan kifejezés van ott, ami sokkal magyarabb, kifejezőbb mint az, amit ma is helyette használunk. (Hópénz, — ma illetmény, szállásosztó — ma szálláscesináló, nyomjáró — ma felderítő, stb.)

Hogy a szervezés fontossága mennyire vérévé vált Rákóczinak, arra legjobb bizonyíték az az *Instructio*, amelyet 1711 február 10-én, tehát pár nappal az országból való végleges távozása előtt, adott a munkácsi vár parancsnokának.^{23b} Akkor, amikor a felkelés valóban már utolsó pillanatait

élte, amikor tehát a lét és nemlét kérdése felett kellett már dönten, még mindig tudott időt szakítani ahhoz, hogy terjedelmes (az Archivum Rákócianum gyűjteményben 18 nyomtatott oldalt foglal el) utasítást szerkesztessen és azt kiadja annak a parancsnoknak, akire a munkácsi praesidium: „a mostani conjuncturákhoz képest mint hazánk legdrágább kincse reábizattatik“. Hét fejezetben tárgyalja a várvédelem különféle lehetőségeit, a belső szolgálatot, a vár egyes részeinek oltalmazására, a tisztek alá- és felérendeltségi viszonyaira vonatkozó szabályokat s a legnagyobb gondossággal intézkedik minden részletkérdésről, a portörömlalmok üzemétől kezdve egészen a „peszmeg“ (kétszersült) süttetéséig.

Rákóczi hamar belátta azt, hogy a kuruc sereg, különleges viszonyai miatt, teljes egészében reguláris katonasággá sohasem válhat, ezért legalább arra törekedett, hogy katonaságának arra alkalmas részét, reguláris keretek között szaporítsa, az egyéb, nem reguláris alakulatok fokozatos csökkentésével. Ez a gondolatmenet és szándék vezérfonalként jelentkezik minden, a hadszervezéssel kapcsolatos levezetésében, különösen a szerencsétlen nagyszombati csata óta (1704 december 26), amikor saját szemével volt kénytelen látni azt, hogy nagy csatákban nem a tömeg és a lelkesedés hozza a győzelmet, hanem a fegyelmezett vezetés és kiképzés. Ebbeli fáradozásaiban legtöbb támasza Forgách Simon tábornokban volt, aki mint Savoyai Eugen hadseregében tanult főtiszt és elméletileg is képzett katona a regularitás meggyőződéses híve volt. De látható eredményeket a fejedelem ilyen szervezési törekvé-

seiben csak azoknál a csapatoknál tudott elérni, amelyek közvetlenül a keze alatt voltak, tehát első sorban udvari hadainál, továbbá azoknál az ezredeknel, amelyeknek élén gyakorlott, volt császári tisztek állottak. Amikor Rákóczi a romhányi mezőn legutolsó nagy csatáját vívta (a nagyszombati csata után 6. évvel) újból bebizonyosodott az, hogy a fejedelemnek igaza volt, amikor felsőhajtott, hogy: „Ez a harc is persuádeválta nemzetünknek, hogy az német ellen regularis had nélkül nem boldogulhatunk.“ Meddő fáradozásának, a felkelés befejezése, a hadsereg feloszlása vetett véget. A hadsereg teljes átszervezése nem sikerült neki. Ezért azonban nem őt okolhatjuk, hanem az akkori viszonyokat és a magyar ember természetrajzából magyarázható ama rossz tulajdonságát, hogy a fegyelmet nem szívesen tűri.

Egy másik hadszervezési részlet, aminek helyességéről Rákóczi lelke mélyén meg volt győződve s amelyet még sem tudott hadseregének tisztikarába annyira átültetni, hogy annak helyességét azok is belátták volna, a gyalogság kellő értékelése volt. Az impulzust, azt hiszem Zrinyi Miklós hadtudományi munkáiból nyerte. Forgách Simon tábornagy ugyanis 1705 nyarán kinyomatta a „Török Áfium ellen való orvosság vagy Ne Bántsá A Magyart“ című munkáját s azt, meleg hangú lelkes előszóval Rákóczinak ajánlotta.²⁴ Úgy látszik Forgách és Rákóczi ezt megelőzően is kicserélték már gondolataikat a regularis hadviselés kérdéseiről. Forgách látta azt, hogy Rákóczi is hajlik ehhez, s ezért előszavát így végzi: „Kérvén azon nagyhatalmú Uristent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván, ezen

mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tartsa, aki által a hadi jó rend és disciplina helyreállítatik.“

Zrinyi munkáiban több helyen megemlíti azt, „hogy a gyalog az ereje az hadakozásnak, ő tartja a várakat, a sáncokat s jobbára ő rajta fordul minden operáció“, „a gyalogság a hadban a valóság“.

Ugyanezeket a gondolatokat találjuk Rákóczi leveleiben is. Ismételten kifogásolja azt, hogy a magyar nemzet nem ismeri a gyalogság használatát s nem tartja egyébrevalónak, mint várak, palánkok őrizetére. A gyalogos szolgálat sohasem tetszett a nemes embernek s ezért, mivel a hadviselésről nincs fogalma, megveti ezt a szolgálatot.²⁵ Az tagadhatatlan, hogy a főfegyvernem abban az időben, (nem csak a kurucoknál, hanem a nyugati hadszíntereken is,) a lovasság volt. Akkor kezdődött a lovasság fénykora, amely egészen a napoleoni háborúk befejezéséig tartott. Az is bizonyos, hogy a döntésben — főleg sik térszínen vívott nagy csatákban — a lovasságnak főrésze volt. De a háború már abban az időben sem állott csupán lovasrohamokból és Rákóczi nagyon jól belátta azt, — mindjárt legelső keserves tapasztalatai révén a nagyszombati csatában, — hogy a lovasság heves nekilendülése nyomán keletkezett első sikert csak akkor lehet megalapozni és kimélyíteni, ha az azt követő gyalogtámadásban a puskás, szuronyos, kardos hajduk is helyükön vannak. A várak körüli harcokban, folyami átkelők ostrománál a gyalogság nélkülözhetetlen fegyvernem. Mivel Rákóczi tisztikara, mint hallottuk, feudális rendszer szerint alakult ki, a gyalog-

csapatok, hajduezredek élén főleg kezdetben, csak kevés főnemest találunk, s a legkitünőbb hajduezredek a felkelés végéig, az idegen zsoldosokból álló udvari gránátosok, palotás hajduk, szepességi németek, felvidéki tótok és a francia gránátosok voltak.

A helyzet a hadjárat második felében e téren is javult. Egy 1707 vége és 1708 augusztus eleje közötti időből megmaradt hadrendi táblázat szerint²⁶ a kuruc hadsereg 40 lovas és 24 hajduezredből, összesen 386 lovas és 242 gyalogos kompániából állott. A fegyvernemek ilyen egyensúlyaránya a gyalogság előnyére, nagy haladást mutat, ha figyelembe vesszük azt, hogy 1703 végén a kuruc sereg túlnyomó része még csak lovasságból állott s néhány hajduezrede, (Esze Tamás, Gödény Pál és mások) még csak alárendelt szerepet játszott. Az említett táblázatban azután már látunk előkelőbb hangzású neveket is a gyalogezredek élén (Andrássy Pál, Perényi Miklós, Bagossy Pál az ivreai győző, Fodor László, aki Ocskayért szenvedett vértanuhalált).

A hadszervezésnek a felkelés kezdetén elkerülhetetlen zavaros viszonyai közé csakis az 1706-ban Rákóczitól megparancsolt új szervezés hozott némi rendet. Ez képezte alapját a már említett ónodi szervezésnek is. Az országot nemcsak az egyszerűbb hadkiegészítés, hanem a hadsereg szükségleteinek egységesebb és határozottabb beszolgáltatása érdekében is osztották 5 kapitányságra. Minden ilyen kapitányság (ma azt mondhatnók katonai körletparancsnokság) élén egy tábornagyi rangú főkapitány állott, aki azonban egyúttal a hadrakelt seregben is mint valamelyik hadseregesoport vezénylőtábor-

noka szerepelt. Megbízatása tehát nem volt kifejezetten közigazgatási természetű. A két, — bár szervesen összefüggő, de természeténél fogva eltérő, — parancsnoki hatáskör egy személyben való egyesítésének volt előnye, de hátránya is, a szerint, hogy az, ezt a méltóságot betöltő főkapitány, a hadviselés melyik ágazatához értett jobban. Az alsómagyarországi (dunántúli) főkapitányság élére gróf Esterházy Antal került. Az érsekújvári, — mint központi, — főkapitányságot maga Bercsényi Miklós gróf főgenerális vezette. A felsőmagyarországi (kassai) főkapitány gróf Forgách Simon, majd kegyvesztése és elfogatása után Berthóty Ferenc lett. A szolnoki kerületet, vagyis a Duna—Tisza közötti területet, Barkóczy Ferenc, — a szatmári vagyis tiszántúli területet báró Károlyi Sándor tábornagyok vezették.²⁷ A főkapitányok mellé egy-egy altábornagyi rangú helyetteskapitányt s egy kerületi hadbiztost, egy hadbíró-t s megfelelő segédszemélyzetet osztottak be.

A hadseregkiegészítésének ez az új szabályozása nagy változást okozott a kuruc seregben, mert a tiszteket és legénységet egyik ezredből a másikba kellett áthelyezni, hogy a kerületi beosztás szerint mindenki vármegyéjének hadai között szolgálhasson. Mindezeket az előmunkálatokat és utasításokat az ónodi gyűlést megelőző rozsnyói és miskolci tanácsuléseken határozták el, de 1706-ban és 1707 elején csak a kapitányságokat sikerült felállítani. A csapatkötelékek rendezésére csak 1707 másik felében került sor, s az, — úgylátszik, — a folyton változó mozgalmas hadiesemények miatt teljes következtességgel egészen sohasem sikerült.

Különösen nagy gondot fordított Rákóczi a hadsereg tisztikara színvonalának emelésére és egy képzett, fegyelmezett altisztikar szervezésére. A tisztikar szellemét, tudását, alkalmazhatóságát illetően Rákóczi fáradozása — bár nem teljes mértékben, de mégis — eredménnyel járt. A felkelés kezdetén kényszerűségből tisztirangra emelt garázda elemek lassan elvesztették a talajt lábuk alól, olyan mértékben, ahogy a császári seregtől átjött tisztek, vagy a műveltebb köznemesek s iskolát járt városi polgárok soraiból mindig többen sereglettek Rákóczi zászlaja alá. Harckedvelő, bátor, vállalkozó szellemű, megbízható főtisztekben a felkelés második felében már nem volt hiány, s az autodidakta, de katonai tehetséggel bíró alantos és főtisztek közül igen sokat ismerünk, akik ezredeiket kifogástalanul vezették (például Bezerédj Imre, Béri Balogh Ádám, stb.) Annál nagyobb volt a hiány elméletileg is tanult tisztekben. Rákóczinak nem volt, — mai szemmel nézett, — vezérkara. Ezen a bajon akart segíteni azáltal, hogy személyes felügyelete alatt állított fel egy nemesi testőrcsapatot, amely ezt a hiányt lett volna hivatva pótolni.

Ügyszólván teljesen meddő maradt azonban mind Rákóczi, mind alvezéreinek fáradozása egy képzett, fegyelmet tartani tudó és tekintéllyel bíró altisztikar felállítása terén. Emlékszünk, hogy a kuruc sereg első altisztjei Ocskay közhuszárjaiból kerültek ki. Arra nem volt sem idő, sem alkalom, hogy az ezred- vagy századparancsnokok maguk képezzék ki altisztjeiket, hiszen a tisztek közül maguk is nagyon sokan kiképzésre szorultak. Altisztekké tehát azok léptek elő, akik némi tekintetben

kiválóbbak, vagy ügyesebbek voltak a többinél. Ez a fokmérő egy néphadseregnél pedig nem jelent sokat. Rákóczi az altiszti kar hiányát nagyon érezte, de ezen segíteni nem tudott. Ezért megértjük resignált kijelentését emlékirataiban, hogy hadseregének gyógyíthatatlan baja az altisztikar hiánya volt, mert altiszti beosztásban kénytelen volt olyan, arra nem alkalmas embereket is megtűrni, akik, mint a falu kolomposai ezekre az állásokra magukat feltolták.

De akármennyire is nem sikerült Rákóczinak azt a fegyelmet, kiképzési és szervezési fokot belenevelni seregébe, amelynek nélkülözhetetlenségéről szilárdan meg volt győződve, *egy*et tökéletesen elért. Hadinépének hűséges ragaszkodását. Az elpártolások, — akár önző érdekekből, kalandvágyból vagy a vesztettnek látott üggyől való elfordulásból történtek, — Rákóczi seregének lelki egységét egészen az utolsó hónapokig nem tudták megbontani. A láthatatlan kapocs, a fejedelem tiszteletet parancsoló egyénisége és egész hadserege között, olyan erős volt, amelyre a magyar történetben kevés analógiát találunk. A kuruc sereg legnagyobb erénye ez az *egységesség* volt.

A legfőbb hadúr érezte ezt a feléje áradó szeretetet és ragaszkodást s szép emléket állított katonáinak akkor, amikor ezt írta róluk: „Ki nem fejezhetem ama szeretet, hűség, és folytonos áldozatkészség nagyságát, melylyel a nemesség és katonaság irányomban viseltetett. Ha lettek volna, akik a hadi tudományokra oktatják őket, bizonyosan örömet tanultak s engedelmesekké és vitézekké váltak volna.”²⁸

Külön szervezési probléma volt az erdélyi kuruc hadsereg összetoborzása. Erdély, — mint tudjuk, — nem nagy rokonszenvvel fogadta Rákóczi felkelését, mert jórészt még a Thököly-féle törökbarát politika hatása alatt, Magyarországtól eltérő külpolitikai úton haladt. Az erdélyi szászok nyíltan vagy burkoltan Bécshez szítoztak, s ha az egykorú erdélyi krónikákat, feljegyzéseket, így elsősorban a határozottan Rákóczi-ellenes Cserey Mihály krónikáját olvassuk, azt a benyomást nyerjük, hogy Erdély lakossága teljes mértékben sohasem követte Rákóczi és magyarországi híveinek gondolatmenetét, és szeparatistikus elgondolásban nem nagyon akarta összekapcsolni Erdély sorsát Magyarországéval.²⁹ Az erdélyi katonaságot Rákóczinak ezért sohasem sikerült teljesen bevonni magyarországi nagy kuruc hadseregének kötelékébe. De az sem sikerült neki, hogy Erdély lakosaiból zárt kötelékű, nagyobb sereget alkosson. Az 1707-i marosvásárhelyi fejedelemiktató gyűlésen minden erőfeszítése dacára sem tudta megakadályozni egy olyan törvény hozatalát, amely lehetlenné tette a reguláris erdélyi sereg megalkotását. Ez a törvénycikk kimondotta azt, hogy minden földesúr visszakövetelheti azt a jobbágyát, aki az ő engedélye nélkül jelentkezett katonának. Amikor Rákóczi ez ellen felszólalt, az erdélyi rendek szerint ezt azért tette, mert az erdélyi *jobbágyok* fegyverével akarta korlátlan uralmát biztosítani az erdélyi *rendek* felett. Rákóczit ez a gyanakodás igen érzékenyen érintette, de belenyugodott, mert azt hitte, hogy ha Magyarországot felszabadítja, annak következménye Erdély felszabadítása is

lesz,³⁰ ha pedig Magyarországot elveszti, akkor Erdélyt amúgy sem tarthatja meg.

Az erdélyi hadsereg szervezése általában azért is mehetett nehezebben, mert valóságos szervezés, a csapatok összetoborzása, egységes hadrendi tagozódásba vétele, ott csak akkor kezdődhetett, amikor 1705 januárjában Forgách Simon grófot nevezte ki Rákóczi az egymás között torzsalkodó erdélyi parancsnokok (Pekry, Thoroczkay, Mikes) felé fővezérnek. Mivel pedig az erdélyi haderő kevés lett volna ahhoz, hogy a Nagyszebenbe beszorított császári hadtestet (Rabutin gróf marsallt) körülzárja, lekösse s ezen kívül feltartóztassa a Bécsből segítségül odairányzott császári fősereget (Herbeville), utóbbi feladatot magyarországi hadseregével akarta megoldani, amelynek vezetését a Szamos vidékén személyesen vette át. De a szerencsétlen zsibói csata után (1705. november 11.) serege Erdélyből kiszorult s a magyarországi csapatok részével ott hagyott és erdélyi főparancsnokká kinevezett Károlyi Sándor sem tudta már a helyzetet lényegesen jobbra fordítani. Az erdélyi csapatok továbbsszervezésében Rákóczinak ezután sem volt lényeges szerepe s csupán, amikor 1707-ben, beiktatása alkalmából ott tartózkodott, tett néhány olyan szervezési intézkedést, amely figyelemre méltó. A Maros mentén látott egy 3.000 főből álló székely csapatot (gyalogságot), amelynek csak egy része volt felfegyverezve. De a daliás székelyek megnyerték tetszését, úgyhogy megbízta egyik tisztjüket, egy Cserey nevű fiatal nemest, hogy megbízható ezredet toborozzon közülük. Ezt a csapatot a fejedelem lándzsával felszerelve, mint székely kopjás ez-

redet, udvari hadai kötelékébe iktatta. Cserey feladatát kitűnően végezte el és a fejedelem úgy vele, mint ezredével később is meg volt elégedve.³¹

Ugyanebben az időben állította fel Rákóczi nemesi testőrcsapatát, amelyről, mint a fejedelem különösen érdekes, egyéni szervezői tevékenységéről külön fejezetben emlékezem meg. Rákóczi a magasabb tisztképzés céljait szolgáló más intézet felállítását is tervezte, amiből arra következtethetünk, hogy a nemesi testőrcsapatot magábanvéve nem tartotta arra elégnek. 1705 november 23-án ugyanis abban a parancsában, amelyet Sréter János tüzérségi felügyelőnek, a tüzérség szervezését illetően kiadott, a 8. pontban ezt mondja: „Légyen fő-inspectiója az *erigálandó Akadémiákra* is, hogy azokban tanuló iffiuság isteni félelemben és szorgalmas tanulásban nevedjék.”³²

A rendelet határozottan akadémiákról beszél, tehát több ilyennek felállítását tervezte, vagy legalább is kettőnek, Magyarország és Erdély részére. Hogy miért ejtette el ezt a tervét, annak eddig nyomát nem találtam. Akadémiák felállításáról későbbi levelezéseiben nincs már szó és a magasabb tisztképzés céljait kizárólag a nemesi testőrcsapat volt hivatva szolgálni.

Állandó érdeklődéssel figyelte és irányította a fejedelem tüzérségének és műszaki alakulatainak szervezését. A tüzérség megszervezése nehéz probléma volt. A tüzérség a nyugati hadseregekben ebben az időben kezd mindjobban fejlődni és érvényre jutni. Új ágyútípusok születnek s a tüzérség harcéljárásai, főleg váróvívás terén mutatnak nagy fejlődést. A magyar katonaság, a török portyázó

harcok alatt nem szorult gyakran tüzérségi támogatásra, nem is volt alkalma annak csatadöntő szerepét megismerni és mozgó ágyúi sem voltak. A bátor végbeli vitézek soraiban nem találunk neves tüzérszervezőket. Rákóczi tehát e téren valóban külföldi tanácsokra és külföldi szakemberekre szorult. Ezeknek működését ezért nagyon támogatta, még a többi csapatok rovására is. Azzal is igen törődött, hogy a magyar tisztek eltanulják a tüzér és műszaki mesterséget s talán ez is volt az oka annak, hogy az egész kuruc hadsereg tüzérségi felügyelőjéül, magyar embert — Sréter János brigadérost — nevezett ki, amikor őt 1705 november 23-án „*Artilleriae Nostrae Supremus Inspector*”-nak, azaz a tüzérség főfelügyelőjének tisztségével megbízta és alája rendelte La Mothe tüzérezredest mint tüzérségi és Le Maire hadmérnökeze-redest mint műszaki parancsnokot.³³

Tüzérségi és műszaki szervezés terén kezdeményező vagy mélyreható intézkedéseket Rákóczi — *motu proprio* — nem tett s elfogadta tanácsadóinak javaslatait annál is inkább, mivel azt tapasztalta, hogy ezek az ügyes emberek (különösen La Mothe, Le Maire, Rivière, Damoiseau s mások) valóban elérték e téren azt, amit az adott viszonyok között és a rendelkezésükre bocsátott anyaggal és emberekkel elérhettek. Annál inkább vetette latba befolyását a tüzérség és műszaki kérdések terén akkor, ha anyagpótlásról, lőszerután-szállításról volt szó. Szervezési utasításokat tartalmazó leveleiben mindig érdeklődik ágyúöntő műhelyeinek, puskapormalmainak állapotáról. Különösen a lőszerutánpótlás és szállítás volt gyakran

megoldhatatlan probléma Rákóczi seregében, mert egy nagyobb csatában vagy sorozatos ütközetekkel járó hadművelet alatt, egy-két hét alatt elveszett, elfogyott annyi sok ágyú és tüzérségi lőszer, amennyinek elkészítése hónapokig tartott. A rossz közlekedési viszonyok miatt nehéz volt az ágyúkat és löszereket, — különösen télvíz idején, — meszszebb fekvő helyekre szállítani. Így pl. a Lipótvár ostromára, a fejedelem parancsára Kassáról 1704 őszén küldött nehéz ágyúk, csak az év utolsó napjaiban értek oda, akkor, — amikor a nagyszombati csata után, már nem volt reájuk szükség.

Mai értelemben vett műszaki csapatokat abban az időben más hadseregeknél sem szerveztek még, így a műszaki szolgálatot Rákóczi seregében is a francia hadmérnökök vezetése alatt ad hoc összeállított egységek (mesteremberekből, sáncolásra a környékbeli lakosokból összeállított osztagok) végezték.

A szervezési problémák tárgyalásához tartozik még annak megemlítése is, hogy Rákóczinak a kuruc sereg megszervezésénél még egy, más európai hadseregben ismeretlen kérdést is kellett megoldani, még pedig a nemzetiségek kérdését.³⁴ A felvidéki tótokkal, ruthénekkal, szepesi németekkel nem volt baja, azok hűséges hívei voltak és a magyar nemzeti eszme diadalrajutásáért szívesen áldozták életüket és véréüket a fejedelem zászlói alatt. Szülőhazájukhoz tartozónak érezték magukat és Rákóczi seregében semmiféle mellőzést nem szenvedtek. A fejedelem figyelembevette nyelvbeli különbségüket és a seregredukcióval kapcsolatos intézkedései során, anyanyelvük és nemzetiségi ho-

vatartozásuk szerint egyesítette őket szülőföldjük ezredeiben. A szepesi németek soraiból került ki Rákóczinak igen sok derék főtisztje és hogy a kuruc sereg felfegyverzését egyáltalán végre lehetett hajtani, azt jórészt a felvidéki, — különösen a szepességi — bánya- és ipari városok serénységének és áldozatkészségének lehetett köszönni.³⁵

Az erdélyi románok és szászok csak részben csatlakoztak Rákóczihoz s a délvidéki szerbek, rácok nyíltan harcoltak a császári sereg soraiban Rákóczi ellen. A törökök kipusztulása után az elhagyatott alföldi és déldunántúli területeken viszsamaradt félnomád rácok és délszlávok, meggyökeresedve, a magyarok ellenségeivé váltak. A rácok, — harcratermett, tehát ütközetekben jól használható, de zabolátlan, fosztogató természetű katonák, — császári tisztek vezetése alatt rendes ezredek kötelékében vettek részt a Rákóczi elleni hadjáratban s bármiként igyekezett is a fejedelem és Bercsényi őket a nemzeti felkelés számára megyni, ez sohasem sikerült.³⁶

Rákóczi hadseregének egy, bár számban nem nagy, de jelentős és különös harcértékkel bíró részét alkották az úgynevezett „idegen hadak“. Ezek alatt azokat a zsoldosokat értjük, akiket Rákóczi a hadjárat különböző szakaszaiban felfogadott, idegen (tehát ~~N~~Magyarország területén kívüli) országokból származó zsoldosokból állított össze. Ezekhez nagy reményt fűzött s különösen a felkelés második fele óta, amikor már kezdte belátni azt, hogy a magyar ember nehezen vállalkozik a reguláris kötelékekben való szolgálatra, — ezeket tekintette

hadserege ama részének, amelyre támaszkodva az egész sereget kedve szerint átformálhatta volna.

A kuruc hadsereg 1706—7-ben történt átszervezése után Rákóczi szervezési tevékenységében lanyhulást észlelhetünk. Különösen pedig 1708 után, amikor nagy körültekintéssel és gondosan összeállított elite hadserege, a trencsényi mezőn elpusztult. A felkelés utolsó éveiben nagyobb szervezési problémák már nem is merülhettek fel, s így Rákóczi tevékenységét e téren a sereg aprólékos gondjaival s legfőképen a pénzhiány s az ország pusztulása nyomán bekövetkezett nyomorúsággal való vígasztalan vesződés foglalta le. Nehéz ott szervezni, ahol az emberek elfásultak, békére vágyanak s az ország teljesítőképessége kimerült. Így azután Rákóczi nem tehetett mást, mint hogy minden áron igyekezett széjjelhulló seregét, egy külföldi segítség reményében, mindaddig összetartani, amíg ez a remény is szétfoszlott.

Ha nem tartozik is szorosan a fejedelem szervező tevékenységét vázoló fejtegetések körébe, itt említsem meg azt is, (mint Rákóczi szervezői gondoskodásának különösen kimagasló bizonyítékát) hogy a kuruc sereg fennállását jórészt annak is köszönhette, hogy az adózások és önkéntes adományok, valamint harácsolás és zsákmányolás révén befolyt anyagi forrásokon kívül, Rákóczi saját pénztárából, uradalmainak jövedelméből pótolta seregének kiadásait. Hogy mennyit áldozott állami és katonai kiadásokra, arra hozzávetőlegesen következtethetünk azokból a leveleiből, amelyek pénzkiutalási rendeleteket tartalmaznak. Így pl. csupán az 1706. év során Szalontay János és Visky János

udvari commisáriusaihoz több mint 100 ilyen tartalmú levelet írt s ezekben összesen 214.500 rhénes forint és 7.000 magyar forint folyósítását rendelte el számszerűleg, azonfelül több ízben adott utasítást ebben az esztendőben, egész ezredek, tisztek, legénység, hópénzeinek kifizetésére, hadiözvegyek, árvák támogatására s a katonaságtól okozott károk megtérítésére.³⁷ Azt is tudjuk, hogy a nemesi testőrcsapat összes költségeit ő viselte.

Említettem azt, hogy a szervezési problémák legnehezebbike a tisztikar megteremtése s továbbképzése volt. Hogy Rákóczi helyzetét ebben a kérdésben jobban megérthessük, vessünk néhány pillantást tábornoki karára, ismerjük meg nézetét sergéről és érintkezési modorát tábornokaival, aminek különösségét a barokkor feudális életszemléleiből magyarázhatjuk meg.

Emlékszünk, hogy a felkelés kezdetén, 1703 nyarán összetoborzott első kuruc sereg tisztikara (mint azt Rákóczi emlékirataiban is feljegyezte) tanulatlan parasztokból, iparosokból, kanászokból, szökött katonákból állott. Amikor azután a főnemesség (főleg Károlyi Sándor idepártolása után) s a köznemesség megismerkedett Rákóczi felkelésének valódi mivoltával, amikor mindig több és több, a császáriaknál szolgált magyar tiszt jelentkezett Rákóczinál, a hadsereg tisztikara gyökeres változáson ment át. Az alantas tisztek helyét volt császári tisztek és altisztek, műveltebb városi polgárok, birtokosok foglalták el, míg a főtiszti (a mai értelemben vett törzstiszti) kar már kizárólag a nemesi, a tábornoki kar pedig a főnemesi családok tagjaiból került ki. A hadsereg vezetésében tehát már a fel-

kelés első idejében, 1704 elejétől kezdve, mindjában kidomborodott a tisztikar feudális jellege. A hadseregnek ez az átalakulása kétségkívül színvonalának emelését jelentette volna, ha ez a tisztikar mind képzett katonákból, lelkes, de önzetlen és engedelmeskedni tudó férfiakból áll. Rákóczi, európai műveltségének és főúri életkörülményeinek feudális magaslatáról másképen nem is tudta elképzelni egy hadsereg tábornoki és főtiszti karát, mint úgy, ahogy azt a bécsi és Európában tett utazásai alkalmával látta. A XVIII. század elején Európaszerte ez a rendszer uralkodott és vált be minden hadseregben. Rákóczi is ezt tartotta a legcélszerűbbnek s annyira nem gondolkozott e rendszer helyes vagy helytelen volta felett, hogy emlékirataiban, amelyeket pedig már számkivetésében írt, valahányszor egy új főúr csatlakozásáról számol be, egyúttal, mint egész természetes dolgot megjegyzi, hogy: „előkelő származása miatt tábornokká neveztem ki“ (pl. Károlyi, Esterházy, Forgáchnál). E felfogásból a hadjárat során némileg engedett, amennyiben köznemesi rangból származókat is előléptetett brigadérosokká s kivételesen tábornokká. A hadjárat alatt 25 tábornok vitt szerepet, ezek között 8 gróf, 7 báró, tehát 15 mágnás és csupán 10 köznemes volt. Bercsényin kívül, aki 1705 óta a fő-tábornoki (Generalissimus) rangot viselte, Rákóczi 6 főúrnak adományozta a tábornagyi (tábori marsalli) rangot, még pedig Károlyi Sándor, Esterházy Antal, Forgách Simon, Barkóczy Ferenc, Vay Ádám és Pekry Lőrinc gróf, illetve báróknak. Altábornagyi rangot csak Csáky Mihály és Esterházy Dániel grófok kaptak, a többiek (köztük

Bottyán János) mindvégig megmaradtak tábornokoknak.

E felfogásához híven, Rákóczi leveleiben is következetesen megkülönböztető hangnemet használt mágnás és csak nemes tábornokaival szemben. Gróf és báró vezéreihez írott leveleit, utasításait rendszeren így kezdi: „Isten minden szerencsés jókkal áldja meg Kegyelmedet, szívből kívánom“ — s így végzi: „én pedig maradok Kegyelmednek tiszta atyafiúi jóakarattal szeretettel szolgáló... R. F.“ Magyar leveleiben is igen gyakran használ latin megszólítást és befejezést. Ekkor így ír ezeknek: „*Illustrissime Comes (Baro) nobis observandissime, salutem et omnem prosperitatem*“... „*Caeterum praetitulatae Dominationis Vestrae feliciter valere desideramus. Dominationis Vestrae ad officia paratus*... F. R.“

Köznemes tábornokaihoz írott leveleinek hangja már jóval hűvösebb s a figyelmes olvasó könnyen észreveheti az árnyalatkülönbségben azt a társadalmi korlátot, amellyel a fejedelem ezeket a vezéreit, (még a legérdemesebb Bottyánnal sem tesz kivételt) főúri vezéreitől elkülöníti. E levelek megszólítása és befejezésében Rákóczi már határozottan érezteti fejedelmi méltóságát és mellőzve a hozzá rokon környezetből származó főurakkal szemben használt atyafiságos és választékosan udvarias hangot, ezeket a tábornokait következetesen már csak így szólítja meg: „*Generose, Fidelis Nobis dilecte! Salutem et gratiae Nostrae Principalis propensionem*“, vagy még rövidebben: „*Salutem et gratiam Nostram*“, a levelet pedig röviden: „*Caeterum Eundem bene valere desideramus*“ záradék-

kal végzi. Talán az sem véletlen, hogy ezek a mondatok rendszerint a merevebben s méltóságteljesebben hangzó latin nyelven vannak írva. Magyar nyelvű megszólítást és végzést, amely közvetlenebbül s ezért kedélyesebben hangzanék, e levelekben csak elvétve, nagyritkán találunk.

A kurtanemes, polgári és az ennél alacsonyabb társadalmi osztályokból kikerült tisztek legfeljebb a brigadérosi, tehát a tábornok után következő rendfokozatot érhatték el, s ezek soraiban is csak két, — nem nemes, — brigadérost ismerünk. A tarpai jobbagy, Esze Tamás volt az egyik, akit a fejedelem hálából tartott meg ezredparancsnoki és brigadérosi méltóságában, amelyre jogosultságot neki főleg az a körülmény adott, hogy a felkelés kezdetén egyike volt azoknak, akik Rákóczit Lengyelországból behívták és első naptól kezdve, mint egy felkelő csapat vezére, tiszti rangot viselt. Kisparaszti mivoltát egészen 1708 május végén, Nyitrán bekövetkezett tragikus haláláig nem vetkőztette le, — de tagadhatatlan, hogy vitéz katona volt, akihez legénysége nagyon ragaszkodott.

A másik, a kisiparos Czelder Orbán, kinevezését viszont a Gölnicbánya körüli hegyekből magával hozott zipser becsületességével, szigorú kötelességtudásával, hűségével és vitézségével érdemelte ki, bár magyarul csak törve beszélt.

Ilyen helyzetben megérthetjük, hogy a valódi katonai talentumnak, a kuruc hadsereg felsőbb vezetésében, — ami az érvényesülést és előrejutást illeti, — tág tere nem lehetett. Nem okolhatjuk Rákóczit ezért, hiszen ő maga sem volt katona és korának felfogásán, épen ő, a tipikusan barokk

MERCURIUS VERIDICUS EX HUNGARIA.

Nitria, 16. Mensis Augusti. 1705

I Error panicus invaserat primùm has
oras, ex moderno prælio, ad Arcem Veres-kő
intro, qui tamen post melius cognitum rei statum, cer-
tāsque relationes, subito resedit, rebus hoc modò se ha-
bentibus: Postquàm Hostis ad extrema redactò fortali-
tò Leopoldino succurrere conatus est, strato super Danubium ponte
eòque trajectò, in campis Arcis Szente castra metatus est, ac sub mediam
noctem Vallum nostrum, ad Eluminis Vagi ripam pro conservatione pon-
tis positum, furiosò impetu aggressus, postquàm insultum ter repetiit, to-
ties itidem virtutè Baronis Nicolai Priny, Cohortium Pedestrium Brigade-
ri, repulsus est, tam exquisita sui cum clade, ut cæsis quàm plurimis, ac
pluribus sauciatis, aliquot cursus cadaveribus repletet, ac ad tegendum
occisorum numerum, eadem nocte hūmaret. Quamvis verò datis Sere-
nissimi Principis ordinibus, magna pars Exercitus, per superiorem pon-
tem eò sine transire iussus est, ut hostem (qui Armadam Nostram abesse
ratus securius quievit) ante auroram summā vi adoriretur: nihilominus
ob nimiam cunctationem res effectu caruit, cum aliàs communi opinio-
ne credatur, hostem eā nocte intereccione deleri potuisse. Altero itaque
die, restā Leopoldinum iter suum direxit, ac insidiarum nescius, denuò
in alterum Vallum incidit, ac per certos ictus ad eò feliciter repressus est,
ut viam longiorem quærere cogeretur, ac taetropere confunderetur, ut si
hic denuò à Nostratibus invasus fuisset, certò certiùs profigatum lugeret
nunc Austria; verùm Deo aliter disponente, intentionem suam affecutus
est, ac dum miles Rákócziānus prælium distulit, hostis dictum Fortaliti-
um comiteatu jovit, militēque prædiariò auxit, tanto furore in proxi-
mam Civitatem Gálditz irrūens, ut eam totam cum Arce pulcherrima igni
daret, ac pluribus Incolis contra Cartellam cæsis, ne mendicis quidem in
Xenodochio reperire parceret. Intereà Exercitus Noster exitum Hostis
à valle Leopoldina avidè præstolabatur, quem ut Generales Cæsarei con-
spexerunt benè ordinatum, hæsit diutius totus exercitus hostilis viam
effugii querendo; idèque hinc inde cavillando, ac nunc Moraviam ver-
sus, nunc retrorsum iter suum dirigendo, magnò fatigiò Nostrates vexa-
vit, eò potissimum certo fine, ut constrictum locum commodè pro rura-
mine

A. XI. 179.

A Mercurius Veridicus 1705 augusztus 16-i számának első oldala.
(Közli az augusztus 11-iki pudmericzi csata előzményeit.)

gondolkozású nagyúr, nem tudta magát túltenni.

A kuruc hadsereg szervezésének ismeretéhez tartozik egy hadtörténeti és egyben irodalomtörténeti szempontból is nevezetes háborús folyóirat megemlézése. 1705-ben született meg az első magyar hazai hírlap, a latin nyelven szerkesztett és hadi, politikai helyzetjelentéseket tartalmazó „Mercurius Veridicus ex Hungaria“ című időszaki folyóirat, amelynek gondolatát Rákóczi melegen pártolta és megjelenését elősegítette.

Az eszme Esterházy Antal gróf tábornagtól eredt, aki 1705 tavaszán, — Kassán tartózkodott, hogy az újonnan szervezendő megyei hadak összeállítását ellenőrizze, sürgesse és ezredenként rendezve, a hadrakelt sereghez küldje. A Felvidék eme központjában, viszonylagosan nyugodtabb körülmények között élve, úgy látszik, alkalma volt a külföldön megjelenő különféle időszakú krónikákat s bizonyára a bécsi hivatalos „Wienerisches Diariumot“ is olvasni. Az a gondolata támadt, hogy nem volna-e kívánatos, ha a kurucok is kiadnának ilyen hivatalos bulletineket, elsősorban a jóindulatú vagy a semleges szomszéd államok számára, másodsorban pedig a hazai közvélemény irányítására s a bécsi, elfogult híradások ellensúlyozására. Egy tervezetet állított össze s elküldte azt 1705 április 14-én magyarázó jelentés kíséretében a fejedelemnek. Javasolta, hogy „de rebus in Hungaria gestis“ ezentúl meghatározott időpontokban nyomassanak hadijelentéseket és azt³⁸ „minden halogatás nélkül Lengyel- úgy más országokba is az hová Ngod méltóztatik disponálni, transmitálni fogom: ne láttassék mind igaznak lenni, az kit az

idegen nemzet (a német) szokott promulgálni Novellákban. Azért jovallanám, Kegyelmes Uram, ha továbbis egy bizonyos novellista (újságíró) subordináltatnék, az ki is pure et praecise csak ebben industriálván, mindeneket seriesben venne. Magam is, a mennyire lehet, abban cooperálódom. Kegyelmes Uram, ha szintén mind igaznak nem comperiáltatik is, — azzal nem nagyot vétünk.“

A fejedelem Esterházy életrevaló eszméjét elfogadta és a magyar tábori hírlap, Mercurius Veridicus ex Hungaria, néha pedig Mercurius Hungaricus cím alatt 1705 tavaszától 1711 tavaszáig kezdetben mint heti, később mint havi folyóirat látott napvilágot. Tartalma szerint középúton haladt a tárgyilagos történeti krónika és a politikai eszélyesség diktálta időszerű közlemények között. A vereségeket, kényszerű visszavonulásokat óvatosan körülíró, magyarázó szövegezése, a kellemetlen dolgokat teljesen mellőző irányzata, azt mutatják, hogy a Mercurius nem tartotta feladatának mindenütt az igazság kinyomozását és feltárását, hanem megelégedett a külföld és az ország közhangulatának csak általánosságban való tájékoztatásával. A lap első számai Kassán jelentek meg. 1705 június végétől 1709 őszéig Lőcsén nyomták, a már akkor is híres Bréwer nyomdában, azután egy évig Bártfán, végül ismét Kassán. A folyóirat közleményeit a különféle hadszíntereken működő seregparancsnokok jelentései alapján az udvari kancellária szövegezte.

A magyar történet szempontjából örök veszteség, hogy e hat évig élő hivatalos folyóirat teljes gyűjteményét a mai napig nem sikerült meg-

találni. Thaly e lapnak első nyomát a Károlyi család levéltárában fedezte fel, azután több kézirati fogalmazványát Rákóczi és Bercsényi levéltáraiban. Kutatásaim közben eddig magam is csupán egy nyomtatott példányt találtam 1705 évről a Berlin—Dahlem-i Preussisches Geheimes Staatsarchivban és egy kézzel írott másolatot ugyanez évből az Evangélikus egyetemes egyház levéltárában Budapesten.

Abból a körülményből, hogy nagyon kevés hiányos példány maradt csak reánk, azt következtethetjük, hogy a Mercurius, mint a fejedelmi udvar hivatalos kiadványa, csak kevés példányban jelent meg s azoknak túlnyomó része külföldre került.

c) *A nemes testőrcsapat.*

Rákóczi Ferenc udvari hadainak egyik különlegesen érdekes kis, zárt egységét alkotta a nemesi testőrcsapat. Ez az intézmény a fejedelemnek annyira egyéni alkotása volt, annak keletkezése, rendeltetése s egész szervezete annyira magán viseli Rákóczi egyéniségének bélyegét, hogy a kuruc hadsereg szervezetének leírásában különleges helyet érdemel.

Tudjuk azt, hogy a fejedelemnek a felkelés megindulásakor nem volt rendszeren összeállított udvartartása, katonai hadműveleti vagy vezérkari irodája, s a mai értelemben véve később sem voltak környezetében ilyen rendeltetésű segédközegek. A hadsereg színe-java, a legjobban kiképzett és legfegyvermezettebb reguláris ezredek, a fejede-

lem udvari hadainak kötelékében voltak beosztva. Ezek az ezredek látták el az udvari őrszolgálatot a fejedelemnek, mint államfőnek és fővezérnek főhadiszállásán.

De Rákóczi, a felkelés előhaladása során szükségét érezte annak, hogy e megbízható udvari csapatokon kívül, erdélyi és magyarországi nemes ifjakból még egy kis elite csapatot szervezzon s azt maga személyesen oktassa az udvari és a hadiszolgálat alapismereteire. Rákóczi udvara és főhadiszállása akkor, amikor a nemzeti felkelés nagy jelentősége és az európai eseményekkel való kapcsolata kibontakozott, már kinőtt az egyszerű katonai parancsnokság kereteiből. Rákóczi, mint legfőbb hadúr, egyben erdélyi fejedelem és a szövetségzett rendek magyarországi választott vezérlő fejedelme is volt. Főhadiszállása nagyjelentőségű kül- és belpolitikai események központja lévén, ott naponként sok előkelő külföldi diplomata, katona és belföldi vezérférfiú fordult meg és tanácskozott.

Rákóczi, aki fiatalságában nemcsak a bécsi udvar etikettjével barátkozott meg, hanem utazásai közben más nagyhatalmak udvari szertartását és szokásait is megismerte, tudta azt, hogy a diplomáciai érintkezésben milyen nagy súlyt vetnek a fejedelmi udvarok pompájának és ünnepélyességének külső kifejezésére. A fejedelem személyét illetően igénytelen volt, semmi kivételt nem szeregett. De rendkívül kényes volt fejedelmi tekintélyére és utolsó lehelletéig nagy súlyt vetett a fejedelmi személyét megillető tiszteletadásokra és pompa kifejtésére. Udvari szolgálatát az akkori barokk fényűzést kedvelő szokásai szerint szervezte

meg és fellépésével, valamint személye körüli szolgálatának ünnepélyességével is hangsúlyozni kívánta azt, hogy ő, Isten kegyelméből a felkelés élére állítva, az európai uralkodókkal egyenrangú fejedelemnek tartja magát.

Az 1706 év nyarán kezdett foglalkozni azzal a gondolattal, hogy udvarában kizárólag fő- és köznemes ifjakkból álló testőrséget szervez. A nemes ifjakat az udvari szolgálattal, a felkelés kül- és belpolitikai ügyeivel is meg akarta ismertetni, hogy ezekből a, születésüknél és neveltetésüknél fogva, a hadsereg átlagos tisztikaránál értékesebb fiatalemberekből, idővel az ország katonai és polgári vezetőszerpeire alkalmas férfiak váljanak. Rákóczi rendkívül nagyműveltségű, kifinomodott ízlésű ember volt. Főhadiszállásán az ország minden rendű és rangú polgárával érintkezve, tapasztalta azt is, hogy az általános műveltség — nyugateurópai szemmel nézve — hazánkban akkor bizony eléggé alacsony fokon állott. A nemes ifjakknak egy társaságba való összegyűjtésével ezen is segíteni akart. Mély vallásosságánál fogva pedig a vallásos, erkölcsös nevelést tekintette a műveltség kezdetének és alapjának.

Ezeket az elveket és eszméket akarta a magyar nemesi rend körében terjesztetni azáltal is, hogy annak kiválasztott ifjait ilymódon udvarába gyűjtötte. Itt azután különös súlyt helyezett az előkelő, udvarias, úri modor elsajátítására, istenfélő erkölcsös életmódra és a műveltség különböző ágazataiban való alapos oktatásra.

Amikor a fejedelem, e nemes testőrség felállításának gondolatával foglalkozott, már kialakult

a kuruc sereg tisztikarának valódi képe is. Rákóczi szomorúan látta azt, hogy, bár a tisztikar zöme harcerakész, vitéz s egyénileg sokszor kitűnő tagokból állott, valódi tanult hadvezére — ismét a nyugati viszonyok szemüvegén nézve — vajmi kevés volt. A nemesi társaság megalkotásával ő a tisztisarjadék pótlásának kérdését is akarta elősegíteni olymódon, hogy a már több mint hároméves haditapasztalatok alapján, különösen kiváló tisztek képezzék ki tanult vezetőkké a nemes ifjakat, az ő személyes felügyelete és vezetése alatt. Rákóczi nemes kompániájának szervezete tehát egyúttal egy magasabb katonai nevelő akadémia gondolatát is rejtette magában.

A nemesi testőrcsapat megalakításánál Rákóczinak nem kellett példakért messzire menni. A lengyel és francia udvarok apródjainak és testőreinek szervezetét és a testőrszolgálat lényegét tapasztalásból jól ismerte. Erdély fejedelmi székében ült elődeinek, Báthory Zsigmondnak, Bethlen Gábornak, Barcsay Ákosnak udvarában mindenütt voltak nemesi testőrök. Közelfekvő dolog tehát, hogy a fejedelem e nemesi testőrség valóságos felállítását akkor hajtotta végre, amikor az erdélyi rendek 1707 elején őt Erdély fejedelmi székébe iktatták.

A beiktatás után udvarával Marosvásárhelyről Kolozsvárra ment és itt avatta fel méltóság-teljes ünnepélyességgel 1707 április 26-án a nemesi testőrség első tagjait. A helyzetből adódott, hogy az ifjú gárda első tagjai (számszerint 60—70) túlnyomórészen erdélyi ifjak lettek. Később azután az ország más vidékeiről származó nemesek

is szolgáltak ebben a században, amelynek létszáma idővel 120—130 főre emelkedett, de annak vezető tiszti állásai mindvégig főleg erdélyi kezekben voltak. A század parancsnokává báró Kemény Simon alezredest, Kemény János erdélyi fejedelem unokáját nevezte ki Rákóczi s a testőrséget hivatalosan „nemesek társaságának“ nevezte el. Egykorú iratokban „nemes compánia“ és leggyakrabban „gavallérok kompániája“ néven szerepel. Később az „Isteni Gondviselés“ vagy a „Szent Háromság Gondviselés“ lovagjai címen is tisztelték ezt az ifjú testületet. A „Gavallérok kompániája“ elnevezés is mutatja, hogy rendeltetése, az udvari, lovagi szolgálat, „Cavaliersdienst“ volt.

A testőrcsapat megalakulását Rákóczi emlékirataiban³⁹ így írja le 1707 április 26-án: „Felavattam egy nemes ifjakból álló századot s én magam lettem e nemesi társaság ezredese. Előkelő nemesi származását minden jelentkezőnek hiteles okmányokkal kellett igazolnia. Szolgálatukat lóháton és gyalog látták el s fegyverzetük karabélyból, kardból és pisztolyból állott. Lakosztályom ajtaja előtt mindig két ilyen nemes ifjú állt őrt. A nemes testőrség megalakulása alkalmával a századot Kemény Simon alezredes lóháton szállásom elé vezette, azután lóról szállva, valamennyien bejöttek fogadótermembe. Itt felolvastattam a testőrség alapszabályait, amelyre felesküdték s fogadalmat tettek arra, hogy háborúban sohasem hagyják el egymást és nemes voltukkal össze nem egyeztethető cselekedetet nem követnek el. Ezután mind-egyiket külön-külön megöleltem s ezzel társul fogadtam. Szándékom volt idővel e testőrszázadot

katonai vitézi lovagrenddé kifejleszteni, amely az „Isteni Gondviselés lovagjai“ címet fogja viselni.“

E felavatás napjától kezdve e testőrcsapat éjjel-nappal hűségesen követte, őrizte Rákóczit. A nemes ifjak megható ragaszkodással tekintették a fejedelmet példaképüknek s rajongással, ifjú lelkiük teljes odaadásával végezték uruk körül a nekik kiosztott személyes szolgálatokat.

A gavallérok kompániája első ízben hivatalosan az 1707 május 24-én kezdődő nevezetes ónodi országgyűlésen szerepelt, még pedig mindjárt a fejedelem ünnepélyes bevonulásánál, amelynek részleteit Beniczky Gáspárnak, a fejedelem titkárának naplója örökítette meg.⁴⁰ Felsorolja a díszkíséret és az udvari méltóságok sorrendjét s azután így folytatja: „A Generális urak után maga a fölséges fejedelem, egy szép pompás török pejsparipán, királyszínű bársonyköntösben és fekete kócsagtollasan jött. Ófelsége mellett kétfelül a *nemes seregből való ifjak és gavallérok*, azokután sok úri és főrendek, vármegyebeliek és fejedelmi udvara népe.“

Rákóczi főhadiszállásán lejátészódott nevezetesebb külpolitikai vonatkozású ünnepélyes eseményeknél szintén a nemesi testőrség látta el a díszszolgálatot. Így pl. a Nagy Péter orosz cár tiszteletére rendezett udvari ünnepélyeken, továbbá amikor a lengyel országgyűlés követei Rákóczi előtt megjelentek, hogy felajánlják neki a lengyel királyi koronát.⁴¹

De nemcsak a fejedelem közvetlen közelében teljesítettek a nemes ifjak parádés szolgálatot, hanem másutt is, ott, ahol Rákóczi súlyt vetett arra,

hogy követei az ő fejedelmi rangjának megfelelő ünnepélyességgel képviseljék személyét. Így pl. 1707-ben, amikor Rákóczi a varsói országgyűlésre küldte Bercsényit, nemesi testőrosztagot adott melléje díszkíséretül.

Ne higyjük azonban azt, hogy az udvari élet elpuhította és csupán síma modorú, pompakedvelő udvaroncokká nevelte e nemes ifjakat. Megállták ők a helyüket a harcmezőn is. Az 1708 július 28-án, a morva határszélen vívott straznicai ütközetben, de különösen a néhány nap múlva, augusztus 3-án lezajlott szerencsétlen trencsényi csatában a nemes ifjak igen vitézül verekedtek. Amikor e csatában a fejedelem lovával felbukva, eszméletlenül a földre zuhant, három nemes gavallér, még pedig Ghilány Péter, Simándy Mihály, főleg pedig az ifjú Bercsényi László gróf — Bercsényi Miklós fia — mentették ki fejedelmi urukat a zürzavarból. Fáy Zsigmond nemesi testőr ifjú pedig e csatában hősi halált halt.

A fejedelem a nemesi testőrséget, — mint említettem, — 1708-ban katonai lovagrenddé akarta átalakítani, de a szerencsétlen trencsényi csata ezt a szép tervét is, mint sok minden más egyéb szándékát, meggyúsította.

1709 május 26-án nagy megtiszteltetés érte a gavallérok kompániáját. A fejedelem arannyal hímzett kék zászlót adományozott a csapatnak. Erről az ünnepélyes aktusról, mely a szerencsi vár alatt zajlott le, Beniczky Gáspár így emlékezik meg:⁴²

„Ő Felsége csakhamar a várból lóháton a nemes compánia előtt jött, az kik is Brigádánkint

hárman-hárman rendiben jöven s kétfelől pedig a Kapesosok a Nemes Compániát kísérvén; három rendben állította a nemes Compániát eő Felsége a Templom előtt és a hadi exercitium után leugrándozván egyszersmind a Lovakrul, kiki közölök order szerint a maga helyiről kilenc lépésnyire előment és valaminémű renddel a Várbul jöttenek, azon rendel eő Felsége után Templomba is bemenének, s három rendben az oltár előtt megállottak. Eő Felsége pedig a Misse és predicatio nagy devotióval való hallgatása után communicált és eő Felsége után a Nemes Compániában lévő Catholikus Gavallérok is. Mindezen hosszas Ceremoniának utánna, a Nemes Compánia gazdagon arannyal varrott kék szép Standárát, avagyis Kornétáját, az kin háromszögletű aranyos varrás (közt) mind a kétfelől, közében Isten gondviselésének szeme ki volt varrva, cum Inscriptione: „Eadem et aequalis ubique“, — Pater Kéry kezében vévén a Felséges Fejedelemmel együtt az Oltár előtt letérdepeltek, a Kornétát hosszan kezekben tartván, az kit is annakutána eő Felsége a maga kezében vévén s az Ég felé felemelvén, mindenektől megértő szóval maga csinált Imádságot elmondotta és a Seregek Isteninek zokogva és sirással ajánlotta, — nemzetünkre kiontott méltó haragjának elengesztelését s győzedelmét implorálta. Annak utánna pedig méltóságos Petes Püspökhez, a ki is az öreg Oltár végében ült, eő Felsége fordulván, a Kornétát megszentelte és eő Felsége az Oltártul a maga helyire visszamenvén, a Papok Haller Urfi kezében adának a Kornétát. Ezeknek végbevitele után ugyanazon renddel az Udvariak, eő Felsége,

és a Nemes Compánia is, Kapcsosokkal együtt Templomtul a Várba bémenének. Vége felé mindnyájan a Palotára concurrálván, Nemzetes Vitézlő Ráday Pál Director és azon nemes Compániának Fő Auditora által az egész Főrendek és Felséges Fejedelem előtt is tett szép exhortatioja után, elsőben is. Tekéntetes és Nagyságos Haller Gábor urfi — Kornétás — ugyanazon Kornétához, azután penig az egész Cavalléria a hitet letette, és annakutána, kiki maga szállására oszlott el.“

A zászló latin jelszava: „Eadem et aequalis ubique“, azaz magyarul „Egy és ugyanaz mindenhol“, arra vall, hogy Rákóczi a nemesi társaság legfőbb erényének és követelményének az állhatatosságot, a jellemsszilárdságot tartotta.

A daliás ifjú seregben mindig nagy volt a harcvágy. Gróf Bercsényi Miklós 1709-ben kelt egyik levelében⁴³ érdekes adatot olvashatunk arról a nemesi testőrosztagról, amely Bercsényit az azévi gömör—liptói nyári hadjáratban elkísérte. A főgenerális ezt jelenti róluk a fejedelemnek: „Gavallér uraimékat el hoztam ide, én bizony nem kívánám magamat udvaroltatni ő kegyelmekkel, de nem tudom mit csináljak vélek, minthogy Haller uram (a parancsnokuk) azt mondja, inkább együtt, avagy fele menne próbára. Olyan portázás nem sok volt, a portákon félek, rajtavesztik, de látom igen kívánkoznának csak amugy volonter formában, kinek egykor, kinek máskor ered kedve, talán nem is volna rossz az vérszem kapásra.“

Kisebb portyázásokat és udvari futár szolgálatban végrehajtott vitézi tetteket leszámítva, e testőrszázad Rákóczi legutolsó csatájában az 1710

évi romhányi csatában is hősiiesen verekedett s annak egyik tagja, Bagotay testőr, kapott sebében néhány nap múlva elhalt.

Amikor Rákóczy Ferenc 1711 február 21-én végleg elhagyta az országot, a nemesi kompánia hűségesen követte őt nehéz útjára, Lengyelországon át egész Smolenskig. A fejedelem itt elbúcsúzott gárdájától és feloldotta őket esküjök alól. Nehányan azonban még azután is Rákóczi környezetében maradtak és Franciaországba is elkísérték. Többen közülök Rákóczi ajánlatára XIV. Lajos hadseregébe léptek s később az ott felállított Bercsényi-, Esterházy- és Rátky-féle francia-magyar huszárezredek soraiban vitézkedtek. Gróf Bercsényi László, aki a gavallérok kompániájának zászlótartója — kornétása — volt, a francia hadseregben, — mint ismeretes — fényes pályát futott be s annyira kitüntette magát, hogy később a francia lovasság megszervezője, felügyelője lett és megkapta a Franciaország marsallja rangját.⁴⁴ A testőrifjak közül sokan Kemény Simon alezreddessel együtt 1711 nyarán Lengyelországból hazatértek s csupán néhányan maradtak külföldön és vállaltak katonai szolgálatot az orosz cár és a lengyel király seregében.

Röviden ismertetem Rákóczi testőrsége belső életének és szabályzatainak néhány érdekesebb részletét, hiszen ezek a régmúlt adatok egyúttal az akkori magyar történet és hadszervezet érdekes mozaikkövei.

Említettem, hogy a fejedelem udvartartásában mennyire ragaszkodott az előkelő, tekintélyt tisztelő és ceremóniákat kedvelő barokk ízlés szoká-

saihoz és külsőségeihez. Így pl. átvette a régi külföldi lovagrendeknek azt a hagyományát, hogy azok tagjai egymást nem rangjukon vagy nevükön szólították, hanem oly megnevezéssel, amelyből a rend tagjainak összetartozása és bajtársi egymásrautaltsága kitűnik. Elrendelte, hogy a gavallérok kompániájának tagjai egymást bátyámnak, öcsémnek, kegyelmednek szólítsák és a tagok hivatalos neve „társ“ és „kedves társ“ volt. Ezeket az elnevezéseket használta maga Rákóczi is s pl. Kemény Simonhoz intézett leveleiben őt mindig „Uri társ hivünk“ vagy „nemes kompániánkbeli vicekolonellus társ hivünk“-nek címezi.

A nemes társaság szervezetével és alapszabályaival több egykorú írás foglalkozik. Reánk maradt „A nemes kompánia projectumi“ című tervezet, azután „Az nemesi társaság seregének rendi“ című füzet, mely a társaság alapszabályait tartalmazza, végül „Az nemesi társaságbéliek edictumi“ című szolgálati szabályzat.⁴⁵ Lássuk röviden ezek érdekesebb pontjait.

A fejedelem kiváltságos helyet biztosított hadseregében a nemes testőrség tisztikarának. A testőralezredes egyenrangban volt a hadsereg ezredesével, az őrnagy az alezredessel, a kapitány az őrnaggal, stb. A testőr ifjak mindnyájan zászlótartói rangot viseltek s a hadseregbe való átlépésük esetén hadnagyi rangot kaptak. Rákóczi előkelő gondolkodásmódjára és önzetlenségére jellemző, hogy a testőrcsapat összes költségeit nem a megyékre, a hadsereg fenntartása céljából kirott adójövedelmekből, hanem kizárólag magán-

vagyonából fedezte, még pedig nagyon is bőkezű módon.

A nemesi kompánia tagjainak javadalmazása jóval gazdagabb volt, mint a csapattiszteké. Az alezredes havonként 264 rénesforint hópénzt s 33 személy cselédségre és 22 lóra kapott ellátást. Ilyen arányban voltak a többi javadalmazások is. A zászlótartó, kezdetben báró Haller Gábor, később a fiatal Bercsényi gróf, havi 84 forintot, valamint 14 személyre és 13 lóra tartásdíjat kapott. Minden közvitélző társ személyenként 16 forintot, azonkívül 3 személyre és 3 lóra való tartásdíjat élvezett. A ruházat és a felszerelés igen díszes volt. A mente, a dolmány és a nadrág égszínkék angliai selyemposztóból készült; a kék szint Rákóczi valószínűleg a régi erdélyi fejedelmek kék darabontjainak ruháiról vette. Minden ruhadarab dúsan volt selyemmel zsinórozva; a mentén és dolmányon dupla pikkelyes arany és ezüst gombok voltak, a pantallér (vállöv) ezüsttel gazdagon himzett, narancsszínű bársonyból készült; a lóding (tölténytáska) és tarsoly ugyanilyen színű volt és selyemövön lógott. Minden testőr szintén kék köntösbe öltöztette személyzetét, lovászait és inasait és kötelel volt jó paripákról és fegyverekről gondoskodni. A testőrök ezüstös kardot, ezüstveretű pengyel karabélyt és díszes pár pisztolyt viseltek. Süvegük kék volt, de csak a kapitány, a főstrázsamester és a kornétás viselhetett azon tollforgót és a hátán párduekacagányt, vagy — mint akkor hívták — hátibőrt. A közvitéz társak közül csak azok hordhattak hátibőrt és forgót, akik harc

közben ellenséget öltek, vagy sebbe estek, avagy a csatából rabot hoztak.

A fejedelem főhadiszállásán a külső őrszolgálatot a palotás ezredek látták el, de a fejedelem szobája vagy sátora előtt, valamint abban, a nemes ifjak örködtek. A reggeli és estéli dobolásnál a testőrszázad sorba állt és kiki elmondotta saját hite és vallása szerinti imádságát. Ünnepek és vásárnap minden testőr köteles volt a szokott áhítatosságon résztvenni. A nemesi rend szabályzata szigorú erkölcsös, vallásos életre kötelezte tagjait; az atheizmust és a világi élvezetek hajhászását szigorúan büntették. Aki vallási kötelezettségeinek nem tett eleget (teszem azt, ha katolikus ifjú évenként legalább kétszer nem gyónt), büntetésből egyideig fegyvertelenül volt köteles járni és nem viselhetette a társaság jelvényét. Sajnos, hogy sem ilyen jelvény, sem pedig olyan egykorú festmény, vagy rajz, mely egy nemes testőrt ábrázolna, nem maradt reánk. De valószínű, hogy a jelvény azonos lehetett a nemesi társaság zászlóján — jelkép gyanánt — himzett, háromszögű keretben elhelyezett „Isteni Gondviselés szeme“ jelvényével.

A fejedelem mint felvilágosodott ember, szigorúan fenyegette a babonáságot s minden egyéb, — miként a szabályzat mondja — „ördögös cimboraságot“ és szigorúan követelte minden nemes társtól, hogy „száját az eb, ördög, adta, teremtettemondások és a magyar nemzetnél annyira elhatalmazott káromkodás és Isten úgy segélyének szórása el ne hagyják“. A javíthatatlan káromkodókat az egész társaság előtt megfosztották fegyve-

rüktől és egyenruhájuktól és a testületből kizárták. Ha valaki társát haragból pofoncsapta, akkor ugyanezt a fenyítést volt kénytelen eltűrni a megsértettől, még pedig nyilvánosan, az egész csapat arcvonala előtt. A párbaj vétségét Rákóczi úgy a nemesi testöröknél, mint általában egész tisztikarában, halállal büntette.

A nemesi társaság tagjai csak olyanok lehetnek, „az kik házasság nélkül vannak és ifjú légénységben élnek, úgy annál inkább illendő, hogy tiszta életben foglalják magukat“. Szigorú büntetést kaptak a kicsapongó életű és részegeskedő fiatalemberek, „mivelhogyz ezek olyan vétkek“ — írja a szabályzat — „amelyekből más sok egyéb gonoszok is következni szoktak és nemesi erkölcs-höz éppen nem illenek. Aki annyira megittasodik, hogy az elmés és szokott becsületes diskurzusra alkalmatlan és állító helyében is tántorog, először megfeddetik, visszaesés esetén kenyér és víz mellett áristomban kerül s ha ezzel sem tanulna, ötöd-ízben a társaságból simpliciter elbocsáttatik.“ A kockázás és kártyajáték szigoruan el volt tiltva; aki kockázott, az büntetésül egy hópénzét volt köteles a társaság közös kasszájába leadni.

A szabályzat meghagyta a testöröknek, hogy ha a fejedelem belső audenciás sátora vagy szobájának ajtaja előtt karabéllyal strázsát állnak, ott magukat csendesen viseljék, se zörgést, se fennhangon való beszédet ne tűrjenek, kiváltképen arra vigyázzanak, hogy senkit az ajtóhoz közel ne engedjenek, nehogy a bent folyt beszédeket és tanácskozásokat avatatlanok meghallhassák. Akkor az őrtálló testör is az ajtótól 3 lépésnyivel

tovább mozduljon. A fiatal közvitéztársak minden kisebb vétségét (rendetlenséget, fegyverek elhanyagolását) a társasági jelvény és fegyverviselés több napon való elvonásával fenyegették. Ha valamelyikük feljebbvaló tisztjével szemben tiszteletlenül viselkedett, büntetésből 3 óráig állott őrt annak szállása előtt.

A nemes kompánia megalakulásának, céljának és rövid életének e kivonatos ismertetéséből is láthatjuk, hogy Rákóczinak milyen erkölcsös, komoly nézetei voltak e gavallérok katonai, udvari neveltetéséről és hogy milyen alapos és mindenre kiterjedő figyelemmel állította össze a társaság rendtartását. Ez a nemesi iskola valóban alkalmas lett volna arra, hogy jellemes, művelt és erkölcsös férfiakat neveljen a magyar közélet és a magyar hadsereg számára. A nemes palánta, melyet Rákóczi elültetett, sajnos, nem fejlődhetett terebélyes fává, mert a történeti események rohanó árja fejedelmi urával együtt ezt a szép reményekre jogosító nemesi kompániát is lesodorta a magyar történet szinpadáról.

Rákóczi Ferenc emlékirataiban lemondóan emlékezik meg erről, amikor írja: „Ez az intézmény nemes versenyre ösztönözte az egész Magyar- és Erdélyország-i nemességet és bizonyára beváltotta volna hozzá fűzött reményeimet, ha Istennek — kinek neve minden tetteiben örökké áldassék — nem tetszett volna másként rendelkezni.”⁴⁶

*„Nem kívánok sem kincset tőletek, se
más egyebet az igaz magyar bátor szívnél,
hogy azt magaméval összekapcsolván, veletek
éljek és haljak.“*

(Rákóczi beszéde katonáihoz a gyömrői
táborban 1705. július 3.)

III.

RAKÓCZI HADSEREGE.

III.

RAKÓCZI HADSEREGE.

A kuruc hadsereg feudális vezetés alatt álló toborzott néphadsereg volt. A világtörténelemben gyakran megismétlődött az az eset, hogy az elnyomatás alatt sinylődő nép elementáris erővel ki-robbanó elkeseredése talpraállította egy egész ország, vagy országrész fegyverfogható lakosságát. Az ilyen körülmények között megszületett néphadseregek működése és fellépésük eredménye mindig attól függött, hogy vezetésük összhangban volt-e a sereg összetételével és hogy bele tudtak-e illeszkedni abba a különleges helyzetbe, amely az események kül- és belpolitikai viszonyaiból adódott. Hogy néphadseregek kellő katonai kiképzés és fegyelem hiányában is képesek eredményt elérni, reguláris seregrészeket tönkreverni, arra példa Hofer András tiroli népfelkelése és a Vendée lakosságának küzdelme a francia köztársaság csapatai ellen. Rákóczi hadserege összetételében inkább a Vendée hadseregéhez hasonlítható, mert itt is, ott is a fővezérek arisztokraták, az alvezérek pedig földesurak, köznemesek voltak. S hogy Rá-

kóczi hadserege nem tudta azzal a sikeres eredménnyel befejezni szabadságharcát, mint az említett francia népfelkelés, annak oka, — a kül- és belpolitikai egyéb okoktól eltekintve — az volt, hogy a tömeg és a vezérei között fennálló osztálygyűlölet, — bár egy célért, egy táborban harcoltak, — a hadjárat alatt sem simult el teljesen s igazi egyetértés és kölcsönös bizalom nem volt közöttük. A jobbagysorból és kóborló szegénylegények közül tömegesen jelentkező katonák, földesuraik iránti gyűlölettel eltelve sereglettek Rákóczi táborába, míg a Vendée felkelő lakossága földesurait tekintette természetes vezéreinek s a fő- és alvezérek karában békésen megfértek egymás mellett a feudális arisztokraták és a katonai rátermettségük folytán vezéri sorba emelkedett alacsony származású egyének is.¹ Rákóczi seregében ez elképzelhetetlen volt.

A kuruc sereg toborzásának lehetősége, létszáma mindig attól függött, hogy milyen területekre volt képes Rákóczi hatalmát időnként kiterjeszteni, és — főleg kezdetben — attól is, hogy az ország különböző részei rokon- vagy ellenszenvvel fogadták-e őt és csapatait. Ezeket a gátló körülményeket figyelembe kell vennünk, mert csak így érthetjük meg Rákóczi hadseregének, minden más európai hadseregtől eltérő, — különleges viszonyait.²

Hunyadi Mátyás óta nem volt ilyen, tökéletesen nemzeti hadsereg hazánkban. Azután pedig a szabadságharc honvédserege közelíti meg legjobban a magyar hadseregek történetében Rákóczi seregét, bár nem mindenben hasonlított hozzá.

A kuruc hadsereg összetételében, belső életében, főleg pedig haremodorában érdekes analógiát ismerhetünk fel közte és a közelmúlt idők egy, Európán kívüli, szintén szabadságáért küzdő nép — a búrok hadserege között. A búrok túlnyomó számban ugyancsak lóháton, magukkal hozott felszerelésükkel, maguk választotta vezéreik alatt, sokszor ötletszerűen hadakoztak. Haremodoruk az adott helyzetben legmegfelelőbb guerilla háború volt. Hadtáp alakulataik nem voltak s épen úgy mint a kurucok, mégis szívósan tudtak harcolni sokkal fegyelmezettebb, jobban fegyverzett és vezetett reguláris sereg ellen.

a) *Felállítás és kiegészítés.*

A kuruc hadsereg, felállításától feloszlatásáig, kizárólag *önkéntes toborzás* útján alakult és fejlődött. A toborzás kezdetben ötletszerűen, teljesen decentralizálva történt. 1705-ben Rákóczi már mindenütt megszüntette az önálló, önhatalmú toborzásokat és toborzókapitányokra bízta a hadsereg kiegészítését. De erőszakkal ezeknek sem volt szabad senkit sem betoborozni, csak az önként jelentkezőket fogadhatták fel.³ A kuruc hadsereg tehát a toborzott katonaságnak abból az irreguláris részből fejlődött ki, amely később „mezei hadak” gyűjtőnév alatt vált ismeretessé. Ezekkel a lelkesedésből összegyülekezett és adott esetekben megfelelő vezérek alatt egész jól használható csapatokkal azonban rendszeresebb hadműveleteket, stratégiai célok után igazodó hadmozdulatokat

nem lehetett végezni. Ezért szervezte Rákóczi seregének reguláris katonaságát.

A reguláris és irreguláris hadak közötti különbség abban is megnyilvánult, hogy az irreguláris hadban szolgálók lovai, ruhái a katonák magántulajdonai voltak, míg a reguláris sereg szükségleteit a confoederáció költségére és Rákóczi pénztárából fedezték.

Az udvari hadak és az idegen csapatok toborzása Rákóczi közvetlen utasításai szerint történt. Ide csak a már hadviselt zsoldosokat vagy a reguláris szolgálatra különösen alkalmas egyéneket vették fel.

Az 1706. évben végrehajtott átszervezés a hadfogadó, toborzókapitányok hatáskörét még jobban körülhatárolta és a hadkiegészítésnek meggyenkénti, tehát közigazgatásilag is egyszerűbb központi végrehajtását lehetővé tette.

Az irreguláris hadak között különböző kategóriákról fogunk hallani s végül is arra a tapasztalatra jutunk, hogy Rákóczi hadkiegészítési rendszere s ennek következtében egész hadszervezete, rendkívül bonyolult, tehát nehezen áttekinthető és még nehezebben szabályozható volt. De ezen változtatni sem Rákóczinak, sem alvezéreinek nem volt módjában.

Rákóczi hadseregét általában legcélszerűbben 4 kategóriába oszthatjuk.

1. *Udvari hadak.* Rákóczi elite seregcsoportja.

2. *Reguláris hadak.* A sereg értékes, fegyelmettebb és használhatóbb része, amelynek harcértéke és megbízhatósága igen sokszor kitűnő volt.

3. *Mezei hadak.* A hadsereg irreguláris része, amely nagy csatákban kevésbé használható, de megfelelő vezetés mellett, rövid lélegzetű portyázó, üldöző, harácsoló, rajtaütésszerű guérilla hadviselésre igen alkalmas volt.

A mezei hadakban különféle kategóriákat találhatunk. A mezei had tulajdonképen az ország hadserege volt a felkelés elejétől végéig, míg az esetenként (nagyobb veszteségek után, vagy nagy veszély esetén) felültetett „personális insurrectió“, mint vármegyei katonaság, csak bizonyos hadműveleti időszakok tartamára gyűlt össze. Azonfelül voltak olyan csapatok is, amelyek külön kiváltságok alapján szállottak hadba, mint pl. a jászok, székelyek, a hajduvárosi és egyéb szabadkirályi városi hadak, végül Máramaros vármegye, mint határőrvidék, határőr csapatai.⁴

4. *Idegen hadak.* Rákóczi zsoldjában harcoltak francia, lengyel, német, svéd katonák s rövid ideig egy kis tatár csapat. Utóbbit kivéve, valamennyien Rákóczi legjobb csapatai közé sorolhatók. A francia és német zsoldosok ezért Rákóczi udvari hadaihoz tartoztak.

A tüzérségi és műszaki szolgálat szempontjából rendszeres kiegészítésről nem beszélhetünk. Ezek a fegyvernemek, illetve ágazatok abban az időben még olyan kis számban s korlátolt működő képességű osztagok alakjában szerepeltek Rákóczi seregében, hogy azok szervezetéről csak kevés adatunk van. A tisztikar majdnem kizárólag idege-nekből állott, úgyszintén a legénység túlnyomó része is.

Hasonlóképen kevés adatunk van a hadsereg

egyéb szükségleteivel foglalkozó intézetek (ágyu-öntők, fegyverkészítő műhelyek, löpormalmok, poggyászvonatok, élelmiszer, lőszer és ruharaktárak, egészségügyi intézetek) tagozódásáról. Mindezek esetenként, úgyszólván rögtönzés útján születtek s állandó szervezetük nem igen volt.

b) *Legfőbb vezetés.*

A kuruc hadsereg legfőbb vezére, ura, parancsolója, szinte azt mondhatnók tulajdonosa, maga a fejedelem volt. A szécsényi gyűlés 1705-ben korlátlan hatalommal ruházta fel őt e tekintetben is. Mint a szó legszorosabb értelmében vett hadúr tehát belátása szerint vezethette a hadjáratot s intézhette a hadsereg kiegészítésének, belső és külső életének minden mozzanatát. Olyan mérhetetlen feladat volt ez, amelyet Rákóczi csak akkor oldhatott volna meg teljes eredménnyel, ha megfelelő munkatársak — szervezési, hadműveleti irodák — állottak volna rendelkezésére. A mai értelemben vett „vezérkar“ fogalmát akkor még sehol sem ismerték. A fővezér környezetében esetenként tartózkodó vagy berendelt tábornokokból alakult haditanács döntött minden hadműveleti kérdésben akkor, ha a fővezér ennek összehívását szükségesnek tartotta. Egyébként motu proprio intézkedett.

Rákóczi főhadiszállásán is ugyanez volt a helyzet. Sőt a nyugati, reguláris hadseregek fővezéreinél lényegesen rosszabb helyzete volt e tekintetben, mert rendes katonai iroda sem állott oldala mellett, csupán néhány Stabsadjutant (mai katonai nyelven szárnysegéd, parancsőrtiszt). Ezek

végezték a katonai természetű intézkedések fogalmazását, másolását és továbbítását. Csupán végrehajtóközlegek, de nem vezérkari, tervező és intézkedő tisztek voltak. A főhadiszállás többi tisztjei, Vay Ádám udvari főkapitány vezetése alatt pedig azt a szolgálatot látták el a fejedelem körül, amit ma egy államfő mellett a katonai iroda végez.

Rákóczi oldala mellől tehát hiányzott legelső sorban valaki, aki a mai hadsereg vezérkari főnöki hatáskörét látta volna el, vagyis a fejedelemtől kapott utasítások és stratégiai elgondolások alapján a hadműveletek tervezetét kidolgozta és azt a seregparancsnokokkal megbeszélte volna. Ilyen segédmunkaerőre Rákóczinak pedig feltétlenül szüksége lett volna, mert fővezéri tevékenysége mellett a confoederatio összes kül- és belpolitikai ügyeinek irányítása szintén tőle függött. De míg utóbbi ügyekben a szécsényi gyűlésen megválasztott szenátusra és közigazdasági tanácsra sok ügyet bízhatott, a hadviselés terén magára volt hagyatva.

Ugyancsak a szécsényi gyűlés választotta meg Bercsényit főtábornoknak, Generalissimusnak. Azt hihetnők tehát, hogy a fejedelem ezután reábizhatta seregének és a hadműveleteknek sorsát, hogy a mindennapi eseményeken felülemelkedve, mint államfő irányítsa a confoederatio minden ügyét. A helyzet azonban Bercsényi megválasztása után sem változott.

Bercsényiben határozottan igen sok volt a szervezési képesség, de hiányzott belőle a kitartó következetesség és a szervezést rendszerbe foglaló készség. Zseniális ötletei voltak, haditervek, hely-

zetbírálatok pillanatok alatt születtek meg agyában és javaslatai e téren is éles megfigyelő és ítélőképességről tanuskodnak. Amikor azonban valamelyik haditerv kivitelére került a sor, a legkisebb akadály előtt megtorpant, szükség nélkül tervet változtatott, tétovázni kezdett, különösen a csaták forgatagában. Rákóczi legbizalmasabb emberét és leghívebb barátját jól ismerte s talán ez a magyarázata annak, hogy Bercsényi sohasem vezette az egész hadsereget, mint hadműveletekben teljhatalmú Generalissimus, s nem is volt állandóan a fejedelem oldala mellett, mint annak — mondjuk vezérkari főnöke, — hanem a hadjárat egyes szakaszaiban önálló seregcsoportokat vezetett, legtöbbször a többi hadseregcsoporttól függetlenül. Vagyis ugyanazt a hatáskört töltötte csak be, mint a kuruc sereg többi tábornagya. A különbség csak az volt, hogy Rákóczi minden fontosabb diplomáciai, hadügyi, vagy belpolitikai kérdésben egészen 1709 végéig mindig meghallgatta és kérte Bercsényi véleményét. Csak a felkelés legutolsó két évében távolodott el tőle lelkileg, amikor Bercsényi betegeskedése és összeférhetetlen természete miatt a fejedelem terhére vált s ezért főhadiszállásától távolabbi külpolitikai ügyek lebonyolításával bízta meg s küldte Lengyelországba és az orosz cárhoz. 1710-ben azután a főgenerálisi méltóságot Károlyira ruházta, aki már ilyen minőségben vezette a szatmári kibékülést megelőző tárgyalásokat és hadmozdulatokat.

A magasabb kötelékek tagozódása gyakran változott. A hadszínterekhez, célokhoz és rendelkezésre álló erőkhöz mérten alakult ki jóformán

minden év tavaszán a kuruc hadsereg hadrendje, s csak annyiban volt állandó, hogy a magasabb parancsnokságok személyhez kötött volta miatt a hadjárat folyamán a hadseregcsoportok elnevezése keveset változott. Az akkori hadiszokások és katonai terminológia szerint a hadcsoportokat (hadtest, hadosztály) nem számokkal jelölték, — mint a XIX. század seregeinél, — hanem a parancsnok nevével. Mivel pedig nemcsak az egész kuruc sereg létszáma, hanem az ezredek állománya is folytonosan hullámozott, egy és ugyanaz a seregcsoport egyszer alig volt dandár, — máskor hadtest erősgű. Azért a kuruc levelekben használatos kifejezéseket, mint corpus, hadtest, hadosztály, sereg, sohasem szabad mai értelemben venni, mert egy corpusnak mondott seregtest sokszor alig volt pár-ezer embernél népesebb. Viszont sokszor olvasunk hadosztályokról olyankor, amikor az a hadosztály erősebb volt, mint az ország másrészen operáló, s több hadosztályból álló seregcsoport.

A legmagasabb *seregvezetési* egység általában véve a hadosztály volt. Ez felelt meg a későbbi hadseregek hadtestének. A hadosztályokból állították össze a seregeket vagy seregcsoportokat. A tulajdonképeni harcászati egység azonban rendszerint az ezred volt minden időben, mert a kuruc hadviselés guerillaszerű voltának ez a tagozódás jobban felelt meg, mint nagyobb egységekkel való disponálás. Amikor azonban 1704 végén Rákóczi látta azt, hogy a parancsadás és vezetés rendkívül nehéz és sokszor eredménytelen ha neki és alvezé-reinek hadműveletek alatt ezredekkel kell rendelkezni, francia mintára a hadosztály és ezred közé

egy egységet iktatott, a brigádát. Mindezek az egységek azonban egyféle alakulatok voltak, azaz vagy lovasságból vagy gyalogságból állottak. A hadműveleti tervek szerint állították össze azután a hadseregszoportokat a különböző fegyvernemből és látták el tüzérséggel s műszaki osztagokkal.

Bár a fejedelem az egész sereg legfőbb vezére volt, a hadjárat során többször vezetett kisebb kötelékeket is, önálló célokkal. Így pl. 1704-ben, amikor dunaordasi táborából a délvidéki rácok ellen és Szeged ostromára indult. Többször pedig a sereg zömét vezette, mialatt alvezérei az ország más részén hadakoztak.

A nagyobb seregszoportok vezetését Bercsényi, Károlyi Sándor, Forgách Simon, Esterházy Antal és Bottyán Jánosra bízta, míg Barkóczy Ferenc, Pekry Lőrinc tábornagyok, Esterházy Dániel, Csáky Mihály altábornagyok, Andrassy István, Bagossy Pál, Berthóty Ferenc, Buday István, Csáky István, Gyürky Pál, Mikes Mihály, Orosz Pál, Petrőczy István és Palocsay György tábornokok ennél kisebb seregszoportokat, hadosztályokat vezettek.

A brigadérosok és az ezredparancsnokok voltak a kuruc sereg legerősebb támaszai s a harcokban, kézitusákban alárendeltjeiket közvetlenül vezető főtisztok. Az ezredek és brigádák adminisztratív egységeket is alkottak, mindegyiknek külön pénztára volt s közigazgatási szempontból is külön-külön alakulatok voltak, míg a hadosztályok és hadseregszoportok csakis harcászati kötelékeknek tekinthetők. Ez a magyarázata annak, hogy a

kuruc sereg történetében legismertebbek ezeknek a vezetőknek nevei, mert ezek forrtak össze jóban rosszban leginkább katonáikkal. A brigadérosok közül legjobban ismerjük Ocskay László, Bezerédj Imre, Béri Balogh Ádám, Babocsay Ferenc, Galánthai Balogh István, Czelder Orbán és Fodor László gyalogos és lovas, továbbá Sréter János tüzér brigadéros neveit. Az ezredparancsnokok sorában igen sok kitűnő katonát találunk.

Az ezredeket vagy tulajdonosaik vagy parancsnokaik nevén nevezték. Az ezredtulajdonosi méltóságot a fejedelem adományozta tábornagyainak s a hadjárat alatt kitűnt magasabb rangú tisztjeinek.

A tisztikar kinevezése, előléptetése terén kezdetben zürzavaros állapot uralkodott. Bár a kinevezés joga természetesen kezdetből fogva a fejedelemre illette, mégis kénytelen volt megalkudni a helyzettel és meghagyni vagy jóváhagyni azokat az önhatalmú kinevezéseket és előléptetéseket, amelyeket alvezérei önmaguknak és alárendeltjeiknek adományoztak. Az ónodi Regulamentum Universale e téren is tiszta helyzetet teremtett. A tábornoki és ezredesi kinevezéseket ezután már csak a fejedelem adományozhatta, míg a többi tiszti rangfokozatba való előléptetés vagy kinevezés joga, a közvetlen feljebbvaló javaslata alapján, a főtábornok hatáskörébe tartozott.

A tiszti rendfokozatok elnevezésében a kuruc sereg nem ragaszkodott annyira a formákhoz, mint a későbbi hadseregek. Főtisztek alatt általában a mai törzstiszteket értették. A hadnagy elnevezés megfelel a mai századparancsnoki, századosi rendfokozatnak, míg a kapitány megjelölés tulajdon-

képen egy csapat, vagy várőrség fejét, parancsnokát jelentette és kb. a mai ezredesnek felelt meg, de sokszor a századparancsnokot is kompániás kapitánynak hívták. A főkapitány nem annyira rendfokozati, mint inkább szolgálati megnevezésszámba ment (pl. kerületi főkapitány, stb.). A vicekapitány, főstrázsamester, őrnagy, — a hadnagy és a kapitány közötti rendfokozatok voltak, az alezredesi elnevezést ritkán használták. A vicehadnagy megfelelt a mai alantos tiszti foknak. A hadnagy helyett néha főhadnagy címet is használtak. A hajdú századoknál a felkelés kezdetén használatban volt vajda és vicevajda elnevezések később eltűntek a használatból.

A csapategységek és rendfokozatok megjelölésére szívesen használtak idegen, főleg latin kifejezéseket is. Rákóczi pl. a reguláris és mezei hadak között fennálló különbséget azzal is kifejezésre juttatta, hogy a reguláris ezredek parancsnokait következetesen: „colonellus“- vagy „obrister“-nek, míg a mezei ezredekéit „ezereskapitány“-nak hívta. A tribunus, vigiliarum praefectus, cohors, centurio, gregarius, tympanista, stb. kifejezésekkel sűrűn találkozunk mind hivatalos, mind magánlevelekben.

A szolgálati nyelv az egész kuruc hadseregben a magyar volt. Az idegen nemzetiségű hadak tiszteivel Rákóczi hivatalosan latin nyelven érintkezett, de sűrűn találunk német, francia és tót nyelvű utasításokat is.

A parancsadás, parancsközvetítés technikája a kuruc hadseregben nagyon kezdetleges volt. Ennek lebonyolítására a magasabb parancsnokságoknál szárnysegédek, főhadsegédek, az ezredeknel adju-

tánsok voltak rendszeresítve, azonfelül minden századnál volt egy furier (írnok). Hadműveleti utasításokat, intézkedéseket csak akkor készítettek írásban, amikor azokat távolabbi helyekre kellett küldeni. Tervekről, helyszínen kiadott intézkedésekről alig találunk feljegyzéseket vagy fogalmazványi tervezeteket.

A fejedelem és alvezérei fontosabb ügyekben titkos írással is leveleztek egymással. Találunk eleitől végig ily módon írt hadműveleti intézkedéseket. Leggyakrabban azonban a betűvel írott levelek néhány döntő fontosságú sorát chiffrierolták csupán. (Lásd a mellékelt levelet.) Általában két-féle titkos kulcsot használtak. Vagy a betűket helyettesítették a görög vagy a török íráshoz hasonló ábrákkal, vagy pedig azok helyett számokat, számcsoportokat írtak a szövegbe. Gyakrabban előforduló kifejezésekre (városnevek, tulajdonnevek, hadműveleti alapfogalmak) külön számcsoportkombinációkat használtak.

Hadműveleti naplókat, diariumokat — csak szórványosan, egy-egy rövidebb időszakról találunk. E tekintetben dícséretes kivétel volt Esterházy Antal gróf tábornagy, akinek 1706-tól 1709-ig vezetett tábori levelezőkönyve az utókor számára megmaradt.⁵

c) Létszámok.

A hadsereg létszámáról csak a hadjárat bizonyos időszakaiból vannak pontos adataink. A rendszertelen toborzás és a csapatok laza fegyelme miatt állandó létszámokról nem is igen beszélhetünk.

Csaták után a sereg nagy része, főleg a mezei hadak, elszéledtek. De tömegesen hazamentek egy időre akkor is, ha otthonukat közvetlen veszély fenyegette, vagy mezőgazdasági munkák ürügye alatt. Sőt az a sajnálatos eset is előfordult nem egyszer, hogy a dunántúli vagy tiszántúli hadak vonakodtak vezérüket az ország más részébe is követni és önkényesen más, otthonuk környékén táborozó vezérhez csatlakoztak. Mindezek olyan körülmények, amelyek nemcsak a hadműveleteket hátráltatták, sokszor veszélyeztették, hanem a csapatok létszámának rendszeres nyilvántartását is lehetetlenné tették. Igen sok olyan létszámkimutatás, jelentés volt kezemben, amelyben pl. egy ezredparancsnok egy héten belül egyszer 2—300, máskor 5—600 főre becsülte ezredét.

Egészen pontos létszámtáblázataink csak a felkelés második feléből vannak, amikor a szemlélő előljárók már rendes mustrákat (seregszemléket) tartottak, vagy amikor különleges feladatokra külön összeállított egységeket vettek számba. (Pl. a fűvellő táborokban, vagy a nagy csatákat megelőző csoportosításnál.) A létszámok meghatározásánál nagy segítségünkre vannak azok a hadbiztosi jelentések és a gazdasági tanács jegyzőkönyvei, amelyek a hadsereg fizetésére és ellátására vonatkoznak.

Mindezek egybevetése után a hadsereg erejéről a következő képet nyerhetjük.

Rákóczi pár száz lengyel zsoldossal és Ocskay huszárszázadával kezdte hadjáratát 1703 nyarán. Ez a kis létszám pár hét alatt ezrekre és az év végéig közel 30.000 főre szaporodott. Ezt a számot tekinthetjük a hadsereg átlagos létszámának

1710-ig, addig, amíg a romhányi csata után, a hadsereg rohamos apadása bekövetkezett. 1703 után a létszám egészen 1706-ig folytonosan növekedett, de közben, csaták után összel sokszor a felényire is leapadt. Volt azonban időszak, amikor igen tekintélyes haderő állott Rákóczi rendelkezésére, így pl. 1706 nyarán, amikor egy Bercsényitől származó lajstrom: „Sistema totius Militiae“ szerint 52 lovas, 31 gyalogos, vagyis összesen 83 ezredből állott Rákóczi hadinépe.⁶ Ehhez a számhoz még hozzá kell számítanunk a tüzéreket, műszaki alakulatokat, azután az ezredkötelékbe nem tartozó kisebb csapatokat, végül a várőrségeket. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor hitelesnek ismerhetjük el a jezsuiták vágsellyei tiszttartójának feljegyzését (aki egyúttal a confoederatio egyik élelmezési biztosa is volt), amely szerint 1706 augusztusában Rákóczinak 116.700 katonáját kellett élelmezni.⁷

A császári sereg létszáma a magyar hadszíntéren a kuruc felkelés ideje alatt állandóan lényegesen kevesebb volt. Látni fogjuk a nagy csatáknál is, hogy a kurucok két, sőt többszörös túlerővel vívták harcaikat a sokkal gyengébb császáriakkal. Az arányszám a trencsényi csata után megváltozik. A kurucok fogynak, a császári sereg szaporodik, mert a spanyol örökösödési háború lanyhulása után az udvari haditanács már több csapatot tud a magyar hadszíntérre küldeni. A trencsényi csata idejében kb. 53 ezer kuruc állott Rákóczi zsoldjában, a csata után már csak 34.000 maradt. A császári sereg ekkor 27.000 főből állott. (A számokat mindenütt lefelé kerekítve tüntetem fel.)

1709-ben a pestis dühöngése már érezhető, a kurucok 30.000 főre apadnak, a császáriak 30.000 főre szaporodnak. 1710-ben a romhányi csata után, amikor a lengyel—svéd segédcsapatok már elszéledtek, kb. 20.000 kuruc maradt fegyver alatt s a császári sereg 36.000 főre emelkedett. A felkelés befejezésekor a majthényi síkon a fegyverletételhez kivonult és az ország más részén még viaskodó vagy tengődő kuruc katonák száma már csak 18.000 lehetett. Ekkor már 52.000 császári katona volt az országban.

Az a körülmény, hogy Rákóczi serege elérte a 100.000-es létszámot és hogy olyankor is, amikor az ország nagy területe nem állott az ő fennhatósága alatt, 30—40.000 főnyi sereggel tudott rendelkezni, a magyar faj és a magyar föld teljesítőképességének igen tiszteletreméltó eredménye. Milliós hadseregek akkor még nem szerepeltek a történet színpadán. Összehasonlításképpen megemlítem azt, hogy I. József császár, illetve a bécsi udvari haditanács rendelkezése alatt álló és a spanyol örökösödési háború többi harcterein és Magyarországon működő *egész* császári haderő 1705 végén kb. 162.000 emberből állott, pedig ebben a seregben nemcsak a Habsburg-ház közvetlen hatalma alatt álló területekről származó katonaság szolgált, hanem igen sok idegen zsoldos csapat is (svájciak, badeniak, dánok, poroszok, würtzburgiak stb.)⁸

d) *Csapatok és fegyvernemek.*

A kuruc hadsereg főfegyverneme a lovasság volt. Jelentőségében második helyet a gyalogság (hajdúság) foglalta el, bár voltak harcmozzanatok,

amikor a gyalogság volt a csatadöntő tényező. A tüzérséget akkor még nem tekintették önálló fegyvernemnek.

Az ezredek tagozódása, osztályok és alosztályok tekintetében teljesen a császári sereg bevált rendszere szerint történt, az elnevezéseket azonban csak részben vették át vagy fordították magyarra, s inkább új, egészen magyaros megjelöléseket használtak. A legkisebb egység a „tizedalja“ volt. Azután következett a „sereg“, „kompánia“, mely a gyalogos, — és a „zászló“, „svadron“, amely a lovas századnak felelt meg. A következő magasabb egység a „bataljon“ volt, azután következett az „ezred“, melyet a reguláris seregben „regiment“-nek, a mezei hadaknál „ezer“-nek hívtak. A tizedaljánál, azaz a mai hadseregekben szakasznak mondott egységnél alacsonyabb tagozódás nem volt szokásban. A ma használatos raj, járőr stb. kifejezésnek legjobban a „porta“ néven nevezett kis harccsoport felelt meg. De használták ezt a portyázás szóból származó kifejezést nemcsak kis járőrökre, hanem „portára menés“ alatt általában azt értették, hogy az alkalomnak megfelelő létszámú, — sokszor zászlóalj, sőt ezrederősségű — csapat végzett el egy bizonyos feladatot.

A csapatok összeállítása tekintetében a reguláris és mezei hadak között több lényeges különbséget látunk.

Reguláris csapatok.

A hadviselt és külön kiválasztott legénységből felállított reguláris lovas- és gyalogezredekből összeállított hadtest parancsnoka 1705 után gróf For-

gách Simon tábornagy lett, akitől ezt a tisztet később gróf Esterházy Antal tábornagy vette át. Az első felállítást és megszervezést a fejedelem 1705 december 26-án kelt rendelete szerint Forgách Simon hajtotta végre. Az eredmény Rákóczit nagyon kielégítette és igen nagy örömeire szolgált neki, amikor az 1706-i fegyverszüneti tárgyalások alatt ezt a hadtestet ünnepélyes díszszemlén mutatta be az osztrák békekövetnek s a közbenjáró angol és hollandi közvetítőknek és láthatta azok leplezetlen csodálkozását.

A Forgáchnak adott utasítás néhány pontját szószerint közlöm, mert azokból nemcsak a reguláris sereg szervezetét, kiegészítési területét, hanem néhány felszerelési és ruházati részletét is megismerjük.

„Ezeknek fegyveréről és köntöséről dispositiót tévén, hadfogadó helyeket assignáljon; observálván mindazonáltal, hogy a mely vármegyékben lovas had fogadtatik: gyalogot ne fogadjanak, mivel tavaly is nagy fogyatkozásokat tapasztaltunk mindkettőnek egy helyütt való fogadásában...”

„Minden gyalog ezer tizenkét seregből, tizenöt száz emberből álló légyen; mellyek teljességgel ha fel nem fegyveresíthetnének flinta-, fejsze- és bajonettekkel: minden ezerben egy batalion pickenérés (lándzsás, kopjás) légyen; kik is négy forint (havi) fizetésre fogadtassanak. Légyen hasonlóképen minden bataliomnak egy granatéros compániája, hogyha fegyverek kitelhetik. Mellyeknek hasonló fizetések, mint a pickenéréseknek lészen. — Az gyalogságnak ruházata, hogyha kitelhetik, mind kék posztóból légyen, nyári abamentével, kö-

penyeg helyett; melynek külön-külön színű hajtókája legyen az ezerek között való különbözésnek jele. — Az köntösök és fegyverek elkészülvén, assignálja ő Kigyelme az fogadásra való vármegyéket és helyeket, a hová jó tiszteket expediálván a vármegyéknek és helységeknek terheléseket minden úttal-móddal távoztassák.

A lovas regimenteknek fogadását és felállítást, maga könnyebbségére nézve is, mind peniglen, hogy hamarább véghez mehessen hazánk szolgálata, — bizza Generalis Esterházy Antal Urra; ki is Lőcsén resideálván, mind a lovaknak megvételét Lengyelország széliben, mind egyéb requisitumokat jobban adurgeálhatja. — Az lovasoknak dolmánya ha az bányavárosokon s mind peniglen itt Lőcse körül elkészülhet, sárga bürbül legyen, úgy nadrága is; nyári mentéjek penig zöld abából legyen ha kitelhetik“... „Az lovas-regimentek, ha lehetséges, tizenkét compániából álljanak s tizenkétszáz emberbül, négy compánia láncsás lévén köztök; minden láncsa harmadfél ölnyi legyen. — Assignáltatnak mindezeknek véghezvitelére Ns. Liptó, Árva, Turócz, Szepes, Sáros, Zemplény, Abauj, Gömör, Kis- és Nagy-Hont, Nógrád, Zólyom és Bars vármegyék.“⁹

A reguláris lovasság két részből állott. Voltak lovas dragonyosok és huszárok. A dragonyosok gyalog harcra is ki voltak képezve és ilyen minőségben gyakran harcoltak. Az ezredek létszáma 500—1000 fő között ingadozott, a reguláris gyalogezredeké 4—600 között.

Szervezésüknél fogva a reguláris alakulatok közé soroljuk az ezekénél még jóval nagyobb harc-

értékű udvari hadakat. Ezek soraiban testőrkarabélyos lovas, lovas gránátos, lovas testőr székely kopjás ezredeket találunk, kitűnően felszerelve és díszesen ruházva. Az udvari reguláris gyalogsághoz a testőrző palotás, és a gyalog gránátos ezredek tartoztak.

A reguláris gyalog, hajdú ezredek tagozódása teljesen azonos volt a császári hadsereg ezredeivel. Volt bennük gránátos század is.

Végül a reguláris alakulatokhoz számíthatjuk, — bár rendeltetésük szerint első sorban a fejedelem őrizetére és a főhadiszállás és udvartartás díszét emelni hivatott testőralakulatok voltak, — a nemes testőrséget (gavallérok kompániája), a deliások, másképp kapcsolók kompániáját, végül a zöldvadász testőrszázadot.

Irreguláris csapatok.

Ezeknek zömét a *mezei hadak* alkották. Túlryomó részben lovasság volt. Szervezetük amennyire lehetett, alkalmazkodott a reguláris seregek szervezetéhez, de sem tagozódásukban, sem külső megjelenésükben nem érték el azt a fokot.

A legszembetűnőbb különbség az volt közöttük, hogy a mezei hadak fizetést nem kaptak, saját lovukon szálltak hadba s élelmezésükről harácsolás, zsákmányolás útján jórészt maguk gondoskodtak. Ezért olyan időszakokban, amikor a hadműveletekben nyugalom következett be (fegyverszünetek, téli időjárás), a mezei hadak legnagyobbbrészt elszéledtek. A vármegyei szegény nemesség többnyire a mezei ezredeknél szolgált, a gazdag nemesek ma-

[illegible]

Rákóczi sajátkezű levele Bercsényihez Egerből 1705. május 12.
(Hadilevéltár, világháború előtti levéltári osztály. Rákóczi iratok
1705 május.)

guk helyett zsoldosokat küldhettek. A mezei had, az 1707 évi Regulamentum előtt, az ország egész területéről egészítődött ki, mint az egész ország hadserege. Ezért a vármegyék gyakran nem nézték szívesen, ha embereik a mezei hadban vállaltak szolgálatot, mert mindig készen kellett lenniök arra, hogy Rákóczi a megyei felkelést is hadba szólítja. A fejedelem és alvezérei azonban ilyen viták esetén rendesen a mezei hadak javára döntöttek. Ezeknek jelenlétére nagyobb súlyt vetettek, mert a reguláris ezredek létszámát rendszerint a mezei hadakból használható legénységgel egészítették ki, sőt 1708-ban már több mezei lovas ezredet, „regularizáltak“, azaz megvették a legénység lovát, felszerelését és a reguláris ezredekhez hasonlóan szigorúbb fegyelemre szoktatva, azok hadrendjébe osztották be. Az ónodi Regulamentum azután még egy lépéssel tovább ment, amikor az abban foglalt összes szabályokat és haditörvényeket a mezei hadakra is egyaránt kötelezővé tette. Ezzel a ténnyel tehát a mezei had is szervezett haderővé vált, bár sohasem lett a reguláris ezredekkel harcérték tekintetében egyenlő.

A vármegyei hadak kb. megfelelnek azoknak a csapatoknak, amelyeket most népfelkelő hadtápalakulatok néven ismerünk. Értéküket megállapíthatjuk egy egykorú jelentésből, amelyben a borsodmegyei alispán figyelmezteti Bottyán tábornokot, hogy a hozzáküldött nemesi insurrectió: „...nem mezei had és szokatlan is a hadakozáshoz, oly helyre alkalmaztassa, ahová méltónak ítéli.“¹⁰ A vármegyei hadakat csak meghatározott időre hívták be, s már a behívó parancsban is az-

zal kecsegtették, pl. 1707 augusztusában, hogy: „két heti hadi operációk után azonnal visszabocsátatnak és hogy nem ellenségre, hanem praedára, szabad nyereségre vittetnek.“¹¹ Mindebből láthatjuk, hogy a megyei felkelő miliciának a harcban nem sok hasznát vehették. Ezért Bercsényi 1705-ben a fejedelem utasítására tervezetet állított össze, hogy a vármegyei insurrectió helyett rendszeren fizetett *zsoldosokat* küldjenek a hadrakelt sereghez, még pedig a nemesség költségére. Ezeket az ezredeket nevezték később „vármegyék hadá“-nak. A *zsoldosfogadást* megyénként, odavaló főtisztek végezték, de ez a rendszer a gyakorlatban mégsem vált be és még nagyobb kavarodást okozott a hadkiegészítésben, mert a megyék a szerint, hogy mi volt előnyösebb, válogattak a különféle újoncállítási módok között.

A felkelés katonai csődjének egyik oka az is volt, hogy a földesurak rendi kiváltságaikra hivatkozva, nem engedték jobbágyaikat katonának menni, főleg 1708 után, amikor a felkelés hanyatlását már látni lehetett. A szökött katonák és a *zsoldosok* fogadására kiküldött toborzótiszteket a lakosság ellenszenvvel fogadta, úgyhogy azok megbízásukat csak a legnagyobb eréllyel, sokszor életük veszélyeztetésével tudták teljesíteni.

A vármegyék kötelessége volt még a parasztság portái után fegyveres hajdúkat is kiállítani. A hajdúfogadásra külön tiszteket küldtek ki meghatározott területre. A portális hajdúkat állandó katonai szolgálatra kötelezték azzal az ígérettel, hogy a háború után telket fognak kapni s felmentik őket a jobbágytehertől. A hajdúezredek lettek volna hi-

vatva a reguláris hajdúság csekély számát növelni, tehát jobb csapatok voltak, mint a talpasoknak nevezett mezei gyalogság.

E komplikált hadfogadási módokon kívül, a mezei hadak sorába tartozó, még néhány különleges szervezetű csapatról tudunk, még pedig „*a kiváltságolt hadak*”-ról.

Rákóczi ugyanis bizonyos érdemek, hűség elismeréséül, vagy más okból, megengedte azt, hogy néhány város, megyerész, minden egyéb toborzástól és hadfogadástól mentesítve, maga állítsa fel, éllemezze és fizesse hadait és vezetőit maga válassza. Ilyenek voltak a jászok és kunok, akiknek élén a jász-kun főkapitány állott. A székelyek insurrekcióra nem voltak kötelesek, hanem csak önszántukból jelentkeztek hadiszolgálatra. A hajdúvárosok regimentjeinek felállítását Rákóczi rájuk hagyta s e hadak élén a hajdúk főkapitánya állott. A szabadkirályi városok csak korlátozott számban küldtek portális hajdúkat, ennek ellenében azonban lényegesen hozzájárultak a tűzérség fenntartására szükséges költségek fedezéséhez. A mezővárosok hadaikat szintén saját belátásuk szerint fizették, ruházták. Máramaros vármegye pedig mint lengyelországi és moldvai határterület, határőrvidékként szerepelt és lakosságának túlnyomó részét ilyen szolgálatban alkalmazhatta. Tudunk végül néhány *szabadcsapat* létezéséről is, ezek azonban nem játszottak különösebb szerepet.

Rákóczi hadseregének igen fontos részét alkották az *idegen hadak*. Ezek alatt értjük azokat a reguláris lovas- és gyalogezredeket, amelyek a császári sereg vagy más európai hadseregekből Rá-

kóczihoz szökött katonákból, német hadifoglyokból vagy várkapitulációknál átpártolt emberekből állottak, továbbá azokat az idegen harcosokat, akiket Rákóczi külön toborzás, megegyezés, megállapodás alapján fogadott zsoldjába. Az első kategoriához tartozók a reguláris hadak szerves részeit képezték. A második kategóriába 3 csapatkontingenst sorolhatunk, még pedig Andrassy Miklós páter krimi tatárjait, a svéd—lengyel segédcsapatot, végül a katonai és politikai jelentőségénél fogva legfontosabb külföldi segítséget, Rákóczi francia katonaságát.

A legendák nagyításaiban nagy hírnévre jutott *tatár csapat* hadtörténeti jelentősége vajmi csekély. Rákóczi a néhány száz főből álló lovas tatár csapat vezetését Andrassy Miklóstra bízta, aki 1704 őszén állt ennek a kalandos csapatnak élére és mint a kuruc hadsereg: „dervis generálisa” tett hírnévre szert. Egy — Rákóczi táborában élő francia tiszt — leírása szerint Andrassy Miklós, a Rákóczi seregében szerepet vivő Andrassy István, György és Pál bárók fivére, minorita szerzetes, lelkesedből csatlakozott a nemzeti üggyhöz. De mivel Rákóczi serege túlnyomórészen felvidéki protestánsokból állott, akik őt, a szerzetest, nem jó szemmel nézték, a tatárok élén akart hadibabérokat szerezni. E leírás szerint Andrassy Miklós igen jó megjelenésű, kitűnő lovas, értékes ember, bölcs theológus és kitűnő szónok volt. Szerzetesi ruháját a hadjárat alatt sem vetette le, bogláros tatár kucsmát, eszelmát viselt, csuhájára kardot kötött s karabélyllyal kezében vezette szabadcsapatát.¹² A tatár csapatot a kurucok inkább csak a lakosság, a Morva

menti és ausztriai határszél rémítésére, erőszakos zsákmányolásra, gyújtogatásra használták. Nehány ütközetben 1704—5-ben résztvettek, de a Rákóczi-kor hadtörténetében később már nem találjuk nyomukat.

A *svéd—lengyel* segédcsapatról részletesen a romhányi csatával kapcsolatban fogok megemlékezni, mert abban az időben szegődtek Rákóczi zsoldjába. E csatában s még néhány ütközetben résztvettek, de pár hónap múlva feloszlottak. Létszámuk kb. 3500 főből állott.

Ismerjük Rákóczi kapcsolatait a francia udvarral és XIV. Lajos döntő befolyását a kuruc felkelés katonai és külpolitikai ügyére. Ez a kapcsolat külsőleg is kifejezésre jutott abban, hogy a Napkirály Rákóczi udvarában állandó képviseletet tartott fenn, és megengedte, hogy *francia alattvalók szolgálatot vállaljanak* Rákóczi seregében.

1704 októberében jelentkeztek a fejedelem főhadiszállásán XIV. Lajos tisztjei első ízben nagyobb számban. Eddig csak egy francia követ tartózkodott közelében, Fierville d' Herissy lovag, aki rövid idő múlva felcserélte e megbízatását a neki megfelelőbb, harcoló csapatvezér hatáskörével s ebben az időben (1704 október) már egy udvari gránátosezred parancsnoka volt. Pótlására a Napkirály Des Alleurs marquis altábornagyot indította Rákóczihoz, de ő ekkor érkezett csupán Belgrádba s még néhány hónapig ott vesztegelt, mert a török portán is voltak elintézni való ügyei. Maga mellett azonban csupán két tisztet, Damoiseaux mérnökkari brigadérost és Bellegarde marquis alezredest tartotta vissza, s a többi francia tisztet előre-

küldte Rákóczihoz. Lengyelországon át is jött ez időben néhány francia, s így mintegy 25—30 francia tiszt jelentkezett 1704 októberében a fejedelem főhadiszállásán, Vihnyén. A felkelés további éveiben különböző úton azután még többen jöttek, úgyhogy kb. 80—85 francia tisztról tudunk, legtöbbször azonban csak a nevét ismerjük. Volt közöttük sok értékes ember és még több kalandor.

Rákóczinak legelsősorban tüzér és műszaki szakemberekre volt szüksége. Ilyeneket, úgylátszik, gondosabb kiválasztás után küldtek Rákóczihoz, mert való az, hogy ezek voltak a leghasználhatóbb és legügyesebb franciák. Képzettségben, vitézségben és Rákóczihoz való hűségben messze kimagaslottak a többi közül Chassant, Le Maire, De La Mothe ezredes, későbbi brigadérosok és La Rivière tüzérezredes. Chassant gyalogos, a többi tüzér és mérnökkari képzettségű tiszt volt. La Mothe ezredes különösen értette a váróráadás és erősítés módját, mert az akkori kor legnagyobb várépítőjének, Vauban marsallnak volt azelőtt hadsegéde. Jeles tisztek voltak még báró Vissenaque, Bonafous, Charrière, D'Absac, Despignon és Norwall ezredesek, Du Jardin, Du Rhen, Bersonville, Saint-Just hadmérnök őrnagyok.

Rákóczi alapjában véve csalódott a francia segítségben. Ő egy magasabbrangú tábornok személyében katonai tanácsadót várt, műszaki tüzértiszteket s mindezek felül pedig francia zsoldos csapatokat. A valóságban pedig kapott ugyan egy katonai tanácsadót 1705-ben, Des Alleurs altábornagy személyében, de nem olyat, amilyent ő kívánt és

remélt. Ez az előkelő, mogorva francia főúr mélyen lenézte Rákóczi katonáit, nem tudott, de nem is akart beleilleszkedni a magyar katona lelkivilágába s a nyugati reguláris hadseregeknél bevált merev harcászati szabályokat akarta minden átmenet nélkül rákényszeríteni a kurucok laza összetételű seregére. A francia főtisztek közül az előbb említettek több-kevesebb lelkesedéssel, jóindulattal és hűséggel szolgálták Rákóczit. La Mothe és Rivière kitűnő szaktudásukkal valóban támogatták a fejedelmet. Chassant, Fierville, Bonafous, Charrière szintén derekasan harcoltak, többször megsebesültek; ezekre a fejedelem mindig számíthatott, úgyszintén Rivière ezredesre is. A sok francia tiszt közül ezek tartottak ki legtovább (1709—11-ig) Rákóczi zsoldjában s egyikük — Charrière — még rodostói száműzetésében is vele volt.

Francia csapatok 1704-től egészen a felkelés befejeztéig harcoltak Rákóczi seregében, de nem olyan nagyszámban, mint azt a közvélemény sokáig hitte. Adataink szerint a következő francia csapatok állottak Rákóczi zsoldjában:

2 francia gránátos gyalogezred, kb. 4—400 fővel, Fierville és Bonafous ezredesek alatt;

1—2 francia század az udvari lovas gránátos ezredben, báró Vissenacque ezredes alatt, végül

1—2 francia század a Charrière ezredes parancsa alatt álló idegen zsoldos lovasezred kötelékében.

Zártrendű csapatokat, — már Franciaországban összeállított egész ezredeket — Rákóczi XIV. Lajostól sohasem kapott. A kuruc sereg francia legénysége részint Lengyel- és Törökországon ke-

resztül érkezett és e célra toborozott francia önkéntesekből, részint pedig a Rajna melletti harc-téren osztrák fogságba esett és onnan Magyarországra szökött francia katonákból állott. Becslésem szerint legfeljebb 1000—1500 francia altiszt és közkatona állott Rákóczi zsoldjában a hadjárat alatt. Pontos számbeli adataink erre vonatkozólag sajnos nincsenek.

XIV. Lajos beígért hathatós támogatása tehát a pénzbeli segítségen kívül, a tárgyilagos kutatás fényénél csupán néhány derék, egyénileg kitűnő tiszt és egy-két vitézül harcoló zászlóalj szereplésében nyilvánult meg. Sok francia és francia nevet felvett más nemzetiségű kalandor is férközött azonban ez alkalommal Rákóczi közelébe és rontotta a francia tisztek hírnevét és a kuruc sereg fegyelmét. Érthető, hogy az ilyen tisztek viselkedése még jobban elidegenítette a kurucokat a francia tisztikartól, akiknek működését amúgy is bizalmatlanul nézték. Egyrészt azért, mert a fejedelem ezekkel minden tekintetben kitüntetőbben bánt, másrészt pedig azért, mert a kurucok nem szívesen túrték a francia gyámkodást.

Az előbb felsoroltakon kívül Rákóczi seregében szolgált francia tisztek neveit hasztalan keressük egykorú leírásokban, harcjelentésekben ott, ahol vitézségről, nagy csatákról van szó. Neveiket mégis ismerjük, mert annál gyakrabban olvashatjuk azokat kérvények, nyugták alatt, amelyekben a fejedelem nagyúri bőkezűségére számítva, segélyeket, magasabb fizetéseket kértek és kaptak. (Különösen az 1706. évben kelt sok ilyen iratot találni az Országos Levéltár Missilis levélgyűjte-

ményében.) Du Meusel, La Rigaudière, Damondans, De Gauferoy, Dechauffour, Chateauneuf, Mazarques, Desquiller, Bervoisins, Du Culier, Gauthier, St. Martin, Rolin stb. francia tisztek neveit a magyar hadtörténet számára csak Rákóczi udvari és hadipénztárának számlakönyvei őrizték meg.

Az egyéni kiválóságot, tudást és harcratermettséget a kuruc tisztek és legénység az arra érdemes franciákban készséggel elismerték, de teljes összhang, már csak a nyelvi különbség miatt is, e két annyira különböző tisztikar között sohasem volt. Az érintkezés a kuruc és francia tisztek között — írásban és szóban — latin nyelven, tehát nehézkesen folyt. Rákóczi, bár franciául tökéletesen és szívesen beszélt, hivatalos — mondjuk szolgálati — nyelvül a velük való érintkezésnél szintén a latint használta.

Rákóczi szerencsecsillagának hanyatlásával arányban tűntek el a francia tisztek környezetéből. Egyetlenegyét ismerünk csupán, aki teljesen meghonosodott Magyarországon, La Rivière János tüzérezredest. Magyarországon nősült, felesége Náray Ferenc kuruc brigadéros leánya volt, magyarul is jól megtanult. A szatmári béke után a fejedelemmel együtt Lengyelországba bujdosott, de Pálffy János hívására visszatért Kassán hagyott családjához. Amnesztiát kapott és III. Károly seregében még sokáig szolgált mint elismert, kitűnő tüzérezredest.¹³

e) *Tüzérségi és műszaki ügyek.*

Rákóczi tüzérsége akkor, amikor fejlődésének csúcspontjára érkezett (1706—7) 6 ütegből (akkor

századnak mondták), 4 puskás századból (valószínűleg a későbbi korban ismert tüzérségi fedezet) és 1 munkás századból állott. Létszáma 674 ember volt. Sréter János felügyelősége alatt egy tüzér főparancsnok (supremus magister artilleriae, La Mothe ezredes), két főtiszt (Rivière János ezredes és Bácsmegyei Ádám alezredes) és a kellő számú alantos tiszt állott az ütegek és ütegcsoportok¹⁴ élén. Az ágyuk számát sajnos nem ismerjük, de a hadiesemények leírásával kapcsolatban megállapíthatjuk azt, hogy Rákóczi tüzérségében mindazokat az ágyutypusokat — régi elnevezésekkel — megtaláljuk, amelyek akkor a nyugat-európai, közelebről a császári seregekben előfordultak (haubitz, karthun, falkonett, mozsár stb.). De voltak különleges magyar elnevezésű ágyuk is, a seregbontó és szakállas ágyuk. Itthon is készültek ágyuk. Az első ágyuöntőműhelyt Sréter állította fel, 1703 őszén Besztercebányán. A legtöbb ágyú azonban a császáriaktól visszafoglalt magyar várakból jutott a kurucok birtokába.

A tüzértisztikar tagjai főleg franciák, kis számban a császári seregből átjött német tüzér tisztek voltak, elvértve találkozunk magyar nevekkel is a lajstromokban. (Török János, Ádami Jakab.) Nagy tömegekben abban az időben még nem igen alkalmazták a tüzérséget nyílt csatákban. Legfőbb szerepük a várak vívásában és védelmében való közreműködés volt, nyílt csatákban pedig a csata megkezdése.

A hadviselés *műszaki* ágazatának fontos szerepe volt Rákóczi felkelésében, különösen a Felvidéken található sok vár birtokáért folyó harcok-

ban. E téren is a francia tisztek jutottak főszerpéhez, első sorban Le Maire hadmérnök brigáderos, La Mothe és Rivière ezredek. Heves harcok folytak Erdély határán Nagyvárad alatt, Szatmár, Tokaj, Szolnok, Eger, a Vág-völgyi várak, továbbá Nyitra, Érsekújvár, Esztergom, Simon-tornya birtokáért. Mivel pedig a nagyobb városok, mint Kassa, Eperjes, Sopron, Pápa, Székesfehérvár körül várfalak épültek, az ostromló kuruc parancsnokok ezek megvívásánál is a műszaki szakemberek közreműködésére szorultak. Közel 200, kisebb-nagyobb vár játszott szerepet a felkelés ideje alatt, ezek közül csak 26 volt olyan, amely mindvégig a császáriak kezében maradt, a többi vagy heves küzdelem, vagy kapituláció révén került Rákóczi kezébe. Gyakran volt szükség a várfalak aláaknázására és felrobbantására (Eger, Esztergom). Hídfők, folyami átkelők biztosítására a kurucok igen sok földvárat, sáncot építettek s ezek közül néhányat (Bottyánvára Dunakömlődnél, Karva Esztergom mellett stb.) erős tábori erődökké fejlesztettek ki. A sáncolásokhoz a földnépét hajtották össze.

A legjelentősebb és műszaki szempontból is legjobban kiépített kuruc vár Érsekújvár volt. Helyzeténél fogva a dunántúli és felvidéki hadműveletek közötti kapcsolat fenntartására szánt megerősített hely, egyúttal 1705 óta, minden felvidéki hadművelet bázisa. Ezt a várat az akkori kor kívánalmainak megfelelően Rivière oly tökéletesen építette ki, hogy szemtanuk szerint akármelyik nyugateurópai államba is beleillene. Igen szép vártervrajzok maradtak fenn számunkra ebből az

időből, ezek főleg a fraciá tisztek ügyes kezét dicsérik.

A műszaki szakemberek többször kerültek abba a helyzetbe, hogy hidakat építsenek. Kuruc seregrészek részben zsákmányolt, részben a helyszínén összeállított anyagból készített hidakon vagy hajók segítségével többször keltek át a Dunán, Tiszán, Morván, Maroson, Vágon stb. A régi magyar—török világbeli naszádos hajduk utódait Rákóczi katonái között is feltaláljuk. Pap István naszádos vajda keze alatt, főleg a karvai sáncok körül vítézkedtek. A kuruc vezérek közül egyedül Bottyán János volt az, aki a nagy folyamok valódi hadászati és harcászati jelentőségét felismerte és ki is használta. 1705-ben már egész kis dunai flotillát rögtönzött és a felvidéki bányavárosokban réz hajókat (pontonokat) is készített.

f) *Fegyverzet, felszerelés és ellátás.*¹⁵

A kuruc sereg fegyverei túlnyomó részben a felvidéki, iparúzó bányavárosokban készültek. Lengyelországból is kaptak a kurucok fegyvert, de nem annyit, mint Rákóczi remélte. Legnagyobb nehézséget a löfegyverek pótlása okozta, mert a belföldi ipar erre nem volt képes. A szakállas és kanócos muskéták nagyon nehezek voltak. A gyalogságot azért inkább úgynevezett tersényi (tescheni), pulhák (polyák, lengyel) és az itthon, Krompachon készült, kompák puskával szerelték fel, s leginkább a francia formájú, újmódi, kovás szerkezetű flintával. A rövid pisz-

tolyt mordálynak, a barázdált csövű karabélyt stutznak nevezték. Az ütőfegyverek közül a buzogány a magasabb parancsnokok kitüntető jele volt. A balta, csákány, fokos a hajduság rendes felszereléséhez tartozott. A kuruc hadseregben különféle kardtypusokat találunk, a széles pallostól egészen a két méter hosszú páncélszűrő koszperdig (hegyes tör). A szálfegyverek között szerepelt a lándzsa s a lobogós kopja is, de ezek 1707 felé mindjobban kiszorultak a használatból s a szurony lép helyükbe.

A test védelmére szolgáló s a középkorban, sőt még a török hódoltság idejében is annyira fontos sodronying, páncél, fegyverderék, a löfegyverek fejlődése folytán a felkelés alatt már nem játszott szerepet. Kisebb mellvérteket, díszesebb, könnyű páncélokat inkább csak parádé kedvéért hordtak s ütközetek alatt csak elvétve olvasunk arról, hogy egyik-másik főtiszt hadiruhája alatt mellvértet viselt.

A fegyverbeszerzéshez hasonló, igen nehéz probléma volt Rákóczi és alvezérei számára a hadsereg felruházása. A fejedelem rendszerető és a külsőségekre is nagy súlyt helyező természete miatt nem szívesen látta maga körül a szedett-vedett ruhájú csapatokat s azért különös gondot fordított elsősorban udvari hadainak felruházására. De ugyanannyira szívéen feküdt hadserege többi részének sorsa is, mert érezte és tapasztalta azt, hogy milyen nagy hatással van a csapat egységére, fegyelmére, a rendes, egyöntetű és tetszetős egyenruha. Olyan hadjáratban, mint az övé, amely még az akkor szokásos téli hadműveleti szüneti

hónapok alatt is szakadatlanul tovább folyt és a csapatokat nem lehetett állandó téli kvartélyokban elhelyezni, különösen fontos volt a sereg téli felruházása is. A fejedelem és munkatársainak, első sorban Lónyay Ferenc és Beniczky Márton ruházati főbiztosoknak, elévülhetetlen érdeme az, hogy elő tudták teremteni a pénzt és rengeteg anyagot, meg tudták szervezni a ruhakészítés iparát annyira, hogy az udvari és reguláris hadak már a felkelés második, harmadik évétől kezdve, külsőleg is elérték az akkori európai seregek színvonalát s a mezei hadak nagy részének ruházása is az adott viszonyoknak megfelelően kielégítő volt. Természetes, hogy mind az egyenruha, mind a felszerelés terén teljes egységességet elérni nem lehetett, azért Rákóczi megelégedett azzal, hogy legalább a fegyvernemeket és ezredeket egymástól megkülönböztető ruhába öltöztesse, ami egészben véve sikerült is.

A ruhák itthon készültek, a felvidéki és a Duna-Tisza vidéki nagyobb városokban. Rákóczi kifinomult ízléssel sok egyenruharészletet, sujtásdíszt, süveg, kalpagformát maga tervezett és rajzolt. A ruhaellátás úgy történt, hogy az azzal megbízott ruhakomisszáriusok a ruhára való posztót és kellékeket az ezredeknek kiadták és megjelölték azokat a városokat, amelyekhez az illető ezredek ruhacsináltatás céljából fordulhattak. A posztót leginkább külföldről, Lengyelországból, Törökországból szállították, különösen a finomabb minőségűt a tisztek számára. E téren igen nagy érdeme volt Kray Jakabnak,¹⁶ aki a lengyelországi vásárlásokat bonyolította le.

Az akkori idők szellemének megfelelően az egyenruha tervezéseknél nem a célszerűség volt mérvadó, hanem az, hogy az ezredek minél szebben, tarkábban öltözzenek. Különösen a tiszti ruhák voltak a pompakedvelő magyar ember természetének megfelelően díszesek. A fejedelem magyar palotásait vörösbe, az erdélyieket kékbe öltöztette. Fekete süveget és sárga deli rövidszárú, cipőforma csizmát viseltek. A vadászok zöld ruhában, a gyalogtestőrök vörös attilában, kék nadrágban, vörös zsinóros kék mentében, a testőr lovasok talpig vörösben, fehér köpönyegben, a franciák kékben, medvebőr süveggel, a nemes urfiak arannyal himzett égszínkék dolmányban, narancsszínű nadrágban és királyvörös mentében jártak. A reguláris lovasság egyenruhája kék vagy vörös volt dúsan zsinórozva s ehhez sárga csizmát és nemez csákót (kalpagot) viseltek. A gyalogság szintén ilyen színekbe öltözött, bár voltak ezredek, amelyeknek ruhája zöld vagy sárga volt. A gyalogosok magas nemez süveget viseltek s a hadsereg minden katonájának fövegén Rákóczi címere „Pro Libertate“ felirattal volt látható. A hajduk és a reguláris német ezredek vörös nadrágban és sárga sujtásos kék attilában jártak. A csizmát, süveget, fehérneműt „apró mundur“-nak, a felsőruhát pedig „öreg mundur“-nak hívták.

A tüzérség számára zöld posztót, sárga csizmát és fekete süveget rendszeresítettek. A posztó minősége szerint a legfinomabb volt a tiszti ruhához való rózsaszínű, tengerzöld hollandi vagy angol selyem, vagy királyszínű (piros) „fajlandis“, flanellszerű posztó. A legénységi ruha anyaga

abaposztó volt. Szabása, — kivéve a francia gránátosokét, akik francia szabású ruhát hordtak, — magyaros volt, zsinóros attila, sujtásos esizmanadrág. Télen zsinóros mentét vagy pedig abaposztóból, különböző színekben készült hosszú köpönyeget, szűrgubát viseltek.

Különösen díszes volt a fő- és alvezérek viselete. Tigrisbőr kacagányt és fekete kócsagtollas forgót csak a fejedelem és Bercsényi viselt. A tábornokok párdue kacagányban jártak, fehér kócsagos süveggel és vezénylő tábornoki megkülönböztetésül aranyozott buzogányt hordtak. Az ezredeknek párduebőr kacagányuk volt, forgójukban 3, kékre festett darutollal. A többi tisztt farkasbőr kacagányt (hátibőrt) és fehér darutollat viselt. A tábornoki rangot a csákósüveg peremén körül varrt arany, a főtisztekét ezüst, az altisztekét, az attila-sujtás színével egyező paszománt szegély jelezte. Van adatunk arról is, hogy a tisztek dolmányaik gallérján is viseltek valami rangjelzést, amit sajnos nem ismerünk.¹⁷ Hasonlóan díszes volt a tisztek tarsolya, lódingja és pantallérja.

Minden ezrednek külön zászlója volt, erre esküdtek fel az ezred katonái. De minden századnak is megvolt a maga standárja, a század gyülekezési központját jelölő kis zászló. A zászlók igen díszesek voltak, ékes címerekkel, jelvényekkel, felíratokkal, képekkel cifrázva, dúsan aranyozva, és finom selyem tafota kelméből s muszulynak nevezett török selyemből készültek mindenféle színben. A zászlófestészetből Rákóczi korában önálló iparág fejlődött. Rákóczi sátora előtt lobogott a

fejedelmi „kornyéta“, címerével díszített nagy se-lyem zászló.

Rákóczi szívesen jutalmazta a harcokban ki-tűnt tisztjeit, többeknek adott donációképen ki-sebb-nagyobb birtokokat, arany nyakláncokat, pénzjutalmakat. Kisebb érdemek, vitézi cselekedetek elismeréséül tisztjeit díszkardokkal és arany, ezüst vagy bronz érmekkel jutalmazta meg.

A Rákóczi kor legjellegzetesebb hangszerén, a tárogatón kívül, más hangszereket is találunk a se-reg felszerelésében. Trombitások, siposok és do-bosok minden ezrednél voltak s ünnepélyes al-kalmakkor tábori zenekarokat is állítottak össze. A dobokat üstdob formájában, párosával használ-ták.

A hadsereg élelmezése az elnéptelenedett s koldussá tett országban igen nagy nehézségekbe ütközött. Ezért Rákóczi már 1704-ben az országot élelmezési kerületekre osztatta, azok élére kerü-leti kommiszáriusokat állított, akiknek kötelessége volt a hozzájuk utalt ezredek élelmezéséről gon-doskodni, tehát a vágómarhákat összeszedni és harácsolt szekereken minden élelmicikket az ezred tartózkodási helyére szállíttatni. Ez persze csak nyugalmi időszakban volt lehetséges. Hadművele-tek alatt a hadak ellátása azon vidék lakosságá-nak volt kötelessége, ahol a csapatok épen tartóz-kodtak. Társzekerekből álló élelmiszerszállítmá-nyok állandóan nem kísérték a hadsereget, vagyis a későbbi hadseregektől eltérően, Rákóczi seregé-ben még nem voltak szervezetszerű élelmezési in-tézetek, oszlopok, vonatok. Csupán néhány na-

gyobb központban, Kassán, Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban voltak állandó tárházaik.

A főtisztek élelmezés, felszerelés tekintetében nagy fényűzést fejtettek ki. Az akkori idők szokása szerint minden főrangú tiszt nagy kísérettel, kényelmes, sőt pazar felszereléssel utazott s mindent magával vitt, még a hadműveletek alatt is. Rákóczi ezt ugyan többször kifogásolta, de hasztalan. Példaképen említem fel, hogy pl. Esterházy Dániel generális környezete, vagyis személyét kiszolgáló kísérete, 1706-ból származó adat szerint¹⁸ a következőkből állott: 7 belső cseléd, 34 közkatona, 18 szekér, kocsisokkal, fogatokkal, hárta és vezetékllovakkal együtt. Összesen 81 személyre és 93 lóra való tartást kellett naponta számára kiutalni.

A hadsereg fizetésére sok pénz kellett. Az első időben, amikor még nem volt rendes reguláris katonaság, a hadsereg zsákmányolásból élt, de Rákóczi hamar belátta azt, hogy a fegyelemnek egyik nagyon fontos eszköze a rendes fizetés. Mivel pedig egész hadseregét rendszeresen fizetni nem volt képes, legalább arra törekedett, hogy udvari hadait, reguláris katonaságát és a külföldi zsoldosokat rendszeren fizesse. Később azután a mezei hadaknak is adott fizetést, hogy az esztelen zsákmányolásról leszoktassa őket. Az ónodi gyűlés szabályozta végleg a hadak fizetését is, de mivel a pénzhiány mindjobban érezhetővé vált s a rézpénz teljesen elvesztette hitelét, a hadsereg sokszor zúgolódott a fizetetlenség miatt, különösen azért, mert a fejedelem a külföldi zsoldosokat még a legválságosabb időkben is, ha csak tehette,

ezüst pénzzel fizette. A számadásokat az ezred és brigáda kasszák vezették, a hadbiztosok felügyelete alatt.

Rákóczi seregében gondot fordítottak a katonák egészségére és a sebesültek ápolására is. Minden ezrednél volt egy-két feleser, borbély, aki pénzt kapott gyógyszerek vásárlására. A sebesült katonákat széjjelosztották s lehetőleg a harcértől távolabbi vármegyékbe küldték, ahol az alispán kötelessége volt azoknak ingyen gyógyításáról gondoskodni. 1705-ben már néhány állandó „hadi ispitál“-t is állítottak fel (Besztercebányán, Gyöngyösön, Debrecenben, Pápán).

A harcban elesett katonák özvegyeiről, árváiról a fejedelem oly módon igyekezett gondoskodni, hogy mentesítette őket az adók alól s korcsmai, vámszedési s más hasonló jogokkal ruházta fel azokat.

A hadifogoly ügyek egy külön bizottság hatáskörébe tartoztak, amelynek vezetője Szluha Ferenc érsekujvári prefektus volt. Helyettesével Sugó György főszállásmesterrel együtt ő intézte a Győrben működő közös rabkicszerelőbizottság (Cartella commissio) magyar ügyeit s tárgyalt a császári biztosokkal. A rabkicszerelésnek pontos szabályai voltak. Fogságba jutott tiszteket egyenrangú tisztek ellenében cserélték ki, legénységet számszerű arányban. Kivételes esetben az is megtörtént, hogy egy tiszt helyett bizonyos számú közembert bocsátottak szabadon (pl. egy ezredes helyett 50 közembert). Az akkori kor és hadviselés bizonyos vonatkozásban lovagias felfogására vall az a körülmény, hogy mind a kurucok, mind a

császáriak egy-egy hadifogoly tisztet „uri parolára“ meghatározott időre, halaszthatatlan ügyek elintézésére szabadon bocsáthattak, s hogy az illető ezzel a kedvezménnyel nem élt vissza, hanem a határidő elmultával rendszerint visszatért fogságába.

g) *Harcmodor, harceljárás.*

A XVII. század végén s a XVIII. század első felében harcászati téren két iránnyal találkozunk. Az egyik, a *nyugati harcmodor*, sajátága az volt, hogy a hadvezetést elméleti és gyakorlati tapasztalatok alapján tudománnyá, sőt művészetté fejlesztették azok a hadvezérek, akik a spanyol örökösödési háborúban s az azt megelőző európai bonyodalmakban reguláris seregeket vezettek. E harceljárásokat bizonyos rendszer, methodikus megfontolás s az ebből következő szabványos felvonulás jellemzi, amely után a küzdelem szinte schémák szerint, kötött alakzatban, a fővezér személyes irányítása szerint zajlott le. Az így vezetett sereg feltétlenül előnyben volt olyan sereg felett, amely a keleti, irreguláris harceljárást szerette, vagy ahhoz volt több hajlandósága. A *keleti harcmodor*, melyet a magyar nemzet az évszázados török hódoltság alatti harcokban sajátított el, abban nyilvánult, hogy a methodika és a zárt rendekben való felvonulás, formákhoz kötött harc helyett, a kötetlen, szabadon csapongó, gyorsan mozgó s a döntést gyorsan kereső harcmodort követte. Ennek előnye kétségkívül az volt, hogy az előbbinél könnyebben elsajátítható, kevesebb fe-

gyelmezettséget, tanultságot kívánó harcmodor volt és az élénkebb vérmérsékletű emberek egyéniségének jobban megfelelt, mint a nehézkes, formasierinti hadakozás.

A harceljárások e kétféleségének tanulságos példáit láthatjuk a kuruc felkelés egész ideje alatt.

A császári sereget Savoyai Eugen szellemében, nyugateurópai módon vezették, az előbbi évtizedek török háborúiban sok tapasztalatot szerzett gyakorlott tábornokok, akik mint hivatásos katonák, l'art pour l'art verekedtek. Rákóczi hadseregét jórészt autodidakta, a polgári életből egyenesen magasabb vezető állásokba helyezett tisztek vezették s a legénység az elmúlt évtizedekben a török végvári harcokban megszokta a kis kötelékekben rendetlenül verekedő portyázó guerilla harcot s természete szerint is ezt vallotta egyedül üdvözítőnek. A császári seregből átjött főtisztek leginkább lovas tisztek, huszárezredesek voltak, akik ismerték ugyan a nyugati harcmodort, de mint a könnyű lovasságban felnevelkedett vérbeli huszárok, inkább a keleti harcmodort kívánták. Rákóczi tábornoki karában talán egyedül Forgách Simon tábornagy volt az, aki minden alkalommal a nyugateurópai harcmodor mellett tört lándzsát. Legfőbb támasza maga Rákóczi volt, akinek leveleiből és emlékirataiból lépten-nyomon kitűnik az, hogy mennyire szeretné hadseregét a nyugati harcformákra megtanítani, mert csak annak segítségével reméli győzelmét. Bercsényi s a többi kuruc tábornokok elismerték ugyan Forgách tudását és fejtegetéseinek helyességét, de haditanácsokban a

reguláris és irreguláris harcmodor feletti vitákban rendesen Forgách maradt alul.

Az tagadhatatlan, hogy egy olyan tömegű hadsereget, mint Rákóczié mindjárt a kezdetben volt, máról holnapra átformálni nem lehet, különösen akkor nem, ha a tisztikar maga sem híve az újításnak. Minél tovább tartott a háború, annál jobban láthatták Rákóczi alvezérei azt, hogy a fejedelemnek és Forgáchnak igaza van, hiszen minden nagy csatában tapasztalhatták a császári sereg harcászati és vezetésbeli fölényét. Bizonyos fokig sikerült is Rákóczinak seregét a regularitás elvének megfelelően csoportosítani és csatára vezetni olyankor, amikor udvari hadaival, reguláris ezredeivel, előre felkészülve szállott csatába. Mihelyt azonban az összecsapás után a kötelékek szétszakadtak, s a kurucoknak nem sikerült rövid idő alatt a döntést kierőszakolni, a császári sereg mindig felocsudott első meglepetéséből és a rendetlen kötelékekben harcoló vagy fosztogató sereget elűzte a harcmezőről. A kuruc seregnek egyik igen nagy orvosolhatatlan s Rákóczitól is folyton ostromozott hibája volt az, hogy nem várta be a teljes döntést, hanem az első sikerek után, nem törődve többé a harccal, a zsákmányoláshoz kezdett, s ezzel vesztette el a csatát. (Nagyszombat, Romhány.)

A kuruc sereg ellenben másféle harcokban hátrózottan felülmulta a császáriakat, olyanokban, ahol nem a feszes kötelékek vezetésén van a hangsúly, hanem ahol gyors elhatározás, éles szem, erős kar és fürgeség kell. Gyors megrohanások, rajtaütésszerű támadások, gyanutlanul menetelő

császári osztagok törbecsalása, raktárak megrohanása, nagy területek rémítése, mind olyan feladatok voltak, amelyekben határozottan felismerhetjük a kuruc sereg fölényét. (Szomolány, Győrvár-Egervár, Szentgotthárd, Kölesd, Tavarnok és Nyitraegerszeg.)

Rákóczi katonaságának ezzel a sajátosságával magyarázható az is, hogy nem szívesen vállalkozott várak ostromára, mert az ilyen hadműveletekkel kapcsolatos, látszólag tétlen, de annál több passzív hősiességet kívánó harchoz nem volt türelme. Várak megvívásánál rendszerint csak akkor ért el eredményeket, ha annak megrohanása csellel vagy váratlan meglepetéssel hirtelen sikerült. Ilyen alkalmakkor azonban bámulatraméltó hősiességgel rohamoztak és másztak fel a falakra hajduk, huszárok egyaránt. (Szolnok, Nyitra, Érsekújvár, Sopron, stb.) Ugyancsak a személyes bátorság és vitéz nekilendülés példáit látjuk sok tábori erődítmény, földvár, hídfő megrohanásánál és megvéételénél is. (Tiszabecs, Guta, Karva, Dunaföldvár stb.) Bár a kuruc kézbe került várak felszerelése sokszor nagyon hiányos volt, mégis tudunk olyan eseteket, amikor rendszeres ostromzár és ostrom alatt szívósan és eredményesen védekezett a vár, sokszor igen csekély számú őrsége, különösen erős szívű, ügyes parancsnok keze alatt. (Görgény, Csobánc, Érsekújvár.)

A hadjárat vége felé már az irreguláris harcmodor leghívebb szószólói is kezdték belátni azt, hogy ezzel az eljárással csak helyi győzelmeket arathatnak és a kuruc sereg lassanként kezdett el-

térni ettől, de a reguláris haremodort már nem tudta teljesen megtanulni.

Rákóczi hadvezéri életét nem kísérte hadiszere-
rencse. Ennek oka azonban az is volt, hogy nem
voltak valódi hadvezérei. Bottyán János talán az
egyedüli, aki minden tekintetben kivételt képezett,
izig véric katona és *csak katona* volt, önzetlen, fe-
gyelmezett és fegyelmet tartani tudó. A táborna-
gyok közül Károlyi bár gyors elhatározású és éles
eszű ember, de könnyen befolyásolható s mint
nem hivatásos katona, csak a portyázó harcok híve
volt. Esterházy Antal lelkes hazafi, inkább kitűnő
administrator, mint hadvezér. Pekry Lőrinc fon-
dorkodó, nem őszinte, egyénileg vitéz, de állhatat-
lan. Sennyey István és idősebb Barkóczy Ferenc
valamikor jeles katonák, Rákóczi korában már el-
öregedett emberek voltak. Vay Ádám udvari fő-
kapitány inkább nagy tekintélye, tudása s politi-
kai ügyekben való jártassága miatt lett tábornagy.
Mint hadvezér alig szerepelt. A főgenerális, Ber-
csényi, szintén nem volt született hadvezér. Rá-
kóczi hadseregében ezeknek a magas méltóságok-
nak a kezében volt letéve a kuruc hadsereg sorsa.
Az alsóbb rangú tábornokok, ezredesek között vol-
tak ugyan olyanok, akik vagy katonai multjuk
vagy egyéni rátermettségük révén megérdemelték
és alkalmasak lettek volna arra, hogy magasabb
vezéri polcokra kerüljenek, (Bottyán, Bagossy
Pál, Ebeczky István, Béri Balogh Ádám), de ezek
a korszellem és Rákóczi feudális világnézete mi-
att magasabb vezető katonai szerephez nem jut-
hattak.

De ha a kuruc felkelés hadieseményeit végig

tanulmányozzuk, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Rákóczi hadseregével a felkelést korábban és még a szatmári kiegyezésnél is kedvezőbben lehetett volna befejezni, ha sikerül neki és tisztikarának a csapatokat nagyobb fegyelemre, engedelmességre szoktatni. Ez a hadjárat valóban az elmulasztott alkalmak háborúja volt. 1703 decemberétől kezdve, amikor Bercsényi az első, ellene küldött császári sereget tönkrevertes a, szinte védtelen Bécs kapui előtt állott, egészen a trencséni csata időszakáig, számtalan olyan helyzetet találunk, amikor a döntés, a császári sereg teljes megsemmisítése csak azért nem volt lehetséges, mert a sereg fegyelmetlenül szétszaladt vagy az alvezérek saját fejük szerint, sőt Rákóczi utasításával ellentétben intézkedtek.

Rákóczi hadvezéreit és seregének magatartását általában nagyon szigorúan — mondhatnók lemondó pesszimizmussal ítélte meg. Ennek főokát a sereg sok kudarcos szereplésén kívül, a fejedelem érdekes lelki diszpozíciójában is kell keresni. Helyzetek, teljesítmények megítélésében s a jövőt illető kombinációkban Rákóczi lelkében csodálatos és következetes ellentéteket észlelhetünk. Külpolitikai tervezgetéseiben élete végéig álmodozó, jóhiszemű, csak a szépet és jót kereső, reménykedő és könnyen hívő ember volt. Annál különösebb tehát, hogy hadseregének megítélésében ennek ellenkezőjét tapasztalhatjuk. Erről nagyon sokszor szinte fagyosan hűvös, tárgyilagos s nagyon bizalmatlan hangon nyilatkozik.

1704 őszén, egy évi hadakozás után már megismerte hadait, akik szívesebben követték a Thö-

köly alatt szolgált martalóc tisztek tanácsait, mint a Forgáchhoz hasonló, fegyelmet és rendet kívánó tisztekéit. Emlékiratainak ezzel az idővel foglalkozó lapjain a fejedelem igen sok önkritikáról tanuskodó, böcs megállapítását olvashatjuk. Seregét általában így jellemzi: A katonák legszívesebben az ellenségtől mentől távolabb szerettek minden elővigyázat nélkül táborozni, jól enni, inni. Ha kipihenték magukat, gyorsan az ellenség után eredtek, ha az megfutott, üldözték, ha az fordult meg, akkor elfutottak. Ütközetek után nehéz volt a sereg szétesztését megakadályozni. Ha győztek, a zsákmányt vitték haza, ha vesztek, hazaszéledtek családjaikhoz. A katonaságban meg lett volna ugyan a készség ahhoz, hogy tanuljanak és megszokják a rendszeres hadakozás módját, de kevés olyan tiszt volt, aki képes lett volna őket a haditudományokra oktatni. Rákóczi mind e bajoknak eredetét nagyon helyesen az akkori tisztikar foggyatékos képzettségének és fegyelmeztelen voltának tulajdonította.

Nem olvashatjuk megilletődés nélkül Rákóczi szigorú, de az akkori kuruc seregre nagyon találó megállapításait. Ez a nehány, — röviden idevetett, — gondolat mindennél meggyőzőbben magyarázza azt a sok baklövést, tévedést, ügyetlenséget, katonai szemszögből mért mulasztást, vétet, a sok megmagyarázhatatlannak tetsző csatavesztést, amit a 8 évi hadakozás alatt a sereg terhére kell elkönyvelnünk. A magyar ember veleszületett katonai tehetsége, harcásztsége a kuruc seregnek egyes osztagait, ezredeit kisebb-nagyobb vitézi cselekedetek végrehajtására kétségtől al-

kalmassá tette, sőt volt Rákóczinak sok olyan fő-
tisztje és tábornoka, akikre megbélyegző véle-
ménye nem illett. De az egész kuruc sereg összes-
ségében, az egész hadjárat tartama alatt, sohasem
tudott felemelkedni, épen a fejedelem által felis-
mert és nemzetünk lélektanában gyökerező fogyat-
kozások miatt, arra a fokra, amelyre hivatva lett
volna.

„A szabadságért viselt ezen háborúban csak a magyar nemzet ereje, vitézsége, jóakarata, tanulékonyága, rendíthetetlen lelki nagysága bírta — a sok szerencsétlenség dacára is — folytatni a hadakozást, bár tapasztalata nem volt s a háború lényegét nem ismerte.“

(Rákóczi: Emlékiratok V. 123.)

IV.

RAKÓCZI MINT STRATÉGA ÉS KATONAPOLITIKUS.

IV.

RAKÓCZI MINT STRATÉGA ÉS KATONAPOLITIKUS.

II. Rákóczi Ferenc felkelésében magától adódott az a helyzet, hogy a fiatal fejedelem a szövetekezett rendek feje (tehát a nemzeti ellenállásért felkelt nemzet *túlnyomó* részének vezetője), mint államfő, egyúttal országának első diplomatája és hadseregének fővezére volt. Ha analógiát keresünk közte és a közelmúlt évszázadok hasonló helyzetbe került történelmi vezérférfiai között, akkor bizonyos vonásokban hasonlíthatjuk helyzetét Nagy Frigyeshez és Napoleonéhoz, a nélkül, hogy katonai, vezéri kvalitásait amazokéhoz mérnők. Rákóczi, épúgy mint Nagy Frigyes, a győzelmet nem a katonai hírnév öregbítése miatt kereste, hanem a személyében megtestesült eszme diadalrajutásáért. Épúgy mint Nagy Frigyes, sohasem tévesztette szem elől a kül- és belpolitikai követelményeket, esetleges csábító hadisikerek érdekében. A kuruc hadsereg, épúgy, mint Napoleon serege, nem az erőszakos toborzás vagy általános védkötelezettség jegyében született s csupán később alakult át terü-

leti kiegészítésű sereggé. A hadsereg összetoborzásának vezérgondolata a hazaszeretet és a felkelés eszméje iránti hűség volt s összetartó kapcsa Napoleonnál épúgy mint Rákóczinál, a fővezér — államfő — személyisége.

Megismertük Rákóczi hadseregét, személyes befolyását, munkásságát a hadsereg megszervezésében. Felmerül az a kérdés, miképen akarta a fejedelem hadseregét a nemzeti ügy szolgálatában felhasználni, milyen stratégiai tervek születtek agyában a nyolc éves háború alatt, ezek végrehajtására saját erejéből miképen intézkedett és hogyan gondolta a vele rokonszenvező vagy semleges külföldi hatalmak hadseregeivel való együttműködést?

II. Rákóczi Ferenc nemzeti felkelésének ideje a spanyol trónörökösödés kérdése nyomán megindult európai küzdelmek idejére esett. II. Károly (1655—1700) halála volt kiindulópontja annak a 14 évig tartó küzdelemnek, amelyet a Bourbon- és Habsburg-ház, Európának akkor leghatalmasabb két családja, egymás ellen viselt.

A spanyol örökösödési háború hadműveleteit Lipót hadvezére, Eugen savoyai herceg kezdte meg 1701 tavaszán olasz földön. A következő hónapokban a küzdelem áttért Európá többi részére, a Rajna mentére, bajor földre. Amikor XIV. Lajos szövetségesei 1703 táján már az osztrák birodalom határai felé közeledtek, nagyon kapóra jött XIV. Lajos udvarának az a hír, hogy kelet felől váratlanul új szövetség lehetősége nyílik, mert a bécsi udvar nemzetellenes és a magyar nép jogos igényeivel nem számoló uralma feletti elkeseredés

Magyarországon 1703-ban nyílt ellenállásra készítette a II. Rákóczi Ferenc zászlaja alá gyülekezett rendeket. XIV. Lajos felhasználva az alkalmat, őt is bevonta politikai érdekkörébe, főleg azért, mert a magyar nemzeti ellenállás Európának olyan területén támadta meg a Habsburgok uralmát, amelyre XIV. Lajosnak hadműveleteit kiterjeszteni saját csapataival nem lett volna sem ereje, sem lehetősége. XIV. Lajos tehát szövetséget kötött II. Rákóczi Ferencsel abból a célból, hogy Lipót csapatait keleten lekösse. Rákóczi nagy lelkesedéssel és őszinte becsülettel vállalta a francia szövetséget. De a fejedelem abban a reményben, amellyel a felkelés ügyét XIV. Lajos szekeréhez kötötte, fájdalmasan csalódott. A francia király ügyes diplomatai gondoskodtak arról, hogy a fejedelem ne sejtse Lajos udvarának valódi szándékait és igyekeztek őt abban a hitben ringatni, hogy a franciák szövetsége valóban olyan lesz, mint amilyennek azt Rákóczi remélte.

A hatalmas francia birodalom és a kis magyar confoederáció között kötött szövetségben Rákóczi volt a becsületes, kötelességtudó szövetséges, a szó legszorosabb értelmében; XIV. Lajos pedig a jóakarató pártfogó, aki csak addig hajlandó szövetségesi kötelezettségeinek eleget tenni, amíg ezt önző politikájának veszélyeztetése és zsebének károsodása nélkül tehetette.

A fejedelem a felkelés második felében már kénytelen volt belátni azt, hogy a franciák hathatós segítségére nem számíthat s jónak látta más szövetségest is keresni. Európának északi részében ebben az időben I. Péter orosz cár és XII. Károly

svéd király vetélkedése és a lengyel birodalom felett való uralom körül forgó harcok voltak a külpolitika előterében. Péter cár, hadaival elárasztva Lengyelországot, arra törekedett, hogy azt Oroszországba bekebelezze, XII. Károly ellenben Leszcinszki Szaniszlót akarta a lengyel trónon megerősíteni. Péter cár kétízben is felajánlotta Rákóczinak a lengyel királyi koronát, de ő ezt nem fogadta el. A francia segítség reményének szétfoslása után helyes diplomáciai érzékkel érezte a fejedelem azt, hogyha ezt a koronát elfogadja s ez által mintegy az orosz cár hűbéresévé válik, ellenségévé teszi XII. Károlyt. Helyzeténél fogva azonban nem akarta a svéd király jóindulatát elveszteni. Azért minden törekvése oda irányult, hogy ezt a két hatalmas ellenséget egymással kibékítse, Magyarország javára beavatkozásra bírja s így most már három szövetségesre (franciára, oroszra és svédre) támaszkodva vívja ki Magyarország függetlenségét. XIV. Lajos felajánlotta Rákóczinak a magyar koronát, de neki nem kellett sem a magyar, sem a lengyel trón, meglegedett — mint emlékiratainak több helyén ismétli — a külön erdélyi fejedelemséggel, mert nem volt más célja, mint hazája szabadságának helyreállítása. Magyarországot geográfiai helyzeténél fogva amúgy is közelebből érdekelte az orosz, lengyel, svéd vetélkedésből keletkezett északi háború. A svédek vereségével végződött pultavai csata (1709 július 9.) megkönnyítette Rákóczi elhatározását, hogy az északon küzdő felek közül melyikhez kösse a magyar confoederatio sorsát. Most már csakis Nagy Péter cárba vetette minden reményét s amikor Lengyelország-

ban 1711 elején személyesen is találkozott vele, még mindig bizalommal fordult feléje, mert sok külpolitikai csalódása után egyedül „az Moszkva segítségre kell elménket vetnünk — írja Károlynak, — az melyet infallibilisnak méltán tarthattunk.“ Ezalatt állandó összeköttetést tartott a lengyel trónon váltakozó királyokkal is, mint területileg közvetlen szomszédaival.

Még egy, — Magyarországgal szomszédos idegen hatalommal, a hanyatlás korszakát élő török császársággal való szövetség is felmerült Rákóczi tervezgetéseiben a nélkül azonban, hogy az konkrétebb formákat öltött volna. Ugyan állandóan összeköttetésben volt a szultánnal és annak temesvári basáival, meghatalmazott követeket küldözgett oda, de ezt a kapcsolatot csak ultima ratióként, akkor akarta létrehozni, ha a nyugati, európai hatalmaknál már semmi támogatást nem kaphat. Addig, amíg Thököly Imre élt (1705 szept. 13.), főleg az ő sürgetésére foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Thökölytől vezetendő s Erdélybe betörő török csapatokkal való egyesülés útján próbálja a császári sereget onnan kiszorítani.¹ Ez a gondolat azonban csak elméleti tervezgetés maradt, amelynek megvalósítására Rákóczi lépéseket nem tett. Alapjában véve idegenkedett a török szövetségtől, nemcsupán mostohaapjának, Thökölynek szomorú tapasztalata alapján, hanem talán azért is, mert nyugat felé orientálódó diplomáciai műveltsége és keresztény fejedelmi, mélyen vallásos egyénisége irtózott attól, hogy újból az országba hozza a Magyarország végromlását okozó pogány törököt s

azzal együtt viseljen hadat Európa művelt keresztény hatalmasságai ellen.

Ilymódon keveredett Rákóczi nemzeti felkelése a nagy európai politika szövevényes labirintusába. A magyar kérdés, ha nem is volt központja, de szoros összefüggésbe került a spanyol örökösödési és az északi háborúkkal.

Rákóczinak minden stratégiai, katonapolitikai elgondolására tehát az volt mérvadó, hogy seregével miképen kapcsolódhatik a pillanatnyi helyzetnek megfelelően a különböző hadszíntereken folyó hadiesemények menetébe. Belföldi katonapolitikájának alapja pedig a nemzeti hadsereg minél erőteljesebb kifejlesztése. Ezzel kettős célt akart elérni. Belföldön lelket akart önteni az évtizedek óta csak panaszkodó, sérelmeik orvoslásáért hasztalanul és felaprózva lázadozó magyarságba azáltal, hogy hadserege megjelenésével növelje a lakosság harcikedvét, ellenállóképességét s a nemzet lássa abban a felkelés, minden néprétegre egyaránt kiterjedő egyetemlegességét. Külföldi barátainak pedig meg akarta mutatni azt, hogy serege számottevő haderő, amelyre szövetség esetében biztosan számíthatnak.

Amikor Rákóczi Magyarországra jött, konkrét haditerve a hadjárat megkezdésére és viselésére nem volt, de nem is lehetett. Minden hadvezérnek két tényezővel kell tisztában lenni egy hadjárat megindítása előtt. Az egyiket pontosan tudhatja. Ez, hadseregének létszáma, ereje és harckészsége. A másikat, a várható ellenség erejét csak hozzávetően, többé-kevésbbé pontosan. A hadviselés tervezéseinek kalkulálásában Rákóczi Ferenc hadjáratá-

nak kezdetén épen ez a két tényező volt a két nagy ismeretlen. A Klimiecnél reá váró szedett-vedett néphadat nem tekinthette a hadjárat sikeres megvívására alkalmas haderőnek. Csak arra számíthatott, hogy biztosan fognak hozzá csatlakozni lelkes, talán nagyszámú, de silány fegyverzetű, kiképzetlen és fegyelmezetlen tömegek. Ezeknek harcértékére és alkalmazhatóságára tehát reális haditervet nem lehetett felépíteni.

Az ellenségről eléggé pontos értesülései lehettek. Hiszen az öt Lengyelországban felkereső kurucok az ország nagyrészét bebarangolták, tehát ismerték a császári csapatok helyzetét és létszámát. De ez a létszám, a felkelést elnyomandó karhatalomnak csak egy hányada volt. Neki azzal is kellett számolni, hogy az ország lakosságának nem minden rétege fogadja őt lelkesedéssel, sőt (az elmúlt évek kuruc dúlásainak keserű tapasztalatai után) felkelésének fegyveres kézzel nyíltan is ellenszegül mindaddig, amíg nem sikerül neki az egész országot meggyőzni a felkelés önzetlen, hazafias céljáról.

Ez a különleges helyzet lehet az oka annak, hogy Rákóczi és Bercsényi lengyelországi levelezéseiben sehol sem találunk adatokat arról, hogy miképen tervezték ők a felkelés katonai lebonyolítását. Ezért nem hibáztathatjuk Rákóczit azért, hogy a Magyarországi akkori zavaros állapotokba fénysugárként behatoló mozgalmának kezdetén, még nem is létező hadserege számára pontos haditervet nem dolgozott ki.

Emlékirataiból, egykorú levelekből, de főleg a június és július havi eseményekből azonban kihá-

mozhatunk mégis egy, mind hadászatiilag, mind harcászatiilag igen célszerű gondolatmenetet. Rákóczi keletfelvidéki uradalmainak központja Munkács volt. Ennek jól megerősített várát szándékozott legelőször birtokába venni. Innen, mint központból, legjobban irányíthatta a Duna-Tisza közének felső szakaszán előre várható eseményeket. Munkácsról azután az Alföld irányába, a hajdú városok felé szándékozott vonulni. Nagyobb ellenséges ellenállástól, legalább is az első időben nem kellett félnie, mert bejövetelének idejében egész Magyarországon mindössze három gyalogos és három lovas ezred tartózkodott Lipót császár seregéből, tehát vajmi kevés ütésre vagy ellenállásra kész reguláris katonaság. Rákóczinak legelső alapvető hadászati terve az volt, hogy *seregével igyekszik az ausztriai határt elérni és valahol Bécs tájékán egyesülni Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregével*, akinek, megbeszélés szerint, nyugat felől kellett volna Bécs felé előretörni.

A fejedelemnek ez a terve, — *hadjáratának bázisa*, — amilyen világos és egyszerű, olyan kitűnő is volt. Más, komplikáltabb haditervet nem forgatott fejében, mert akkor még egyedül XIV. Lajos francia királytól és szövetségeseitől várta és remélte a felkelés diadalát. Tehát ez az egyesülés volt a legelső és leggyorsabban elérni vélt célja. „C' étoit la l' unique fondement sur lequel j' avois entrepris la guerre, dont j' avois très bien prévu les difficultés que j' ai rencontré“ írja emlékirataiban.² (Ez volt az egyedüli alap, amelyre támaszkodva megindítottam a háborút, amelynek nehézségeit előreláttam.) Ez a szép terv meghiúsult.

Miksa Emánuel ugyanis a háború kezdetén nem, — amint Rákóczi kívánta, — Csehország felé vezette seregét, hanem először Tirolba, ahonnan Savoyai Eugen katonái öt rövid idő múlva kiszorították. Amikor 1703 szeptemberében mégis a Duna felé fordult és Regensburgot, Passaut és Linzet is elfoglalta, az egyesülésre kedvező helyzet már elmult. A császári sereg Miksa Emánuelt onnan is visszaszorította, mielőtt még sikerült volna Rákóczinak seregével Bécset elérni.

Rákóczinak az a terve, hogy hadjáratát Lipót császár ellen a franciákkal s azok szövetségeseivel nemcsak lelkileg és tervekben közös elgondolással és megegyezéssel, hanem azok seregeivel egy hadszíntéren, a valóságban is egyesülve, küzdhesse végig, — ezután sem sikerült.

Magyar seregek és nyugateurópai haderők egyesülésének terve a magyar történetben már azelőtt is felmerült (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György), de teljes eredménnyel sohasem járt. Rákóczi Ferenc azonban az adott helyzetben mégis jogosan számíthatott tervének sikerére addig, amíg Savoyai Eugen és Marlborough hercegek egyesült seregei 1704 augusztus 13-án Höchstädt mellett a franciákat meg nem verték.

A felkelés első éveiben azonban Rákóczinak még minden haditervében döntő szerepet játszott és mindig visszatért a bajorokkal való kézfogás gondolata. Ezért alig várta már, hogy a nyár folyamán felszaporodott seregének egyrészét nyugat felé küldje. Ő maga nem akart a felkelés akkori központjából, a Tisza vidékéről eltávozni, hanem kezdetben Szatmárról, majd Tokajból, végül Miskolcra

intézte a felkelés és a hadvezetés ügyeit. A nyugat felé küldött haderőt Bercsényi Miklós vezette, akinek támogatására Rákóczi a nem rég Bécsből megtért Károlyit is a Felvidékre küldte. Bercsényinek sikerült rövid két hónap leforgása alatt az egész Felvidéket Rákóczi zászlaja alá hozni és széjjelverni Schlik császári altábornagy seregét, az egyedüli, Rákócziék ellen küldött reguláris hadtestet, amelynek roncsait, Schlik elmozdítása után, Savoyai Eugennak, az udvari haditanács újonnan ki nevezett elnökének kellett Pozsonyban 1703—1704 fordulóján rendbe szedni.³

Bercsényi seregével mindenütt elérte a morva és osztrák határt, de elmulasztotta a pszichológiai-lag kedvező pillanatot Bécs megrohanására. Hiányzott belőle a hadvezéri pillantás és a vállalkozó szellem. Nem bízott seregének használhatóságában s apró portyázásokkal foglalkoztatta csapatait, a helyett, hogy összefogott erőkkkel megrohanta volna az alig védett Bécset, ahonnan a kurucok határmenti portyázásainak hírére már az udvar is elköltözni készült.

Rákóczi felkelése az első hónapokban nagy lépésekkel haladt előre. 1703 december végén már csak Erdély, a Nagyalföld déli szegélye és a Dunántúl nem volt még Rákóczi birtokában. Nagymagyarország többi része, összefüggő nagy területen, őt ismerte el urának. A kuruc fennhatóság alatti területeken szétszórtan császári kézben maradt nagyobb várakat és erősségeket a kurucok mindenütt körülzárták. Ezek sem egymással, sem Béccsel nem közlekedhettek. Megvívásukat azonban Rákó-

czy nem erőltette, mert serege várívásra sem felszerelve, sem kiképezve nem volt.

A Dunántúlra ekkor még nem sikerült hatalmát kiterjeszteni. Ennek oka az, hogy a Dunán átvezető két híd, Pozsonyban és Budán, a császári csapatok kezében volt. Ezen a hatalmas akadályon a kurucok hídanyag és hajók hiányában nem tudtak átkelni. Meg kellett várniok a Duna befagyását.

Ha az első hadjáratí év eredményét összevetjük Rákóczi hadvezéri szándékaival, a rendelkezésére álló eszközökkel és az általános bel- és külpolitikai helyzettel, akkor azt mondhatjuk, hogy a fejedelem többet ért el, mint amennyit remélhetett. Szervezetlen, katonaságnak még alig nevezhető néphadseregével elfoglalta az ország túlnyomó részét, felkeltette a külföldi hatalmak figyelmét s megszerezte a semlegesek rokonszenvét. Ha a bajor választófejedelem kezdettől fogva nem megy Tirolba, hanem Csehországon át igyekszik a Duna mentén kelet felé, Rákóczi hadászati terve is sikerül, mert a védtelen és megriadt Bécs, az egyesülést, — csapatok hiányában — nem tudta volna megakadályozni.

A legelső hadászati cél, amit Rákóczi 1704 elejére kitűzött, a Dunántúl megszerzése volt. Nem volt szerencséje. Károlyi Sándor január első napjaiban Győr felett átkelt a befagyott Dunán s nagyobb ellenállás hiányában eljutott Pápán át Sopron, Szombathelyig. Alvezérei közül néhányan bekalandozták a Dunántúl déli részét is s eljutottak a Dráváig. Károlyi azonban seregét lanyhán, hátrározott terv nélkül vezette, úgyhogy decentrali-

zált seregrészeit a császári hadak főparancsnokául újonnan kinevezett Heister gróf tábornagy és Pálffy János gróf altábornagy, horvát bán a horvát milícia élén március havában mindenünnen visszaszorította. Károlyi egész seregcsoportja kénytelen volt a Dunántúlt pár hónapi uralom után kiűriteni s szétszórt seregének töredékeivel Duna-földvárnál átkelt az Alföldre.

A fejedelem az év elején Gyöngyösön, majd Eger alatt tartózkodott központi helyzetben. Még mindig számított arra, hogy a bajor választófejedelem április közepén Bécs ostromára indul,⁴ s azt remélte, hogy vagy Bercsényi a Morva vidékéről vagy Károlyi Sopron tájékáról nyugat felé tovább haladva, létrehozhatja ebben az évben a várva-várt egyesülést. Amikor azután látta, hogy Bercsényi nem tud előre jutni, Károlyi serege pedig a kudarcos visszavonulás alatt felbomlott, kilépett eddigi reserváltságából és személyesen akarta vezetni azt a hadműveletet, amelynek célja a Dunántúl visszaszerzése volt. Bercsényi ellenezte tervét s arra akarta rábírni, hogy jöjjön udvari hadaival a Morva vidékére. Rákóczi azonban stratégiailag fontosabb feladatnak ítélte azt, hogy Kalocsa vidékén keljen át a Dunán s ebből az irányból közeljék az osztrák határ felé, mert ezzel a Dunántúl megszerzésének belpolitikai célját is elérte volna.

Udvari hadai élén április 18-án elindult Eger alól s a Dunapataj mellett készített ordasi megerősített táborába rendelte a Duna-Tisza közti csapatokat is. Tervét nem tudta végrehajtani, mert a délvidéki rációk mozgólódásainak hírére a Duna-Tisza közti csapatok nem akartak a Dunántúlra át-

kelni, hogy veszélyeztetett otthonuktól el ne távo-
lódjanak. A fejedelem ilyen helyzetben nem erő-
szakolta tovább seregének átkelését, mert belátta
azt, hogy tervezett hadműveletét békétlenkedő ha-
dinépével nem hajthatná végre. A Dunántúl visz-
szahódítását Forgách Simon tábornagra bízta és
Bercsényit is arra utasította, hogy a Csallóköz fe-
lől is küldjön segítséget Forgách elé. (Második du-
nántúli expeditió). Kezdetben Forgách is, épúgy
mint Károlyi, győzelmesen haladt előre. Győr alatt,
Koroncónál azonban Heisterrel összeütközött s eb-
ben, a kuruc háború legelső nagy csatájában, 1704
június 13-án súlyos vereséget szenvedett.⁵ A helyze-
ten Károlynak Szentgotthárd mellett aratott ki-
sebb győzelme sem tudott segíteni s mind a két
kuruc vezér kénytelen volt a Dunántúlról kimene-
különi.

Forgách visszavonulása újból megfosztotta
Rákóczit a bajorokkal való egyesülés reményétől.
Azt azonban már megtanulta, hogy sohasem jó a
sereget tétlenül heverni hagyni. Ezért Bercsényi
ellenzése dacára is, egy új és seregének a dunán-
túlinál rokonszenvesebb, kisebb hadjáratra készült.
Június végén közölte táborával azt, hogy a délvi-
déki rácok ellen indul, hogy azokat széjjelverje és
az országból kikergesse.⁶

A rác probléma Rákóczinak sok gondot oko-
zott. Szerette volna ezt a, — bár fegyelmetlen és
garázda, de jól harcoló népet megnyerni a felkelés
ügyének, de ez sohasem sikerült.⁷ A császári sereg-
ben Rákóczi ellen harcoló rác miliciánál azonban még
sokkal nagyobb pusztítást okoztak azok a garázda
rác tömegek, amelyek, főleg a felkelés első éveiben,

egész Nagykörösig, Nagyváradig felhatolva, vandál módon pusztították az Alföldet és gyilkolták annak népét. Egyik főfészkük a Bácskában volt. Rákóczi megindítandó hadjáratának legközelebbi céljául tehát ennek a vidéknek megtisztítását tűzte ki s azután Szeged alá készült, hogy ezt a fontos pontot, mint az akkor még török hódoltság alatt lévő Tisza-Maros vidék végvárát, hatalmába kerítse.

Június 29-én indult 4—5000 emberből álló seregével Baja, Bács felé. Katonái könyörtelenül pusztították a kezükbe került fegyveres rácokat s a szerb lakosságot sem kímélték. Rákóczinak ugyan nem volt ínyére az efféle hadviselés. „Éreztem, hogy e hadjárat nem igen válik becsületemre“ — írja emlékirataiban, de nem akarta seregét a prédálásban korlátozni, hogy kedvét ne szegje. Bács várának megvétele után a titeli földvár is kapitulált, úgyhogy Rákóczi innen, a Tisza mentén felfelé, Szeged alá vezethette seregét s megkezdte a vár ostromát. A várost és a külső palánkokat megrohanással be is vette, de kevés és gyenge ágyújával nem sok reménye volt arra, hogy a várat is elfoglalja. Különben is súlyosan megbetegedett s ezért igen kapóra jött Bercsényi üzenete, hogy jöjjön a fejedelem a Bécsből frissen érkezett fegyverszüneti ajánlatok megvitatására Gyöngyösre. A temesvári basához küldött követétől pedig azt tudta meg, hogy a törökök Szegedet a karlowitz-i békekötésben kifejezetten Lipót császárnak engedték át. Ha tehát a kurucok oda bevonulnak, akkor esetleg a törökök érdekeivel kerülnek összeütközésbe. Ez elől Rákóczi ki akart térni s augusztus közepén elvezette Szeged alól seregét.

A tábor bontása előtt két fontos hírt kapott. Az erdélyi rendek, főleg Pekry gróf hathatós közbenjárására, egyhangúlag erdélyi fejedelemmé választották. Amennyire örült Rákóczi ennek a hírnek, annyira lesújtotta őt az egyesült francia és bajor hadak Höchstädtnél szenvedett vereségének híre. E csata után a harc az osztrák örökös tartományok közeléből végleg elterelődött s a további hadiesemények Németalföldön, Olaszországban és Spanyolországban kötötték le XIV. Lajos seregeit. Rákóczi hadjáratában magára maradt, bár ezt még akkor nem érezte, mert a későbbi években is még mindig reménykedett abban, hogy szövetségeseivel, ha nem is Bécs alatt, de talán a magyar hadszíntér más pontján mégis találkozni fog. XIV. Lajos hadvezéreinek stratégiai tervezgetéseiben a magyar cooperáció azelőtt sem játszott döntő szerepet, de Höchstädt után a francia diplomáciának a magyar felkelés már csak azért volt szükséges, hogy a Habsburg-ház figyelmét a nyugati hadszínterektől távol, keleten is foglalkoztassa és csapatainak egyrészét lekösse. A magyar sereggel való cooperáció tervével komolyan ezután sem foglalkoztak.

A Felvidéken Bercsényinek 1704 első felében sikerült néhány eredményes portyázást végrehajtani. Vakmerő huszárjai egész Bécsig száguldoztak. Komolyabb összeütközésekre csak akkor került a sor, amikor Pálffy János vette át a Pozsony megyében táborozó császári csapatok vezetését. A Szokolca vidékén állomásozó Ritschán tábornoknak azonban nem sikerült úgy, amint tervezte, Pálffyval Nagyszombatnál egyesülni, mert Károlyi a Kiskárpátok szorosaiiban Szomolány⁸ és Jablonca

között széjjelverte seregét. Ez volt az első nagyobb kuruc győzelem. A győzelmet Bercsényi nem használta ki. Pedig annak erkölcsi hatásán kívül megvolt az a nagy hadászati eredménye is, hogy Heisternek nem állott módjában — legalább is néhány hónapig, — a Felvidék visszafoglalása. A legfontosabb pontok, Kassa, Eperjes, majd Érsekújvár az év második felében Rákóczi fennhatósága alá kerültek. Heister, aki koroncói diadalával csak taktikai győzelmet aratott, de csapatainak sokszor céltalan ide-odamenetelésével azoknak erejét apasztotta, a Dunántúl visszafoglalása után egész az osztrák határszélig vonult vissza, hogy seregét rendbeszedje, kiegészítse s egy újabb felvidéki hadjáratra alkalmassá tegye.

Rákóczi november közepén bevonult Érsekújvárba. Ez a vár ettől kezdve nagy szerepet játszott a kuruc hadjárat egész ideje alatt. A kuruc katonaság Érsekújvár sikeres megrohanása után kedvet kapott a várívásra. Ezt a kedvező lelki dispoziíót akarta a fejedelem kihasználni egy szintén nagyon fontos másik vár, Lipótvár megrohanására. A Vág völgyében ugyanis ebben az időben a nagyobb erősségek közül már csak Lipótvár és Trencsén voltak császári kézben. Mivel Trencsén távolabb feküdt s az eddigi kuruc körülzárások tapasztalatai szerint erős ellenállásra volt képes, a fejedelem először Lipótvár megvétele tüzte ki célul.

Ennél az alkalomnál kell rámutatnunk Rákóczi hadvezetésének egy, — úgy stratégiailag és taktikailag is, — nagy mulasztására. Felismerte ugyan a várak fontosságát, de azoknak birtokára csak

mint helyi jelentőségű sikerekre helyezett súlyt. A várak stratégiai szerepét és a több, egymáshoz közelfekvő vár helyzetéből adódó kedvező helyzetek jelentőségét (várrendszerek, erős támpontokból álló védelmi vonalak) sem ő, sem Bercsényi nem méltatták kellő figyelemre. Pedig éppen a Vágparti várak, Illava, Trencsén, Beckó, Vágújhely, Csejte, Temetvény, Lipótvár és Szered, akkor még jó karban lévő várfalaikkal, olyan kitűnő és hadászati szempontból is nagy jelentőségű erővonalat alkottak, mint a későbbi évszázadok háborúiban nyugaton a Rajna-menti, keleten a Visztula-menti várrendszerek. A vágvölgyi várak közül Trencsént kivéve, valamennyi, — rövidebb-hosszabb ideig, — kuruc kézben volt. Ha Rákóczi, amikor egy-egy ilyen vágvölgyi vár a kezére került, azonnal oda küldi francia hadmérnökeit és úgy, amint azt Érsekújvárnál tette, minden várat a korszerű igényeknek megfelelően megerősít, akkor sokkal kevesebb véráldozattal lehetett volna a Duna északi partján minden császári támadást visszaverni, s ezzel a Felvidék megszállását megakadályozni. Erre, az Érsekújvártól a Vág felső vidékéig húzódó erődvonalra támaszkodva, a kurucok Pozsonyt is elfoglalhatták volna s ezzel elreteszelik a Duna vonalát is nyugat felől.

A bécsi udvari haditanács utasítása szerint Heister november havában áthozta csapatait a Dunántúlról Pozsony vidékére és a Morva mellett gyülekező többi csapatrészekkel együtt december 20-án koncentrikusan indult a Vág felé, Lipótvár felmentésére. Erre a hírre Rákóczi Lipótvár ostromát La Mothe ezredesre bízta, és egész felvidéki

seregét személyesen vezette Nagyszombat alá, hogy Heistert feltartóztassa. Itt vívta első nagy csatáját karácsony másodünnepén, amelyben vereség érte. (Ennek részletes leírását lásd a következő fejezetben.) Heister nagyszombati győzelmének nem volt nagy stratégiai hatása s bár a fejedelem seregét széjjelverték, s ő kénytelen volt a Vág, Nyitra és Garam folyók védővonala mögé vonulni, a stratégiai fölény az ő kezében maradt. Bottyán december utolsó napjaiban a fejedelem parancsára Pest alól a Vághoz sietett és a nála megszokott eréllyel Heister háta mögött átkelt a Kiskárpáton s a Morva-menti falvakat felprédálva fenyegette Bécs vidékét.

1704-ben már Erdélyben is erősebb harc folyt Rabutin tábornagy csapatai és a rendszeres központi vezetés nélkül, szanaszét hadakozó kuruc csapatok között. A fejedelem ebben az időben még nem vonta be az erdélyi hadműveleteket a magyarországi hadjárat keretébe, mert ott még rendes hadrendi kötelékei nem voltak. Csupán annyit tett, hogy kinevezte Thoroczkay István bárót az erdélyi csapatok fővezérévé. A fejedelemválasztó gyűlés után Rákóczi maga képében Radvánszky Jánost küldte oda, hogy az Erdélyben található hadakat megsemlélje s lajstromba vegye.⁹

Rákóczi tájékozva volt az erdélyi állapotokról és Radvánszky jelentéseiből megértette azt, hogy az erdélyi hadműveletek, az egymással versengő Thoroczkay, Pekry, Mikes széthuzása folytán nem járhatnak kellő eredménnyel, amíg azokat nem egy felelős ember vezeti. Erre a feladatra gróf Forgách Simon tábornagyot szemelte ki. Forgách

azonban csak 1705 elején érkezett Erdélybe, mert előbb a szatmári vár kapitulációs tárgyalásai vezetésére, oda kellett mennie.

Az 1704. év hadimérlege azt mutatta, hogy Rákóczi felkelése, — több veszített csata és sok kisebb-nagyobb kudarc ellenére is — mind jelentőségében, mind hatásában erősödött, gyarapodott. A császári sereg térfoglalása ezentúl Magyarország bármelyik területén már nem jelentett mást, mint katonai megszállást, az erősebb hadviselő fél helyi hatalmát, de csak földrajzilag, szűken körülhatárolt területeken. A nemzet mindenütt Rákóczit ismerte el urának, lélekben hozzáhúzott. A Duna-Tisza közén, valamint Keletmagyarországon, úgy mint az elmúlt évben, a császári csapatok ez évben sem értek el eredményt, a Hofkriegsrat keze idáig nem érhetett el. Erdélyben pedig, már csak Nagyszeben és néhány más vár ormán lengett a császári zászló. A bécsi udvar most már teljesen tudatában volt tehetetlenségének. Fegyveres erővel nem tudta a felkelést leverni s a béketárgyalások sem vezettek eredményre. A császári seregnek még legnagyobb győzelmei sem hozták meg a remélt stratégiai eredményt, s a császári örséggel megrakott várak sorozatos kapitulációja folytán Bécs hadiszerek tekintetében oly sokat veszített, hogy annak teljes pótlása a háború folytatására lehetetlen volt. A helyzet tehát mindenképen Rákóczi előnyére alakult ebben az évben is.

Rákóczi e hadjárat alatt sok értékes hadászati és harcászati tapasztalatot gyűjtött. A koroncói és nagyszombati nagy csaták tanulságai a vezetés és harc szempontjából voltak fontosak. A hadsereg kez-

dett megbarátkozni a várharcokkal és megismerte a Dunának különös jelentőségét. Ezután mind Rákóczi, mind alvezérei, különösen Bottyán, már fokozottabb súlyt vetnek a Dunántúllal való összeköttetés biztosítására, azáltal, hogy alkalmas helyeken megerősített hídfőket, átkelési helyeket létesítettek. (Seprős, Karva, Nyergesujfalu, Duna-földvár, Solt.)

A legsürgősebb feladat 1705-ben ismét a Dunántúl visszaszerzése volt. Ezt Rákóczi jól érezte, de arra is számított, hogy Heister újból megindul s teljes erejével a felvidéki hadseregbe veti magát, tehát újból átküldte Károlyit a befagyott Dunán a Fertő vidékére, hogy Heistert, vagy legalább seregének egyrészét odavonja. A Felvidéken Bercsényinek kellett Heistert annyira lekötni, hogy az minél kevesebb csapatot küldhessen Károlyi ellen a Dunántúlra. Bottyán a Duna-Tisza közén folytatta a harcot a rácok ellen, Forgách Simon pedig Erdélyben igyekezett rendszeres mederbe terelni az ottani háborút, úgy hogy az összhangban legyen Rákóczi magyarországi operációival.

Márciusban jelentkezett Rákóczi egri táborában XIV. Lajos meghatalmazott követe, a kurucok katonai tanácsadójaként kiszemelt Des Alleurs altábornagy. A fejedelem ugyan minden hadműveleti, de főleg külpolitikai kérdésben meghallgatta és kérte véleményét, de a hadjárat további folytatásában sehol sem találjuk annak nyomát, hogy Des Alleurs Rákóczi stratégiai terveire nagyobb befolyást gyakorolt volna.

Károlyi dunántúli bemenetele (harmadik dunántúli expedíció) kezdetben nagy sikerrel járt.

Brucknál keresztül gázolt a határon, több mint 20 osztrák községet elhamvasztott, úgyhogy a bécsi polgárság a környező falvak tüzétől megriadva lázongani kezdett az udvar tehetetlensége miatt. Heister ugyan azonnal nyomon követte Károlyit, de nem tudta utólni, mert az, Bécsújhely felé elkanyarodva, kitért előle s bőséges zsákmányát zavartalanul vitte a Csallóközbe. Bécsben nagy volt az elkeseredés. Kezdték belátni, hogy Heister „nagy győzelmei“ (Koroncó, Nagyszombat) egy lépéssel sem vitték előre a felkelés leverését. Azt is tapasztalhatták, hogy Rákóczinak nemcsak csapatai, csapatrészei mozgékonyak, de a császári, — nehezebb s merevebb hadműveletekhez szokott — csapatoknál fürgébbek, vállalkozóbbak. Ezután már arra is kellett számítaniok, hogy Rákóczi háborújában most már határozott stratégiai szempontok is érvényesülnek s ügyesen használja ki a császári sereg helyzeti hátrányait és hadjáratát e szerint váltakozva vezeti a Dúnántúlon és a Felvidéken.

Károlyi további hadműveletei azonban nem képezték dicsőséges folytatását ausztriai betörésének. Heister a Balaton mellett, Kilitinél felverte gyanutlan táborát és seregét Tolna megyén keresztül átűzte a Dunán Kalocsa felé. Így tehát Rákóczi serege harmadszor is kiszorult ebből az országrészből.

Bercsényi ezalatt a Felvidéken sikerrel portyázott, visszafoglalta a Csallóközt, a Kiskárpátok városait. Heister sohasem tudta, hogy mikor és hol találkozik kurucokkal, legjobb ezredeit tehát lóhalálában kergette ide-oda, ahonnan híreket ka-

pott Károlyi vagy Bercsényi megmozdulásairól. Nehéz vértess lovassága e hajszában annyira tönkrement, hogy kénytelen volt a tavaszi hónapok alatt a Vágduna melletti megerősített és mocsaraktól védett gutai sáncokban pihenni. Mivel pedig legfőbb pártfogója, Lipót császár meghalt, az új uralkodó, I. József e sok kudarc után magyarországi főparancsnoki állásától felmentette s az öreg gróf Herbeville tábornagyot nevezte ki utódjául. A hadműveletekben önkéntelenül bekövetkezett szünetet Rákóczi arra használta fel, hogy hadseregét újjászervezze és tovább kereste a bécsi udvarral való békés megegyezés lehetőségeit. I. József király Rákóczit jól ismerte, sőt személyes baráti viszonyban volt vele azelőtt. Benne megvolt a jószándék és az akarat is ahhoz, hogy a magyarokat kibékítse és hogy koronázási esküjében az alkotmányra tett ígéretéhez híven az ország pusztulásának békés úton véget vessen. De nem volt elég erős ahhoz, hogy a környezetébe begyökerezett magyarelles hangulatot leküzdje. Megértő és békés elhatározásait a magyarok érdekében e miatt nem tudta tetté érlelni. Elfogult tanácsosainak hátmögötti intrikái meghiusítottak minden olyan megoldást, amely nem Magyarország teljes leigázását eredményezte volna. A háború tehát tovább folyt.

Rákóczi, nagyon helyesen, 1705-ben is abban a meggyőződésben volt, hogy a háborút Bécs ellen eredményesen csak úgy lehet folytatni, ha a Dunántúl az ő kezében van. Az elmúlt évek tervei (a bajor sereggel való egyesülés) most már háttérbe szorultak. Stratégiai szándékának határt sza-

bott az a körülmény, hogy a háborút, — hacsak máshonnan, más külpolitikai lehetőség nem nyílik, — az országon belül, maga erejéből kell folytatni. De hogy ezt megtehesse, vissza kellett foglalni a Dunántúlt.

Ezt a fontos feladatot most már Rákóczi maga akarta végrehajtani. Terve szerint Esterházy Dániel az újonnan épített dunakömlödi „Bottyánvár” védelme alatt pár ezer emberrel, mint „előjáróban bocsátott had” átkel a Dunán, megveti lábát a túlsó parton és igyekszik minél előbb egyesülni a Bercsényitől Komárom és Esztergom között a Balaton felé küldendő seregcsoporttal. Azután követi őt a fejedelem a fősereggel. Az elgondolás, a Dunántúlra való bevonulás terve az Alföldről, tehát Bécestől távol, keleti irányból, kétségkívül igen jó volt, s hogy ez nem sikerült, annak Esterházy Dániel volt az oka, aki nyomós ok nélkül abbahagyta Dunaföldvár ostromát, az Alföldre visszatért s ezzel lehetővé tette a császáriaknak azt, hogy Bottyánt várából kiszorítsák s a Dunának ezt a fontos átkelő pontját elfoglalják.¹⁰ Rákóczi ezután kénytelen volt hadműveleti tervét megváltoztatni, mert addig, amíg akár itt, akár máshol ezen a tájon nem sikerül neki hídát veretni, a Dunán át nem kelhet. Bercsényi nagyon sürgette őt, hogy jöjjön a Felvidékre, de Rákóczi egyelőre Pest közelében telepedett le, hogy központi helyzetből figyelje az eseményeket, főleg pedig Glöckelsperg altábornagy, budai parancsnok szándékait.

Amikor a Csallóközben összegyűjtött császári sereg új fővezére, Herbeville marsall, Glöckelsperg

altábornagyot a budai helyőrség egy részével magához rendelte, Rákóczinak az volt az érzése, hogy a császáriak a Felvidéken fogják a döntést keresni. Ezért most már helyeselte Bercsényi terveit s elindította udvari hadait a Duna balpartján a Garam torkolata felé. Glöckelsperg azonban csak Komáromig ment s onnan az udvari haditanács erélyes beavatkozására visszatért Budára. Herbevillemnek ugyanis már tavasszal megparancsolta a haditanács azt, hogy sürgősen vonuljon le, Glöckelsperggel megszorodva, Budán keresztül a magyar Alföldön át Erdély felé, hogy a teljesen magára hagyatott s már a végpusztulásnak kitett Rabutin seregét felszabadítsa a kurucok körülzárása alól. Herbeville nehezen engedelmeskedett a parancsnak, mindig kibúvókat keresett és sürgösebbnek javasolta Lipótvár felsegítését. Az udvari haditanács ebbe, mint közelebbfekvő, — s előreláthatóan rövidebb lélekzetű, — kitérésbe beleegyezett azzal a szigorú paranccsal, hogy e feladat megoldása után haladéktalanul vonuljon Erdélybe. Rákóczi pontosan tájékozva volt a haditanács általános rendeletéről és Herbeville Lipótvár-i tervéről. Úgy érezte, hogy itt van a kedvező pillanat, amikor a nehézkes császári marsallt kelepcébe csalhatja és seregét megsemmisítheti. Minden tekintetben kitűnő tervet eszelt ki s minden intézkedést idejében megtett azért, hogy a császári fősereget a Vág és Dudvág mocsarai között, Szeredtől északra zsákutcába csalja és megsemmisítse. Alvezéreinek ügyetlensége kisegítette Herbevillet a csapdából s néhány nap múlva, 1705 augusztus 11-én, Pudmericnél ugyancsak alvezéreinek fejessége, erőszakos fel-

lépése volt az oka annak, hogy Rákóczi serege a felkelés harmadik nagy csatáját is elvesztette. (E hadműveletek és csata részletes leírását lásd a következő fejezetben.)

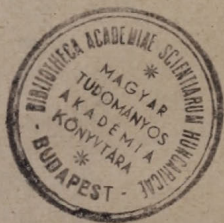
Rákóczi ezután a szécsényi gyűlésre ment, mialatt Károlyi, Bottyán és Esterházy Antal az ő utasítása szerint kísérték és apasztották Herbeville seregét, aki Budánál átkelt a Dunán s Cegléd—Kecskeméten keresztül Szeged felé vonult.

A hadiesemények súlypontja ezzel Keletmagyarországra tolódott át. Rákóczi a szécsényi országgyűlésre felrendelt Forgách Simont azzal az utasítással küldte vissza Erdélybe, hogy torlaszoltassa el a Szamos völgyét, Zsibó és Karika környékén, mert általános vélemény szerint Herbevil lenek, akinek Rabutin megsegítését megelőzően, Nagyváradot kellett felszabadítani a kuruc ostromzár alól, ez a legvalószínűbb útja Erdély felé. Szegedig Károlyi és Bottyán kísérték Herbevillet, onnan azután a fejedelem Bottyánt visszarendelte a Duna mellé, hogy azon újból átkelve, foglalja vissza a Dunántúlt, a Felvidékről vele összhangban működő Bercsényi segítségével. Szeptember 8-án Rákóczi maga is elindult Szécsényből, hogy az erdélyi határszélen összegyűjtendő kuruc haderő fővezérségét átvegye.

Herbevillet tiszántúli útjában Károlyi és Esterházy Antal követték, de Nagyvárad megsegítését nem tudták megakadályozni. Rákóczi hadinépe október 25-én a magyaregregyi táborban együtt volt s innen indult 1705 november 10-én Zsibó felé, ahol Herbevillet összetalálkozva másnap vereséget szenvedett. (A csata részletes leírását lásd a követ-

kező fejezetben.) Ezzel a csatával eldőlt Erdély sorsa, Rákóczi főserege onnan kiszorult s bár a következő években még folytak ott kisebb-nagyobb ütközetek, az erdélyi hadiesemények a hadjárat nagy menetére többé döntő befolyással nem voltak.

Emlékszünk, hogy Rákóczi Bottyánt szeptember elején Szeged alól a Dunához rendelte, hogy újból átküldje seregének ezt a részét a Dunántúlra. E dunántúli expedíciónak háttere ezúttal nemcsak a fejedelem már többször megpróbált és kudarcot vallott terve volt, hogy ennek a földrésznek birtokában, Ausztria délkeleti határán könnyebben operálhasson, hanem egy, a horvát tengerparti kikötőkre támaszkodó más stratégiai terv megkönnyítése is. Rákóczinak az a reménye, hogy francia—bajor seregekkel a Duna mentén egyesülhessen, — mint hallottuk, — meghiusult. De az a hadihelyzet, hogy XIV. Lajos seregei ekkor, 1705-ben olasz földön is viseltek hadat, felébresztette benne azt a reményt, hogy szövetségesei talán ebből az irányból közeledhetnének a magyarországi hadszíntér felé. Ez év nyarán Feriol marquis, a francia udvar konstantinápolyi követe újból biztatta Rákóczit, hogy kérjen segítséget a török portától. A fejedelem erre nem volt hajlandó. Nem akarta sem a pápa, sem a keresztény hatalmasságok neheztelését magára vonni azért, hogy a pogány törököket újból Európára szabadítsa. Ezért arra kérte Feriólt, hogy eszközölje ki inkább Törökország semlegességét. A szultán ne török seregekkel támogassa Rákóczi hadjáratát, hanem csak engedje meg azt, hogy a fejedelem néhány ezer török katonát, mint idegen zsoldost, zászlója alá fogad-

jon. XIV. Lajosnak 1705 június 15-én írt levelében pedig megüzenve azt, hogy a horvátországi kikötőket szándékszik elfoglalni s arra kérte, hogy a nápolyi francia kormányzó csapataiból küldjön katonákat, hadiszereket e kikötőkbe. A horvátok ennek láttára bizonyára felbátorodnak és Rákóczihoz csatlakoznak.¹¹ A horvátokat Rákóczi megbízottjának, báró Vojnovics Jánosnak kellett megnyernie a nemzeti üggyhez való csatlakozásra. Válgalkozása nem sok sikerrel járt, pedig Rákóczi nagyon bízott abban, hogy egy ilyen, délről a Dunántúlra behatoló segítség lényegesen megkönnyíti ennek a földrésznek végleges elfoglalását, amely mindezekig nem sikerült. XIV. Lajos diplomatái azonban nem igen foglalkoztak ezzel a tervvel, úgyhogy Bottyán dunántúli expedíciója ez év utolsó hónapjaiban minden külső támogatás nélkül zajlott le.

A félszemű, öreg tábornok november havában lendületes támadásokkal bevette Dunaföldvár, Simontornya, Pécs és Siklós várait, azután győzedelmesen haladt Tatán, Pannonhalmán, Kapuváron át Sopronig. 1706 január 2-án megkezdte e város bombázását, de a császári őrség szívósan védekezett és a lakosság sem fogadta szívesen a kurucok közeledését. Bottyán január 9-én visszarendelte csapatait s elvonult a vár alól.

A hadihelyzet 1705 végén még mindig Rákóczinak kedvezett. Erdélyt ugyan elveszítette, de Bercsényi a Morva mellett szilárdan állott, Bottyán pedig visszafoglalta az egész Dunántúlt. Bekövetkezett az a hadászatiag érdekes helyzet, hogy a kuruc seregszöportok Bécs közvetlen közelében

voltak, míg a császári főszereg ugyanakkor Bécestől legtávolabb, Erdélyben időzött.

Az 1706. év katonai szempontból nem okozott nagyobb változást Rákóczi hadihelyzetében. Nagyszombatban komoly béketárgyalások folytak s év közben, április közepétől július végéig valóságos fegyverszünet is megszakította a hadműveleteket. Azok a feltételek, amelyek mellett akkor a békét meg lehetett volna kötni, sokkal előnyösebbek voltak, mint az 1711-i szatmári kiegyezés pontjai. Rákóczi még sem fogadta el azokat, mert le kellett volna mondani erdélyi fejedelmi címéről s ezt a feltételt ő sem akkor, sem pedig a későbbi tárgyalásoknál sem volt hajlandó elfogadni.

Bottyán Sopron alól Székesfehérvár alá ment s onnan Somogy felé vonult, hogy a Dráván átkelve, a rácokat megtámadja. Herberstein gróf altábornagy Igal mellett ugyan megverte Bottyán seregének egy részét, de az öreg kuruc nem vesztette el lélekjelenlétét s a küzdelem színhelyéről elvonuló császári csapatoknak újabb ütközettervét meghiusította. Ezután a Dunántúl egész területén a felvidékihez hasonló harchelyzet állandósult. Seholsem találkoztak nagyobb erők, sehol sem került döntő ütközetre a sor s a mindkét hadszíntéren vívott portyázó verekedések egyensúlyban tartották a küzdőfeleket. A Felvidéken aránylag nyugodtan telt el az egész év s a dunántúli hadiesemények sorában csupán két jelenet volt nagyobb jelentőségű. Bottyán 1706 augusztus közepén megrohanta és elfoglalta a Sopron vidékén az osztrák határ védelmére épített sáncokat, Andrássy István pedig Bezerédj és Béri Balogh Ádám segítségével november ele-

jén megverte az ifjabb Heister Hannibal tábornokot, Győrvár—Egervár között Vas megyében. A Dunántúlt kezdetben védő Pálffy János e miatt viszszaszorult az osztrák határig s amikor az év vége felé Kőszeg is kuruc kézre került, az egész Dunántúl Rákóczit vallotta urának.

Rákóczi hadseregét 1706-ban újjászervezte, reguláris ezredeket állított fel, de ezalatt kihasználva a bécsi udvar hajlandóságát, őszinte szívvel igyekezett a békés megoldás útját egyengetni. A hadjárat további folytatására különös stratégiai terve ebben az esztendőben nem volt.

Az év első felében újból feléledt az a reménye, hogy Franciaországból az Adriai-tenger felől kap segítséget. Márciusban Rákóczi azt hallotta, hogy az Adria partján már gyűjtik az élelmet a francia csapatok számára és Horvátország felől is „jobban-jobban lengedeznek a francia szelek”.¹² Báró Vojnovics Boszniában megkezdte a toborzást, török és bosnyák hadakat gyűjtött, hogy segítségükkel a határszéli horvátokat megnyerje, akik Rákócziban vértanu bánjuk, Zrinyi Péter unokáját látták. De az udvari haditanács közbelépésére a szultán Vojnovicsot Bosznia területéről kitiltotta.¹³

Rákóczi reménye a francia katonákkal végrehajtandó adriai expedíció iránt nem volt alaptalan. Vendôme herceg Calcinatónál, olasz földön, 1706 áprilisában megverte a császári sereg egy részét. Ez a francia csapat tehát ott, dolgát végezve, a magyarországi betörésre készen állott. Egy ilyen, reguláris katonaságból álló, harcedzett seregnek a magyarországi, közelebbről dunántúli hadszíntérre való bevonulása, kétségkívül Rákóczi javára dönt.

hette volna el a küzdelmet. Ez a kitűnő stratégiai gondolat azonban mégsem valósulhatott meg, mert Vendôme marsallt a belga hadszíntéren bekövetkezett kedvezőtlen fordulat miatt sürgősen odarendelték. A magyarok egyideig még várták az adriai francia hadtestet és örömmel terjesztették itthon azt a hírt, hogy azt, a magyarországi viszonyokkal ismerős és itthon nagyon kedvelt olasz utazó, a tudós Marsili tábornok fogja vezetni. A francia hajóraj kis tüntetés után kivonult az Adriából s nagyobb francia csapategységeknek Magyarországára való küldése ezután már szóba sem került.

A császári sereg vezetésében ez évben nagy változásokat látunk. Herbevillet elmozdították főparancsnoki helyéről. Seregcsoportját Rabutin vette át s azt a parancsot kapta, hogy vezesse seregét Szolnok felé s egyesüljön a nyár folyamán császári főparancsnokul kinevezett Stahremberg Guidó gróf tábornagy seregével. Az udvari haditanács elgondolása szerint ugyanis Stahrembergnek Budán keresztül Magyarország szívébe kellett benyomulni, hogy központi helyzetből irányítsa a további hadműveleteket. Stahremberg a Csallóközt visszafoglalta, de mindaddig, amíg az osztrák határszél sáncokkal meg nem erősítette, Rákóczi közeleége miatt nem indult Buda felé. A fegyverszünet után ugyanis a fejedelem Esztergom ostromára készült, mert ezt a fontos, Duna-menti erősséget még Rabutinnak, a Tiszához való érkezése előtt akarta elfoglalni.¹⁴ Egy hónapi ostrom után sikerült neki Esztergomot megvenni, de az csak október 5-éig maradt birtokában. Amikor Stahremberg

— a császári hadseregnek abban az időben Savoyai Eugen után kétségkívül egyik legtehetségesebb hadvezére — Esztergom visszavételére indulva, a karvai sáncokat elfoglalta, a kuruc várórség sorai-
ban viszály tört ki s a várat nagyobb ellenállás nélkül feladták.

Rákóczi a nyár folyamán még Pozsonyt szeretne volna elfoglalni. A feladattal megbízott Forgách Simon azonban, parancs ellenére, saját belátása szerint, inkább egy morvaországi betörést rendezett, amely bár szép eredménnyel járt, de közvetve oka volt annak, hogy Stahremberg zavartalanul vonulhatott Esztergom ellen. Forgáchot a fejedelem parancsára letartóztatták, börtönbe zárták, ahonnan csak 1710-ben került ki.

Stahremberg és Rabutin egyesülése 1706-ban nem sikerült, mert a császári fővezér Bercsényi Morva-menti mozgolódásai és a kurucoknak dunántúli sikerei miatt nem távozhatott el Ausztria határaitól. Rabutin ellenben a kapott parancs szerint a nyár folyamán elindult Erdélyből. Nagyvárad alól elszorította Károlyi csapatát s ezután Szentesen át Szolnok felé igyekezett. Rákóczi erre elhatározta, hogy seregének egy részével Tokaj felé siet, ott Károlyival egyesül s megakadályozza Rabutin átkelését a Tiszán.¹⁵

Terve nem sikerült, mert az esztergomi események miatt csak később indulhatott Rabutin elé. Ez a generális a Tiszán átkelve, váratlanul észak felé fordult s Miskolc és Szikszó felprédálása után Kassát kezdte ostromolni. A város parancsnoka, az erős lelkű Radics András kuruc ezredes, oly szívesen védelmezte Felsőmagyarország e legfonto-

sabb pontját, hogy Rabutin, amikor értesült arról, hogy Rákóczi Gömör megyén és Tornán át Kassa felé közeledik, abbahagyta az ostromot és visszavonult Szolnokra. Innen 1707 januárjában seregének egy részével Budára ért (másik részét, Tige ezredes alatt Erdélybe kellett visszaküldenie), de serege az Alföldön való átvonulás és a kassai nehéz ostrom után teljesen kimerült. Rabutint, Rákóczi utasítása szerint, Károlyinak kellett volna visszavonulása közben, Kassa és Szolnok között feltartóztatni, de vereséget szenvedett.

A sok kudarc, jól előkészített és megfontolt terveinek meghiusulása, mélyen lehangolta Rákóczi kedélyét. Eddigi leveleiben — bár sokszor korholja és élesen bírálja alvezéreinek és csapatainak magatartását, — a hadakozás esélyeit s hadművelleti terveinek várható sikereit, optimizmussal ítélte meg. Most, hogy a külföldi katonai segítség reménye mindjobban szétfoszlott és csakis seregének harcértékére támaszkodva kellett tovább viselnie a hadjárat minden terhét és kockázatát, tépelődni kezd: „el voltam csüggedve, mivel legszebb terveim füstbe mentek, mert az elméken a hadviselésről alkotott téves nézetekből következett szerencsétlen előítéletek uralkodtak.“¹⁶

Az 1707. esztendő Rákóczi hadműveleteiben lényeges változást nem okozott. Stratégiai elgondolásaiban pedig csupán annyit, hogy látva hadseregének sok gyengéjét és a francia segítségbe vetett bizalom túlzott voltát, más európai hatalmasságokhoz közeledik, hogy azokat katonapolitikai terveibe bevonja. A hadihelyzet külső képe ugyan még azt mutatta, hogy Rákóczi serege elérkezett teljesítő-

képességének delelőpontjára. Létszáma ekkor volt a legnagyobb (100.000 főnél több), az ország túlnyomó nagy területén ő uralkodott s a császári seregek nagy csatákban szerzett taktikai diadalok ellenére sem voltak képesek a felkelést leverni s Rákóczi seregét harcképtelenné tenni. De e külső kedvező kép mögött a felkelés vezetői, s legjobban maga Rákóczi, már látták, érezték a sereg harc-készségének s belső értékének csökkenését. Egyéni vitézségekben, csapattestek bátor, hősies harcában ebben az évben sem volt hiány, sőt az év nagy részében a Dunántúl, Bottyán vezetésével, eredményes, hosszabb lélekzetű hadjárat is folyt. De Rákóczi hadvezéri működésében ebben az évben már bizonyos tespedés észlelhető. Ennek több oka volt. Tevékenységét és gondolkörét az év elején az erdélyi fejedelmi beiktatás foglalta le, azután következett az egész felkelés sorsára döntő ónodi országgyűlés, végül pedig az északi hatalmakkal (orosz, svéd, lengyel) való kapcsolattal foglalkozó tervezgetések s intézkedések ideje.

Rákóczi erre az évre egységes haditervet nem készített. Az 1706. évet záró hadihelyzetből következett az, hogy a hadműveletek súlypontja az év első háromnegyed részében, a Dunántúlon volt, azután az erdélyi hadszíntér került előtérbe. A Felvidék az egész év alatt mellékhadszíntér maradt, ahol Trencsén, Karva, a Fehérhegyek és Kiskárpátok lábánál lévő városok körüli viaskodásokat leszámítva, nagyobb ütközetre nem került sor, Stahremberg azonban kisebb offenzív mozdulattal előretört a morva határszélről s elérte a Vág vonalát.

A dunántúli hadműveletek 1707-ben Bottyán erős keze és céltudatos vezetése alatt szép sikerrel folytak. Ennek ellensúlyozására Stahremberg a Budára beérkezett Rabutin bízta meg a Dunántúl visszafoglalásával. Neki keletről kellett oda betörni, hogy a fővezér öccsétől, Stahremberg Miksa tábornoktól Sopron felől, és Pálffytól Horvátországból vezetett seregoszlopokkal a Dunántúl közepén egyesüljön. Bottyán ezt megakadályozta s mialatt a császári tábornokok tervszerűen nyomultak elő, a hátuk mögött Bezerédj betört Styriába, Béri Balogh Ádám pedig a Dráván át egész Péterváradig hatolt.

Augusztus havában az udvari haditanács Rabutin visszarendelte Erdélybe, mivel Rákóczi odamenetele és fejedelmi székébe való iktatása miatt a hangulat ott ismét a császáriak hátrányára kezdett fordulni. Rabutin elvonulása után Bottyán a Fertő és a határ közti területeket nyugtalanította. Amikor azonban Stahremberg Pálffy tábornagy seregét megerősítette és maga is Sopronba érkezett, a kuruc seregeket a Dunántúl nagy részéről újból kiszorították.

Rákóczi az ónodi országgyűlés alatt értesült arról, hogy Stahremberg a Felvidéken előretört a Vág vonaláig. Ez a hír nagyon lesújtotta, mert ebből azt következtette, hogy Stahremberg ott folytatja a háborút, ahol Bercsényi abban az időben csak kis számú sereggel táborozott. Ha sikerül a császáriaknak ezalatt Dunántúlon Bottyánt is lekötöni, Stahremberg két-három hadművelettel befejezheti a háborút. A Felvidék birtokára pedig akkor különösen nagy súlyt helyezett, mert az

északi hatalmak hadipolitikájába csak úgy tudott bekapcsolódni, ha a Lengyelországgal határos Felvidék zavartalanul az ő fennhatósága alatt van.

Az általános külpolitikai helyzet a császári seregnek ebben az időben nem kedvezett. Spanyolországban Berwick marsall francia serege megsemmisítette Károly spanyol király hadait. Milano, Mantua, Nápoly a császáriak kezébe került ugyan, de meghiusult a Provence megszállásának, s vele a franciák földközi tengeri hatalma megsemmisítésének terve. A francia sikerek hatása alatt XIV. Lajos udvara közeledett a császárral való békés megoldás kérdéséhez. A bécsi udvar, nyugati vereségei miatt, ez évben sem rendelhetett csapatokat Magyarországba, viszont az ónodi trónfosztó határozatra, — már csak szövetségesei miatt is, — kellett valamilyen katonai megtorlásra gondolnia. Arra nem volt ereje, hogy az egész császári sereget összegyűjtve, egyforma erővel támadja mindenütt Rákóczi seregszámait. Ezért Stahrembergre a Morva-vonal, Pálffyra a styriai határszél védelmét bízta diversióképpen s legalább egy helyen, Erdélyben, akarta erőyes támadással megmutatni katonai fölényét.

Rabutin augusztus közepén indult vissza Erdélybe, ahol addig báró Tige viaskodott váltakozó szerencsével az erdélyi kuruc ezredekkel. Rabutint az Aradot ostromló Károlyinak és az erdélyi hadak élén Pekry altábornagynak kellett volna fel tartóztatni és megverni. Szívesen ment volna a fejedelem maga is Erdély védelmére, de az orosz, svéd ügyek miatt az északi határok közelében akart maradni. Rabutin expedíciója sikerrel járt. Káro-

lyi és Pekry torzsalkodása és Esze Tamás ezredének megfutamodása miatt a kurucok a kajáni szorosban Erdély határán csatát vesztek s ezzel ez az országrész újból kicsúszott Rákóczi kezéből.

Az ónodi abrenunciáció után ismét előtérbe került a magyar királykérdés. Rákóczi sohasem vágyott a koronára. Nagy önzetlenséggel és a helyzet felismerésével, olyan királyt keresett, aki rendes hadsereg élén Magyarországra vonulva döntésre tudja vinni a felkelés ügyét és biztosítani magának a trónt. Mindazok a kapcsolatok, amelyeket Rákóczi ezidőtől fogva külföldi hatalmakkal kötni szeretett volna, a hadi katonai segítség mellett, ennek a kérdésnek szolgálatában állottak. Ekkor még biztosan remélte azt, hogy a Habsburg-háztól trónjáról letaszított Miksa Emánuel bajor választófejedelem elfogadja a magyar koronát. Ezt a kérdést azonban csak úgy vélte megoldhatónak, ha kibékíti északon Nagy Péter cárral és XII. Károly svéd királyt s ezzel megszünteti az északi háborút. Ha azután sikerül neki XII. Károlyt rábírnia arra, hogy felszabadult csapataival Bécs ellen vonuljon s védence, Leszczinski Szaniszló legyen lengyel király, akkor ezzel a magyar felkelés ügyének győzelmét is biztosíthatja.

Rákóczinak ez a terve 1707-ben már irreális alapokon nyugodott, mert a magyar kérdés, a hegemoniáért északon vetélkedő két nagyhatalom tervei-
ben sokkal kisebb szerepet játszott, mint azt Rákóczi gondolta. Az orosz kapcsolatot főleg Bercsényi pártolta, aki kezdettől fogva — Rákóczival ellentétben — nem sokat remélt a francia segítségtől.

Rákóczinak kedvenc terve volt az is, hogy XII.

Károlytól kér 6000 embert, akik segítségével legyőzheti a császáriakat és akkor abban a helyzetben lesz, hogy viszont ő segíthesse a svédeket Nagy Péter terjeszkedési tervei ellen. Sőt Rákóczi még azt is felajánlotta XII. Károlynak, hogy seregének egy részével hajlandó Sziléziába betörni és ily módon egyesülni a svéd sereggel.¹⁷ A fejedelem stratégiai elgondolásában ez volt az *első alkalom*, amikor magyar seregét az ország határán kívül akarta felhasználni.

XII. Károly azonban nem akart kilépni zárkózottságából, úgyhogy amikor Rákóczi már érezni kezdte azt, hogy a svédektől katonai támogatást nem remélhet, szorosabbra akarta fűzni szövetségét az oroszokkal. A svédek akkor Szászországot már megszállották s 50.000-nél nagyobb haddal állottak Szilézia határán. Rákóczit bizonyára aggasztotta ennek a hatalmas, kitűnően vezetett hadseregnek közelléte, amelynek terveit nem tudta ki-
puhatolni s amelynek támogatását, úgylátszik, nem sikerült megnyernie. Péter cár viszont szívesen fogadta Rákóczit és követeit és 1707 szeptember 14-én kötött is vele egy titkos szerződést.¹⁸ Ebben Rákóczi kijelentette, hogy a cár felhívására elfogadja a lengyel koronát, ha a köztársaság őt valóban megválasztja. A cár viszont kötelezte magát a trón fegyveres támogatására. Ha a svéd király Magyarországra törne, akkor a cár Rákóczit haddal, pénzzel támogatja, katonasága azonban Magyarországon csak a szokásos ellátást igényelheti. Ennek a titkos szerződésnek a háttere azonban nem annyira a cárnak a magyar confoederáció iránti rokonszenve volt, hanem inkább a svédektől

való félelme. Rákóczi ragaszkodott ahhoz, hogy ez a titkos szövetség egyelőre ne lásson napvilágot, nehogy elveszítse XII. Károly jóindulatát vagy legalább is semlegességét. Erre annál nagyobb szüksége volt, mert Károly váratlanul kibékült a Habsburg-házzal, csapatait Szászországból kivonta és Lengyelországba indult, hogy Nagy Péterrel leszámoljon. Rákóczi ajánlközásaira érdemleges választ nem adott s megkezdte a hadjáratát az oroszok ellen, amely 1709-ben pultavai vereségével végződött.¹⁹

Az erdélyi fejedelemiktató országgyűlés után az erdélyi törökbarát körök sürgetésére Rákóczi 1707-ben követeket küldött a török szultánhoz. Ezek elbeszéléséből azonban meggyőződött arról, hogy a katonai dekadencia lejtőjén lefelé csúszó törököket komoly szövetségesként nem lehet tekinteni, mert ígéreteken és súlytalan tanácsokon kívül tőlük egyebeket nem kaphatna.²⁰ De Rákóczinak ez a sokfelé való mozgolódása (tárgyalása az oroszokkal, svédekkel, lengyelekkel, törökökkel) még sem volt egészen haszontalan. A bécsi kormány s a semlegesek nem tudtak tisztabajönni Rákóczi haditerveivel, mivel pedig azt láthatták, hogy követeit nemcsak az európai nagyhatalmak, hanem a fényes porta is szívesen fogadják, a magyar confoederáció külpolitikai helyzetét és belső erejét a valóságnál nagyobbak hitték. Pedig Rákóczi seregének hadis az egész felkelés diplomáciai helyzete ekkor már mind vígasztalanabbá kezdett válni, s Rákóczi az északi háború külpolitikai bonyodalmaiba, — legalább is elméletileg, — belekeverve, a magyar felkelés megnyugtató befejezését már nem annyira

saját erejében bízva, fegyverek segítségével, mint inkább az északeurópai bonyodalmakból esetleg várható kedvező diplomáciai helyzettől remélte.

Az északi bonyodalmakkal kapcsolatban itt kell megemlékezni a kuruc felkelés egyik, — bár kisebb jelentőségű, de nagyon érdekes és még máig sem kellően tisztázott kérdéséről, a 16 szepesi város körül forgó eseményekről. Felsőmagyarország a legészakibb részének sorsa szervesen kapcsolódott Rákóczi mozgalmába, és a szepességi kuruc mozgalmak idejében Rákóczi ott hadakozó vezéreinek, főleg Berthóty Ferenc kassai főkapitány-helyettesnek, igen sok gondot okozott. A Lengyelországnak elzálogosított 16 város helytartója, Lubomirski György kellemetlen szomszéd volt. Kihasználta helyzetét, és mint a magyar felkelés hadműveleteinek területén, exterritoriális állapotban élő idegen hatóság, saját belátása szerint úgy bánt a hozzáküldött követekkel vagy a területére betévedt kurucokkal, ahogy azt érdeke, vagy a parancsára hallgató zsoldos katonaság pillanatnyi helyzete megkívánta. Kuruc tisztekkel vígan mulatozott a lublói várkastélyban, mialatt emberei másutt Rákóczi tisztjeit mindenféle ürügyek alatt letartóztatták, a kurucok társzekereit fosztogatták. Máskor viszont minden közeledéstől elzárkózva, a császári tisztekkel barátkozott s oltalmat nyújtott szökött kurucoknak. Rákóczi tehát kénytelen volt az északmagyarországi hágók őrzésére is külön csapatokat küldeni, mert sohasem tudhatta azt, hogy nem ereszti-e Lubomirski a császár katonáit azokon keresztül Rákóczi felvidéki seregének hátába. Csupán 1708 elején sikerült Rákóczinak őt arra

bírni, hogy vele semlegességi megállapodást kössön.²¹

Az 1707. esztendő utolsó napjait Rákóczi Kásán töltötte, abban a szomorú tudatban, hogy „szemlátomást kezdett minden hanyatlani”.²² A felkelés nehéz helyzetét még nehezebbé tette a conföderáció szükségleteire veretett rézpénz teljes elértéktelenedése és a háborúk, akkor még elkerülhetetlen velejárójának, a ragályos betegségeknek rohamos terjedése.

Rákóczi azonban nem adta fel a reményt, hogy a felkelés mégis elérje célját. Meghiúsult tervei ugyan közben elcsüggesztették, de nem vették el kedvét attól, hogy újabb terveket ne kovácsoljon s ne bízzék a külső hatalmasságoktól jövő segítség reményében.

A kuruc hadjárat 1708. esztendejének történetében a sziléziai expeditiót befejező tragikus trencséni csata a legjelentősebb esemény. A csatát augusztus 3-án vívták. Az évnek első fele a sziléziai expeditió előkészítésével s a főseregnek a sziléziai határ felé való felvonulásával telt el.

Mellékfeladatképen, talán inkább csak azért, hogy a császáriak figyelmét sziléziai expeditiója tervétől elvonja, az év januárjában Erdély felé utazott, hogy Károlyival, akire az ottani hadműveleteket bízta, tanácskozzék. Február 6-án megsemmisítette Nagykárolyban az eléje vezetett erdélyi hadakat s miután Károlyit részletes utasításokkal ellátta, február végén visszatért Kassára, hogy most már minden idejét kedvenc tervének előkészítésére fordíthassa. Eddigi tapasztalatain okulva nem tárta ki lelkét senki előtt. Külpolitikai és hadászati

terveknél különben sem kérte soha sem a szenátus, sem alvezéreinek véleményét s ezért sziléziai tervét annyira titokban tartotta, hogy azt csak végrehajtása közben árulta el.

A politikai helyzet akkori állapotában Rákóczi két olyan komoly jelölt megválasztását javasolhatta, akik bizonyos feltételek mellett a magyar koronát elfogadhatták s személyüknek a magyar felkelés fordulópontján is lett volna súlya. Ezek: Miksa Emánuel bajor választófejedelem és Hohenzollern Frigyes Vilmos, a porosz trónörökös voltak. Mindkettőnek személyét némi történelmi kapcsolat is fűzte Magyarországhoz. Miksa egyik öse, Wittelsbach Ottó, már viselte 400 évvel ezelőtt Szent István koronáját. Frigyes Vilmos egyik ösanyja pedig magyarországi Szent Erzsébet volt. Mivel azonban Miksa a válasz megadását halogatta, a fejedelemnek az volt az érzése, hogy nincs nagy kedve a magyar korona elfogadásához. Ezért egyidejűleg a porosz királyi udvarnál is érdeklődött Frigyes Vilmos ebbeli hajlandósága felől. Többszörös levélváltás és követekkel küldött szóbeli üzenetek és válaszok után végre 1708. tavaszán tisztázódott a helyzet. Miksa bajor választófejedelem május 4-én őszintén kijelentette, hogy ő többé semmit sem kockáztat s a Habsburg-ház ellen nem lép fel. Kéri tehát Rákóczit, válasszon más királyjelöltet. A fejedelem most már szorosabbra fűzte a berlini udvarral kötött ama kapcsolatát, amelyet már 1707-ben kezdett. Az előzetes tárgyalásoknak az volt az eredménye, hogy a porosz király beleegyezett abba, hogy fia úgyszólván mint magán-személy, — megfelelő időben Magyarországra me-

hessen, de az általános európai helyzetre való tekintettel tartózkodni kívánt annak látszatától, mintha ezt a lépést hivatalosan támogatná. Hallgatólagosan beleegyezett volna abba is, hogy néhány brandenburgi ezred a sziléziai határon átszökve csatlakozzék fiához. De mindez csak akkor lesz lehetséges, ha Rákóczi egy nagyobb kuruc sereggel Sziléziába betör. Ennek a seregnek élén azután Frigyes Vilmos bevonulhat Magyarországra.²³ Rákóczi ezt a megoldást örömmel fogadta s nagy lelkesedéssel készítette elő a sziléziai expedíció haditervének részleteit.

Az 1708 évi hadjáratnak tehát megvolt a külpolitikai s egyúttal stratégiai célja. Ennek megfelelően az osztrák és morva határszéleken csak színleges, halogató, portyázó, védekező kisebb ütközeteket szándékozott vívni. Ezalatt Egerben — akkori székhelyén — egy olyan erős, kitünően felszerelt, pihent hadsereget akart összegyűjteni, amelynek Sziléziában való megjelenése meghozná a kívánt sikert. Ez a szándék volt talán — egész felkészése alatt — a fejedelem legszabatosabban megfogalmazott külpolitikai és hadászati célkitűzése, amelynek előkészítése érdekében minden lehetőt elkövetett. Ezt a nagyszabásúnak induló hadműveletet hiúsította meg a balsors, végrehajtásának úgyszólván utolsóelőtti órájában, a trencsényi csatamezőn, mert ebben a nem várt és nem keresett ütközetben nemcsak a sziléziai betörés kísérlete feneklett meg, hanem a felkelés további sikereinek reménysugára is végleg elhomályosult.

A fejedelem sziléziai betörési tervét alvezérei gáncsolták el. Ismételt haditanácsokban leszavaz-

ták s a ráerőszakolt hadművelet végén a Stahremberg helyébe újból fővezérré kinevezett Heister marsall Trencsén alatt szétverte Rákóczi legszebb seregét. (A trencsényi csata leírását lásd a következő fejezetben.)

A csata utáni hónapokban a főhadszíntéren a Felvidéken, Rákóczi már nem tervezhetett és végezhetett semmit, mert a vereség után szétoszlott seregét csak 1709 tavaszán lehetett újból valamennyire összegyűjteni. A többi hadszíntereken váltakozó szerencsével folyt a harc. A Dunántúlon és a Csallóközben Bottyán hadosztályának portyázói állandóan rettegésben tartották a határszéli községeket. A Tisza vidékén Károlyi csapatai Szegedet, Aradot veszélyeztették. Erdélyben helyi harcok dúltak, amelyeknek fénypontja a görgényi vár védelme volt, amelyet Ráthonyi János utolsó lehelletéig védett s az életben maradt maroknyi őrség Zrinyi Miklós példájára kirohanva, keresztül vágta magát az ostromzár vonalán.

A trencsényi vereségnek nagy jelentőségét legjobban Rákóczi ismerte fel, amikor emlékirataiban azt a felkelés leggyászosabb eseményének nevezi, amely után már semmi sem sikerült. A sereg feloszlását követő közhangulat, az ország még jobban fokozódó nyomorával karöltve, majdnem olyan pusztítást vitt véghez a lelkekben, mint a csatavesztés a fejedelem seregében. A nemzeti ügybe vetett hit, bizalom elveszett. A császári sereg önbizalma pedig erősödött, különösen amikor mindig több, eddig lelkes kuruc vezér pártolt át hozzá. Főleg Ocskay árulása és Bezerédj megtántorodása volt a legnagyobb hatással a hadsereg tisztikarára.

Nagy vereségek után eddig még mindig sikerült a stratégiai csorbát valahogy kiköszörölni. Trencsén után azonban a helyzeten még Bottyán áldozatkész előrelovaglása sem tudott már segíteni, különösen amikor a vereség után Nyitra vára is megnyitotta kapuit a németek előtt. De Érsekújvár alól Heister még dolgavégezetlenül volt kénytelen elvonulni s ezért seregének nagy részét észak felé küldte a felvidéki bányavárosok meghódítására, amit Rákóczi seregének töredékei csak részben tudtak ideig-óráig megakadályozni.

A fejedelem, aki továbbra is lelkesítő kiáltványokkal igyekezett talpraállítani seregét, bizalmas perceiben őszintén megvallotta Bercsényinek, hogy már csak az Isten kegyelmében bízik.²⁴ A vereség után Egerbe ment s onnan Szatmár felé, azzal az ürüggyel, mintha Károlyi hadtestével újból Erdélybe akarna betörni. Elvonulásának valódi oka azonban az volt, hogy nem bízott hadseregének összegyűlésében s nem akarta magát kitenni annak, hogy Heister továbbnyomulása esetén, előle menekülni legyen kénytelen a Felvidékről.²⁵

Némi reményt öntött szívébe Esterházy Antal dunántúli sikeres működése, aki az ottani császári erők viasszaszorítása után újból megvetette lábát a Fertő vidékén. Béri Balogh Ádám pedig szeptember 2-án szép győzelmet aratott Kölesdnél, Nehem táborszernagy rá c hadteste felett. A helyzetet ezekután Rákóczi — nagy reménykedéssel — mégsem tartotta volna teljesen gyógyíthatatlannak,²⁶ ha az egész nemzetet az általános fásultság, kimerültség nem lepi meg. Hogy a csüggedőkbe lelket öntsön, a fejedelem a szenátust Egerbe hívta ösz-

sze, majd pedig az év utolsó hónapjában, a Sárospatakon tartott országgyűlésen igyekezett újból összekovácsolni a confoederáció már-már lazuló egységét. A franciák nyáron Oudenardenál vereséget szenvedtek s ezzel a francia remény már amúgy is tűnő képe még halványabbá vált.

A sárospataki gyűlés előtt Rákóczi, — Bercsényi ellenkezése dacára, — újból megindult Erdély felé, hogy fejedelemségének területét visszaszeresse. Amikor azonban meggyőződött arról, hogy Erdély fővárosának, Kolozsvárnak megvételére sincs elég ereje, visszatért. A Rabutin beérkezte után újból megerősödött császári hadak most már erősebben tudtak az ott hadakozó Károlyi ellen fellépni. Rákóczi tábornoka néhány kisebb helyi jelentőségű győzelem után kénytelen volt Kolozsvár alól elvonulni s végleg otthagya Erdélyt. Az erdélyi fejedelemségből 1708 után Rákóczinak már nem maradt egyebe, mint a címe. Hadserege többé nem tudta ott lábát megvetni s a felvidéki következő évi hadjáratok során a fejedelem csapatokat oda többé nem küldhetett.

A sárospataki országgyűlésen kellett Rákóczinak először keservesen tapasztalni azt, hogy a szövetkezett rendek nagyrésze megúnta a háborút. A vármegyék küldöttei békepártba tömörülve, kívánták a hadjárat befejezését. A fejedelem szuggesztív fellépése és mélyen átérzett lelkes szónoklata, — amelyben felvilágosította az elégedetlenkedőket arról, hogy a Bécsből érkezett újabb fegyverszüneti és békeajánlat elfogadása nem biztosíthatná az ország szabadságát, — olyan meggyőzően sugározta a felkelés ügyében való törhetlen bizalmát,

hogy a csüggedők elnémultak. Az egész országgyűlés leírhatatlan lelkesedéssel tette magáévá a fejedelem álláspontját. Az országgyűlés megindultán búcsúzott el a fejedelemtől, aki távozáskor biztosította a rendeket, „hogy a haza szeretetétől őt sem félelem, sem erősség, sem szegénység el nem változtatja.”²⁷

Az országgyűlés lelkes hangulatára visszaemlékezve, Rákóczi ismét reménykedő szemmel nézte 1709 elején a trencsényi csatában szétvert seregének lassú gyülekezését Eger, Losonc táján. Nagy haditervei már nem voltak. Az elmúlt öt hadjárat évi eseményei meggyőzték őt arról, hogy nagyszabású hadműveleteket hadseregével önerejéből nem hajthat végre. Az egyedüli szilárd pont a felkelés hadvezetésében még Érsekújvár volt, amelynek felsegítését a fejedelem az Erdélyből kiszorult Károlyira bízta. Fáradt seregével azonban nem akart semmit sem kockáztatni. Ezért májusig Munkácsra maradt s figyelte az ország északi határán kívül folyó orosz—svéd háborút. Azt remélte, hogy a hatalmas két vetélkedő között ő lesz a „tertius gaudens“, és feszült figyelemmel leste azt a pillanatot, amikor a magyar ügyet a győztes fél szekeréhez kötheti. A francia segítségbe vetett utolsó reménye is dugába dőlt, amikor arról értesült, hogy XIV. Lajos megkezdte a császárral a békealkudozásokat, Rákóczi bevonása nélkül. Keserűen írja francia követének, Vetéssynek: „Ez az eljárás meggyőzött arról, hogy Franciaország békét fog kötni s miután a narancsot kiszívták, eldobják a héját s engemet majd kényszeríteni fognak szintén a békére, hogy ne okozzak fennakadást vagy

kellemetlenséget az ő tárgyalásaikban“. A háborút azonban mindenáron folytatni fogja, akár akarják a franciák, akár nem. Inkább száműzetésbe megy, de nemzetét, magát, nem hagyja kizárni az általános békéből.²⁸

Az év első felében Rákóczinak egyelőre csak védekező tervei voltak. Levelezéséből az tűnik ki, hogy messzebbmenő hadicélokot nem tűzött maga elé, csupán azt akarta megakadályozni, hogy az egész Felvidék Heister kezébe kerüljön. Terveit azonban június elején mégis megváltoztatta, amikor arról értesült, hogy a felvidéki császári seregben harcoló dán segéds csapatokat hazahívták. Bercsényinek írja június 4-én: „Melyre nézve már így considerálván a dolgokat: megvallom, hogy immutálom az minapi opiniomat az simplex defensio iránt és lehetősnek látom az offensiva próbákat is, annyival inkább, mivel az Vág mellyéki ellenségnek gyengeségét tapasztalom“.²⁹ A tervezett támadó hadjáratra azonban csak az év másik felében került sor.

Heister 1709-ben tervszerűen folytatta a Felvidék megszállását és a kurucokat az év tavaszán visszaszorította Érsekújvár, Zólyom, Liptószentmiklós vonaláig. A Szepességen Lőcse még szilárdan állotta a harcot. Bottyán és Károlyi ügyes és bátor vállalkozásának köszönhető, hogy az Érsekújvárat körülzáró vonalon keresztül is sikerült több ízben felsegíteni a szívós ellenállást kifejtő várőrséget. A hazavonuló dánok helyébe az udvari haditanács Lubomirski hercegtől fogadott fel többezer lengyel zsoldost, de Heister még ezekkel sem volt képes hatalmát már ebben az évben az egész Felvi-

dékre kiterjeszteni. Ott tehát az elért vonalban egyelőre megállt s figyelmét a dunántúli eseményekre fordította, ahol Esterházy Antal és Béri Balogh Ádám eredményes portyázásokkal zaklatták az osztrák és stájer vidéket. De a kurucok ereje ebben az országrészben is hanyatlott, úgyhogy Simontornya eleste után az év nyarán a Dunántúlról újból kiszorultak.

Hogy Rákóczi ennyi sok hadi szerencsétlenség és területvesztés ellenére sem fejezte be a háborút már 1709-ben, annak magyarázatát kizárólag diplomáciai reményeiben kell keresni. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy — ha fegyveres külső segítséget nem is kap — valamelyik külső hatalom meg fogja támadni a császárt s ha ő ehhez csatlakozik, Magyarországot is bevonják az általános békébe. Egyetlen célja tehát a háború elhúzása volt, a hadihelyzet egyensúlyban tartása, minden különösebb stratégiai terv nélkül, mindaddig, — amíg ez a kedvező fordulat be nem következik. A tervezett támadásnak is csak korlátozott célt adott. Nem remélt attól mást, mint a császáriak vonalának áttörését a Felvidéken és Érsekújvár felszabadítását, szóval térnyerést. A térnyerés volt talán a legfontosabb, mert a felkelés 1709-ben már kezdett visszaszorulni oda, ahonnan kiindult, az ország északkeleti részébe, s Rákóczi ekkor már csak oly kis területet mondhatott magáénak, amelyből seregét sokáig nem tarthatta fenn.

Az oroszok pultavai győzelme után számításából már teljesen kihagyta a svédekkel való kapcsolatot, hogy annál szorosabbra fűzze összeköttetéseit Nagy Péter cár udvarával, akinek fiát sze-

rette volna most a magyar királyi trónra ültetni. Azt is kérte tőle, hogy ha diplomáciai okokból reguláris sereget nem akarna Magyarország segítségére küldeni, akkor legalább küldjön egy erősebb megfigyelő csapatot Munkács várába. De a jóhiszemű fejedelemnek Péter cárban is csalódnia kellett. A cárnak, nagyszabású keleteurópai terveiben Magyarországra csak mint átvonulási területre volt szüksége. A magyar nemzeti felkelés célja nem érdekelte, s egészen mindegy volt neki, hogy — azon a magyar földön, amelyre neki szüksége lesz — (ha arra kerül a sor) — a Habsburg-ház uralkodik-e, vagy Rákóczi? Rákóczi tragikuma, hogy külföldi katonai kapcsolatok keresésénél nem ismerte fel azt a helyzetet, hogy ő a gyengébb, támogatásra szoruló fél, akinek kedvéért a külső nagyhatalmak nem fognak összeveszni a Habsburg-házzal és szövetségeseivel.

A tervezett támadás céljaira a fejedelem Gömörben és a Szepesség déli részén koncentrált egy seregesoportot. Ezzel a haderővel Csáky Mihály gróf altábornagynak a Poprád és Fehérvág völgyén s a Királyhegy ösvényein át Liptó felé kellett vonulni s a Liptóújjvár és Szentpéter mellett épített erős császári sáncvonalat áttörni. A rövid hadjárat, Csáky tétovázása folytán, kudarcra végződött.

A liptói kudarc után a Felvidéken heves kisebb harcok dúltak. A németek elfoglalták Kés-márkot s ezzel kezükbe került Lőcse kivételével az egész Szepesség.

A pultavai csata után az oroszok elől menekülő néhány lengyel és svéd ezred Magyarországra

szorult. Ezeket Rákóczi zsoldjába fogadta s így — szinte napról-napra fogyó, — kuruc serege, rövid időre erős, ütésre kész, használható harcegységgel szaporodott. De ez a kis segítség sem tudta már a kuruc sereg pusztulását megakadályozni, mert a valóban irtózatosan dühöngő pestis nemcsak a lakosságot tizedelte meg, hanem a katonaság sorai-ban is mérhetetlen pusztítást okozott. Voltak ez-redek, amelyeknek több mint a felét ragadta el a döghalál. Egy későbbi hivatalos becslés szerint a pestis Magyarországon és Erdélyben a felkelés alatt 410.000 embert ragadott el, míg fegyvertől csupán 85.000 ember pusztult el.³⁰

Az országban siralmas állapotok uralkodtak, a közbiztonság megszűnt, a katonaság hazaszökött, hogy családját, földjét védelmezze. Az egész ország mozgásban volt, a főurak családjaikkal a pestis elől ide-odavándoroltak. Maga Rákóczi is udvari hadaival folyton változtatta helyét, kerülte a lakott vidékeket, szellős sátrakban éjjelezett, hogy elkerülje a pestistől fertőzött falvakat és hogy az ellenség ne vegye észre seregének gyengülését. Keze alatt szertefolyó, alig pár ezernyi haddal, fejében még mindig nagyszabású európai terveket forgatott, s míg eddigi harcászati terveit a várható külpolitikai viszonyokhoz alkalmazta, ezután már csak arra gondolhatott, hogy a felkelés haldoklását meghosszabbítsa és seregének töredékeit legalább helyi, harcászati eredmények elérésére képessé tegye.

Az év végén indult Zemplén megyéből utolsó hadjáratára, a romhányi csatával végződő utolsó nagy összeütközésre, amelynek célja, a császári elő-

őrsvonala Nógrádmegyei szakaszának áttörése volt azért, hogy itt tért, levegőt nyerve, Érsekújvárt felsegítse.

1710 január 22-én Romhány határában összehütközött Sickingen altábornagy lovasseregével s a csata után kénytelen volt a harc színhelyéről pánikszerűen megfutó serege után Aszód vidékéig visszavonulni. (A romhányi csata részletes leírását lásd a következő fejezetben.) A sereg számára gyülekezőhelyül Jászberény, — Cegléd vidékét jelölte ki s maga is odament, hogy alvezéreivel a következő hadműveleteket megtárgyalja. A küzdelem feladására ekkor még egy pillanatig sem gondolt, annyira szilárdan bízott az orosz cár, vagy a lengyel trónt újból elfoglaló Ágost szász király segítségével. Nagyobb tervei nem is lehettek, mert látta a romhányi kudarcból azt, hogy a császári ellenállási vonalat áttörni már nem képes, a Felvidéken tehát csak arról lehetett szó, hogy annak kelet felé való tovább terjedését szívós védekezés-sel lassítsa.

A Felvidéken Heister valóban csak lépésről-lépésre nyert teret, de a Dunántúlról sikerült neki Esterházy Antalt újból kiszorítani. Rákóczi haditerve a további hadműveletekre ez volt: Felvidéken halogató védelmi harcokat vív s a még mozgásra, ütésre használható seregrészét Tass, Szalkszentmárton környékéről a Dunántúl visszafoglalására küldi. Ezalatt pedig különös gondot fordít Érsekújvár felszabadítására.

Károlyit Romhány után megbízta Érsekújvár megsegítésével, ami egy alkalommal, — amikor a fejedelem, hogy kellenetlenül induló katonáinak pél-

dát mutasson, maga is élelmiszerekkel megrakott zsákokot kötött nyergére és egyideig a csapat élén lovagolt, — sikerült is. Ugyancsak eredménnyel járt az érsekújvári várórségnek egy kitörése, amikor sikerült, bár súlyos lovasharc árán, a tavar-noki császári raktár készleteinek nagy részét a várba behozni. De mindezek a jól sikerült vállalkozások csak helyi eredmények voltak, az általános hadihelyzet reménytelen voltán már segíteni nem lehetett.

A császári sereg térnyerésének megakadályozását Rákóczi leghathatósabban úgy remélte, ha a még kezében lévő várakat megerősíti s a védelemre alkalmas községeket sáncokkal körülvonja. A Felvidéken, illetve annak keleti szélén még kuruc kézben voltak Kassa, Ungvár, Munkács, Krasznahorka, Eger, lejjebb Szolnok várai. Jászberényt, mint közbeeső pontot, szintén meg akarta erősíteni: „akár miként gondolkodjunk — de csak reá térünk arra, hogy erősségekkel kell tartóztatnunk az mezei erőt, bárcsak embereket kaphatnánk“ — írja Bercsényinek március 5-én.³¹ De embereket már nehezen kapott. Hívei lassanként elmaradoztak tőle. A csapatrészek most már nem titokban hagyták el zászlóikat, hanem a nagy nyomorúságra, pestisre hivatkozva, nyíltan kérték elbocsátásukat. Tábornagyainak és főtisztjeinek száma is napról-napra apadt. Bercsényit Lengyelországba küldte, hogy a külső segítséget sürgesse, a kuruc sereg vezetését pedig a főgenerálisnak kinevezett Károlyi kezébe tette át, mert csak most ismerte fel azt, hogy a hadjárat küszöbön álló befejezésére ez az ügyes, nagy áttekintőképességű ember

alkalmasabb lesz, mint az elbetegesedett és a kurucok soraiban nem kedvelt Bercsényi.³² Esterházy Antalt egyelőre Érsekújvárba küldte, majd magához rendelte, hogy a Felvidéken még megmaradt sereg parancsnokságát rábízza.

A dunántúli expedíció kezdetben sikerrel járt. Báró Palocsay tábornok két-háromezer ember élén Pentelénél átkelt a Dunán. Megbetegedése után Béri Balogh Ádám vezette tovább ezt a sereget s Tét mellett, Győr megyében kisebb győzelmet is aratott, azután Sopronig nyomult előre. Onnan azonban Nádasdy gróf császári altábornagy visszaszorította a Bakonyig. Itt még néhány hónapig tartotta magát, de a dunántúli lakosság is már kifáradt s nem fogadta szívesen a visszatérő kurucokat. Balogh Ádám magárahagyatva s a föld népének idegenkedő, sőt ellenséges hangulatától kísérve, Mohács mellett akart visszatérni az Alföldre. De október 29-én Szekszárd közelében erős rácsereg állotta útját s amikor a környék felzavart lakossága, most már nyíltan a császáriakhoz csatlakozva, szintén fegyvert ragadott a kurucok ellen, Balogh Ádám kénytelen volt menekülni. Fogságba került s pár hónap múlva vérpadon végzte életét.

Mély szomorúsággal látta Rákóczi, hogy a felkelés ügye napról-napra hanyatlik. Lőcse még 1710 februárjában kapitulált, nyáron a szepesi vár, október közepén Szolnok is elesett s ezzel az egész tiszai felső vidék. Sorra következtek Jászóvár, Krasznahorka, Bártfa, Eperjes, Tokaj, Sárospatak. S amikor november 30-án Eger is kapitulált s ezt megelőzőleg szeptember végén a kurucok

büszkesége, Érsekújvár is kénytelen volt kapuit megnyitni a császár hadai előtt, Rákóczi fennhatósága már csak 5 keletmagyarországi megyére, (Ung, Ugocsa, Munkács, Máramaros, Szatmár) szorult.

Esterházy Antalnak nem sikerült a Felvidéken át Miskolc—Munkács felé nyomuló Virmond és Viard tábornokokat feltartóztatni. Rákóczi ekkor Munkácsra ment s az volt a szándéka, hogy seregének utolsó maradványait Károlyi parancsnoksága alatt a Nyírségben vonja össze és onnan igyekszik egy utolsó kitöréssel valahol átvágni a császári seregnek körülötte mind jobban összeszoruló gyűrűjét. De az év végén beállott rendkívül nagy havazás és irgalmatlan hideg ezt a tervét megakadályozta.

1710 szeptember havában a kuruc felkelés befejezésére döntő fordulatképen az udvari haditanács az elbetegesedett Heister helyébe Pálffy Jánost nevezte ki magyarországi főparancsnoknak. Rákóczi örömmel hallotta ezt a hírt: „csodálván azon csudálatos munkáját az Istennek, amely által ellenségünk fegyverének kormányzását magyar kézre adta és juttatta oly időben, amikor az idegen nemzet, nemzetünk felől magában régen elvégzett sententiáját exequálni kívánja“. Amikor pedig Pálffy megüzente Károlyinak, hogy hajlandó a kurucokkal a háború befejezéséről tárgyalni, utasította főtábornokát, hogy „Congratuláljon (Pálffy) dignitásának, köszönje fenntartott barátságát és annak rendi szerint tractálandó békesség előmozdítására offerálja fáradságát, melyre Kegyelmed is exhortálja ütet.“³³

Rákóczi serege az év végén már alig állt 20—22.000 emberből, míg Pálffy, a spanyol örökösödési háború hadszínterein már felszabadult ezredekkel gyarapodva, közel 50.000 embernek parancsolt. Bár ez a császári sereg is nyomorúságos viszonyok között tengődött, de ügyesen vezetve, rövid küzdelem után könnyen megsemmisíthette volna az ellenállásra már alig képes, fáradt, lerongyolt kuruc seregtöredékeket. Pálffy ezt nem tette, hanem a hadjáratot minden felesleges vérontás elkerülésével úgy vezette, hogy nagyobb összeütközésre már sehol sem került sor. A még ellenállásra képes kuruc seregeket ügyes manővrozással a tiszántúli vidékre szorította vissza s a még kuruc kézen lévő megerősített helyeket, ha csak lehetett, — ostrom nélkül vette birtokába.

De Rákóczi még mindig nem adta fel reményét, hogy segélykiáltásaira az északi nagyhatalmak seregeket küldenek segítségére. Vezérei közül most már csak Károlyira számíthatott, a többi vagy felmentését kérte, vagy Lengyelországba menekült. „A megholtakat fel nem támaszthatom, az élőkben jókat nem csinálhatok“, — mondta resignáltan. Utolsó seregét Kisvárdára gyűjtötte össze egy utolsó szemlére s onnan üzenté meg Ágost lengyel királynak, hogy végső harcára készül, de ő, még környezetében megmaradt tisztjeivel inkább kibujdosik, mintsem hogy igába hajtsa fejét. Arra is kérte a lengyel királyt és az orosz cárt, hogy fogadják seregükbe magyar katonáit, ha azokat a lépésről-lépésre előrenyomuló császári haderő az országból kiszorítaná. Ő maga pedig Munkács várába akart zárkózni, hogy utolsó hű embereivel

ott védekezzék, amíg az orosz segítség megérkezik.

Az orosz segítség soha sem érkezett, de az 1711. esztendő végre mégis meghozta az egész országtól várva-várt békét. Rákóczi január 31-én Vaján Pálffyval személyesen tárgyalt és elvben megállapodtak a békés megoldás lehetőségében.³⁴ Azután Salánkra, Ugocsa megyébe hívta össze a szenátust, hogy eljárásáról beszámoljon és megbeszélje a további védekezés módozatait. A császári sereg fokozatos előnyomulása után Rákóczi mozgó hadserege Nagykároly, Szatmár vidékére vonult, míg a Felvidék távolabbi részeiben elszakadva csatázó és bolyongó kurucság Kassa, Munkács és Ungvár váraiba szorult. A salánki utolsó gyűlésen Rákóczi könnyes szemekkel ismertette a szenátus előtt a felkelés végső, reménytelen helyzetét s felvetette a kérdést, vajjon bezárkózzék-e utolsó híveivel Munkács várába, ott tartsa magát, amíg az orosz segítség megérkezik, és amíg az európai nagy kibékülésben Magyarország is megkapja az őt megillető tisztességes békét, vagy pedig kimenjen Lengyelországba, hogy személyes befolyásával sürgesse a külföldi beavatkozást. A szenátus az utóbbit választotta. Rákóczi ezután Károlyit bízta meg, mint teljhatalmú helyettesét a további tárgyalások vezetésével s elindult utolsó útjára.

1711 február 22-én, ugyanazon az úton, amelyen 1703 június 16-án az országba jött, elhagyta Magyarországot, nyolc évig tartó viszontagságos, dicsőséges és szomorúan végződő küzdelmeinek színhelyét. Távozása után Pálffy és Károlyi május 1-én megkötötték a békét. A majthényi mezőn összegyűjtött 12.000 kuruc újból felesküdt a ki-

rály hűségére s azután, — mindenki békével hazamehetett. Kassa a fegyverletételt megelőzően már kapitulált. Ungvár még május 15-ig, Munkács pedig június 23-áig tartotta magát. A kuruc hadjárat utolsó jelenete tehát Munkács várában játszódott le. Ugyanott, ahol II. Rákóczi Ferenc 12 éves korában első tűzkeresztségén esett át s amelynek lábánál a felkelés első napjaiban legelső harcait vívta.

A felkelésnek a pestis, az ország általános kimerülése és a császári haderő fokozatos szaporodása a magyar hadszíntéren vetettek véget. A küzdelmet, a hősieles ellenállást, az ország testi és lelki teljes kimerültsége folytán tovább erőszakolni nem lehetett. Rákóczi ellenezte a békét és kezdetben elítélte Károlyit, sőt szószegéssel is vádolta azért, hogy fegyvereit letette. Károlyi azonban jobban felismerte a helyzetet s tudta azt, hogy a hűrt vég-sőkig nem feszítheti, mert józan ítéletével látta azt, hogy a fejedelemlnek külső segítség iránt táplált hiú reményeire építeni nem lehet. Akkor, amikor Rákóczi az országot végleg elhagyta, az egész ország megható szeretete kísérté utolsó útjára, de a valóságban ekkor már csak a nemzet egy kis töredékének, az udvarában élő híveinek és azok környezetének volt valóságos vezére és azok felfogásának képviselője. A nemzet összessége őszintén és minden áron óhajtott a békét. Az biztos, hogy a szatmári béke nem volt olyan előnyös, mint az, amelyet 1706-ban Nagyszombatban lehetett volna kötni, de az adott viszonyok között Károlyi többet nem érhetett el.

Rákóczi emlékiratainak utolsó oldalán³⁵ had-

vezéri életének stratégiai és katonapolitikai vonatkozásait így foglalja össze. Külföldi tárgyalásait az európai kül- és a magyarországi belügyek irányították s ugyanezek akadályozták meg terveit sikerét. A legkönnyebben a franciák adhattak volna segítséget az Ariai-tenger felől. A háború vége felé pedig a cárr, aki XII. Károly megverése után könnyen jutott volna Bécsig. A császárt, közös fellépésükkel olyan békére kényszeríthették volna, amelyet a francia király, a cárr és Rákóczi is óhajtottak. A franciákkal és oroszokkal remélt közös hadi operációinak terve és végrehajtása a külpolitika útvesztőiben zsákutcába jutott. A magyar önmagára hagyatva tovább nem bírta a küzdelmet.

„Ebben is, mint életem egyéb viszonytárságai-
ban, meggyőződtem azon igazság felől, hogy sokan
mondják, de kevesen hiszik szilárdan, hogy: homo
proponit, Deus disponit!“³⁶

„Csak észreveheti akár ki is, hogy jó az magyar, ha jól vezettetik.“

(Rákóczi levele Károlyihoz 1709. IX 4.)

V.

RAKÓCZI MINT CSATAVEZETŐ.

V.

RAKÓCZI MINT CSATAVEZETŐ.

A hadvezéri rátermettség, szóval a „seregvezetés“ és a „csatavezetői“ készség nem mindig egysülnek egy emberben. Ismerünk nagytehetségű hadvezéreket, akik ha a csata forgatagába kerültek, fejüket vesztítették, viszont olyanokat is, akiknek magatartását harc közben többre értékelhetjük, mint hadvezetői szereplésüket.

Láttuk azt, hogy Rákóczi fővezéri, stratégiai elgondolásai helyesek voltak. Nagyvonalú intézkedései, tervei az alkalomhoz mért, jól megfontolt utasításokban láttak napvilágot. Csatavezetői tevékenységére már nem mondhatjuk teljes mértékben ugyanezt. Csatatervei, a küzdelmet megelőző felvonulási, kibontakozási, tagozódási intézkedései, röviden, — mint akkor mondták: „a harcrendelő mesterséget“ irányító tevékenysége kifogástalan volt. Úgyesen, körültekintően jól disponált csaták előtt és a harc alatt személyes bátorsággal sietett mindig oda, ahol az események és a viaskodás központja volt, de a harcvezetést, a csata közben, már nem tudta kezében tartani. Alvezérei a fejedelem szándéka, sőt parancsa ellenére, sokszor magukhoz

ragadták a vezetés gyepölőjét s ezzel okozták seregük romlását, ami elmarad, ha pontosan végrehajtják a fejedelem utasításait.

A 8 éves háború megszámlálhatatlan kisebb-nagyobb ütközete, harca között 6 olyan alkalmat találunk, amelyben a kuruc sereg zöme vagy pedig nagy létszámú önálló seregteste ütközött össze a császári sereg nagyobb tömegével. Ezek voltak azok az alkalmak, amikor a felvonulás és összecsapás a nyugateurópai reguláris seregek szokásai szerint, a XVIII. század első felében jól bevált, bár haremodorában kötött, de a gyakorlatban eredményes módon történt. Ezek a nagy csaták, a — „grande bataille“ — névvel megjelölt összecsapások voltak a hadviselő seregek értékének fokmérői.

A magyar katona a török hódoltság különleges hadihelyzetéből kifolyóan azonban inkább a rövid lélegzetű, fürge mozgással járó, és gyors döntést eredményező portyázó hadviselésnek volt híve. Katonai kiképzése az évszázados szükség parancsoló szava szerint is ilyen irányban fejlődött. Ez volt az oka annak, hogy a kuruc hadjárat nagy csatái Rákóczi hadinépének vereségével végződtek. Egészen természetes volt a harcegységek sematikus felállítása, sakkjátékszerű mozgatása abban az időben, — amikor a hadvezér egy kimagasló dombtetőről az egész csatateret és az azon gomolygó, sokszor 40—50.000 főnyi tömeget láthatta, a lábai alatt folyó küzdelem minden egyes mozzanatára, futártisztek és szóbeli parancsok útján befolyást gyakorolhatott s a tüzérség legfeljebb 1000 lépésnyire, a gyalogság 4—500 lépésnyire löhetett! A

rendszeretlenül, guerilla módra harcoló ellenfél csatavonalait ilyen nagy csatákban könnyen lehetett zárt egységekkel, erélyes és összhangba hozott hadmozdulatokkal megbontani s széjjelszórni. A személyes bátorságnak mindkét félnél ugyan itt is tág tere nyílt, de a harcászati fölény kétségkívül annak a kezében volt, aki jól begyakorolt, tapasztalt ezredeket, kipróbált szabályok szerint tudott egységesen mozgatni.

A kuruc hadjárat hat nagy csatája közül a legelső, az 1704. június 13-án Győr alatt, Koroncó mellett vívott csatán Rákóczi nem vett részt. Ezt a harcot Forgách Simon gróf tábornagy vezetése alatt vívta egy kb. 18.000 főből álló kuruc sereg Heister gróf tábornagy 3.600 főből álló csapatával. Az összetűzés a kurucok vereségével végződött. Rákóczi abban az időben Kalocsa felett, a dunaordasi táborban készült a délvidéki rácok elleni hadjáratra s így sem a koroncói csata előkészítésére, sem annak lefolyására hatást nem gyakorolhatott.

A második nagy csatát a kurucok ugyancsak Heister ellen 1704. karácsony másodünnepén vívták *Nagyszombat* falai alatt. Ezt a csatát Rákóczi vezette.

Ugyancsak az ő személyes vezetése alatt zajlottak le azok a hadiesemények Lipótvár alatt, 1705 augusztus havában, amelyek az augusztus 11-i *pudmerici* csatával végződtek.

Amikor a császári fősereg Erdély megsegítésére odavonult s Rákóczi serege azt követte, 1705 november 11-én a Szamos völgyében, *Zsibó* mellett kellett heves védelmi harcot vívnia.

A zsibói csatát Rákóczi maga készítette elő, a felvonulást, csoportosítást ő rendelte el, a harc kitörése előtt közvetlenül még a helyszínén intézkedett s a küzdelemben csak azért nem vett személyesen részt, mert azt csak a délutáni órákban várta, s amikor a váratlanul megkezdődött csata zajára odalovagolt, serege már visszavonult.

Ez év mindkét nagy csatájában Herbeville gróf tábornagy vezette a császár seregét.

A kuruc hadjárat s az egész felkelés sorsára döntő *trencsényi* csatában, 1708 augusztus 3-án, Rákóczi személyesen vezette főseregét Heister ellen.

A felkelés utolsóelőtti évében, 1710 január 22-én *Romhány* mellett vívták az utolsó nagy csatát, ahol Rákóczi, Sickingen gróf altábornaggyal szemben kezdetben győzelmet aratott, de a császári lovasság erélyes s jól vezetett ellentámadása folytán serege mégis kénytelen volt a soraiban lábra kapott vakláрма (pánik) következtében a csatateret elhagyni.

Részletesen fogom a fejedelemnek ezt az itt felsorolt öt nagy csatáját leírni. Hadtörténeti szempontból rendkívül érdekes tanulságokat méríthetünk azokból és megismerhetjük a fejedelem csatavezetői tevékenységének fény- és árnyoldalait.

Rákóczinak, mint csatavezetőnek, az volt a tragikus szerencsétlensége, hogy mindjárt az első csatáit elvesztette. Ha sikerül neki Nagyszombatnál győzni s a következő évben a császári sereget a Vág—Dudvág mocsaraiba szorítani vagy Puderichnél megverni, akkor alvezérei nem tolakodhattak volna elébe kéretlen tanácsaikkal. Akkor

talán önbizalmat nyer, és sikereire hivatkozva kiszabadítja magát a gyámködés alól. Így azonban veszített csaták után az alvezérek még mindig szükségesnek látták azt, hogy a fejedelmet vezessék, pedig a vezetéshez szükséges tapasztalat és előrelátás akkor már megvolt benne, csak az erély hiányzott.

Az itt következő nagy csaták nem állottak egymással szerves, logikus kapcsolatban. Közöttük más hadműveletek zajlottak le, amelyeknek összefüggő ismertetése eltérítene tárgyunktól. Ezért csupán a csaták lefolyását (előzmények és következmények nélkül) ismertetem, Rákóczi csatavezetői tevékenységének kidomborításával.

Ha valamennyi csatáját figyelemmel áttanulmányozzuk, akkor okvetlenül azt a képet nyerhetjük Rákóczi csatavezetői működéséről, hogy az szebb, dicsőségesebb eredményeket érdemelt volna.

1. A nagyszombati csata,

1704 december 26.

A nagyszombati csata volt II. Rákóczi Ferencnek első olyan nagy csatája, amelyet mint fővezér vezetett.

A fejedelem 1704. decemberében egy seregcsoporthal a császári kézben lévő Lipótvárat zárta körül. A másik seregcsoporthat Bercsényivel a morva határszélen viselt portyázó hadjáratot.

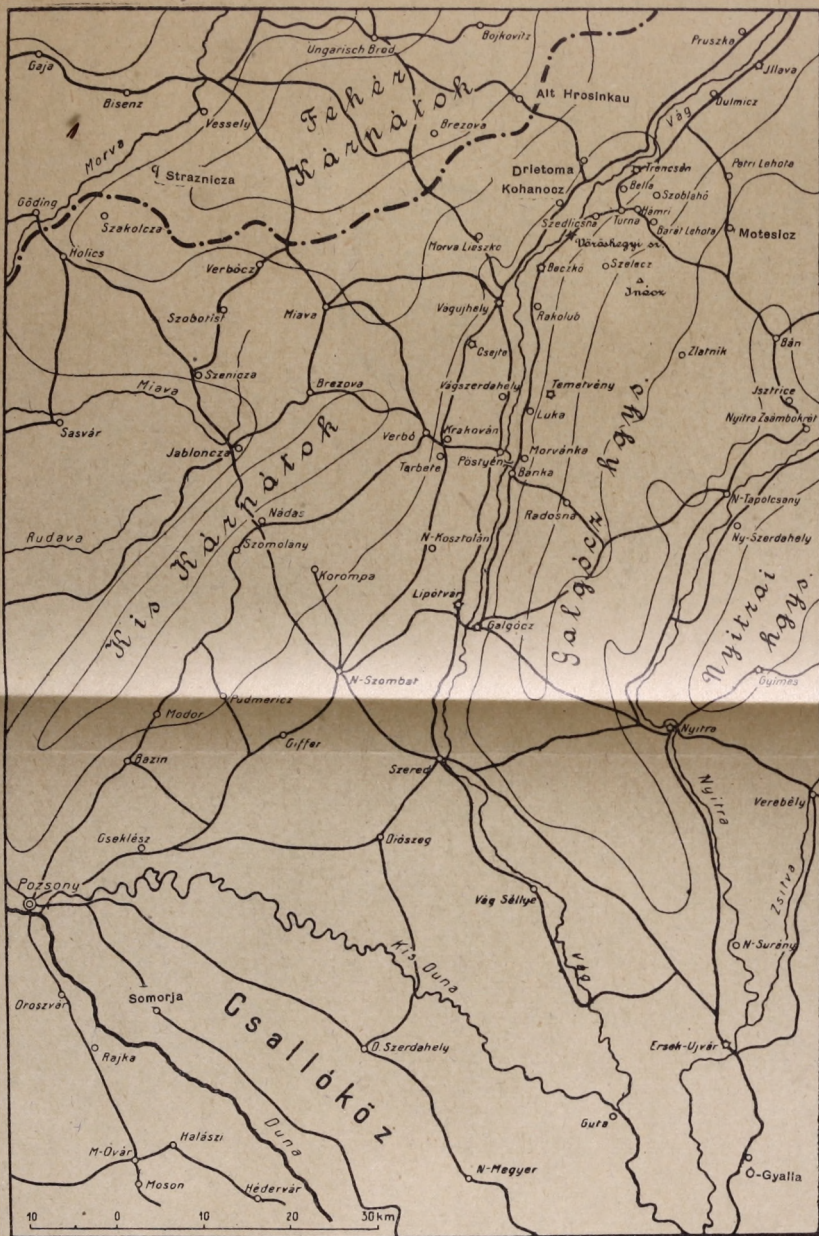
A császári fősereget Heister tábornagy a Morva mögött gyülekeztette s december 20-án indult azzal Lipótvár felszabadítására. Malackán —

Récsén — Modoron át karácsony első ünnepén, 25-én Rosindol községbe, Nagyszombat közvetlen közelébe érkezett. Rákóczi tájékozva volt Heister előnyomulásáról és elhatározta azt, hogy nem engedí a marsallt Lipótvárig, hanem nyílt mezőn, valahol Nagyszombat tájékán kényszeríti harcra. Bercsényit és portyázó seregrészeit magához rendelte, Lipótvár alatt La Mothe ezredes alatt csak gyenge ostromzárat hagyott és egész haderejét karácsony első ünnepén Farkashidán, Nagyszombattól délre gyűjtötte össze, alig 14—15 km-nyire Heistertől.

A kuruc sereg, 19—20.000 főből állott, 6 ágyuval (15 huszárezred és 15 gyalog zászlóalj).¹

Heister seregének erejét egykorú források szintén 19—20.000 főben állapítják meg. Az egyensúly tehát a két ellenfél seregének létszáma között megvolt. Rákóczi hadinépe talán pár száz fővel népesebb lehetett, de Heister 24 ágyuja a kurucok 6 ágyujával szemben lényeges erőtöbbletet jelentett.

A nagyszombati csata a kurucok számára kedvező előjelek között indult. Előre tájékozva voltak az ellenfél szándékáról, ők határozhatták meg az összecsapás helyét és idejét, s harckészségüket kétségtelenül növelte az a semmiképen le nem becsülhető tudat, hogy Rákóczi személyesen vezeti a csatát s hogy a kuruc katonának ebben a harcban, a fejedelem szeme láttára kell győzni vagy halni. Röviden összefoglalva: Rákóczi serege e csata előtt kétségtelenül olyan lelki és testi állapotban volt, hogy a csatát megnyerhette volna.

Áttekintővázlat a Vág-völgyéről és a morva határszélről.
(Az 1704. nagyszombati, 1705. pudmerici és 1708. trencsényi csaták környéke.)

R
25
k
el
ge
v
B
de
g
ka
ba
H

va

sz
sü
m
né
6
te

ve
ta
m
gi
ne
ve
be
g
k
és
h

A császári sereg erőállapota nem volt jobb a kurucokénál. A téli fagyok, a barátságtalan ellenséges országrészben való hadakozás nem nagyon emelhette hangulatát. De az ezredek felszerelése, főleg pedig fegyelme, haditapasztalata kétségtelenül magasabb fokon volt, mint Rákóczi katonáié. A reguláris és néphadsereg közötti összetűzésben ezek a tényezők, valamint Heister fölényes erejű tűzérsege súlyosan estek latba.

Mindent egybevetve tehát, mindkét sereg olyan helyzeti vagy belső értékbeli előnyökkel rendelkezett, amelyek egymást talán kiegyenlíthették. Ezért a csata előtt nehéz lett volna előre megjósolni, hogy melyik fél fog a küzdelemből győztesen kikerülni, mert a győzelem lehetősége mindkét fél oldalán egyaránt megvolt.

Karácsony első ünnepén, december 25-én délelőtt folyt le Rákóczi farkashidai táborában az a tanácskozás, amely alapját képezte a másnapi csatatervnek és csatarendnek. Egyhangulag meggyeztek abban, hogy Farkashidáról Nagyszombat felé nyomulnak elő s Heistert Nagyszombattól nyugatra, e város és a Rosindolt—Fehéregyházát—Gerencsért összekötő vonal között, azaz a Tirnava és Parna patakok között fekvő nyílt térszínen fogják harcra kényszeríteni oly módon, hogy Nagyszombatra támaszkodva ők (kurucok) kezdik a támadást.² A fejedelem, mint emlékirataiból kitűnik, örült annak, hogy legelső nagy csatája előtt a haditanácsban: „olyanoktól kérhetett tanácsot, akikről azt hitte, hogy értenek hozzá, mert a hadviselésben újoncnak érezte magát“. Mégis vegyes érzelmekkel elnökölt a haditanácson, mert bensejé-

ben idegenkedett attól, hogy e rosszul fegyverzett sereget csatába vezesse, de belátta, hogy más megoldás nincs. Heister elől szégyenszemre nem térhetett ki, s ha³ Lipótvár ostromát abbahagyja, akkor ez az országrész újból elkedvetlenedik, Heister vérszemet kap s nyomni kezdi a kuruc sereget, amely a hátrálásban hihetőleg széteszlik.⁴

A haditanács egyhangú határozata alapján Rákóczi 25-én csatarendbe sorakoztatta hadinépét. Ezen azt kell értenünk, hogy az akkori harcászati szokásoknak megfelelően, a hadvezér már az éjjelkezés előtt, csatarendben táborozott, seregét az adott viszonyoknak megfelelően már a táborban előre csoportosította s a szárnyak, a derékhad és a tartalék parancsnokait kijelölte. A csata reggelén azután már ebben az alakzatban nyomult előre a sereg. A felállítás nehezen ment s a fejedelem alig tudta azt a sötétség beállta előtt befejezni. Azt szerette volna — igen helyesen —, hogy az előre kijelölt csatateret, azaz a Nagyszombat és Gerencsér közötti térszínt, még az éjjel megközelítse és seregét ezért még az éj leple alatt akarta Nagyszombat alá vezetni.

Mindenki helyén volt s a tábor dobosai már verték a felriasztásra, indulásra szóló jelet, amikor Bercsényi híreket kapott Heisternek Rosindolra való érkezéséről. Bercsényi nem volt barátja az éjjeli meneteléseknek s ezért az ellenség közelségére való tekintettel lebeszélte Rákóczit az azonnali elindulásról. Kifejtette neki, hogy hiszen látta, milyen nehéz volt a sereget csatarendbe sorakoztatni, s ha most éjjel kell azon a mély úton áthaladni, amely Nagyszombat felé vezet, s ame-

lyet, ha a gerencséri mezőre akarnak érni, nem kerülhetnek el, a csapat igen könnyen összezavarodik. De különben sem sietős az útjuk, hiszen ha másnap, 26-án hajnalban indulnak, még mindig előbb érnek Nagyszombat alá, mint Heister, s a napvilágnál legalább rendben tarthatják seregüket. Rákóczi engedett Bercsényi érvelésének, a táborot lepihentette s csak másnap hajnalban indult Nagyszombat felé. De, — mint írja, — megbánta, mert másnap a felvonulást azonnal követte a csata, tehát már nem volt ideje a csatateret megtekinteni, amire pedig alkalma nyílt volna, ha az éjjelt Nagyszombat falai alatt töltik.

December 26-án hajnalban, csikorgó hidegben, száraz időben indult el a kuruc tábor s a kora reggeli órákban ért Nagyszombat alá, körülbelül abban az időben, amikor Heister is már kezdte seregét csatasorba állítani a Parna-patak előtt. Rákócziék a derűs tiszta időben messziről jól látták a császári sereget, amely négy oszlopban vonult a csatamezőre.

Lássuk most közelebbről a Heister táborában lefolyt eseményeket. A császári hadtest 25-én Rosindolnál táborozott és pontosan tudta azt, hogy Bercsényi és Rákóczi seregei a farkashidai táborban egyesültek. A futóhír erősen túlozta a kuruc tábor erejét. 30,— sőt 60.000 főről hoztak híreket Heisternek.⁵ A tábornagy zavarban volt. Kolinovits szerint visszavonulásra is gondolt, viszont dolgavégezetlenül sem szeretett volna eltávozni, tudva azt, hogy milyen fontosnak tartják Bécsben Lipótvár felmentését. Rákóczi szándékával nem volt tisztában, a helyzetből következtethette azon-

ban azt, hogy a kurucok fognak támadni. Ezért seregét egyelőre, — valószínűen még 25-én délután, — a Fehéregyházától északra lévő erdőben helyezte el. Ebben a, többé-kevésbé rejtett állásban akart maradni mindaddig, amíg Rákóczi terveit kitapasztalhatta.⁶ Amikor azonban a környező térszint jobban megszemlélte, félt attól, hogy a kurucok, hadtestét teljesen körülkarolva, meglephetik az erdőben. Ezért azt onnan kivonta s a falutól északkeletre, a közúzómalom mellett akkor még meglévő halastó és az attól északra fekvő malom között állította fel úgy, hogy a tábor hátát a Parna-patak védte. Lovas támadások ellen pedig a tábor arcvonalán hevenyészett sáncokat ásatott, azokat megrakta rövid lándzsákból készített kerítésekkel (spanyol lovasokkal),⁷ s ebben a helyzetben töltötte az éjjelt.⁸

Nagyon kapóra jött Heisternek 26-án kora reggel a Heister Hannibal tábornok hadosztályában szolgáló Scherer Lipót császári kapitány jelentkezése, aki a kuruc táborból átszökött volt császári zászlóst (Rákóczi seregében állítólag századosi rangot viselt) vezetett a tábornagy elé. Ez a szökevény pontosan tájékoztatta Heistert, nemcsak a kurucok létszámáról, hanem azok támadási szándékáról és csatarendjéről is.⁹

*A csata lefolyása.*¹⁰

December 26-án reggel tehát mindkét ellenfél pontosan tájékozva volt egymás haderejéről, helyzetéről s mindkettőnek ideje, alkalma és helye volt ahhoz, hogy seregét előre megfontolt terv alapján

csoportosítsa a harchoz. Meglepetésektől most már nem kellett egyiknek sem tartani s a harcot az akkori szokásos, — mondhatnám: szabványos — kerek között kezdhette meg az a küzdőfél, amelyik a csatarend felállításával előbb elkészült. A nagyszombati csata tehát egy „bataille rangée“ tipikus példája volt. Ezt a körülményt külön hangsúlyozni kívánom, mert a kuruc hadjárat történetében nagyon ritkán ismétlődött meg ez az eset, és akkor is csak kisebb kötelékekkel.

Az a hely, amelyet Rákócziék a másnapi küzdelem színteréül választottak, átlag 3 km széles és 6—7 km hosszú lapos dombhát volt, tehát olyan nagy terület, amely 20—20.000 ember összecsapására az akkor szokásos zártrendű alakulatokban teljesen elegendő volt. A téli fagyott földön minden fegyvernem akadálytalanul mozoghatott. A csatatér mintegy 6—7 km-es sávjának keleti szegélyét a Nagyszombat város alatt folyó Tirnavapatak, maga a város, amely e patak völgyében egy alacsony dombon feküdt, végül a várost északról szegélyező, ma már eltűnt tó alkotta. Nyugati szegélyén a Parna-patak erdős bozótos völgye feküdt, amely Kolinovits szerint abban az időben mocsaras mederben folyt. E két patak között elterülő dombhát átlag 5—6 méterrel volt magasabb mint a két völgy. A terepviszonyok ezen a lapos mezőn mindkét félre azonosak s egyaránt kedvezők voltak. Nagyszombat városa nem volt a szó szoros értelmében vett vár, vagy erődítmény, csupán árok nélküli, kisebb tornyokkal ellátott kőfallal volt körülkerítve. A városnak — 1745-ből származó — látképén tisztán látni e falakat és

és a város északi oldalán levő tavat.¹¹ A városban mindössze 200 főnyi hontmegyei hajdú tanyázott, Duló Ádám ezredes parancsnoksága alatt. Ennek a kis csapatnak a csatában semmi szerepe nem volt.

Rákóczit igen feszélyezte az a körülmény, hogy a várost, a környező terepet, főleg pedig a csatatér felé vezető mély utakat nem ismerte. De az az érzése volt, hogy egy város, amely völgyben fekszik s előtte patak folyik, nem alkalmas nagyobb sereg kibontakozására. Ezért ezt számításából ki akarta küszöbölni és a város falai előtt akart felvonulni, úgyhogy a Tirnava-patak seregének háta mögé kerüljön. Bercsényi és többen mások, akik, mint Rákóczi lemondó iróniával megjegyzi: „azt hitték, hogy többet tudnak nálam“, azt tanácsolták, hogy a várost rakják meg gyalogsággal és Rákóczi serege többi részével vonuljon fel a várost keletről szegélyező dombokra. Az adott helyzetben valóban érthetetlen és fölösleges terv és tanács volt ez. Egy, támadásra készülő sereget minden ok nélkül megakadályozni abban, hogy a támadásra legelőnyösebb kiindulási helyzetben csoportosuljon és visszarendelni azt egy városba és a mögé, védelmi állásba, mikor még senki sem tudja, hogy az ellenség mit fog csinálni, — olyan taktikai hiba, amelyet joggal ítélnünk el. Rákóczi nem akart engedni s felvetette azt a kérdést, hogy mi történik akkor, ha Heister ebben az esetben Nagyszombatot kikerülve, a kurucok háta mögött egyenesen Lipótvár felé nyomul? Bercsényiék erre azt felelték, hogy ha valóban ezt tenné Heister, akkor sem érheti el bántatlanul Li-

pótvárat, mert a kuruc lovasság gyorsabb, tehát megelőzheti őt. Rákóczi viszont ezzel szemben azt a helyes megjegyzést tette, hogy a mindenképen elkerülhetetlen csatát ebben az esetben nem a már most kiszemelt kedvező helyen, hanem sokkal alkalmatlanabb térszínen, a Vág és a Dudvág mocsarai közé szorítva kellene elfogadniok, ahol a lovasságnak nem lenne mozgási szabadsága. Ha tehát a kuruc sereget Rákóczi a Nagyszombat fölötti dombokon védelmi állásba kényszeríti, akkor ezzel már el is dőlt a csata sorsa, mert a reguláris császári sereg támadásának, főképp pedig sokkal erősebb és pontosabb ágyútüzének ellenállni nem lesznek képesek. Ezzel a nyomós érveléssel sikerült azután Rákóczinak elhallgattatni tábornokait. Parancsot adott arra, hogy az időközben a városba érkezett kuruc sereg hagyja el azt és fejlődjön ki a Tirnava-pataktól nyugatra fekvő mezőkön. A fejedelem a jobbszárny vezetését Bercsényire, a balszárnyét Esterházy Antal tábornokra bízta. A jobbszárny csapatai a város északi kijáratánál, a balszárnyéi pedig a déli kijáratnál kezdődő mély úton mentek a délelőtti órákban a kijelölt helyre. Rákóczi vegyes érzelmekkel nézte csapatai elvonulását. Két tábornokának távoztával nem maradt környezetében szakavatott magasabbrangú tanácsadó, s a sereg alvezéreiben sem volt nagy bizalma, mert azt érezte, hogy azok sem harc-edzett, ügyes vezetők. Emlékirataiban írja,¹² hogy: „a gyalogságnál igen kevés okos tisztem volt, a csapatokat az úgynevezett falu kolomposai („les Coqs de Village“) vezették. Csak személyes jelen-

létemmel tudtam megakadályozni azt, hogy a pré-davágyó katonaság be ne törje a város kapuit“.

December 26-án délelőtt, mialatt Rákóczi serege Nagyszombattól nyugatra elhelyezkedett, (nem egészen úgy, ahogyan azt Rákóczi szeretne volna,) Heister szintén elindította hadtestét éjjeli táborhelyéről. Hogy miért nem várta be Heister Rákóczi támadását ebben a hevenyészve megerősített állásban, arra magyarázatot nem találtam. Talán a falu és erdő közelsége miatt nem tartotta ezt a terepszakaszt védekezésre alkalmasnak. Ezredeit a Kőmalom és Gerencsér között, a Parna előtt állította fel arccal Nagyszombat felé, körülbelül ugyanolyan szabványos alakzatban, amilyenben Savoyai Eugen seregei a XVIII. század első felében nagy csaták előtt felállni szoktak. Szabályos, hosszúkás négyszögben, az első vonalban lovas és gyalogos zászlóaljok, illetőleg századok állottak keverve. A vonal közepén volt a tüzérség zöme s a szárnyakon a többi ágyú. A második vonalban ugyancsak lovas- és gyalogoscsoportok állottak s a két vonal között, a balszárny egy részén — lovaság oltalma alatt — a sereg társzekerei. A két főharcvonal szárnyain mindkét oldalon két-két gyalogos és két-két lovasosztag zárta be a szabályos négyszöget s a második harc vonal háta mögött állott 10 lovasszázad, mint tartalék. Az egész hadtest a csata alatt 4 brigadéra tagozódott, amelyeket Viard, de Vent, Wachtendonk és Dillherr ezredek vezettek.¹³

Ismerve az akkori csapatfelállítási módokat és Heister seregének létszámát, arra az eredményre jutottam, hogy a császári hadtest harc vonalának

szélessége körülbelül 2000 méter lehetett, azaz a hadtest egy olyan 2 km széles vonalon állott fel, amelynek balszárnya a kőmalomtól körülbelül 100—200 lépésnyire keletre s jobbszárnya a gerencséri Parna-hídtól néhány száz lépésnyire északra volt. A felállítással Heister a déli órákban készült el, körülbelül egyidőben Rákóczi seregének kibontakozásával, amely ekkor már a Tirnava-patak előtt a dombhátra felhágva, egészen különös s a fejedelem utasításainak meg nem felelő csoportosításban helyezkedett el.

Hogy Rákóczi milyen csatarend szerint csoportosította seregét még a farkashidai táborban, illetőleg, hogy milyen csatarendben akarta a csatát megkezdeni, tehát, hogy hány és milyen tagozódású harcvonalba kellett volna Bercsényi és Esterházy, — Nagyszombattól a csatamezőre felvonuló, — szárnyainak elhelyezkedni, annak sajnos ma már semmi írásbeli nyoma nincsen, mert az egykorú rajzok csupán azt a helyzetet mutatják, amelyben a kuruc hadsereg a csatára kifejlődött és nem azt, amelyben a fejedelem utasítása szerint kifejlődnie kellett volna.

Mivel a csatában a fejedelem és Bercsényi, szóval a felkelés két feje személyesen részt vett, annak lefolyásáról harcjelentések nem készültek. Legrészletesebben Rákóczi emlékiratai írják le a csatát, de ő sem közli azt, hogy seregét hogy akarta csoportosítani. Valószínűnek tartom, hogy Rákóczi a Heisteréhez hasonló, több vonalú csatarendet akart alkotni, amire az a körülmény is vall, hogy a sereg közepe, a gyalogság — amely közvetlenül a fejedelem szeme előtt, Fierville D'He-

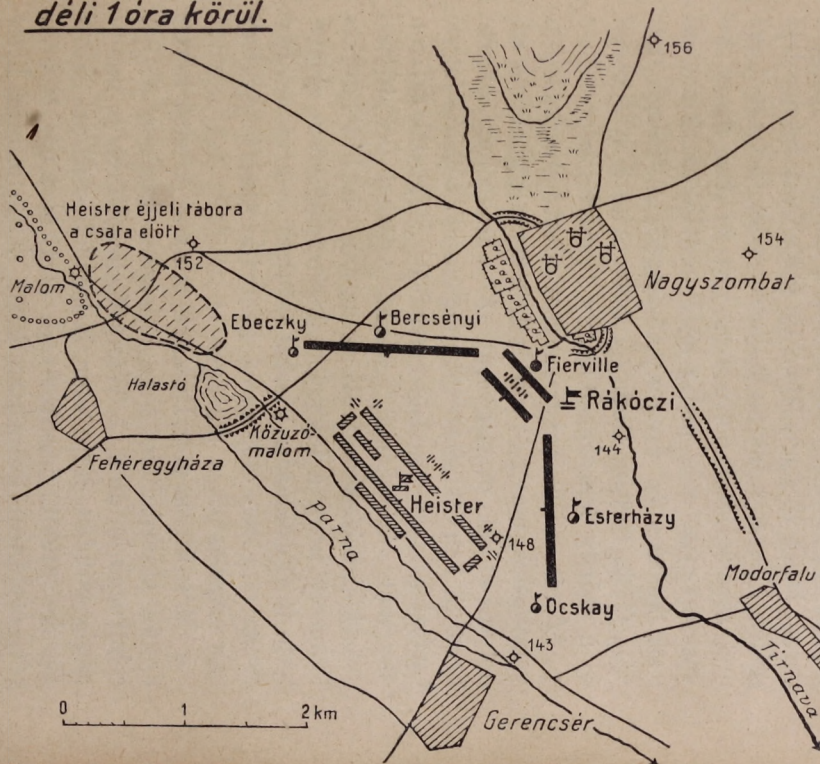
rissy Lajos lovag, francia ezredes parancsa alatt állott fel a csatára — 3 vonalban tagozódott. Minden bizonnyal ugyanígy, több vonalban kellett volna a szárnyaknak is elhelyezkedni, mert Rákóczi emlékiratában kifogásolja és közvetve annak a helytelen felállításnak is tulajdonítja a csatavesztést, hogy a balszárnyon Esterházy nem követte az ő utasításait és csak egyetlenegy vonalban állította fel seregét. Bercsényinél ezt nem kifogásolja a fejedelem, bár ő is elkövette ugyancsak ezt a hibát.¹⁴

Hogy Bercsényi Esterházyhoz hasonlóan csak egy vonalas csatarendet alkotott, annak csak az lehet a magyarázata, hogy a városból kibontakozva s maga előtt látva az ellenséget, nem akart hosszabb ideig tartó többvonalú csoportosítást végrehajtani, hanem a gyorsabban kifejlődő, egyszerű vonalat választotta.

Közvetlenül a város lábánál folyó Tirnavapataktól nyugatra, szóval a falakon kívül levő kertek és csűrök közelében, szabálytalan félkör alakban — Bél Mátyás szerint „corniculantis lunae specie“, azaz félhold alakú karéjban — állottak fel a kurucok.¹⁵ Középen állott Rákóczi gyalogsága két harcvonalban, közöttük 6 ágyúja. Ez volt a derékhad. Az első vonal balszárnján állott itt Scharudi német zsoldos zászlóalja, mellette Nyárády András csallóközi serege, középen a miskolci hajdúság, Bercsényi palotás ezrede, Farkas és Sréter hajdúezredei, jobbszárnján pedig Bremer német gyalogsága és a francia gránátos zászlóalj. Az ágyúk mögött a második sorban állottak Esze Tamás, Bokros Pál ezredei és mint legerősebb tarta-

Helyzet a csata kezdete előtt
déli 1 óra körül.

2.vázlat.

lék, a fejedelem udvari palotás ezrede. E derék-hadhoz csatlakozott *jobbról* Bercsényi lovassága egy hosszú vonalban, még pedig a lovaskarabélyosok, Géczy Gábor huszárezrede, néhány vármegyei ezred, Deák Ferenc, Illosvay Imre és a szárny leg-szélén Ebeczky István huszárezredei. Scharudi német zászlóaljától *balra* fejlődött ki Esterházy lo-vascsoportja, még pedig az ő ezrede, azután a já-szok huszár- és dragonyos századai, Balogh Ist-ván, Goda István, Buday István, Andrássy György és a szárny legszélén Ocskay huszárezredei.

Amikor Rákóczi parancsot adott seregének fel-vonulására, maga is elindult, hogy a gyalogság el-helyezkedését megfigyelje. A várost meg akarta kerülni, hogy kíséretével meg ne zavarja és fel ne tartóztassa az ezredek mozgását. Vágtatás közben egy mély útba került, amikor déli 1 óra tájban erős köd ereszkedett alá és azután oly hóvihar ke-ltezett, hogy a fejedelem kísérete teljesen elvesz-tette tájékozódását: Visszafordultak s arra az útra értek, amelyen előttük a Fierville vezette gyalog-ság ereszkedett a síkságra.

Még útban volt Rákóczi, amikor az első kuruc ágyúk eldördültek. Nem kétséges, hogy a harcot a kurucok kezdték. A Wienerisches Diarium, amely pedig minden csata után a legfőbb császári vezér Bécsbe küldött jelentését, ez esetben tehát Heiste-rét, majdnem szószerint közli, határozottan kije-lenti, hogy Heister alig készült el seregének fel-állításával: „so habe der Feind dieselbe schon attaquiert“.¹⁶ A harcot úgy látszik a fejedelem pa-rancsának bevárása nélkül, Fierville kezdte meg ezzel a tüzérségi tűzzel. Heister tüzérsége azonnal

viszonozta a kurucok agyútüzét s ennek a nagy detonációval járó tüzérpárbajnak megvolt Rákóczi szerint az a haszna, hogy az ágyúdörgés szétoszlatta a tájra boruló ködöt, így hát tisztán lehetett Heister csatavonalait látni. Rákóczi azonnal ágyúíhhoz vágatott, hogy közvetlen közelből figyelje és vezesse a harcot. Eleinte túlközel volt a tűzvonalhoz, tehát állandóan életveszélyben forgott. Helyét, környezetének rábeszélésére, csak akkor volt hajlandó elhagyni, amikor egy ágyúgolyó közvetlenül mellette becsapódva, leszakította egyik szolgájának lábát. Kissé hátrább ment tehát arra a dombra, amely a város északnyugati sarkán volt és a csata további mozzanatait innen, közvetlenül az udvari lovas karabélyosok közeléből nézte.¹⁷

Heister a tüzérpárbaj alatt megdöbbenve látta azt, hogy a kurucok arcvonala mennyivel hosszabb az övéénél. Azt, hogy a két hosszú kuruc lovaszárny csak *egy-egy* harevonalból áll, a hóvihar és köd miatt nem figyelhette meg. Eszébe juthatott a félévvel ezelőtti koroncói csatája, ahol a kurucok vonalaikkal teljesen körülzárták hadtestét.¹⁸ Ezt az átkarolást kikerülendő, balszárnyán álló csapatainak megparancsolta, hogy balra húzódva induljanak el északnyugati irányba és a kuruc jobbszárny várható átkaroló mozdulata elől térjenek ki. Ezt a mozdulatot Bercsényi észrevette s azt hitte, hogy Heister a csatát elkerüli és egész seregével a Parna-patak mentén akar a csataterrről eltávozni. Egyik hadsegédét, Norwall gróf lotharingiai származású dragonyosezredest, — aki a francia tisztekkel együtt jött Rákóczi seregéhez, — a fejedelemhez küldte azzal a jelentéssel és azt ja-

vasolta, hogy hagyják a császáriakat nyugodtan elvonulni. Rákóczi, aki magasabban levő álláspontjáról talán jobban láthatta az egész helyzetet s tapasztalhatta a tüzerharc alatt, hogy Heister szívósan védekezik, érthetetlennek találta Bercsényi javaslatát. Nem is hitte azt, hogy Heister a csatatérről északnyugati irányban akar eltávozni, mert ha, ami valószínű, Lipótvár felé folytatja útját, egész biztosan megakad a Nagyszombatot északról szegélyező tó és a patak ottani mocsaras medre miatt. Azt is megérthetjük, hogy Rákóczit bosszantotta, hogy Bercsényi újból változtatni akar az ő tervein, hiszen a csatára való felvonulás s annak kezdete sem egészen úgy történt, ahogy azt ő mint fővezér elképzelte és akarta. Norwall fejtegetéseire tehát indulatosan válaszolt és azt üzenve Bercsényinek, hogy nem azért jöttek ide, hogy „mogyorót pattogtassanak“¹⁹ („nous n'étions pas venus pour croquer des noisettes“). Ne tétovázzon tehát tovább, hanem rohanja meg azonnal Heister balra terjeszkedő szárnyát.

Ezalatt azonban Heister balszélső osztagai már túl haladtak azon a ponton, ahol Bercsényi jobbszárnya volt, úgy, hogy a kuruc tábornok parancsára ellene induló Ebeczky István huszárezredének félkanyarodást kellett végrehajtani jobbra, hogy azokat utólérje. Bercsényi úgylátszik nem adott szabatos parancsot a keze alatt levő egész arcvonalának, illetve nem tájékoztatta a többi ezredparancsnokot arról, hogy csak Ebeczky ezredét rendelte ki Heister balszárnnyának feltartóztatására. Az Ebeczkynek adott parancs után Bercsényi a derékhad felé vágatott, hogy — mint Rákóczi

írja — a gyalogságot harcba indítsa. Ez fölösleges volt, mert hiszen a derékhad nem állott Bercsényi parancsa alatt. Annak, hogy ez a tábornok, a csata e mozzanatában legfontosabb seregszoportnak — a jobb szárny lovasságnak — vezetését ki hagyta csúszni kezéből, hamarosan megvolt a káros következménye. Ebeczky rohamjelet fúvatott s huszárai-val elindult. A vele szomszédos huszárezredek, Deák Ferenc, János Deák, Illosvay és a többiek, amelyek Bercsényitől más parancsot nem kaptak, átvették a jelet s amikor Ebeczky rohamra indult, az egész jobbszárny lovassága, az udvari karabélyosok kivételével, parancs nélkül utána vágatott. Ezzel megszakadt az összeköttetés a jobbszárny lovassága és a derékhad gyalogsága között, amely ekkor már szintén harcba lépett. (1. mozzanat.)

Ebeczky lendületes rohamát siker koronázta. A németek beszüntették balra húzódásukat és Heister hadtestének balszárnyán véres verekedés kezdődött. A Hasslingen, Virmond, De Vent gyalog-, illetve gránátos-ezredek, a Schlik, Darmstadt és Montecuccoli lovasezredek a mindent elseprő kuruc rohamnak sokáig nem állhattak ellent. Heister balszárnya felbomlott s a kuruc lovasság a két császári vonal között álló társzekerekre rontott s azokat fosztogatni kezdte.

Ez a, majdnem minden kuruc csatában ismétlődő és meg nem akadályozható fegyelmetlenség volt az oka annak, hogy a hátraszorított német ezredek a küzdelem színhelyétől kis távolságra azután újból gyülekezni kezdtek.

Körülbelül Ebeczky rohamával egyidőben a kuruc sereg *balszárnya*, Esterházy lovasserege is

rohamra lendült. Hogy kapott-e erre parancsot a fejedelemtől vagy sem, azt nem tudom. Tény az, hogy ez a lovashadoszlop, élén Ocskayval, szintén rohamot fúvatott és megtámadta Heister jobbszárnyát. Itt is elkeseredett viaskodás folyt Ocskay, Andrássy, Buday, Goda, Balogh ezredei és a Bagni, Virmond, Neuburg, Wobeser gyalogos-, Cusani, La Tour, Bayreuth, La Vigne és Fels lovasezredek között, amelyben mindvégig a kurucok voltak a támadók. Ocskayék elnémították Heisternek a serege jobb szárnyán tüzelő ágyúit, a harcvonalon ezen a részén tehát már csak lovasság és gyalogság harcolt egymással. A kuruc támadás legnagyobb erővel a Wobeser-ezredet érte, úgyhogy annak két zászlóalja majdnem teljesen megsemmisült.²⁰

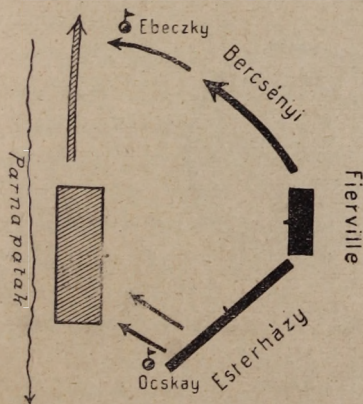
Az első délutáni órákban, akkor, amikor a lovasküzdelem mindkét szárnyon a leghevesebben tombolt, megindult Fierville vezetésével a derékhad gyalogsága is Heister központja felé.²¹ (2. mozzanat.)

A kuruc sereg legjobban fegyelmezett hadai, az első harcvonalon levő néhány kitűnő hajdúezred, a francia gránátosok, a fejedelem és Bercsényi udvari hadai, zárt rendben, sűrű sorokban nyomultak elő. Heister tüzérségi tüze ellen nagyon egyszerű módon védekeztek. Az ágyúk elsütése és újbóli megtöltése között, az akkori kezdetleges eszközökkel, mindig bizonyos idő mult el s a távolság a támadó kurucok s a császári ágyútelep között alig volt 6—700 méter, úgyhogy a támadók pontosan látták a tüzelés előkészületeit. A lomha ágyúkkal azonfelül még pontosan célozni sem lehetett, otromba golyóik — kisebb távolságokon — rendszeren

Harcmozzanatok, (vázlatosan).

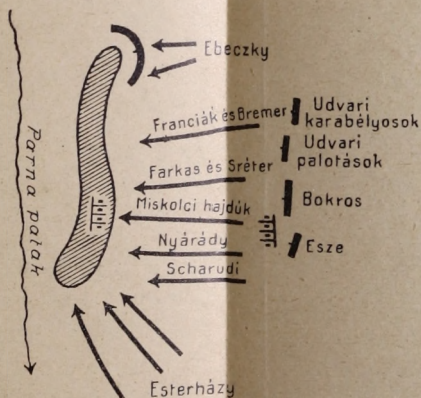
1. mozzanat.

A kuruc lovasság támadása.

2. mozzanat.

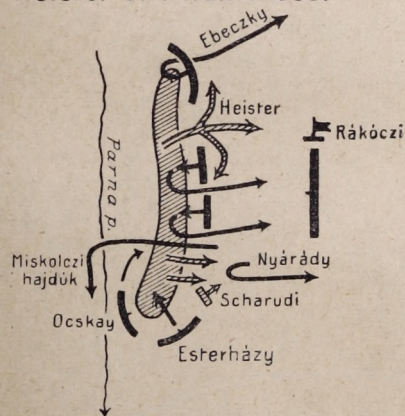
Általános kuruc támadás.

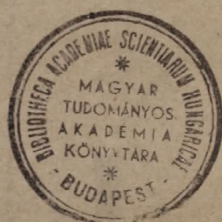

3. vázlat.

3. mozzanat.

Scharudi átpártolása,
Heister ellentámadása.

túllőttek a célon. A kurucok tehát a császári ágyútelep minden lövéssorozata előtt hasravágódtak s így — mint Kolinovits írja — jóformán veszteség nélkül érték el a puskatűz és a szuronyroham hátárát. A csata előtti éjjel csikorgó hidege miatt a kuruc gyalogság köpenybe burkolózott. Most, a támadás hevében ezek a szörgubák akadályozták az előrerohanókat. Földre dobálva tehát a köpenyt és nehezebb felszerelési tárgyaikat, oly erővel zúdult a kuruc hajdúság Heister arcvonalának közepére, hogy a védekező Stahremberg- és Trisler-gyalogezredeket, a Fels-, La Vigne-, Túrheim- és Montecuccoli lovasezredeket a legnagyobb rendetlenségbe hozták s az ágyúkat kezelő legénység jórészt felkoncolták. E harccsoportban különösen a miskolci hajdúság verekedett vitézül, mert ez nemcsak mindkét császári harcvonalon vágta magát keresztül, hanem egészen az utolsó vonalban felállított tartalékcsoportig küzdte magát elő. Ott elkecseregedett harcot vívott a Heister seregében beosztott egyedüli labanc-magyar csapatokkal, Babochay és Simonyi századaival,²² sőt azok háta mögött még a Parna-patakon is átkelt.

A véres harc első felében tehát a kurucok támadó kedve, vitézsége és erélyes nekilendülése meghozta gyümölcsét. Délután 3 óra tájban a Parna és Tirnava-patakok közötti térszínen a két tekintélyes sereg most már minden hadrendi kötelék nélkül verekedett egymással. A kurucok mindenütt fölényben voltak, kivéve a jobbszárnyon, ahol, mint emlékszünk, Bercsényi lovassága az első győzelem teljessététele és kiaknázása helyett, fosztogatni kezdett. A gyalogság a dombháton

a csatatér közepén, a kuruc balszárny pedig Gerencsér közelében a Parna-patak füzeseiben vívott elkeseredett kézitusát. Ember-ember hátán gomolygott, az ezredkötelékek felbomlottak, de a harc vezetése, irányítása és ezzel az elért sikerek kimélyítésének céltudatos végrehajtása már nem volt sem Rákóczi, sem alvezérei hatalmában. A reguláris seregek fegyelmével nem bíró hadak tulajdonsága, hogy bátran nekirontanak az ellenségnek, de a harcban felbomlott egységeket azután továbbirányítani nehéz, sőt majdnem lehetetlen feladat. Ezt azonban Heister a nagy zürzavarban nem vehette észre. Csak azt látta, hogy csapatai szétszórva verekednek és sehol sem képesek a kurucokat visszaverni. „Nem messze vala a német sereg az utolsó veszedelemtől“, írja a Petteő-Spangár krónika²³ s Heisternek is ez lehetett az érzése, mert seregének kavarodását látva, már visszavonulásra gondolt,²⁴ annál is inkább, mert maga is életveszélyben forgott.

Amikor a miskolci hajdúk a császári első harc-vonalat áttörték, megközelítették azt a helyet, ahonnan Heister a csatát vezette. Egy miskolci hajdú felismerte a tábornagyot s közvetlen közelből rásütötte puskáját. Heister félrekapta a fejét, a golyó a füle mellett elsüvített. Erre a hatalmas termetű kuruc karddal rohant rá, a tábornagyra mért halálos csapást azonban elhárította hadsege, gróf Czobor Márk azzal, hogy pisztolyával szívenlőtte a miskolci vitézt.²⁵

A csata első részében a kurucok diadalmaskodtak s meggyőződésük szerint a csatát is megnyerhették volna, ha két oly esemény nem játszik

közre, amely azután végleg elfordította a hadiszerencsét Rákóczi oldaláról. Ez a két esemény Heister lovasellentámadása és a Scharudi-zászlóalj hit-szegő átpártolása volt. (3. mozzanat.) Nézetem szerint e két esemény közül először a lovasellentámadás indult meg s ennek logikus következménye lehetett a Scharudi-zászlóalj árulása.²⁶

Heister tábornagy eddigi harcaiból ismerte a kuruc seregnek azt a gyengéjét, hogy oldal- és hátbatámadások iránt rendkívül érzékeny és hogy a csata hevében nem törődik azzal, hogy a harc közben megszakadt arcvonalában támadt hézagokat újból betöltse. A tábornagy éppen úgy, mint a koroncói csatában, itt is megpillantotta a hézagot a jobbszárny lovassága és gyalogsága között, amelyet ellentámadásra alkalmas pontnak vélt. A Fels-dragonyos-ezred élére állt s annak két osztályát személyesen vezette rohamra e hézag felé. Úgy mint Koroncónál, itt is akadálytalanul vágatott azon keresztül a kurucok hátába. A Cusani- és Neuburg-vértes-ezredek követték őt. Ezek azután részben balfelé fordulva, Bercsényi lovasszárnyát göngyölítették fel, részben pedig a gyalogság háta mögött feltűnve, annak leküzdéséhez és az ágyúk elnémításához fogtak. Így azután teljessé tették és kiszélesítették a gyalogság és a lovasság közötti hézagot, s ezzel a kuruc harc vonal jobbszárnyán és közepén a csatát a császáriak javára eldöntötték.²⁷

Rákóczi gyalogsága ezáltal válságos helyzetbe került. Annak jobbszárnyán a francia gránátoszászlóalj és Fierville ezredes közvetlen befolyása alatt, azzal szoros kapcsolatban, a Bremer német zászlóalj küzdött. Ez a zsoldoscsapat talán éppen a

franciák hősie védekezése miatt, nem merte az átpártolásra kedvező pillanatot kihasználni, s a csata végéig megmaradt a kuruc sereg kötelékében. A gyalogság balszárnyán levő Scharudi-zászlóalj azonban Heister lovastámadásának sikerét látva, fehér zászlót tűzött fel, előnyomulásában megállt s jobbra fordulva tüzelni kezdett a szomszédságában előretörő Nyárády-zászlóaljra. Ennek a — Kolinovits szerint — 500 főből álló csapatnak hitszegő magatartása végkép eldöntötte a csata sorsát. Nyárády csapata roham közben ilyen váratlan oldaltüzet kapva megtorpant s rövid ingadozás után hanyat-homlok kezdett menekülni a harcvonalból. Scharudi pedig zászlóaljával a császári ezredek közé vegyülve, visszafordult s most már azokkal együtt harcolt a kurucok ellen.

A kuruc gyalogság arcvonala ezután végzetesen összeomlott. Heister ellentámadását feltartóztatni nem lehetett. A Scharudi- és Nyárády-zászlóaljak kiesése folytán a kuruc gyalogság balszárnya és Esterházy lovassága között is olyan nagy hézag tátongott, amelyet betömni már nem lehetett.

Scharudi árulásának okát régi forrásaink egybehangzóan abban találják, hogy Rákóczi mellőzte őt, mert Nyitra megvétele után nem őt bízta meg a vár parancsnokságával. Lehet, hogy ez is hozzájárult szándékának végrehajtásához, de az is bizonyos, hogy zászlóalja a csatát megelőző felvonulás közben vívott ütközetekben sem bizonyult teljesen megbízhatónak s legénységéből már akkor is szökdöstek vissza a császáriakhoz.²⁸

Csupán a kuruc hadállás balszárnya, Esterházy lovassága s főleg pedig Ocskay, Andrássy,

Balogh huszárezredei folytatták ekkor még — számításom szerint délután 3 és 4 óra között — a küzdelmet. Ezek az ezredek — mint hallottuk — győzedelmesen törtek kezdettől fogva előre és mint a fejedelem emlékirataiban maga is elismeri, vitézségükkel csodákat műveltek. De győzelmüket ők sem használták ki. Áttörve az ellenség harcvonalaival, ők is a társzekerek fosztogatásához fogtak.

Rákóczi akkor, amikor Heister ellentámadása és Scharudinak azt nyomon követő átpártolása történt, a Heister támadási irányában fekvő kis magaslatról, az udvari lovas-karabélyosezred vonala előtt, aggódva figyelte az eseményeket. Amikor Heister betörését észrevette, megparancsolta karabélyosainak, hogy kövessék őt, maga pedig vágatni kezdett Heister felé a harcvonálnak arra a részére, ahol a császári ellentámadás legveszélyesebb pontján a kuruc ezredek már bomladozni kezdtek. Környezete azonban megakadályozta a fejedelmet abban, hogy kockára tegye életét. Vay Ádám udvari marsall még a csata előtt titokban megparancsolta néhány Rákóczi közvetlen környezetéhez tartozó udvari nemesnek, hogy semmiképen sem engedjék a fejedelmet a csata forgatagába. Mindnyájan jól ismerték Rákóczit és tudták azt, hogy a fejedelem, ha a helyzet megkívánja, nem fogja kímélni életét sem, hogy katonáinak példát mutasson. Pedig az ő személyének veszte, vagy császári fogságba jutása egyúttal a nemzeti felkelés bukását is jelenthette volna. Abban a pillanatban tehát, amikor Rákóczi az ellenség felé kezdett vágatni, az udvari nemesek rögtön körülfogták, két oldalról megragadván lovának kantárát, megállították

és mint a fejedelem emlékirataiban szemrehányóan kifejezi: „mint egy foglyot“ hurcolták el. Ennek láttára a lovas-karabélyos ezred, amely Ordódy György parancsa alatt a fejedelem után akart már vágdatni, szintén mozdulatlan maradt.

Rákóczit hű kísérői csupán a harc forgatagából vezették ki, azután megálltak vele kissé hátrább, olyan ponton, ahonnan a csatateret még láthatta.

Végasztalan kép tárult a fejedelem szemei elé. Rákóczinak az volt a meggyőződése, hogy udvari karabélyosaival fel tudta volna még tartóztatni a felbomlást. Minthogy a pillanat, amelyben a bajt jóvá lehetett volna tenni, mint írja, már elmúlt, parancsot adott seregének az általános visszavonulásra, mert az, „teljes felbomlásának oly képét nyújtotta, amelynél származásabbat képzelni sem lehet“.²⁹ Udvari karabélyosaival megállt a dombtetőn, hogy a futókat maga köré gyűjtse. Bercsényi csatlakozott hozzá. Sikerült nekik a város felé özönlő lovas- és gyalogostömegek egy részét feltartóztatni. A város falai előtt néhány ezredet újból harevonalba állítottak, hogy Heister esetleges előnyomulását, ha lehet, feltartsák, azután pedig a sereg körülöttük gyülekező roncsaival a késő esti órákban Szered felé vonultak el a csatateréről. E veszített csatával Lipótvár sorsa is eldőlt. Rákóczi parancsot küldött La Mothehoz, hogy ha Heister a vár felé közeledik, hagyja abba annak ostromát s vonuljon vissza Nyitra várába.

December 26-án este még nem lehetett Rákóczinak tiszta képe arról, hogy mennyi volt seregének vesztesége s hogy az elszéledtek közül hányan

fognak újból csatlakozni hozzá. Az, amitől tartott, hogy Heister üldözni fogja, nem vált valóra. A tábornagy valószínűen maga sem volt tisztában győzelmének horderejével, vagy talán nem is tartotta ezt a kezdetben oly kudarcos verekedést győzelemnek. Nem követte Rákóczit, hanem seregét a város falai alatt rendezte, azután gyalogsága élén bevonult Nagyszombatba, lovasságát pedig szétosztva, a környékbeli falvakban szállásolta el. Rákóczi lovassága — mint írja — csekély veszteséget szenvedett. Ez a seregrész tehát a következő napokban lassanként gyülekezett. A csata súlyosabb részét végigküzdött gyalogság azonban annyira szanaszét szóródott, hogy egyes osztagok csak nagy kerülők után, napok múlva találták meg újból a fejedelem táborát. A hajdúezredek az általános visszavonulási jel megadásakor már Heister hadtestének utolsó vonalán is átküzdötték volt magukat. Ha innen Nagyszombat felé akarnak visszavonulni, akkor újból csak a császári seregrészekre kellett volna utat vágniok Nagyszombat felé. A legtöbb hajdúezred tehát nem teljesítette szószerint a visszavonulási parancsot, hanem a beálló esti szürkületben, amikor a küzdelem már az egész vonalon elült, különböző irányokban hagyta el a csatateret. Egy részük, közöttük Bremer német zsoldos zászlóalja, a fehéregyházai erdőben töltötte az éjjelt. Ez a német zászlóalj azután másnap 27-én, elvált a kurucoktól és Heisterhez csatlakozott. Más hajdúezredek a Fehérhegyek és a Kiskárpátok felé mentek és csoportonként gyülekeztek Szomolány alatt. A miskolci hajdúezred volt az egyedüli gyalogcsapat, amely a Parna-patakon átgázolva, nagy kerü-

lővel, még aznap este csatlakozott Rákóczi táborához.

A felbomlás utolsó perceiben Ocskay a balszáron még egyszer megpróbálta a futókat visszafordítani és az ellenségre vinni, de nem sok eredménnyel. Viaskodás közben elszakadt ezredétől s a Heister tartalékát képező Simonyi és Babochay labancezredek felé vágatott, abban a hitben, hogy ezek is kurucok, mivel magyar szabású ruhájuk volt. Utolsó percben észbekapva, kis csapatával keresztülvágta magát rajtuk báró Pongrác Gáspár ezredes segítségével, aki valahol a Vág völgyén portyázva, a csata reggelén jól hallható ágyúdörgésre, a hang után vágatott s akkor ért a csatamezőre, amikor Ocskayt a labancok már nagyon szorongatták. Ocskay Pongráccal egyesülve azután összeszedte a Vág völgyében kóborló kurucokat és december 30-án Radosnyáról jelentette a fejedlemnek, hogy közeledik táborához.³⁰

Ebben a nagy csatában csodálatosképen egyik félnek sem volt olyan nagy vesztesége, mint amennyi ily, több óráig tartó kézitusában természetes lenne. Különösen feltűnő a kurucok csekély vesztesége. Mindössze 180 kuruc — főleg gyalogos hajdú és francia gránátos — halott maradt a csatatéren, amint azt a következő napokon az eltemetést végző nagyszombati szerzetesek ismételten megállapították.³¹ Csupán egyetlenegy kuruc tiszt esett el, s az sem tartozott voltaképen a csatára felfejlődött sereghez. Duló Ádám, a nagyszombati gyenge őrség parancsnoka ugyanis az ágyútűz halatára felugrott ebédlőasztalától s azzal a kiáltással: „majd hozok egynéhány német parókát“ ki-

nyargalt a városból. Alig ért a kertek közé, amikor egy puskagolyó leterítette.³² Elesésének hírére a várőrség szó nélkül kivonult a városból és a visszavonuló csapatokhoz csatlakozott, mire a lakosság békés szándékának jeléül a város tornyára kitűzte a fehér zászlót. A sebesültekről és hadifoglyokról pontos adataink nincsenek.

A legközelebb járhat a valósághoz Sipeki Mihály pozsonyi alispán kijelentése, aki közel három hét múlva a csata után, — tehát amikor már tisztább képe lehetett — azt mondja, hogy 400 embernél több nem lehet a kurucok vesztesége. Érzékenyen sujtotta azonban Rákóczit legkitűnőbb katonai tanácsadójának, Fierville lovagnak elveszte, aki hősiesség küzdelem után a császáriak hadifogságába került.

Igen nagy volt Rákóczi vesztesége anyagiakban. Összes ágyúí a csatatéren maradtak, társzekerinek ellenben csak kis része, mert a többit, szerencsére Galgócon hagyta. A lipótvári ostromágyúk közül 6 nehezet és 7 mozsarat, — löporral és bombákkal együtt — szintén nem tudtak már elszállítani. Ezek is Heister kezébe jutottak.

A császáriak veszteségéről is elég pontos adataink vannak. A Wienerisches Diarium 10 tiszt, 370 közlegény halotról, 6 tiszt és 250 közlegény sebesültről, tehát összesen 636 főről beszél.

Lord Stepney bécsi angol követ pedig a császáriak veszteségét 5—600 főre becsüli. A sebesült tiszték között volt báró Wachtendonk alezredes, a Deutschmeister-ezred parancsnoka, aki ez évben már egyszer, Szomolánynál is, sebet kapott.³³

Ha az egyszerűség kedvéért mindkét küzdőfél

létszámát kereken 20.000—20.000 főben, a kuruc veszteség maximumát 400, a császáriakét 600 főben állapítjuk meg, akkor százalékban kifejezve a kurucok vesztesége 2%-, a császáriaké 3%-ra tehető. Ez a számarány kuruc csaták után szokatlan, mert pánikszerű felbomlással végződő csaták után a menekülő ellenfél vesztesége lényegesen nagyobb szokott lenni, mint a győztesé.

Bár Heister nagyszombati csatáját bensejében, őszintén, nem könyvelhette el nagy győzelemnek, kifelé mégis azzá kürtölte. Hogy ennek külsőleg is kifejezést adjon, a csata utáni első jelentései után, néhány nap múlva öccsét, Hannibal tábornokot küldte fényes kísérettel a fogoly Fierville-lel és a többi kuruc fogollyal s 30 zsákmányolt zászlóval Bécsbe, hogy ezzel az ünnepélyes felvonulással is nagyobbítsák a csatanyerés hírét.³⁴

Heister Hannibal 1705 január 1-én vonult a város kapujától kezdve folytonos zeneszó mellett, a nép ujjongása közben a Burg felé, ahol őt Lipót császár ünnepélyesen fogadta. Fierville ezredes nyitott kocsiban 2 óra hosszatt hagyták vesztegelni a Burg udvarán, hogy a bécsi közönség megbámulhassa.

De a bécsi ünnepség ujjongó hangjai közé már alig néhány óra múlva egy nagyon is zavaró akkord vegyült. A morva határszélről menekült emberek rettegve hozták Bottyán előretörésének hírét. Az udvari haditanács ezután jogosan kezdett kételkedni a nagyszombati diadal valódiságában. Valóban nem lehetett diadalnak minősíteni az olyan csatát, amely után néhány nap múlva a tönkrement ellenség a győző háta mögött bántat-

lanul tud szabadon operálni. Ez nemcsak annak a bizonyítéka, hogy a legyőzött ellenség kezdeményező és vállalkozó szelleme nem szenvedett csorbát, hanem annak is, hogy a széjjelvert sereg csak kis veszteséget szenvedhetett és hamarosan rendezte magát. A Heister-ellenes bécsi körök most már komolyan emlegették Heister elmozdításának szükségességét, úgylátszik nyíltan is, mert lord Stepney angol követ 1705 január 24-én már leplezetlenül tudatta kormányával, hogy Heister győzelme dacára kénytelen volt visszavonulni s egyáltalában nem alkalmas erre a parancsnokságra.³⁵ A higgadt bécsi hivatalos körök hangulatát, a császári sereg eredménytelen erőlködését, a magyar felkelés ilyen eszközökkel való leverésének lehetetlenségét, végül a fővezér iránti bizalmatlanságot legjobban Thiell udvari haditanácsosnak ez a mondata jellemzi: „Ich bedaure all' die armen Leute, die man solchergestalt in Ungarn zusammenführt, um sie fruchtlos sterben und verderben zu lassen“.³⁶

A nagyszombati csata eredményeit vagy — a győző fél szemszögéből nézve — eredménytelenségét könnyű áttekinteni. A csatát, azaz magát a harcot, küzdelmet, Heister nyerte meg, mert annak végén a kurucok futottak el a csatatérről és ott-hagyva ágyúikat, zászlóikat, azok császári birtokba kerültek. *Stratégiai* nyereségről, vagyis a győzelem távolabb kiható gyümölcseiről azonban nem beszélhetünk. Heister egyedüli pozitív eredménye az volt, hogy Lipótvár a kurucok ostroma alól felszabadult. Mint másodrendű, vagy kisebb jelentőségű eredményt nevezhetjük még Nagyszombat behódó-

lását és azt, hogy a császári seregnek most már módjában állott a vágvölgyi erősségeket, főleg Trencsént újból megsegíteni, élelmezni. De ennek az eredménynek nagy volt az ára. A császári sereg e harcban sokkal többet vesztett emberekben, mint Rákóczi serege. Tapasztalta azt is, hogy a kurucok igen bátran támadnak és szívósan tudnak verekedni. Heister a kurucokat a csatamezőről elűzte ugyan, de Rákóczi seregét nem semmisítette meg. Látszólagos győzelmének csak néhány napig örvendhetett, mert Bottyánnak az a vakmerő elhatározása, hogy merészen Heister háta mögé kerülve, és a főseregtől elszakadt szomolányvidéki kuruc csapatrészt magához véve, újból Ausztria felé nyomul elő, azt bizonyította, hogy a kuruc sereg támadókedvét csorbítatlanul megőrizte. Vert seregnél ez lehetetlen. Heisternek ez a győzelme is, mint általában a kuruc felkelés legtöbb, — a császáriaknak kedvezően végződő ütközete, — csakis elszígeztelt, nagyobb stratégiai eredmény nélküli győzelem volt és újból szemléltetően bebizonyította azt, hogy a kuruc felkelést tisztán fegyveres erővel legyőzni nem lehet. Még annyit sem ért el Heister győzelmével, hogy Rákóczi seregének Léva felé való visszavonulását megakadályozza, vagy pedig eléje kerülve, a kuruc sereget visszavonulás közben feltartóztassa, szétszórja vagy lefegyverezze. Seregét a csata viszont annyira kimerítette, hogy csak két-napi pihenő után indult Rákóczi után. Ez az idő pedig elég ahhoz, hogy egy visszavonuló sereg magát, úgy ahogy, rendbeszedje és azon a szakaszon várja üldözőit, ahol az a védelem szempontjából a legalkalmasabb. Ez így is történt. Rákóczinak a

csata után mind stratégiailag, mind taktikailag szabad keze maradt. Magasabbrendű stratégiai tervezgetéseiről ugyan nincs adatunk (kivéve Bottyán ügyesen megindult raidjét a morva határszél ellen), de nagy taktikai eredmény az, hogy Rákóczi seregének ideje és alkalmá volt a kiszemelt, alkalmas ellenállási vonalakat (Vág, Nyitra, Garam) zavartalanul megszállni. Bercsényi ezirányú intézkedéseit teljes siker koronázta.

A csata alatt Rákóczi nehezebb helyzetben volt, mint Heister, mert tapasztalatlanságának érzetében mások tanácsára szorult s engedékeny, előzékeny egyéniségénél fogva még azokat a szándékaikat sem tudta végrehajtani, amelyeknek helyességéről pedig meg volt győződve. (A csatatér megközelítése a csata előtti éjjel, a sereg felállítása). Csupán egy alkalommal lépett ki e tekintetben a harc alatt zárközöttségéből akkor, amikor Norwall grófot indulatos paranccsal küldte vissza a této-vázó Bercsényihez. A kuruc sereg érezte fejedelmének jelenlétét. Ez tagadhatatlan, s azt hiszem nem utolsó sorban ennek is tulajdoníthatjuk azt, hogy valamennyi csapat, de különösen a közvetlenül a fejedelem színe előtt harcoló gyalogság vítéül verekedett. De éppen úgy, mint ahogy a csata nem teljesen az ő szándéka szerint kezdődött, Rákóczi harc közben sem tudta fővezéri gondolatait kelően érvényesíteni és a küzdelem egyes mozzanataira befolyást gyakorolni. A három kuruc seregrész, azaz a két lovasszárny és a gyalogos derékhad, mindegyik parancsnokának első intézkedése szerint lépett ugyan harcba, de azután már úgyszólván minden ezred felsőbb vezetés nélkül, önállóan har-

colt. A tartalék (a palotások, Esze Tamás, Bokros Pál ezredei) harcbevételére Rákóczi csak akkor gondolt, amikor Heister ellentámadása már közvetlenül érezhetővé vált. Ahhoz, hogy ez a tartalék Heistert megállítsa, az adott helyzetben már kevés remény volt, mert ez oly közel állott a küzdő harc-vonal mögött, hogy kifejlődésére sem hely, sem idő nem nyílt. A kuruc sereg már felbomló része, a tömegpánik meg nem akadályozható hatása alatt, ezt a tartalékot is okvetlenül magával rántotta volna, még akkor is, ha támad. Hogy a fejedelem példás bátorsággal és önfeláldozással vetette személyét latba a csata legveszélyesebb percében, ez kétségkívül tiszteletreméltó és férfias jelleméhez illő elhatározás volt, de a helyzetet ez sem lett volna képes már helyrebillenteni. A visszazúduló tömeg feltétlenül magával ragadta volna őt, amint ez, 3 és $\frac{1}{2}$ év múlva, a trencsényi csatában, hasonló helyzetben megtörtént. Vay Ádám udvari marsall féltő gondoskodását tehát csak helyeselnünk kell.

Bercsényinek és Esterháznak az az intézkedése, hogy lovas harc-vonalukat csupán *egy* csatasorban állították fel — mint azt a csata leírásakor kifejtettem — szerencsétlen volt. Több harcsorban, védelemre felkészült és bőséges tüzérséggel rendelkező reguláris császári sereg ellen, ilyen hajlékony vonallal eredményt nem lehet elérni. Az ilyen mozgékony, bármilyen vitéz lovas harc-vonal csupán hajlékony vesszőhöz hasonlítható, amellyel suhintani, talán ütni is lehet, de az semmiképen sem változhatik a csata alatt olyan merev, kemény doronggá, amely már nem csak ütni, de rombolni is képes. Egyvonalú lovassereg vitézül nekilendül-

het s rendetlenséget okozhat a nála szorosabb kötelékekben harcoló ellenfél soraiban, de azt sohasem lesz képes teljesen megsemmisíteni. Ebeczky és szomszédos ezredei a kurucok jobbszárnyán hátraszorították a császáriak első vonalait, de már Heister ellentámadásának nem tudtak ellenállani. A balszárnyon Ocskayék győzedelmesen aprították Heister lovasait, de nem volt elég erejük ahhoz, hogy azokat a Parna-patakon át kergessék s a gomolygó harc végén nekik kellett a harctérről elmenekülni.

Említettük, hogy nem ismerjük Rákóczi eredeti haditervét. Valószínű azonban, hogy Heisteréhez hasonló, az abban az időben általánosan szokásos többvonalú négyszögű tagozódásban akarta a csatát arcvonalban vívni. Ez pedig az adott esetben, nyílt mezőn nem lett volna célszerű. Kizárólag arcvonalban való, egyenes támadás, a hadtörténet tanúságai szerint sohasem eredményezhet olyan tiszta győzelmet, mint az arcban lekötéssel és halogató harccal kezdődő, átkaroló támadás. A nagyszombati csatamezőn, a térszin kedvező fekvése, a város közelsége miatt, amelynek körletén belül észrevétlenül lehetett volna csapatrészeket ide-oda tolni, megvolt a lehetősége annak, hogy Rákóczi Epaminondas leuctrai ferde arcvonalát vagy pedig Hannibal örökérvényű cannaei csoportosítását és támadási módját utánozva vezesse seregét harcba. A helyzetet tisztán látta. Heister egész serege szeme előtt fejlődött harcra, a császári marsallnak rejtett tartalékai sehol sem voltak. Ha Rákóczi Nagyszombat felől csak kisebb erőkkel támadja s lovasaival Gerencsér falu háta mögül oldalba vagy

hátba támadja a császári hadtestet, akkor a nagyszombati csata másképen végződik. Hogy ezt Rákóczi elmulasztotta, annak magyarázata csakis a harcászathoz való járatlansága lehetett; ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy a fejedelem ezeket, — az általa bizonyára ismert, — hadtörténeti példákat nem tudta a gyakorlatba átültetni.

Rákóczinak a csata után nem volt tiszta képe arról, hogy Heister minek köszönheti a győzelmet. Később azután már világosan látta a vereség okát, de a csata tragikus fordulataira és gyászos befejezésére oly élénken emlékezett vissza, hogy sok év múlva, mikor emlékiratainak ezt a részét írta, még mindig csak a szemei előtt lefolyt felbomlásról és annak siralmas közvetlen következményeiről ír. Hogy a csata után a kurucok helyzete előnyösebb maradt, mint Heisteré, és hogy a hadviselésben olyan döntő kezdeményezés lehetősége továbbra is Rákóczi kezében maradt, szóval, hogy a csata mégsem volt annyira katasztrofális, mint amilyennek látszott, — erről emlékiratában nem tesz említést.

Megértjük, hogy a fejedelem első, valóságos nagy csatájának kavargó eseményei, a neki szokatlan hatalmas tüzérpárbajt követő viharos összeecsapás, amikor szeme láttára közel 40.000 ember verekedett egymással csikorgó hidegben, kitörölhetetlen nyomot hagytak lelkében. Rákóczi mindig igen szigorúan kritizálta tábornokait és csapatait. Következétesen megfigyelhetjük írásaiban, hogy sokszor túlzott pesszimizmussal, legtöbbször jogosan, de mindenkor hűvös tárgyilagossággal ítéli meg hadserege magatartását. Ezért is jellemzi a nagyszombati harc eseményeit ezekkel a szavakkal:

„...a csatát megnyertük volna, ha a tábornok (nem világos, hogy Bercsényit vagy Esterházyt érti-e?) és a tisztek, erejüket a több helyen áttört, első vonalra vetették volna. De mihielyt az ellenség vonalán rést ütöttek, már senki sem gondolt másra, mint a társzekerek fosztogatására. E fegyelmetlenségnek az altisztek is okai voltak, akik kötelességeiket nem ismerték, és sem tapasztalatuk, sem tekintélyük nem volt, hogy katonáikat zárt rendben együtt tarthatták volna.“ E kétségkívül nagyon találó megjegyzéseit lemondó önkritikával így fejezi be: „Cette première Bataille m'apprit, que pas un de nous n'entendoit la Tactique.“ (Megtanultam ebből az első csatából, hogy egyikünk sem tanulta meg a harcászat szabályait.)³⁷

A nagyszombati csata hadtörténeti szempontból is rendkívül tanulságos. Egyike volt azoknak a ritkán előforduló eseteknek, amikor a csatát megnyerő fél voltaképen semmit se nyert győzelmével, a vesztes fél ellenben aránylag kis veszteséggel továbbra is biztosította hadászati lag kedvező helyzetét.

2. A vág-dudvági kelepce (1705. aug. 4—7) és a pudmerici csata (1705. aug. 11).

a) *A dudvági események.*

A kuruc hadjárat harcai közül talán azok a hadiesemények nyujtanak legtöbb támpontot Rákóczi hadvezéri egyéniségének megítéléséhez, amelyek 1705 augusztus 4-e és 7-e között a Vág és Dudvág között zajlottak le. Egyuttal szemléltetően

megmagyarázzák azt is, hogy mi volt nemcsak ennek, de a hadjárat többi vereségeinek is okozója, röviden, Rákóczi hadvezéri tragikuma. A fejedelem ezekben a hadműveletekben kitűnően disponált és körültekintő ügyességgel vezette seregét és ha alvezérei szabatosan végrehajtják parancsait, akkor a császári sereg már augusztus 6-án mindenestől megsemmisül s nem került volna sor a néhány nappal később, augusztus 11-én, bekövetkezett pudmerici vereségre.

A császári főszereg, Herbeville Lajos gróf tábornagy parancsa alatt, mintegy 12—13.000 embernyi létszámmal, kevés tüzéséggel augusztus első napjaiban indult el csallóközi táborából, hogy a kurucoktól újból körülzárt s már-már agonizáló Lipótvárat felszabadítsa. Ezen a térszínen akkor Rákóczi és Bercsényi seregcsoportjai már a Vág alsó szakaszán Szered, Sempte vidékén egyesültek s egy seregcsoport, Esterházy Antal tábornagy alatt, a Kiskárpátok vidékéről közeledett Nagyszombaton át a Vág felé. Az egész kuruc sereg mintegy 25.000 főből állott, 28—30 ágyúval.

A fejedelem portyázói és kémei révén eléggé tájékozva volt a csallóközi császári táborban lefolyt eseményekről s tudta azt, hogy Herbeville a közeli napokban Lipótvár felé fog indulni. Rákóczi elhatározott szándéka volt Herbevillet alkalmas helyen és időben megtámadni. Nagyszombat vidékét, a Vág és Dudvág mocsaras környékét az előző év hadműveleteiből jól ismerte, ezért a marsallt olyan helyen akarta harcra kényszeríteni, ahol az övénel jóval kisebb létszámú császári sereget valahol kelepcébe csalva, kevés veszteség árán megsemmisít-

heti. Herbevillet személyesen és hírből is jól ismerte. Gyenge szellemi képességű, kevés eréllyel rendelkező, jóhiszemű, nehézkes embernek tartotta, olyan hadvezérnek, akit könnyű lépre csalni. Szinte ösztönösen azt remélte, hogy a marsaill, e neki ismeretlen térszínen bizonyára a legalkalmatlanabb útvonalat fogja választani Lipótvár felé vonulásában. Erre a reményre támaszkodva, a fejedelemnek az az ügyes gondolata támadt, hogy valamiképen a Vág és a Dudvág mocsarai közé csalja Herbevillet, olyan zsákutcába, ahonnan nem tud kiszabadulni.

Rákóczi nem csalódott reményében. Herbeville nem a Nagyszombaton át vezető rövidebb, hanem a sokkal kockázatosabb és veszélyesebb és a mellett hosszabb utat választotta Lipótvár felé. Hogy mi volt ennek a balkezes intézkedésnek oka, azt Bécsbe küldött hivatalos jelentésében nem indokolja. Talán a Kiskárpátok vidékéről előrenyomuló Esterházy Antal elől akart kitérni, de ezáltal a kisebb bajtól megmenekülve, ügyetlenül az erősebb ellenség karjai közé futott.

Mikor Herbeville a fejedelem nagy örömeire Szered felé fordult, már készen volt az a csapda, amelyet Rákóczi a Vág és Dudvág mocsarai között neki készített. A kuruc sereg zöme már Sempte körül gyülekezett, Esterházy Antal pedig elérte Nagyszombat környékét.

Rákóczi ezalatt tervének megfelelően előkészítette a Vág és Dudvág közötti térszint Szeredtől északra. A két folyó belső partjain sáncokat ásatott, azokat ágyukkal megrakta, ott pedig, ahol a Vág és Dudvág szeszélyes kanyarodói és holtágai

egymáshoz a legközelebb estek, Alsózelle és Szilad között, az egész terepszakaszt elzáratta egy keresztben húzott erős sáncvonallal. Az egész védelmi rendszer megalkotását Le Maire brigádérosra bízta. Ha Herbeville ebbe a zsákutcába bemászik, onnan csak egy kijárata van, még pedig nyugat felé, Farkashida mellett. Ezt az átkelőt pedig Rákóczi La Mothe ezredessel különösen megerősíttette.¹ Aug. 5-én estére minden elkészült. A sáncokban az ágyúk, a közeli árkokban, füzesekben a gyalogság rejtve várta a császári csapatok közeledtét. A kuruc gyalogságot a fejedelem a sáncvonalakra szétosztotta, ott pedig, ahová ember nem jutott, a víz alá vert hegyes karókkal járhatatlanná tette a gázlókat. Lovasságát tervének megfelelően főhadiszállásán tartotta készen.²

5-én délután 4 óra tájban érkeztek Herbeville előcsapatai Szered községbe s ott a Vág-mezőkön, nyílt terepen tábort ütöttek. Rákóczi a tulsó part magaslatairól örvendve szemlélte a marsall ügyetlen táborozását, aki leplezetlenül kimutatta ez által nemcsak seregének erejét, hanem azt is, hogy poggyászszekereinek egyrészét még erre a nehéz mocsaras terepre is magával hozta.

A fejedelem felhasználta a kedvező helyzetet. A Vág nyugati partján lévő őrségeit a keleti partra vonta vissza és ágyúival tüzelni kezdett Herbeville védtelen táborára. Nehogy őt azonban nagyon elriassza a Lipótvár felé való tovább meneteltől, csak rövid ideig lövette táborát, azután a másnapra remélt biztos győzelem érdekében, a következőképen intézkedett. Lovasságából egy-egy 4000—4000 főből álló különítményt választott ki és bízta meg

azzal a feladattal, hogy Herbevillet másnap hajnalban, ha Lipótvár felé útnak indul, két felől közrefogják. Rákóczi szerint Bercsényi oly biztosra vette a győzelmet, hogy az egyik csoport veeztésére — az ügy kárára — ő maga jelentkezett.³ Ennek a lovascsapatnak a Vág keleti partján kellett észak felé haladni, hogy azután a zellei sáncevonalon keresztül visszakanyarodva támadja Herbevillet oldalról vagy hátulról, ha az a zsákutca végébe jut. A második lovascsoporthoz, a vitéz és ügyes Ebeczky István huszárezredes megbetegedése folytán, Bercsényi unszolására a fejedelem Géczy Gábor ezredes keze alá adta, abban a reményben, hogy ez is ép olyan ügyes és tapasztalt lovasvezér mint bátyja, Géczy Zsigmond brigadéros. Ezt a lovascsoporthoz Rákóczi nagy kerülővel déli irányban a Vágvecse, vágsellyei átkelőn küldte át Galánta felé, hogy gyorsan Herbeville háta mögé kerülve kövessék őt észrevétlenül s ha harcra kerül a sor, szorítsák be az egérfogóba. Mindkét lovascsoporthoz a fejedelem még 5-én napnyugta előtt indította útnak, hogy virradatkor mindenki az előre kijelölt helyen lehessen.

A szerepek kiosztása és a másnapi teendők megbeszélése után Rákóczi reménykedés, kételkedés, töprengés között virrasztotta át az 5-éről 6-ára forduló éjjelt. A holnapi nap sorsdöntő lehetett a felkelés ügyére. Ha Herbeville ügyetlenül belemászik a csapdába, akkor Rákóczi ezzel a győzelmével nem csupán a császár magyarországi főserégét semmisíti meg, hanem hadvezéri babérrel homlokán, szövetségeseinek, a francia királynak és a bajor választófejedelemnek bebizonyítja azt, hogy a kuruc

hadsereg egyenlő értékű hadviselő fél. A felkelés jövőjére, a magyar nemzet békéjére a holnapi nap áldásthozó lehet, ha minden úgy sikerül, ahogy azt a fejedelem tervezte és elrendezte.

Tépelődéseiből éjjél után sűrű puskaropogás, majd a közvetlen közelből ágyútüzelés riasztotta fel. Egy császári különítmény megrohanta a Semptére vezető Vág-hidat,⁴ de Perényi báró hajdu ezredei visszaverték. Rákóczi nem tudta mire vélni ezt a próbálkozást. Eleinte azt hitte, hogy egy általános támadás előjátéka. Mikor azonban e rövid harcjele-
net után csönd borult a tájra, megnyugodott s türelmetlenül várta a hajnal pirkadását.

Herbeville hajnalhasadtakor ébresztőt fuva-
tott. Ennek hallatára a kurucok szintén felkészül-
tek. Rákóczi álláspontjáról mélységes örömmel ál-
lapította meg azt, hogy a marsall gyanutlanul indul
északi irányba, egyenesen Rákóczi csapdájába. A
fejedelem is elindult. A túlsó parton, vele egyna-
gasságban haladt s most már percről-percre nö-
vekvő izgalommal várta a tegnapeste kétfelé kül-
dött lovasságának megjelenését. Azt képzelte, hogy
legelőször Géczy Gábor különítménye fog váratla-
nul Herbeville háta mögött felbukkanni, aminek a
következménye az lesz, hogy a marsall annál gyor-
sabbán igyekszik Lipótvárat elérni, tehát annál ha-
marább üti orrát a zellei sáncevonalba, miközben
Géczy és Esterházy a kelepce hátulsó kijáratát mö-
götte elreteszelik. Ezalatt pedig Bercsényi már
szintén a császáriak háta mögé kerülhet.

A reggeli órák azonban múltak. Géczynek
nyoma sem volt, Herbeville pedig zavartalanul
ment tovább. A fejedelem erre Buday István tábor-

nokot küldte át a Vágon lovasezredével, hogy Herbeville háta mögött játssza el — amennyire lehet — azt a szerepet, amit az érthetetlen módon késlekedő Géczy Gábornak szánt.

Budaynak sikerült ezredét egy ritka erdő szélén észrevétlenül a császáriak háta mögé vezetni s azoktól egy ágyulövésnyire csatarendbe állott. Herbeville ezen a tájon azonban már a folyókat szegélyező kuruc sáncok hatókörzetébe is került, úgy-hogy azok ágyúi, jól álcázott rejtekhelyeikről tüzelni kezdtek csapatára. Zárt kuruc osztagokat a császáriak sehol sem láthattak, de annál több itt-ott bújkáló és a cserjés-bokros mocsarak között mindenütt fel-feltűnedező kisebb járőröket (Le Maire és La Mothe gyalogsága). Buday ezredét a hátuk mögött pedig a kuruc főcsapat elővédjének tartották. A helyzetet Herbeville és tábornokai nagyon válságosnak látták. Pálffy altábornagy évek múlva Rákóczinak személyesen (az 1711-i vajai találkozáznál) mondta, hogy ezekben a percekben el voltak készülve arra, hogy rövidesen egy kuruc trombitás mint parlamentair fog megjelenni és fel szólítja őket a fegyverletételre.

Rákóczi a Vágot szegélyező szőlőhegyek lejtőjén vezető úton haladt Zelle felé, amikor újabb, Géczy Gábor elmaradásánál sokkal nagyobb csalódás érte. Bercsényi csapata az éjjel menetelés közben lemaradozott,⁵ mire a generális abban a téves meggyőződésben, hogy feladatát már nem tudja végrehajtani, Gencsy ezredessel csupán 2000 lovast hagyott a zellei sáncon közelében, ő maga pedig tanácstalanul visszatért többi emberével Rákóczihoz. Bercsényi eljárása nehezen menthető. Neki ok-

vetlenül folytatni kellett volna útját, hiszen tudhatta, hogy a zellei sáncvonal mögött milyen fontos feladat vár rá.

A Gencsyvel elküldött 2000 lovast Le Maire nem akarta sáncvonalán átengedni, mert akkor a sánc egyrészét fényes nappal, az ellenség közvetlen közelében le kellett volna rombolni, hogy ez a nagy, valószínűleg rendezetlen állapotban, már fényes nappal odaérkező lovastömeg ott keresztül vonulhasson. Ez a lovas csoport tehát a nap folyamán tétlenül ödögött a sáncok mögött.

Herbeville ezalatt a zsákutca végéhez ért és itt megakadt. Közben meg-megállt, portyázókat küldött mindenfelé, ágyuival itt-ott viszonzta a kurucok tüzelését, de nem sok eredménnyel. Ezredei azonban rövid néhány óra leforgása alatt mégis több mint 100 embert vesztettek. Ekkor, a kora déli órákban már belátta azt, hogy csapdába futott s hogy Lipótvárat ezen az úton el nem éri. Tábornokaival haditanácsot tartott, amelyben elhatározták az előnyomulás beszüntetését és útat, módot kerestek a kelepcéből való kijutásra. Buday ezrede kis seregtest volt ahhoz, hogy a két folyó közötti sávot teljes szélességében megszállja s ezzel a visszavonulás útját elvágja. Géczy Gábor lovas serege pedig még mindig nem érkezett a helyszínére. Így azután Herbeville balszárnyával a Dudvág egyik bokrokkal benőtt kanyarodójára támaszkodva visszafordult és — mint akkor mondták, *contre-marche*-al — megkezdte csapataival a visszavonulást a Dudvág mentén. Így sikerült neki a zsákutcából Keresztur—Farkashida felé kijutni.

Rákóczi nagy terve tehát máris megghiúsult. A

németek a kelepcéből már majdnem biztosan kiszabadultak. De még mindig a Vág és a Dudvág között voltak. Így tehát az eddig elkövetett sok mulasztást, ügyetlenséget még helyre lehetett volna hozni, ha a Dudvág egyedüli átjárójánál, Farkashida mellett a kurucok fel tudják tartóztatni Herbevillet addig, amíg Rákóczi, Bercsényi, főleg pedig Géczy Gábor odaérkeznek. A farkashidai átkelő előtti sáncvonalat La Mothe ezredes készítette s gyalogságát, mivel a tervezett három redoute még nem volt teljesen készen, csak csekély számban helyezte el a sáncban, többi ezredét pedig lesállásokban a sáncok közelében.

Amikor Rákóczi, a Vág túlsó partjának egy kiemelkedő pontjáról Herbeville hátrakanyarodó mozdulatát észrevette, sürgős parancsot küldött a Dudvág vidékére már beérkezett Esterházy Antalhoz, hogy azonnal küldje gyalogságát Farkashidára La Mothe ezredeshez, maga is siessen oda s vegye át a parancsnokságot ezen a fontos ponton. Bercsényi hajnali kudarca miatt röstelkedve ekkor maga kérte a fejedelmet, hogy lovasságával Herbeville után vág tasson s megtámadhassa őt, mielőtt még Farkashidához érkezik. Rákóczi egy magaslatról az összes eseményeket figyelemmel kísérhette s megdöbbenve látta, hogy bár Bercsényi régen element, Herbeville tovább is zavartalanul közeledik a farkashidai átkelő felé, ahol Esterházy csapatainak még nyoma sem volt.

Esterházy ugyanis amikor odaérkezett, a helyett, hogy a sáncmunkák vezetésével más ponton elfoglalt La Mothe-t tájékozás céljából megkereste volna, megzavarodott a miatt, hogy a sáncok-

ban alig talált embert. Segédtisztját Rákóczihoz küldte azzal a jelentéssel, hogy mivel nincs elég embere a sáncok biztosítására, visszavonul. A nélkül, hogy a fejedelem döntését bevárta volna, ezt meg is tette s csak ekkor találkozott La Mothe-tal és tudta meg azt, hogy nemcsak az a pár ember van a sáncban, akiket ő ott látott, hanem La Mothe egész gyalogsága jól fedezve, védelemre készen áll. Erre újabb jelentést küldött Rákóczihoz, hogy nem tudta, hogy neki ennyi sok embere lesz, így tehát mégis vissza fog menni Farkashidára. De már elkésett. Herbeville előcsapatai bántódás nélkül érték el e huzavona alatt a túlsó partot s ezzel végérvényesen kijutottak a Rákóczitól oly ügyesen felállított kelepceből. Esterházy és Bercsényi pedig abban a hitben, hogy feladatukat most már úgy sem tudják megoldani, dolgavégezetlenül vonultak haza Rákóczi táborába. „Ilyen módon“ — írja a fejedelem emlékirataiban — „ez a két tábornokom készakarva sem segíthette volna ki jobban Herbevillet ebből a kelepceből, amelybe önként ment. Helyemben mindenki más árulást gyanított volna, pedig csak nagyfokú tudatlanságuk, határozatlanság és tévelygés között lebegő zavaros elméjük volt mindeknek az oka.“⁶

Csak amikor Herbeville már egész seregével átkelt Farkashidánál és késő este tábort ütött a Zavar melletti dombokon,⁷ érkezett Géczy Gábor a helyszínére. Hogy mi volt az ő elmaradásának és Bercsényi másodszori késlekedésének oka, annak nyomát nem találtam. Bizonyára csapataik lanyha vezetése és fegyelmetlen menetelése.

Herbeville augusztus 7-én reggel azután zavari

táborából elindulva, Bucsány és Karkócon át elérte Lipótvárat. Még egy kis reménye lehetett volna Rákóczinak ahhoz, hogy ezt a bevonulást megakadályozza és Herbevillet harcra kényszerítse, mert a Dudvágnak Bucsány melletti átkelőit Le Maire-ral szintén elsáncoltatta. Ott tehát Herbeville megakadhatott. De a marsall most már óvatosabb volt s ezt a megerősített pontot kikerülve, néhány kilométerrel északabbra, Karkóc vidékén kelt át a folyón.⁸ Két napi pihenő után augusztus 10-én indult el Lipótvárból, hogy a Csallóközbe visszatérjen.

Rákóczi e sok csalódással, bosszúsággal, lemondással teljes augusztus 7-ének estéjén seregrészeit visszavonta Szered—Sempte vidékére, ő maga pedig 8-án újból Pata községben ütötte fel főhadiszállását. Elképzelhetjük lelkiállapotát. A várt győzelem reményének szertefoszlásánál talán még jobban keseríthette az a tapasztalat, hogy alvezérei és seregei még mindig nem érték el azt a fokot, amelyet ő remélt. Újból tapasztalhatta azt, hogy a hadjárat vezetéséhez nem elég a lelkes, önzetlen hazafiasság, a felkelés ügyéhez és személyéhez ragaszkodó törhetetlen hűség, mint amely tulajdonságok Bercsényiben és Esterházy Antalban a legnagyobb fokban megvoltak. A hadvezéri tehetséget, gyakorlatot és alkalmasságot mindezzel pótolni nem lehet. Pedig a kuruc seregre még nagy feladatok vártak, s a felöltség érzete annál nagyobb súllyal nyomta Rákóczi lelkét, minél inkább látta azt, hogy mily kevésbé számíthat harcok közben alvezéreinek parancsot teljesíteni tudó, illetve nem tudó magatartására.

b) *A pudmerici csata.*

E napokban érkezett Rákóczi táborába Szirmay István a császári udvar egyik békekövete. Olyan javaslatokkal jött, amelyeket Rákóczi nem fogadhatott el. De Szirmaytól megtudta azt, hogy az udvar sürgeti Herbeville Erdélybe való menetelét. Ebből tehát azt következtette, hogy a marsall rövid pihenő után sietni fog a Csallóközbe, hogy Schlick ott maradt seregrészával és poggyászával egyesülve tovább mehessen. A kuruc táborban izgatott volt a hangulat, a tisztikar és a legénység is zúgolódni kezdett amiatt, hogy a tábornokok ki hagyták csúszni Herbevillet a kurucok kezei közül. Mivel pedig Herbeville seregének létszámát már mindenki tudhatta, az ezredek szívesen keresték volna a császáriakkal az összeütközést abban a reményben, hogy számbeli fölényük biztosíthatja a győzelmet. Rákóczi is ragaszkodott eredeti tervéhez, vagyis ahhoz, hogy a marsallt valahol harcra kényszerítse. Ezért rövid haditanács után abban állapodott meg alvezéreivel, hogy mihelyt Herbeville Lipótvárból kimozdul, a kuruc sereg párhuzamosan fogja őt követni oly módon, hogy mindig a Duna és a császári sereg között legyen. Ezzel Rákóczi el akarta vágni Herbevillet csallóközi bázisától és olyan helyen állni útját, amely a kurucok támadására a legalkalmasabb.

A Nagyszombattól nyugatra és délre fekvő térszint a fejedelem most már jól ismerte, s tudta azt, hogy a Kiskárpátokból a Vág és Duna felé igyekvő patakok, csermelyek folyása miatt ismételten számítani kellett arra, hogy e sokszor mocsaras patako-

kon való átkelés nehézségekbe ütközik. Táborában rőzsekötegeket készíttetett lovasságával, hogy azokat magukkal vive, átkelők építésénél gyorsan felhasználhassák. Így felkészülve értesült arról, hogy Herbeville augusztus 10-én reggel seregével kivonult Lipótvárból s Nagyszombat felé ment. Azonnal felriasztotta táborát és először Farkashidáig vezette seregét. Itt akarta Herbeville útját elvágni, ha a marsall a Dudvág mentén, vagyis a legrövidebb úton készül a Csallóközbe vissza. De az ellenség nem erre jött, hanem először Nagyszombatba vonult. Erre Rákóczi is tovább indult. Kikerülve a mocsaras vidékről, a rőzsekötegeket eldobatta, azután Vedrődön át⁹ erőltetett menettel csatarendben Cifferig vonult, jól ügyelve arra, hogy, ha Herbeville Nagyszombatból kimozdul, bármely percben harcra fejlődve fogadhassa őt.¹⁰ De a németek aznap már nem mentek tovább, hanem Nagyszombat lakosságának készleteiből kiegészítve a sereg élelmét ott éjjeleztek.¹¹ Herbeville ekkor már értesült arról, hogy Rákóczi őt párhuzamosan követi. 11-én reggel Gerencsér felé ment tovább, hogy minél előbb elmellőzze Rákóczit s Modor-Bazin vidékén biztonságosabb helyre jusson. Amikor azonban Ciffer felé közeledett — reggel 7 óra tájban — a Ronava-patakon túli dombokra felhágva, megpillantotta Rákóczi egész seregét, amely Ciffer község keleti szegélyét megszállva, harcra készen várta őt.

Rákóczi Ferenc seregének létszámát Ciffernél 25—30.000 főre becsülhetjük, 28—30 ágyúval.

Herbeville tábornagy serege egy, a kurucok kezébe került lengyel származású intelligens hadifogoly vallomása szerint 15.000 főből állott, közöt-

tük 300 magyar. A hivatalos Wienerisches Diarium 12.000 emberről tesz említést. Mindezek alapján Herbeville seregét kb. 12—13.000 főre becsülhetjük. Ha összehasonlítjuk ezt a létszámot a kurucoknál megállapított létszámmal, akkor igazat adunk Szalay Lászlónak, aki azt mondja, hogy a kurucok létszáma a csatában kétszer akkora volt, mint a császáriaké.¹²

Harcérték tekintetében a két ellenfelet majdnem egyformának mondhatjuk. A császári sereg vezetése ugyan feltétlenül jobb és tapasztaltabb kezekben volt mint Rákóczi seregéé s fegyverzete, felszerelése is különb volt a kurucokénál. Emezek viszont kedvvel harcoltak, keresték és kívánták a csatát. Hogy nem csak lovasságuk és gyalogságuk, hanem tüzérségük is kiválóan működött, arról a legmeggyőzőbb bizonyítványt (erről részletesebben a csata lefolyásának méltatásánál fogok megemlékezni) az arra minden bizonnyal leghivatottabb szakember — s mint ellenfél, bár magyar — Pálffy, lovassági tábornok állította ki.

Harcésség tekintetében feltétlenül a kurucok voltak magasabb fokon. A Csallóközből szökött foglyok vallomása szerint a császári sereg ellátása silány volt. A kezdés, számbeli túlsúly és általános helyzet előnyei, a sereg pszichológiai kedvező jelenségeire támaszkodva, e csata előtt tehát a kurucok oldalán voltak.¹³

Emléksziünk arra, hogy Rákóczi augusztus 10-én este erőltetett menetben Ciffer községig vezette seregét, Herbeville Nagyszombatban töltötte az éjjelt s onnan 11-én reggel indult Ciffer felé.

A fejedelem hajnalban megtekintette Ciffert

és környékét és arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a térszín rendkívül alkalmas lenne Herbeville seregének feltartóztatására, ha Nagyszombatból ki-mozdulva, Szempe, Királyfalva mellett a Csalló-közbe vezető átkelőt akarja elérni.

Seregét csatarendbe állította, arccal északkelet felé. A község két szélén egy-egy kőfallal kerített kastély, major állott, ezek mindegyikébe egy-egy zászlóalj gyalogságot és ágyúkat helyezett el s így szemmel tarthatta a Gerencséről idetorkoló ország-utat. Ez első védelmi vonal háta mögött a falu feletti enyhe lejtőn állította fel seregének többi részét, széles arcvonalban. E felállításból kitűnik csataterve. Herbevillet először a községben elhelyezett ütegek és zászlóaljak fogják kibontakozásra kényszeríteni s ha ezekkel harcba keveredik, lerohan a lejtőről a kuruc lovasság és a küzdelem színhelyét koncentrikusan körül fogva, a visszavonulás útját minden oldalról elzárva, a németeket megsemmisíti vagy fegyverletételre kényszeríti. Kétségtől nagyon világos, ügyes és célszerű elgondolás. Herbeville talán együgyűen újból belemászott volna ebbe a csapdába is, de tábornokai most már nem engedték. „Es hat die anwesende Generalität vor gut befunden sich gegen dem Gebürg zu wenden“... írja Pálffy.¹⁴

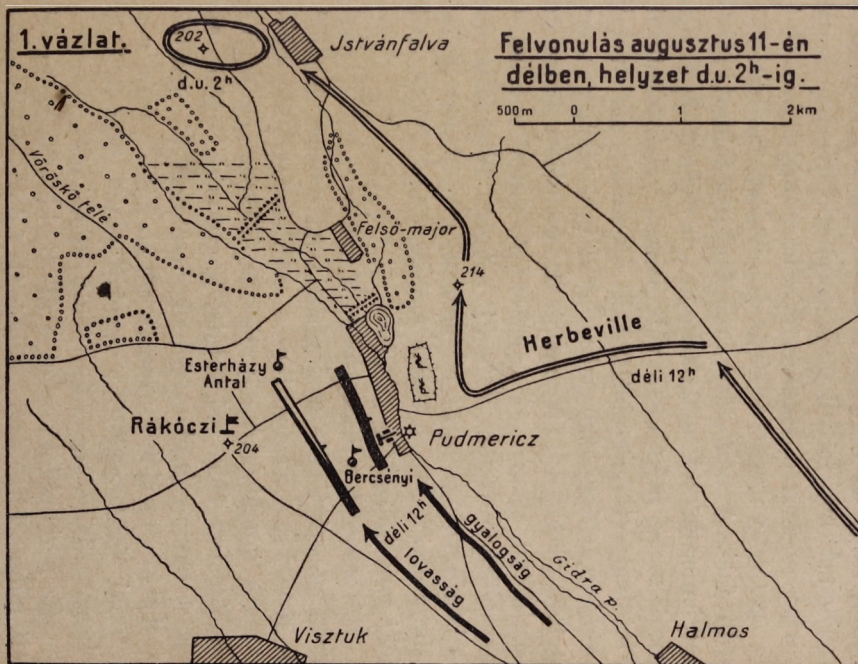
A császári menetoszlop reggel 7 óra tájban tehát Ciffer keleti kijárójától kb. 1 km-nyire letért a gerencséri országútról és a dombtetőn Istvánfalva felé fordult északnyugati irányba, hogy innen Vöröskő várára támaszkodva a Kiskárpátok védelme alatt térjen ki Rákóczi elől Pozsony felé. Herbeville serege a kora déli órákban elérte Istvánfalvát s ott

a falutól nyugatra, a vöröskői vár lábainál fekvő dombokon ¹⁵ akart pihenni.

Rákóczit a marsall e kitérő mozdulata nem lepte meg. Úgy érezte, hogy célját, vagyis a császári seregnek a Csallóközből való elvágását elérte. Azt se nagyon bánta, hogy a németek Vöröskő felé a Kiskárpátok hegyszorosaiba készülnek, mert bízott abban, hogy az ottani községek kuruc érzelmű tót lakossága — éppen úgy mint az emlékezetes szomolányi ütközetnél és a bazini császári őrség siralmas elvonulásánál — most is ellenségesen fogja fogadni őket. Nem akarta további elhatározását elhamarkodni. Eddigi csatái meggyőzték őt arról, hogy lovasságával csakis sík terepen van reménye győzelemre s eddigi tapasztalataiból azt is tudhatta, hogy a sereg egységes vezetése e vízmosságoktól, mocsaras patakoktól átszabdalt, cserjés, erdős dombok és völgyektől felaprózott és kevésbbé áttekinthető terepen teljesen lehetetlenné válik. Egyelőre tehát csak megfigyelő lovaskülönítményeket küldött Pudmericen át Herbeville seregével párhuzamosan Vöröskő felé s nyugodtan akarta azok jelentését bevárni. Alvezérei ezzel az elhatározással nem voltak megelégedve. A haditanácsokon amúgy is leglármasabb Ocskay először Esterházy Antalt kereste fel, akire seregének balszárnyát bízta a fejedelem. Azután vele és Ebeczkyvel s még több más főbb tisztekkel a jobbszárnyon lévő Bercsényihez mentek. A fejedelem hátamögötti tanácskozásokba bevonták Ottlyk főudvarmestert is, akinek mint Thököly régi karabélyos ezredésének a tisztek előtt akkor még nagy tekintélye volt. Bercsényi „aki ilyen esetekben rendesen ingadozó volt“, a fejedelem elé

vezette e főtiszti gyülekezetet és kifejtette előtte, hogy a sereg zúgolódik és bosszankodik azon, hogy Herbeville újból elmenekül előlük, ezért arra kéri a fejedelmet, hogy vezesse seregét azonnal a németek után, mert csak így lehet őket a veszélyes hegyvidékbe beszorítani. Érthető, hogy Bercsényi, de különösen Ocskay előtt a szomolányi példa lebegett s ezért kívánták a harcot a hegyek között, nem számítva azzal, hogy a császári sereg viszont Vereskőre támaszkodva, olyan erős védelmi állást készíthet ott magának, amiből a kuruc lovasság sohasem tudná kiugrasztani. „Megvallom, türelmetlenül hallgattam e beszédeket“ írja Rákóczi ¹⁶ „...mégis tudtam annyira uralkodni magamon, hogy hidegvérrel megmagyaráztam nekik, hogy az a vidék tele van hegyi patakokkal. Nyugtalanságuk és türelmetlenségük veszélyes helyzetbe sodorhat bennünket, hogy a főként lovasságból álló seregnek ez a szakadékos térszín hátrányos, csak úgy arathatnánk győzelmet, ha az ellenséget körülkerítjük. Most tudjuk, hogy hol vagyunk, azt azonban nem tudhatjuk, hogy milyen terepre kerülünk, ha tovább megyünk. Ha megfontolják ezeket, akkor bizonyára megváltoztatják nézetüket“.

A fejedelem sok nyomós érve egyelőre úgy látszik meggyőzte hadvezéreit. Abbahagyták az unszolást és eltávoztak. De rövid idő múlva visszatértek. Belátták azt, hogy Rákóczinak sokban igaza van, de arra hivatkozva, hogy a katonaság zúgolódik és nem akarja Herbeville karmából kiengedni, újból kérték Rákóczit, hogy ne hallgasson holmi francia szabályokra, amelyeknek lassú

methodikus harceljárása a magyar nemzetnek idegen, hanem használja ki seregének harcvágyát és tegyen egy mozdulatot az ellenség felé. Azt ajánlották, hogy az ezredek mostani helyzetükből egyszerűen balra fordulva vonuljanak Herbeville-lel párhuzamosan a Pudmericen keresztül folyó Gidra patak völgyét kísérő dombháton a vöröskői erdő felé. A sok, lármás, haditapasztalatokkal és helyismeretekkel előhozakodó ellenvéleményt Rákóczi most már nem volt képes visszautasítani. Fiatalnak, tapasztalatlannak érezte magát velük szemben. Megparancsolta seregének, hogy megtartva csatarendi tagozódását, vonuljon balra, a dombtetőn vezető út mentén. A parancsot benső meggyőződése ellen adta ki, sőt egy pillanatig azt se bánta volna, ha az ellenség megveri, mert akkor tábornokai talán belátták volna, hogy mégis csak neki volt igaza.¹⁷

A sereget elindította, még pedig a cifferi csatarend szerinti két oszlopban. A völgy lábánál Halmos községet érintve a gyalogság, tőle nyugatra a dombháton a lovasság. Rákóczi ez utóbbi menetoszlop élére vágatott, hogy minél előbb elérje a menetirányban fekvő legmagasabb pontot, amely Pudmerictől nyugatra kb. 1 km-re (a mai katonai térképen 204. magaslati pont) feküdt. Felérkezve a következő kép tárult szemei elé.

Az a dombtető, ahol ő állott, kb. 20 méterrel volt magasabb, mint a lábainál fekvő falu, amelyen hosszában egy vizenyős patak, a Gidra-patak folyt keresztül, északnyugat-délkeleti irányban. A nem egészen 1 km széles völgy túlsó oldalán, a kurucoktól megszállt dombokkal párhuzamo-

san hasonló irányú, de emennél csak mintegy 10 méterrel magasabb dombhát volt. A falu felé eső lábainál szőlőkertek és egy erdőparcella voltak, amelyek a Felső-major mellett majdnem Istvánfalva községig szegélyezték az onnan Pudmeric felé futó patakot. Ennek a Gidra-patakba való betorkolásánál a falu északi végénél tó képződött. A község délkeleti kijáratánál egy malom mellett, két lejtő között torkolt a Rosindol felől idevezető út a községbe s onnan a túlsó lejtőkre felhágva haladt az erdőkön keresztül Vöröskő felé.

Annak a dombhátnak a folytatása, ahol a kurucok álltak, kezdetben cserjés, még könnyebben járható ritkás erdőparcellákon át sűrű erdőbe vezetett, ahol a térszín meredeken lejtett úgy a Gidra patak, valamint Vöröskő felé. A mai katonai térképen (1:75.000 részletes térkép nagyszombati lapja) a térszín persze másképp tárul szemeink elé, mint amilyen akkor lehetett. De a József császár idejében 1782-ben készített térképlap alapján ellenőrizhetjük Rákóczi emlékezetből leírt adatait, amelyek valóban annyira pontosak, hogy azokra az események vázolásánál feltétlenül támaszkodhatunk.¹⁸ Emlékirataiban¹⁹ lefektetett ama megállapítása pedig, hogy a malom a kuruc arcvonala közepe előtt volt és hogy „a völgyet egy kis tó zárta el, melynek keskeny gátja volt s mindenfelől bokrokkal, fákkal volt környezve, e tóból patak csörgedezett, mely mocsáros réten futva egész arcvonalkunk hosszában folyt tovább“ — pontosan meghatározza harcvonalainak helyzetét s irányát.

Amikor ugyanis Rákóczi serege, mint — emlékszünk, két vonalban, — kb. a déli órákban Pud-

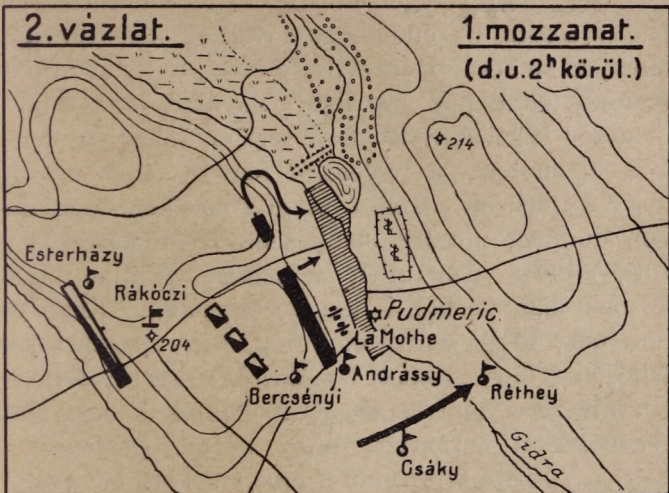
meric magasságába ért és a fejedelem előrerugtatva, a térszínt szemügyre vette, látta azt, hogy neki volt igaza. Ez a terep nemcsak hogy lovas-harcra nem alkalmas, de általában támadóharcra sem. Támadó gondolatát tehát el kellett ejtenie, ezért visszatért ama tervéhez, amely szerint hajnalban Ciffernél csoportosította volt seregét, azonos körülmények között. Abban a reményben, hogy Herbeville, — akinek vonulását a rekkenő nyári hőségben a patak túlsó partján húzódó dombsor mögül magasra szálló porfelhő elárulta, — Pudmericen át akar a hegyek felé vonulni, elhatározta, hogy e falura támaszkodva igyekszik útját állani.

Seregét, — számításom szerint déli 1 óra tájban — Pudmericcel egy magasságban megállította s mindkét harcvonalat jobbra fordítva, a patakkal párhuzamosan következő csoportosításban helyezte el. *Első arcvonál*: a sereg gyalogsága, a falu nyugati szegélye felett a lejtő lábánál. Mivel a malom mellett kellett — ha igaz — Herbeville-nek a faluba érkezni, itt, a falu feletti lejtőn állította fel egész tüzérségét is. *Második arcvonál*: a lovasság, kb. 1 km-rel a gyalogság háta mögött közvetlenül a dombtető vonala alatt. A jobbszárnyat, épúgy mint hajnalban Ciffernél Bercsényire, a balszárnyat Esterházyra bízta. A harcvonalak elrendezése után Rákóczi, a nap hevétől eltikkadva, leszállt lováról s a dombtetőn lévő fák árnyékában, ahonnan az egész had felállítását láthatta, lepihent. Még mindig nem tudta elfelejteni alvezéreinek tolakodó és erőszakos fellépését és feszült figyelemmel várta Herbeville seregének beérkezését.

2.vázlat.

1.mozzanat.

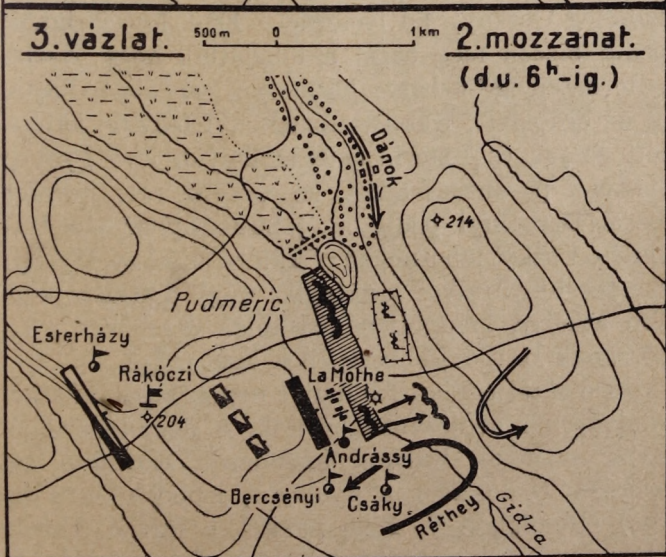
(d.u.2^hkörül.)

3.vázlat.

2.mozzanat.

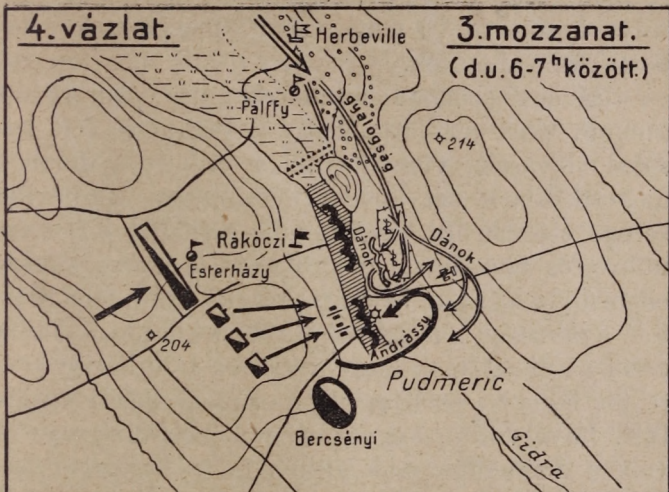
(d.u.6^h-ig.)

Alig hogy seregét elrendezte, feltűnt a malommal szemben az ellenséges lovasság első osztaga, amelyet Rákóczi Herbeville elővédjének tartott. A marsall tehát, pár nap leforgása alatt immár harmadszor közeledett Rákóczi felé olyankor és olyan helyen, ahol azt a fejedelem remélte. Igaz ugyan, hogy a kurucok számára mindig csökkenő esélyekkel, de még mindig előnyösebb körülmények között, mintha ismeretlen térszínen váratlan találkozóharcban kerülnek szembe egymással. Rákóczinak még ideje sem volt arra, hogy parancsokat küldjön a harc mikénti kezdésére, amikor türelmetlen alvezérei már ismét megrohanták s nem kért tanácsaikkal sürgették, hogy küldje gyalogságát hátra a Vöröskő felé nyúló erdőbe, amelyet ők (valószínűleg Ocskay) jól ismernek. Egy lovasbrigádát pedig bízson meg azzal a feladattal, hogy Herbeville hátamögé kerülve, szegődjön sarkába és hajtsa őt az erdő felé. Rákóczi kellenetlenül bár, de hallgatott reájuk és Esterházy balszárnán lévő gyalogságának parancsot adott az erdőbe való bevonulásra. Bercsényi pedig a jobbszárnéhoz sietett s onnan Csáky tábornokot²⁰ küldte Réthey György ezredes huszáraival a völgybe, hogy a Gidra patakon átkelve, lovagoljanak a túlsó dombokra s lopózzanak Herbeville seregének háta mögé.

De a császáriak az elmúlt napok tapasztalatainak okulva, már óvatosabbak voltak. A dombtetőről jól látták nemcsak Rákóczi hadállását, hanem a két brigáda (baloldalon a gyalogos, jobboldalon a lovas) elindulását is. Nem mentek a faluba, hanem visszafordulva, nagyobb kerülővel Istvánfalván át igyekeztek Vöröskő felé. Délután 2 óra tájban a

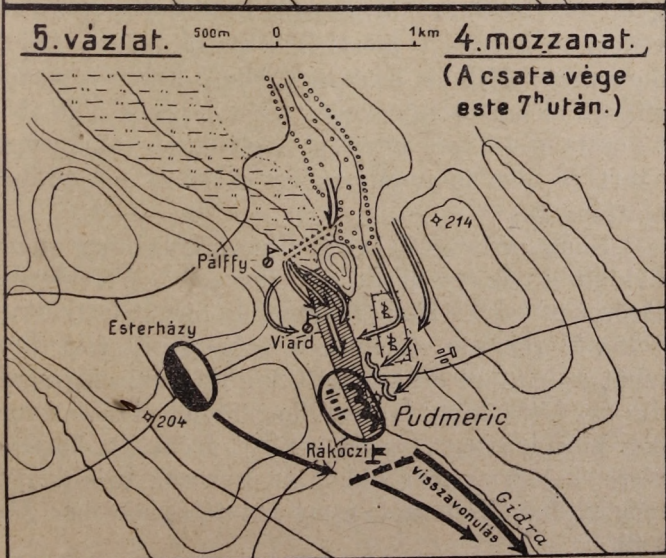
4.vázlat.

3.mozzanat.

(d.u. 6-7^h között.)

5.vázlat.

4.mozzanat.

(A csata vége este 7^h után.)

fárasztó menettől megviselve, a Vöröskő és Istvánfalva között fekvő magaslaton²¹ megállottak s táborveréshez kezdtek.

Rákóczi azonban minderről még nem tudott semmit. Csak azt látta, hogy a Pudmeric felé közeledő lovasság visszafordul s eltűnik a dombok mögött. Ebből azt következtette, hogy Herbeville serege ott megállt, csatarendbe fejlődik, hogy azután erős támadással megrohanja a falut. Ennek ellensúlyozására a balszárnyról az erdő felé indított gyalogságát megállíttatta és leküldte a faluba azzal az utasítással, hogy a tó és a falu körüli kerectől fedezve, szállja meg a község keleti szegélyét. Mivel tudta, hogy Herbevillenek tüzérsege is van, a dombtetőn csak kisebb lovas őrségeket hagyott és Esterházy lovasságát a tüzérsegi tűz elől védettebb helyre, a domb háta mögé küldte. (Első mozzanat.) Mindez csak a várható harc csoportosítását elősegítő intézkedés volt, hogy azalatt tapasztalhatta az ellenség szándékát, akit nem akart és nem is tudott volna az adott helyzetben megtámadni.²²

Nagy mulasztás volt Rákóczitól, hogy nem küldött Pudmericen át az ellenség felé felderítő járőröket, akik könnyű szerrel megállapíthatták volna Herbeville elvonulását Istvánfalva felé. Így tehát a délutáni órák elmúltak s Rákóczi még mindig azt hitte, hogy Herbeville a szemben lévő dombok mögött csoportosítja seregét frontális előretérésre, holott az már akkor a kurucok balszárnya mögött Istvánfalvától nyugatra táborveréshez készült.

Rákóczi bizonyára abban bízott, hogy Csáky

lovasaitól fog hírt kapni Herbevilleről. Ebben azonban csalódott. Réthey huszárai nagy nehezen átgázoltak a Gidra patakot szegélyező mocsarakon, de jelentéseket nem küldtek, mert akkor, amikor ők a túlsó dombokra értek, a császári sereg már Istvánfalva felé haladt. Bercsényi azonban a helyzetről szintén nem nyert tiszta képet s amikor lovasságának elindulása után Rákóczihoz lovagolt, még csak azt jelenthette, hogy Rétheyék a mocsáron való átgázolással küzködnék. (2. mozzanat.) Rákóczi ekkor közölte Bercsényivel azt, hogy a déli órákban az ő rábeszélésére kiadott intézkedések már céltalanok lévén, a gyalogságot nem az erdőbe, hanem a faluba küldte. Mivel pedig érezte azt, hogy ha az ellenség támad, a küzdelem kulcspontja, a Gidra-patak hídjá és a malom környéke lesz, megparancsolta neki azt, hogy maga alá rendelve La Mothe ágyúit és a falubeli gyalogságot, alkosson egy erős harccsoportot és személyesen vezesse a harcot — ha arra kerül a sor — ezen a legfontosabb ponton. Bercsényi vonakodott, azzal az ürüggyel hozakodott elő, hogy mint lovaskatona, nem ért a gyalogság vezetéséhez. Rákóczinak nem volt kedve alvezérével vitatkozni, sem az időpontot, sem a helyzetet nem találta alkalmasnak arra, hogy ellenkezéséért felelősségre vonja őt. Mivel azonban ilyen körülmények között már nem bízhatta nyugodt lélekkel Bercsényire a legfontosabb harccsoport vezetését, ismét a jobbszárnyra küldte vissza azzal a parancsal, hogy a túlsó partra átvergődött lovasságát hozza vissza, igyekezzék azzal másutt keresni átkelőt olyan helyen, ahol az ellenség hátába kerülhet. (Figyelemmel kell lennünk arra,

hogy Rákóczi ekkor — számításom szerint délután 4—5 óra körül, — még mindig abban a tévhitben volt, volt Herbeville vele szemben a dombok mögött készül támadásra.) Ugyanakkor egy szárnysegédét küldte a jobbszárnyra, azzal az utasítással, hogy a gyalogság fejlődjön harcra a patak partján s helyezkedjék ott el, hogy megkönnyítse a lovasság megparancsolt visszavonulását.²³ A fejedelem e parancsát — nem tudjuk, hogy a szárnysegéd vagy az érdekelt gyalogos parancsnok hibájából — a jobbszárny gyalogsága nem úgy hajtotta végre, mint ahogy azt Rákóczi gondolta. Az ezredek nem álltak meg a patak partján, hanem azon átgázolva továbbmentek a túlsó lejtőre, ahol — mint tudjuk — ellenség még nem volt. Ezalatt Csáky tábornok Réthey lovasságával visszatért, maga után vonva egy kisebb császári osztagot (valószínűleg Herbeville utóvédjéből), amely azonban La Mothe néhány ágyúlövésére hamar viasszaladt a domb mögé.

A császári sereg vezérei jobban voltak tájékozva a kurucok helyzetéről, mint azok az övékéről. Az események alig pár km körzetben játszódtak le, a kurucok harcvonalait vagy legalább is azok egyes részeit pontosan megállapították. Az ágyúk közeli hangjából pedig következtették azt, hogy Rákóczi serege már harcra fejlődve letelepedett. Herbeville tábornoki karában mint mindig, ezúttal is Pálffy János volt a leggyorsabb elhatározású. A várható viadal személyileg is őt érintette a legközelebről, hiszen ez a térszín, ahol a két ellenfél most csoportosul, s a közeli órákban verekedni fog, az ő uradalmának területén fekszik, Pudmerie és

a többi környező falu az övé volt, e tájon tehát minden patakot, bokrot jól ismert. Megmagyarázta Herbevillenek, hogy semmi értelme sincs többé a kurucok elől való további kitéregetésnek, itt van-
nak, alig egy-két ágyúlövésnyire tőlük: „man soll dem Feind keine Zeit mehr lassen, sondern, weil man doch raufen müsse, nur gleich auf ihn los gehen“.²⁴ Herbeville belátta e tanács helyességét, ab-
bahagyta a tábor letelepítését. Délután fél 6 óra-
kor csatarendbe állított seregével visszakanyarod-
va, egyenesen Pudmeric felé vonult. Fél órai me-
net után már a Pudmerictől északra fekvő major-
nál volt (későbbi térképeken Horni-, Felső-Ma-
jor), ezzel tehát elérkezett Rákóczi gyalogságának
balszárnyához.

A két ellenfél most már közel volt egymáshoz. Rákócziék a Gidra-patak jobbpartján, a császáriak a balparton. A két arcvonal azonban nem állt tel-
jes szélességben egymással szemben úgy, ahogy két sereg száraz talajú térszínen közvetlenül tá-
madás előtt kifejlődve szokott felállni (mint pl. a koroncói vagy nagyszombati csatákban). A ta-
pasztalt császári alvezérek jól tudták azt, hogy szé-
les arcvonalban közvetlenül az ellenség puska és
ágyúcsövei előtt nem lehet a patakon átgázolni. A
legfontosabb és legsürgősebb cél a malom elfogla-
lása volt. Herbeville gyalogsága tehát a falutól
keletre fekvő kis erdő és szőlőkertek oltalma alatt
ide vonult, míg a sereg zöme, — a lovasság —
Pálffy parancsa alatt a falutól északra a község és
az említett major közötti töltésen átkelve, közelí-
tette meg Pudmeric északi kijáratát. (3. mozza-
nat.)

Rákóczi ekkor, — délután 6 óra tájban, — értesült csupán arról, hogy Herbeville nem a túlsó dombokról, — ahonnan ő várta, — hanem Istvánfalva felől igyekszik Pudmericbe hatolni. Új helyzet előtt állott. Eddig ő volt a kezdeményező fél. Most, hogy tábornokai rábeszélése folytán seregével a pudmerici völgybe szorult, kiadta kezéből a harckezdés előnyeit. Herbeville viszont azzal, hogy Istvánfalva alatti táborából támadásra indult, fölénybe jutott. A szerepek felcserélődtek, de a kurucok helyzete még így sem lett volna katasztrófális következmények okozója, ha Rákóczit a császáriak oldaltámadása nem éri váratlanul. Ő Herbeville utolsó percig a szemközti dombok felől várta, amikor azután 6 óra tájban²⁵ az első császári osztagok a patak mentén levonulva, a malomnál harcba keveredtek, az egész kuruc csatafelállítást balra átcsoportosítani már nem lehetett. De erre Rákóczi nem is gondolhatott, mert a csatát kezdő és döntően bevégző küzdelem rövid másfélóra leforgása alatt, zürzavaros kavarodásban játszódott le.

Az alatt, amíg Herbeville serege déli táborhelyéről harcra kifejlődve elindult és Pudmerichez közeledett, Rákóczi seregénél a következő események történtek.

A fejedelem szándéka ellenére a folyón átkelt gyalogság helyzete válságossá kezdett válni. Herbeville előre küldte ágyúit. Ezek már a csata megkezdése előtt letelepedtek a malommal átellenben és tüzelni kezdtek a falu feletti dombon mutatkozó kuruc lovasságra. Rákóczi ekkor még a dombtető árnyékos fáin állott,²⁶ amidőn észrevette azt, hogy a lovasságot a becsapódó ágyúgolyók kissé

megingatták. Azonnal oda vágatott. E közben azonban Herbeville első osztagai, még pedig a dán ezredek, már veszedelmesen közeledtek a malomhoz.²⁷ Tudjuk, hogy Bercsényi vonakodása miatt a parancsnoklási viszonyok épen ezen a legválságosabb ponton nem voltak kellően rendezve s a malomban gyalogság sem volt. Azt csupán La Mothe ágyúi és a távolabbi kertek és házak között lévő gyalogság puskatüze oltalmazta.

A kuruc harc vonalak jobbszárnyán parancsoló Andrassy György báró hajdúezredes észrevette ezt a mulasztást. Parancs bevárása nélkül a patakon már átkelt gyalogság után rohant, azt visszavonta s e hevenyészve összegyűjtött gyalogos csoport élén a malom felé közeledő császári gyalogságra vetette magát. Erélyes, bátor támadásának megvolt az eredménye. A malom körül véres kézitusa keletkezett. Andrassy György visszaverte onnan a császári gyalogságot, sőt a patakon túlhaladva, a túlsó dombokra is követte őket. A heves verekedés közben ezredei széjjelbomlottak, úgyhogy azok vezetése kiesűszott kezéből. Ezalatt egyébként már mindig több és több császári zászlóalj rohant a malom felé, úgyhogy a több oldalról ellentámadásokkal megrohant Andrassy hadinépe a lejtőről kénytelen volt visszahúzódni. Ezt a dombtetőn álló huszárság észrevette.²⁸ Nem törődve a fejedelem jelenlétével, vagy talán épen azért, hogy szemeláttára rohanjanak harcba, a tisztek közül néhányan, amikor Andrassy válságos helyzetét megpillantották, rohamot fúvattak és a gyalogság támogatására leszáguldottak a dombról a malom felé. De a rendetlenül megindított és vezetett roham ha-

mar megfeneklett. Lejtőn lefelé vágtatni olyan mozdulat, amelyet ló és lovas nem bír sokáig. Kifulladásra s széjjelszakadozva érkezett ez a rohamozó lovasosztag a faluba s közvetlen utána maga Rákóczi is oda vágtatott, hogy a küzdelem központjában, a malom körül most már általánosan dúló nagy küzdelmet a helyszínén megtekintse és irányítsa. Nem jutott a malomig, mert a huszárság, La Mothe tüzérsége és a környező gyalogság, valamint a császáriaktól viasszaszorított Andrássyhajdúk az ágyúk körül annyira összetorlódtak, hogy épen a legváltóságosabb ponton minden további kifejlődést vagy harcra való új tagozódást lehetlenné tettek.

La Mothe ágyúi és a gyalogságnak azok a részei, amelyek a házak és kertek körül Herbeville gyalogságával harcba keveredtek, derekasan dolgoztak, és elkeseredetten s szívósan védelmeztek minden talpalatnyi földet. Erejük azonban lankadt, mert ekkor, — este fél 7 óra tájban, — már mindjobban érezhetővé vált a Pálffytól vezetett hatalmas lovastámadás, amely a falu kertjei, a malom és a patak völgyében gomolygó tömeget oldalról érte. (4. mozzanat.) Ekkor a császáriak már mindenütt átlépték a Gidra-patakot s a küzdelem áttolódott Pudmeric község nyugati szegélyére.

A császári lovasság élén a Hannover és a La Tour vértés ezredek vágtattak, De Viard, tapasztalt, ügyes lovasezredes vezetésével a faluba.²⁹ Nem csodálkozhatunk azon, hogy ennek az eddig még harcban nem vetett, tehát pihent harccsoportnak oldalátámadása a különféle fegyvernemekből szűk helyen, ágyúk között összetorlódtott, tehát tehe-

tetlen tömeg ellen, eldöntötte a csata sorsát. A Viard után zárt rendben nyomuló többi lovasezred most már három felől körülfogta a falut és szorította onnan a kurucokat a patak mentén déli irányba.

Rákóczi huszárságának egy része, — Esterházy lovastartalékának azok az ezredei, amelyek a dombról nem rohantak vaktában le a lejtőn a malom felé, s a harci lármára fedett helyükről a domb tetjére jöttek előre, — még közbeléphettek volna, bár nem hiszem, hogy nagy, vagy döntő eredménnyel. Mindenestre azonban megnehezíthették volna Pálffy támadását, ha egy szerencsétlen véletlen meg nem bontja soraikat. A száraz tarlókon a lejtőn leszáguldo lovasság hatalmas port vert fel. A felgyújtott házak, az ágyú és puskatűz füstjét és az ágyúk körül tolongó embertömegek nyomán keletkezett porfelhőt a hirtelen keletkező keleti szél³⁰ felkapta és a lovasság porfelhőjével együtt, a lejtőn felfelé hátra vitte, úgy hogy Esterházy lovasait pár pillanat leforgása alatt sűrű porfelhő borította el. Abban a hitben, hogy ez egy feléjük irányuló erős lovastámadás előjele és következménye annak, hogy a császáriak a kurucokat a faluból már kiverték, a rend felbomlott soraikban és a domboldalon délkeleti irányba kezdtek visszavonulni.

Rákóczi Viard betörésének hírére oda akart lovagolni. A heves szél lefújta süvegét fejéről, kénytelen volt egy percre megállni. Egy apródja felnyújtotta neki azt s figyelmeztette arra, hogy Esterházy lovassága elhagyja helyét és kelet felé bomladozik. A fejedelem erre utánuk vágatott.

Néhány osztagot, amelyeket elért, Pudmeric délkeleti kijárata tájékán megállított, s azokat visszafordítva a faluból kiözönlő tömeg feltartóztatására akarta felhasználni. Meddő fáradozás volt. A lovasok egymástól távol olyan laza vonalban állottak, hogy a visszavonuló sereg nem törődve velük, tovább menekült a patak mentén Halmos-Cziffer felé. Bercsényi, aki a jobbszárnyon a község északi végén állott, szintén látta a nagy porfelhőt. Ugyancsak azt hitte, hogy Herbeville Rákóczi bal-szárnyát megsemmisítve közeledik s ezért ő is visszavonult a patak mentén.

Rákóczi előtt érthetetlen volt az egész. Ő a csata során csakis a malom körül harcoló zászlóaljokat látta s nem tudta megérteni azt, hogy serege a lovasok közeledésének hírére miért hagyta ott a küzdelem színhelyét. Azt hitte, hogy a malom körüli harccsoporton kívül ekkor még csak a Viardtól vezetett lovascsapattal ütköztek össze, s hogy Herbeville derékhada még a dombokon túl van. A nagy felfordulást csupán a hatalmas porfelhő okozta zürzavarnak tulajdonította,³¹ amely valóban olyan sűrű volt, hogy a napot is eltakarta.

Ha a pudmerici vereséget nem is tulajdonítjuk teljesen e természeti tűnemény vészes következményének, az bizonyos, hogy nagyban elősegítette a felbomlást, amely azonban — bizonyára nem így rövid idő alatt, de okvetlenül — bekövetkezett volna, a két ellenség helyzetéből kifolyólag.

A lovasküzdelem alatt Viard maga is életveszedelemben forgott. Kézitusában 5 sebet kapott s egy kuruc vitéz majdnem halálra szúrta. Nekirontás közben lovastól földreteperte, a Spangár-kró-

nika szerint: „...oly nagy vitézséggel és bátorsággal, hogy azt maguk a németek és Viard dicsírte”.³²

Herbeville megelégedett azzal, hogy Rákóczi seregét a harcmezőről elűzte. A nagy porfelhőben és az esti szürkület közeledése miatt nem akarta a kurucokat üldözni, hanem Pudmeric alatt éjjeli táborba szállt,³³ s csak másnap folytatta útját a Csallóköz felé, ahová zavartalanul el is érkezett. Rákóczi serege fáradtságos éjjeli menetben vonult vissza Czifferen, Galántán át a Vág felé, 12-én hajnalban érkezett a vágvecsei hídhöz.³⁴ Rákóczi maga, — kivel ügyetlen vezetői az éj sötétjében felesleges útat végeztek, mert a Kisduna-ágon először a Csallóközbe vezették át és onnan vissza a Vághoz, — csak reggel találkozott a vágsellyei táborban seregének maradványaival.

A nagy leszámolás Herbeville-el, — amelyre Rákóczi már hetek óta készült, — amelyet valóban ügyesen, célravezetően és megfontolva előkészített, — tehát megtörtént, de nem azzal az eredménnyel, amelyet a fejedelem óhajtva remélt és igazán megérdemelt volna.

A kuruc sereg a csata után — szokása ellenére — dícséretes módon nem oszlott szét. Így tehát a Vág-menti táborokban számba lehetett venni a hiányzókat, Herbeville pedig pontos kimutatást küldött Bécsbe.

A pudmerici csata veszteségi mérlege a következő eléggé pontos adatokat mutatja.

Kurucok:

Rákóczi seregének egész vesztesége emberekben csak 60 fő volt.³⁵ Ágyúiból csupán kettő jutott az ellenség birtokába.³⁶ Nehány ágyú, zászlók, dobok s néhány társzekér visszavonulás közben a Gidra-patak mocsarában megrekedt, a többi azonban sikerült magukkal vinni.

Rákóczi főhadiszállásának a csata után kiadott hivatalos jelentése, a Nyitráról augusztus 16-án keltezett Mercurius Veridicus szövege csak nagy általánosságban számol be a harcról s a kurucok veszteségét 200 főre becsüli. Valószínűleg ideszámítja a sebesülteket is. Végeredményben tehát azt mondhatjuk, hogy a csatát Rákóczi serege kis vérveszteséggel vívta. 200 fő, azaz 60 halott, 140 sebesült, 25—30.000 főnyi seregnél valóban nem nagy áldozat.

A kuruc tisztikarból senki sem pusztult el. Rákóczi ellenben életveszélyben forgott s első napokban róla is az a hír terjedt el Bécsben, hogy elesett vagy fogságba jutott. A hivatalos jelentés szerint majdnem elfogták, mert felismerték fehér dolmányáról, amikor a szekerek körül keletkezett tolongásból csak nagy nehezen tudott kimenekülni.³⁷ Ezt könnyen elhihetjük, hiszen láttuk, hogy a fejedelem csata közben mindig ott tartózkodott, ahol a legnagyobb volt a veszély.

Császáriak:

Herbeville Bécsbe küldött hivatalos jelentése³⁸ szerint elesett összesen 95, megsebesült 212 s elvezett 4 ember. Az összes veszteség tehát 311 fő.

A tiszti veszteség is elég nagy volt. Elesett 2, megsebesült 10 tiszt.

Ha a két ellenfél harcoló létszámát lefelé kerekítjük (a kurucokat 25.000, a császáriakat 12.000 főre becsülve) akkor a veszteségek számaránya így alakul: a kuruc sereg elveszítette létszámának 0.8%-át, a császári sereg pedig 2.6%-át. Tehát a kétszeres túlerővel bíró kurucok vesztesége lényegesen kevesebb volt a németekénél. Ez is azt bizonyítja, hogy szívósan és bátran védekeztek és ezzel Herbeville seregének jelentős veszteséget okoztak.

A vereség okait részletesen indokolni azt hiszem az elmondottak után felesleges. Kizárólag Rákóczi alvezéreit okolhatjuk nemcsak azért, hogy a fejedelem jól megfontolt terveit szinte rendszerezen elgáncsolták, hanem azért is, mert parancsait, utasításait nem hajtották végre szabatosan és az általános helyzetre való tekintet nélkül meggondolatlanul cselekedtek. Ha összehasonlítjuk az elmúlt 1704. év nagy csatáit a pudmericivel, akkor a következő érdekes megfigyelést tehetjük. A koroncói csatában a vezetés jó volt, a csapatok egyrésze vitézül verekedett, de a túlnyomó rész fegyelmezetlensége okozta a vereséget. A nagyszombati csatában az alsó vezetés mondott teljesen csődöt, itt azonban már a csapatok nagy része harcolt kifogástalan vitézséggel. A pudmerici csatában ismét csak az alsó vezetés volt rossz, a sereg azonban itt most már kivétel nélkül teljes egészében kitűnően állta a harcot és bátran küzdött. Vagyis az alvezérek, akiknek pedig túlnyomó része mind a három csatában résztvett, nem okultak eddigi tapasztalataikon s még mindig nem tudták magukat a helyesen

intézkedő fővezér alá rendelni. A sereg használhatóságában ellenben határozott haladást észlelhetünk. A fővezér — Koroncónál Forgách, Nagyszombatnál és Pudmericnél Rákóczi — tervei, intézkedései teljesen megfelelőek, helyesek voltak. A szomorú eredmény, amit Rákóczi annyira átértzett, még Pudmeric után is csak azt mutatta, hogy a legjobb fővezér, legszerencsésebb helyzetben és harcra kész, használható csapatokkal sem érhet el kielégítő eredményt, ha a középső és alsóvezetés fegyelmetlen, gyakorlatlan és tétovázó kezekben van. Ez volt a pudmerici csata tanulsága.

Érdemes azonban e harc rekonstruálásával kapcsolatban az ellenfelek magatartásával kissé részletesebben foglalkozni. A kurucok és németek, akár kisebb, akár nagyobb kötelékben csaptak össze, ritkán harcoltak egyforma kedvvel, vitézséggel, főleg pedig kitartással. Itt Pudmericnél állapíthatjuk meg a kuruc hadjárat harmadik évében legelőször azt, hogy az ellenfelek katonai kvalitása nagyon is egyforma volt. Mindkét fél bátran, vitézül támadott, illetve védekezett, egész csapatrészek fegyelmetlenségéről, az ellenséghez való átpártolásáról, ezzel a csatával kapcsolatban nem beszélhetünk. Az természetes, hogy a császári jelentések nyomatékosan kiemelik ezredeik hősiességét és a kurucokét alábbszállítani igyekeznek. Nem kételkedünk abban, hogy igaza van Herbevillenek, amikor azt írja: „Bey dieser Action hätten die Kayserl. und Dähnischen Truppen, und sonder die Hannover- und La Tourische Cuirassiers, so den Angrieff gethan, wie die Löwen gefochten, und dadurch sowohl die Hohe als Gemeine ein grosses Lob verdient.“³⁹

Pálffy, bár rövidebben, de szintén kiemeli jelentésében, hogy ezredeinek lendülete döntötte el a csatát, s hogy mind a lovasság, mind a gyalogság derekasan vérekedett.⁴⁰ Azt azonban már nehezen hisszük el Herbevillenek, hogy a kurucokat tisztjeik csak erőszakkal, rábeszéléssel, könyörgéssel s mindenféle ígéretekkel bírták a tűzvonalban tartani⁴¹ s hogy rövid ellenállás után már kereket oldottak. Ez állítás legcsattanóbb cáfolatát Pálffynak Eugen herceghez írt levelében találjuk.⁴² Ennek, az ellenség soraiban harcoló, tapasztalt és tárgyilagosan ítélő magyar hadvezérnek véleménye annyira érdekes és annyira eltér az eddigi császári főparancsnokok véleményétől, hogy érdemesnek tartom annak szószerinti közlését. A csata rövid leírása után mint tanulságot állapítja meg azt, hogy a kurucokat, a pudmerici csatában tapasztaltak után nem lehet többé csöcseléknak (szóval irreguláris néphadnak) tekinteni, mert igen jól megtanulták a hadimesterséget. Azután így folytatja: „...ich habe kaum eine so schöne Bataille gesehen, als wie die ihrige formiert gewesen. Sie haben gewiss braw Feuer gegeben, seien überaus gut bewegt und haben auch unser Feuer ohne Schrecken ausgestanden, Jedermann wird bekennen müssen, dass auch ihre Artillerie mit guten verständigen Feuerwerkern versehen ist, inwegen sie uns grossen Schaden gethan und kaum 2 Schuss verfehlt haben. Hingegen werden sie von unseren Stücken schwerlich 2 Mann verloren haben, welches ja uns eine rechte Schand ist. Und ich versichere, wann der Krieg nur noch 2 Jahre dauert,

dass der Feind solchen besser als wir verstehen wird.“

E szakszerű dicséretből kiolvashatjuk nem csak azt, hogy a kuruc sereg általában véve vitézül verkedett, hanem azt is, hogy a harc vonalak felállítása, mozgása, főleg pedig a tüzérség működése a legkényesebb kritikát is kiállta.

Ebben a csatában, — mint említettem, — Rákóczi határozott hadvezéri rátermettséget mutatott s habár emlékirataiban még mindig hadvezéri tapasztalatok hiányának tulajdonítja kudarcait és annak, hogy tolakodó és alkalmatlan tanácsadói őt, a franciák befolyása alatt álló, a magyar ember természetét nem ismerő vezérnek tartották, a tárgyilagos történetkutató ezekkel a vádakkal ezután már nem illetheti őt. E csatával kapcsolatban magaviseletében csak azt kifogásolhatjuk, hogy a lármás haditanácsokat erélyesen rendre nem utasította s hogy kérlelhetetlen szigorral nem szerzett érvényt jól megfontolt parancsainak. Az engedékeny természet azonban az emberrel születik. Olyan lelki adottság, aminek hátrányos hatásait nehéz megelőzni. Mindjobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy a háborúra szerencsétlen csillagzat alatt született, mert hadviselésében volt valami fátumszerű.⁴³ A pudmerici csata után csak az vígasztalta, hogy ellenfelében, Herbeville marsallban sem tudott caesari tulajdonságokat felfedezni és hogy a bécsi udvar most újból tapasztalhatta azt, hogy bár a császári tábornokok esetenként széjjelkergetik seregét, tönkretenni mégsem tudják.

A császáriak pudmerici győzelme végered-

ményben csak abból állott, hogy Rákóczi seregét az összeütközés színhelyéről elűzték. Semmi egyéb, a németeknek kedvező következmény nem jutalmazta ezt a nyert csatát. A kurucok külpolitikai helyzetét azonban határozottan megerősítette. Az eseményeket Bécsben pártatlanul szemlélő lord Stepney angol követ alábbi okoskodása jellemzi legjobban mindkét küzdő fél helyzetét a csata után: ⁴⁴ „Kívánatos volna“ — írja miniszterének Londonba — „hogy a magyarok belássák azt, hogy még túlnyomó létszámú csapataikkal sem képesek ellenállni reguláris seregeknek. Másrészről azonban a császáriak is lássák be e jelentéktelen siker után, hogy ezt a háborút soha sem fogják így befejezhetni. Tanulság: mindkét fél komolyan igyekezzék módot keresni a békére és egymásnak megkönnyíteni az odavezető útát“.

3. A zsibói csata.

1705. november 11.

A Rákóczi felkelés hullámai 1704-ben már egész Erdélyt elborították. A Rabutin gróf tábornagy parancsa alatt ott működő, alig párezer főnyi császári hadtest teljesen magára hagyatva, Nagyszeben környékére szorult. Segélykiáltásaira az udvari haditanács a pudmerici csata után Herbeville marsall seregét küldte Erdélybe, hogy a már agonizáló Nagyváradot felmentse s azután Rabutin seregével egyesüljön.

Herbeville az Alföldön áthaladva október 10-én kelt át Szeged mellett a Tiszán, 31-én ellenállás

nélkül bevonult Nagyváradra, onnan tovább haladt a Szamos völgye felé.

Rákóczi tájékozva volt Herbeville tervéről és útjáról. Mivel fejedelmi beiktatására amúgy is Erdélybe készült, a szécsényi gyűlés berekesztése után udvari hadai élén Erdélybe sietett, hogy Herbevillet a Szamos völgyében feltartóztassa. Forgách gróf javaslatára elrendelte a Szamos- és Egregypatak völgyének elzárását, műszaki megerősítését, Zsibó és Karika községek közelében, mert általános vélemény szerint Herbeville ezen az úton akart Erdélybe hatolni. A császári sereget a Tiszáig Károlyi és Bottyán, a Tiszán túl Károlyi és Eszterházy Antal követték. Útvonalán a falvakat kiürítették és éjjel-nappali portyázásokkal szüntelenül zaklatták, apasztották Herbeville ezredeit.

Rákóczi október utolsó napjaiban érkezett Erdély határára és Magyar-Egregy melletti táborában gyűjtötte össze seregét, olyan központi helyzetben, ahonnan akár Zsibó, akár Karika felé fordulhatott, a szerint, hogy Herbeville melyik utat választja.

Rákóczinak magyar-egregyi táborában nem sok örömben volt része. A sáncvonalak és völgyzárók kiépítésére odaküldött francia hadmérnök tisztjei jelentéseiből kénytelen volt megállapítani azt, hogy az erdélyi rendek nem nagyon fáradoztak a kirendelt katonaság munkájának szorgalmazásában s az erősnek mondott sáncok nagyon kezdetleges állapotban voltak, amikor Rákóczi odaérkezett. Forgách a mulasztást az erdélyi kormánytanácsra, ez viszont a tábornokra tolt. Rákóczinak nem volt sem ideje, sem kedve ahhoz, hogy e mulasztásokat

megvizsgálja, mert legsürgősebb kötelességének tartotta a hiányok pótlását.¹

A várható küzdelemhez seregét úgy csoportosította, hogy annak zömét az ő fővezérlete alatt a magyar-egyregyi táborban hagyta, Károlyit pedig Zsibótól északra, a Solymos körüli hegyek közé küldte, hogy Herbeville-t ily módon két oldalról foghassák körül, ha a Szamos völgyébe merészkedik.

Herbeville november 5-én érkezett a Berettyó völgyébe s 8-án érkezett Szilágysomlyóra anélkül, hogy nagyobb ellenállásra talált volna.²

A falvakat mindenütt üresen találta, mert a lakosság a hegyekbe bújdosott. Rákóczi seregének hollétéről pontos adatai nem voltak, ezért 8-án szilágysomlyói táborából két erős felderítő különítményt küldött Zilah irányába Tököli rác vajda és Dietrich főstrázsamester vezetésével. De még ezek-től sem értesülhetett volna pontosan a kurucok helyzetéről és szándékairól, ha portyázói be nem kísérnek két környékbeli parasztot, egy magyart és egy oláhot, akiket alaposan kifaggattak. A magyar hallgatott, de az oláh töviről-hegyire elmondta mindazt, amit a hegyek közötti bolyongása közben Rákóczi seregéről és a zsibói szorosokban épített sáncokról személyesen tapasztalt. Ezek a tudósítások, — amelyeket a helyi viszonyokkal ismerős s már azelőtt Erdélyben megfordult császári tisztek is megerősítettek, képezték alapját Herbeville ama haditervének, amelynek következménye volt a pár nap múlva vívott zsibói csata. — E hírek hatása alatt vezette seregét még 8-án este Vársolcig s onnan indult a sáncok megvívására.

Rákóczi portyázói révén ekkor már tudta azt, hogy Herbeville Szilágysomlyóra érkezett. Innen most már csak Zsibó vagy Karika felé mehetett tovább. Az egregyi táborban való tartózkodása alatt, személyes befolyására, az erődítési munkálatok teljes erővel folytak. A két völgyzáró közül a karikai szoros eltorlaszolása volt erősebb, mert a fejedelem környezete inkább ezen az úton várta Herbevillet, mint Zsibó felől.

Rákóczi haditerve igen egyszerű volt. A meg erősített állásokban akarta Herbevillet feltartóztatni addig, amíg Károlyi a hegyekből aláereszkedve, a németeket hátba támadhatja. November 9-én a következő sürgős parancsot küldte Károlyihoz: ³

„Mivel pedig az ellenségnek már látjuk azon igyekezetit, hogy ezen passust meg akarja próbálni, mivel már mik készen várjuk, Kegyelmed szorgalmazkodjon azon, hogy utánna járván, teljesen ellene operatiokat és kiváltképpen *hátról akkor üsse meg, a midőn a sáncznál meg érte lenni az actust az álgyuk s puska ropogásából*“.

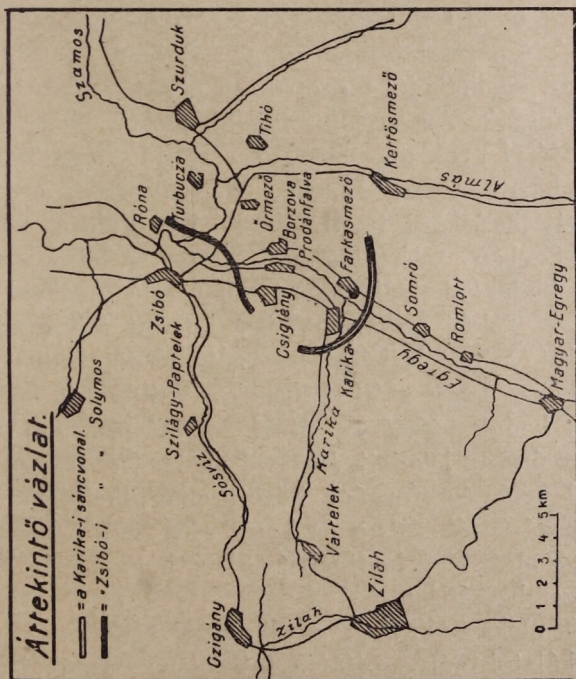
A két ellenséges haderő, amely pár nap múlva Zsibónál összeütközött, a következő tagozódású és erejű volt:

Az egész kuruc hadsereg, a Rákóczi környezetében lévő Des Alleurs altábornagynak a csata után Párisba küldött jelentése szerint 15.500 emberből állott. A seregnek kb. a fele volt Rákóczi, a fele Károlyi táborában. ⁴

Herbeville serege az ebben az időben Bécsben készült táblázat szerint összesen kb. 16.000 fő-

ből állott.⁵ Seregében 4 dán gyalogos és 2 dán lovasezred volt.

Az egregyi táborba gyülekezett erdélyi urak nem helyeselték Rákóczinak azt az elhatározását, hogy a németeket a karikai szorosban, megerősített

állásban akarja bevárni és feltartóztatni. Azt javasolták neki, hogy menjen seregével Kolozsvár alá s Torda vidékén, az Aranyos és Maros egymásba-folyása körül fekvő tágasabb mezőn kényszerítse harcra Herbevillet. Olyan helyen, ahol lovasságával könnyen legyőzheti a nagy Alföldön nyomorú-

ságos viszonyok között átvonult, fáradt, kiéhezett ellenséget. Rákóczi ezt a javaslatot nem fogadta el s tovább is szorgalmazta és sürgette a karikai szoros kiépítését.

Megérthetjük Rákóczi vonakodását. Ezekben a napokban már biztosan tudta azt, hogy kenyértörésre kerül a dolog s bízott a francia hadmérnök-tisztek tapasztalataiban, ügyességében s abban, hogy a karikai, jól megerősített állást csapatai tartani fogják. Az viszont tagadhatatlan, hogy sem az erdélyi urakban, sem az erdélyi csapatokban nem bízott. Pekry Lőrincet Egregyről az erdélyi székely hadakkal Gyulafehérvárhoz küldte, Orosz Pált Szeben felé, Kálnoki Pétert a háromszéki, csiki hadakkal pedig Szent Péter felé. A többi főurat — Teleki Mihályt, Csiky Istvánt, Thoroczkay Istvánt, Mikes Mihályt, — pedig Erdély különféle vidékeire, hogy csépelteessenek s küldjenek kenyeret a hadak után.⁶ Ez utóbbi elhatározásának oka bizonyára az lehetett, hogy el akarta kerülni az erdélyi urak és Forgách között elkerülhetetlen torzszalkodást táborában és hogy elég erősnek ítélte a keze alatt lévő hadinépet ahhoz, hogy Herbeville-lel szembeszálljon.

Emlékszünk, hogy a völgyeket elzáró erődítési munkálatok súlypontját a fejedelem a karikai szoros berendezésére helyezte. Zsibónál csak inkább megtévesztésre ásatott sáncokat. Hogy a karikai völgynek melyik pontjain, milyen irányban s milyen kiterjedésben építette a fejedelem sáncait, arról sajnos hiteles adataink nincsenek. A hagyomány szerint Karikától keletre, Farkasmező, Kettősmező környékén őrizték meg leginkább annak

hírét, hogy Rákóczi sáncai ott voltak. A térszin egy részét úgy is hívják (Rákóczi sánc), s állítólag 500 öl hosszú és 4—5 öl széles sáncoknak maradtak nyomai. Azután még több ponton, kútaknál, szikla-csúcsoknál neveztek el helyeket Rákócziról, sőt szántás alkalmával a múltban gyakran találtak fegyverdarabokat, kuruc pénzeket is.⁷

Rákóczi emlékirataiban csak annyit ír erről, hogy a karikai szoros igen szűk volt, a sáncok két, rendkívül meredek hegyre támaszkodtak és fatorlaszokkal voltak megerősítve.⁸ Mivel Herbevillet Szilágysomlyó—Zilah felől várta, valószínű, hogy a sáncrendszer arcvonala dél-nyugati lehetett.

A császári sereg november 8-án ért Szilágysomlyóra s 9-én indult Vársolcon át a Zilah-patak völgyébe, tehát a fejedelem jogosan gondolhatta azt, hogy a legrövidebb úton, a Karika-patak völgyén, vagy — kitérővel, de az előbbinél jobban járható úton, — Zilahról Magyar-Egregyen át, az Egregy-patak völgyében fog továbbvonulni a Szamos felé. A császári marsallnak valóban ez is volt a szándéka, de amikor szilágysomlyói táborában az oláh paraszt elbeszéléséből pontosan megtudta azt, hogy Rákóczi erős sáncokban felkészülve várja őt Karikánál, ellenben Zsibó mellett kevesebb akadályra találhat, tábornokaival titkos haditanácsot tartott. Elhatározták azt, hogy Rákóczi megtévesztésére tovább is küldenek kisebb csapatokat Zilah felé, sőt a rácokat is odaküldték, hogy nagy lármát csapjanak, de a sereg zöme letér a zilahi útról és titokban egyenesen Zsibó felé megy. Aznap este 10 órakor érkezett vissza felderítő útjáról Diettrich főstrázsamester és Tököli rác vajda. Zilahon túl

voltak, elfogtak néhány kuruc katonát, akik megerősítették az oláh paraszt vallomását.

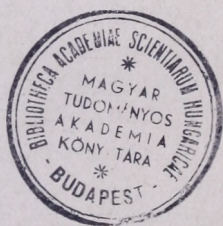
Herbeville seregében többen voltak, akik Erdély földjét régebbi hadjáratok alatt megismerték. Különösen Glöckelsperg tábornoknak volt e téren a legtöbb tapasztalata. Mindnyájan helyeselték a marsall szándékát, aki november 9-én reggel seregét Zsibó felé egyelőre Cigányi községig vezette, ahol az út Zsibó és Zilah felé elágazik. Estére hazarendelte a Zilah felé küldött portyázókat s azután 10-én reggel tovább indult.

Az eddig kedvező őszi idő megváltozott. Egész éjjel szakadt az eső s az időjárás nappal még rosszabbra fordult, úgyhogy az utak egy-két óra alatt járhatatlanná váltak. Az amúgy sem kifogástalan erőben lévő sereg a reggeli órákban csak néhány kilométerrel jutott tovább s már pihenni volt kénytelen. Az ágyúk és társzekerek délután csak Szilágy-Paptelekig értek, ahonnan Herbeville hírszerzésre Petráss főstrázsamestert a rácokkal előreküldte Zsibóig. Délután újból felkerekedett a sereg, elől a lovasság, utána a gránátos századok, végül a gyalogság. Petráss főstrázsamester hamarosan visszatért. Magával hozott két foglyot (Rákóczi egyik német zsoldos ezredéből valók voltak,) akiket a községben sikerült elfognia. Ezekről tudta meg Herbeville azt is, hogy a zsibói sáncok valóban még igen kezdetleges állapotban vannak és hogy a völgyet itt, csak egy ezred, — a Ruyter-féle német zsoldos csapat, zárja el.

Herbevillenek kedve lett volna ezt a gyenge völgyzárlatot azonnal megtámadni, mert számított arra, hogy Rákóczi, — aki eddig már bizonyára ér-

A helyszínén készült egykorú vázlat a zsigárdi csatáról. Rajzolta Herbeville seregének egy hadmérnök tisztje. (Eredetije a bécsi Kriegsarchivban, fényképmásolata a m. kir. Hadilevéltárban. Térképtár, H. III. d. 868. szám alatt.)

tesült arról, hogy a császári sereg nem Karika, hanem Zsibó felé vonul — egész seregével sürgősen Zsibó alá fog jönni, ágyúit odaviszi és a sáncokat még az éjjel megerősíti. De már esteledett. Csapata, különösen gyalogsága a nagy esőtől, sártól „unten und oben zugerichtet und ermüdet“⁹ közeledett Zsibó felé. Rövid szemle meggyőzte őt arról is, hogy a bár kezdetleges, de széles kiterjedésű, kuruc sáncvonalakat lovasságával és a már beérkezett gránátos századokkal elfoglalni és megszállni nem tudná. Lovasságát tehát a falu előtti legelőkön, a Szamos partján pihentette le, ő maga pedig tábornokaival a faluban töltötte az éjjelt, ahová éjjél után lemaradt gyalogságának utolsó részei is beérkeztek.

Herbeville tiszttában volt azzal, hogy másnap, november 11-én harcra kerül a sor, de nem akarta a támadást elhamarkodni, annál kevésbbé, mert ágyúi, társzekerei csak a hajnali órákban érkeztek Zsibóra, ezeknek tehát néhány óráig pihenni kellett.

A csata lefolyása.

Rákóczi az ellenség háta mögött portyázó Károlyitól értesült, hogy a császári sereg nem Karika, hanem Zsibó felé fordult.¹⁰ 10-én — számításom szerint a kora délelőtti órákban — elindította egész seregét Zsibó felé s csak két zászlóaljat hagyott a nagy fáradsággal és sok munkával kiépített, de immár feleslegessé vált karikai megerősített völgyzáróban. A falvakból összehajtott népet sáncásó szerszámokkal szintén előre küldte, hogy a zsibói

kezdetleges erődítményeket, amennyire még lehet, jobban kiépítsék. Különösen az állás balszárnya, Csiglény községtől északra volt a leggyengébb, úgyhogy itt egy hosszú vonalon rendes sáncot már nem is tudtak ásni, ezért inkább fatorlaszok készítésével igyekeztek a hiányokat pótolni.

Rákóczi is azonnal előrelovagolt s 10-én este, a Szamos völgyére támaszkodó egyik hegyfokról az esti szürkületben még megpillanthatta Herbeville táborozásra készülő seregét Zsibó előtt. Annak balszárnnyát a lapályon tisztán látta, a sereg többi része azonban a községtől délre fekvő erdős domboldalak mögött jól eltakarva gyülekezett, úgyhogy annak erejét és tagozódását nem sikerült megállapítania.¹¹

Herbeville Zsibóra érkezésekor mérnök szakembereket küldött a kuruc erődvonalak kikémlelésére. Ennek köszönhetjük, hogy az utókor számára fennmaradt egy nagyon részletes vázlat, amelyet annak rajzolója, egy olasz származású császári tiszt, valószínűleg a csata után még pontosabb adatokkal kiegészített. Erdemesnek tartom ezt a vázlatot magyarra fordított szöveggel bemutatni. Ez a hadtörténeti és tábori erődítéstörténeti szempontból rendkívül érdekes egykorú vázlat nem csupán a kuruc sáncok vonalát, a környező térszint, a császári sereg támadó alakzatát és tagozódását tünteti fel, hanem az erődítési szakaszokról metszetképeket (profilokat) is készített. Utóbbiakból tehát pontosan megismerhetjük az akkori tábori erődítési munkálatok, védősáncok, összekötőárkok stb. műszaki részleteit s megállapíthatjuk azt, hogy mind ezek, mind a többi kiegészítő munkálatok (mellvé-

dek, ágyútűz ellen védő fedezékek, fatorlaszok, lőrészek stb.) már akkor teljesen úgy készültek, mint ma is.

Természetes, hogy e hadmérnök vázlata (mivel pontosabb műszerek nélkül s az ellenség közelében, gyorsan dolgozott) mind a távolságok, mind a pontok egymáshoz való viszonyában nagyfokú torzítást mutat, de ennek ellenére is pontosan rekonstruálhatjuk adatait, ha vázlatát a későbbi, hasonló arányú térképlapokkal vagy felvételi szelvényekkel összehasonlítjuk.¹² A legnagyobb eltérést e vázlat és a későbbi korban készült felvételek között a Szamos-folyó vonalának ábrázolása mutatja. Azok a feltűnően nagy kanyarulatok, amelyek e vázlaton határozottan vannak kirajzolva, már a — korban hozzá legközelebb álló — (1780 után készült) Josephinische-Aufnahme lapjain sem találhatók s a mai katonai térképek pontos adatai szerint, a Szamos közvetlenül a — ma Rákóczi hegynek nevezett — domb lábai alatt folyik észak felé, anélkül, hogy kanyarodójával Zsibó községet érintené. De e község keleti részén elterülő mocsaras lapály, valamint az ott, a Szamosba torkoló Egregy, Erős és Sós viz patakok medrének mai konfigurációjából is megállapíthatjuk azt, hogy a folyó akkor itt, a község alatt valóban nagy hurkot alkotott.

A zsibói kuruc sáncokról Rákóczi csak annyit mond, hogy azok a Szamos-folyó völgyét szegélyező két hegylánc között, félkör alakban zárták el a lapályt. A sáncok a lejtőkön készültek s a völgy alján is, ahol egy meredek magaslat emelkedett

kb. a kuruc sáncvonal közepén. (Ide állította Rákóczi ágyúinak egy részét.)

A sáncok egy része előtt átgázolható patak (az Egregy-patak) folyt. A sáncrendszer bal sarokpontján egy erősebb támpont (redoute) készült. Innen vezetett egy összekötőárok, — aminek erősebb kiépítésére már nem volt sem idő, sem ember, — az Egregy völgyét elzáró erősebb sáncokhoz. Azután egy darab, a Rákóczitól említett meredek magaslat, kimaradt és a vonal a Szamos kanyarodójáig nyúló dombháton vezetett keresztül.¹³ Minden bizonnyal folytatódott azután a vonal a Szamoson túl is, Róna község felé. Mivel azonban ez a terepszakasz a csata alatt nem játszott szerepet és az egész küzdelem a folyó innenső partján zajlott le, annak részletei sem a császári hadmérnöktiszt vázlatán, sem pedig a többi szemtanuleírásokban nem szerepelnek.

A vázlatból kitűnik az, hogy az egész erődítési rendszer csak egy sáncvonalból állott s az sem volt összefüggő. Hátulsó ellenállási vonalak, támpontok létezéséről nem tudunk. Ez érthető, hiszen tudjuk azt, hogy Rákóczi nem itt, hanem Karikánál várta erősen felkészülve a támadást; itt csak gyenge völgyzárót épített s azokat a munkálatokat, amelyeket a császári hadmérnöktiszt vázlatában fel tudott tüntetni, a kurucok az utolsó órákban, jóformán az ellenség szemeláttára készítették. Még így is elismerésre méltó teljesítmény, ha meggondoljuk azt, hogy szakadó esőben, rendkívül nehéz talajviszonyok között mégis sikerült nekik még ágyúikat is (a császári hadmérnök szerint 34 dara-

bot) felvonszolni a lejtőkre és a támpontokba és ütegállásokba beépíteni a csata kezdete előtt.

Rákóczi még karikai táborából sürgős üzenetet küldött Károlynak, hogy seregének egy részét, Sennyey dandárját, az ellenség megkerülésével, a karikai szoroson át küldje utána, ő maga pedig maradjon mindig Herbeville háta mögött, annak közelében, hogy az ütközetbe beavatkozhassek és a császáriak táborát felgyújthassa, zsákmányolhassa. Közvetlenül a csata előtt november 11-én — valószínűleg a reggeli órákban — azután még egy utolsó, határozott parancsot küldött Károlynak, amelyből kitűnik az, hogy miképen tervezte ő e tábornok beavatkozását a harcba. „Az ellenség az karikai passust elkerülvén, Zsibóhoz szállott. Kihez képest, ha meg fogja ostromlani, a mint proxime megírtuk Kegyelmednek, a midőn az puska és kiváltképpen az álgyu ropogást fogja hallani, *azon igyekezzék, hogy telyes erejével megüthesse*, avagy ha azzal nem sokat árthatna és annak módját nem látná, mutassa ki magát az hadakkal egészen. Holott penig az ellenség ezen passust is elkerüli és tovább mégyen, mint hogy mi is azon leszünk, hogy akármely felé is praeveniálhassuk, Kegyelmed mindenütt menjen utána. És noha mi is tartván attól, hogy ne talántán in illo casu (ha) had nélkül hagytuk a sánczot, (t. i. a karikait) egy néhány ezeret vissza fog commendérozni az ellenség, hagyunk némely hadat az sáncz őrzésére: mindazáltal igen szükséges, hogy Kegyelmed is arra szorgalmasan vigyázzon.“¹⁴

Károlyi ezt a parancsot megkapta. 11-én fűtártisztet küldött Rákóczihoz s levélben biztosí-

totta őt arról, hogy parancsait pontosan fogja végrehajtani és seregesoportját arra a hegyre vezeti (Somlyó—Zsibó között), amelyet a levélhozó tiszt ismer és meg is mutathat.

Amikor Rákóczi a csata előestéjén Herbeville Zsibónál letelepülni készülő táborát látta, már tisztában volt azzal, hogy a másnapi harc kikerülhetetlen. Bár zsibói sáncai nem voltak készen, tehát védelemre csak helyenként alkalmasak, támadásra nem is gondolt, hanem seregét három csoportban helyezte el a sánconalban és a mögött. 10-én este szabályozta a parancsnoklási viszonyokat is. Az állást a Szamos kanyarodójától a Csíglény fölötti támpontig két védelmi szakaszra osztotta. Az akkori szokás szerint, a fővezér után rangban következő szokta volt a jobbszárnyat vezetni. Ez a feladat tehát Forgáchot illette, mert ő tábornagy, Des Alleurs csak altábornagy volt. Rákóczi azonban udvarias akart lenni francia tanácsadójához s annak tapasztalatait többre becsülte, mint Forgáchét, azért a jobbszárnyát reá akarta bízni. Tudta azonban azt, hogy ha ő ezt egyszerűen így elrendeli, akkor Forgách ingerlékeny természetével okvetlenül kényes vitát fog provokálni. Hogy ezt megelőzze, megkérte őket, hogy maguk között egyezzenek meg. Forgách némi gúnyos udvarias-sággal engedte át a jobbszárny vezetését Des Alleursnak, ami egyébként a vezetés szempontjából azért is volt indokolt, mert ezen a szárnyon állottak Rákóczi udvari hadai, tehát a francia gránátosok és idegen csapatok is, akikkel a francia tábornok könnyebben tudott rendelkezni, mint a színmagyar csapatokkal.¹⁵

Az éjjelt Rákóczi hadserege a következő tagozásban töltötte.

Jobbszárny: Des Alleurs altábornagy. 2500 emberrel szállta meg a Szamos kanyarodójánál kezdődő vonalat, egészen addig, ahol az erősítés nélkül hagyott meredek domb lábánál, az Egregy-patak jobb partján egy kis támponttal kezdődött Forgách balszárnya.

Des Alleurs védőszakaszán belül úgy osztotta el csapatait, hogy 3 ezredet helyezett az első vonalba s a francia gránátosokat az állás mögött hagyta tartalékul.

Balszárny: Forgách gróf tábornagy 4.000 emberrel, túlnyomó részben gyaloghajdúkkal, foglalta el a vonalat az Egregy-pataktól a Csiglény feletti támpontig. Területileg jóval nagyobb lévén Des Alleurs szakaszánál, ehhez több embere is volt, viszont állásának kényes alszakaszát képezte a saroktámpont és az Egregy-pataki sáncok közötti, — 800—1000 méter hosszú s csak ágyúktól védett — összekötőárok, ahová csapatokat nem rakhatott.

Tüzérség: Rákóczi 34 ágyújából 4-et állíttatott fel az említett összekötőárok pásztázására, 12-öt az Egregy-pataki sáncokban, 5-öt a két szárny közötti meredek dombtetőn s a többit (13 darabot) Des Alleurs védőszakaszának különböző pontjain.

Seregtartalék: 1000 lovas, Rákóczi közvetlen parancsa alatt, a sáncevonat mögött kb. egy negyed-órányira fekvő sík mezőn, Turbuca községtől délre, az örmezei dombok lába alatt.¹⁶

Herbeville és tábornokai november 11-én már hajnali szürkületkor kijöttek a faluból, hogy személyesen is megtekintsék a kuruc sáncvonalakat és a támadás részleteit a helyszínén megbeszéljék.¹⁷ Reggelre elállt az eső, derült, napos időben tisztán lehetett látni a sáncvonalakat s az abban dolgozó, nyüzsgő kurucokat.

Herbeville a délelőttöt arra használta fel, hogy a faluból a sáncok felé vezető utakat rendbehozatta s tüzéségét felvonfatta az Erős-pataktól keletre lévő hegyhátra, ahonnan a kuruc sáncvonalak két szárnyára közvetlenül lehetett löni. Azután megbeszélték a támadás részleteit és az erők felosztását a következőképen.

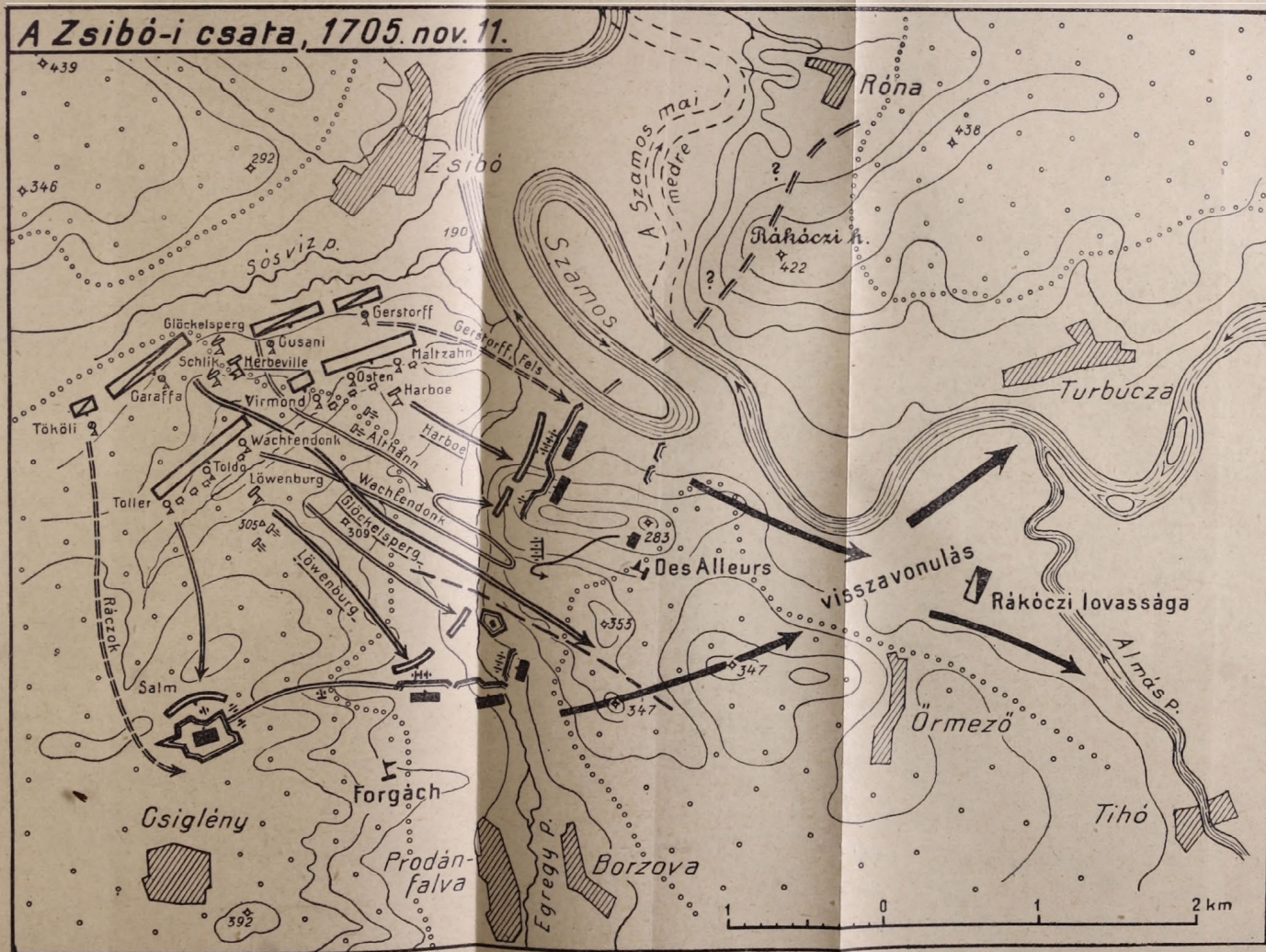
Jobbszárny: Löwenburg gróf tábornok alatt az első vonalban 5 gránátos század, mögötte egy vonalba fejlődve 10 zászlóalj. Valamennyi a császári sereghez tartozott.

Balszárny: Harboe dán tábornok alatt az első vonalban 4 dán gránátos század, 8 dán és 2 császári gyalogos zászlóalj.

A jobbszárny alcsoportjait Tollet, Toldo és Wachtendonk ezredek, a balszárnyéit Maltzan és Osten dán ezredes és Virmond császári tábornok vezették.

A gyalogság arcvonala mögött néhány 100 lépéssel hátrább, a lovasság állott fel egy fejlődött vonalban Glöckelsperg altábornagy parancsa alatt. Minden alcsoportban a dragonyosok állottak az első sorban, mint olyan lovasság, amelyik lóról szállva, gyalogos küzdelemre is alkalmas. A balszárnyon állottak Gerstoff dán tábornok alatt a dán vértések. A középen Cusani altábornagy lo-

A Zsibó-i csata, 1705. nov. 11.

vasai, a jobbszárnyon Caraffa tábornok lovas-sága. Mivel pedig a támadás súlypontját Herbeville, serege jobbszárnyára helyezte, — mert a terepszemle után azt találta, hogy arról az oldalról tudja leginkább észrevétlenül átkaroló támadással felgöngyölíteni a kurucok állását, — Caraffa lovas csoportjához csatlakozva állította fel a Tököli vajda parancsára hallgató gyors rác lovas miliciát.

Ez a felállás, csoportosítás napfényben, részben a kurucok szemeláttára történt. Rákóczi, aki a császáriak megfigyelése szerint gyakran volt a dombtetőn látható, parancsot adott a tüzérségnek, hogy a németek gyülekezését zavarja. A szemközt lévő dombháton letelepedett ellenséges ütegek hamar viszonozták a tüzet, de nagyobb kölcsönös hatás nélkül.

Amikor Rákóczi a déli órákban azt látta, hogy a tüzérpárbajt nem követi az ellenség általános támadása s arról is meggyőződött, hogy a császári sereg még korántsem készült el a csatára való felvonulásával és csoportosításával, azt hitte, hogy a következő órák esemény nélkül fognak elmúlni. Mivel a délelőttöt Des Alleurs seregcsoportjánál töltötte s annak helyzetét már alaposan megismerte, lelovagolt a dombról, hogy délután Forgách védelmi szakaszába menjen át. Az ebédet — közben — barátjának, Csáky Lászlónak szurduki kastélyában költötte el, amely község alig félóra járásnyira fekszik a sáncvonalak mögött.

Herbeville délután 2 óra tájban készült el seregének harcra való csoportosításával s fél 3 órakor adta ki támadási parancsát. Seregének mind-

két szárnya egyszerre kezdte meg az előnyomulást. A Harboe vezette balszárnynak az Egregy-patakon kellett átgázolni, mielőtt a kuruc sáncoktól koronázott hegy lábához érkezett. A dánok derékig érő vízben, de a kurucok tüzétől még nem zavarva keltek át a patakon s csak akkor kerültek ellenséges tűzbe, amikor a hegy lejtőjén felrohantak Des Alleurs sáncai ellen. Löwenburg szárnyának hosszabb utat kellett megtennie, ezért másfél órával később ért a kurucok sáncvonala elé. Így tehát az egyidőben, az egész vonalon végrehajtandó általános támadás, időbelileg két részre szakadt.

A küzdelem legelső jelene Des Alleurs sáncai előtt zajlott le. Itt a kurucok igen szívósan védekeztek és Des Alleurs többször idézett jelentése szerint háromszor verték vissza a támadókat.

Harboe dán gyalogsága vállra vetett puskával s az árkok betömésére még a faluban előre elkészített rőzsekötegekkel a kezükben kapaszkodtak gyilkos ellenséges tűzben a fejedelem udvari hadaitól szívósan védett sáncok felé. Amikor az árkokhoz értek, heves kézigránát és puskatűz fogadta őket, úgyhogy, amikor háromszori visszavetésük után, újból előretörni készültek, támadásuk a sánc lábánál megakadt. Ekkor érkezett a dánok jobbszárnján előnyomuló Virmond tábornok két zászlóaljával a küzdelem színhelyére. Lováról leugorva, gyalog rohant a sánc felé és magával ragadta a tétovázó és megtizedelt gránátosokat.¹⁸ Ugyanekkor érkezett a küzdő vonal balszárnýára, a dánok első visszaveretésének láttára odavágtató lovascsoport, Gerstorff dán tábornok vezetésével. A dán dragonyosok és a Fels császári dragonyos ezred

legénysége a sánc lábaihoz érve, leszállt lováról és lendületes gyalogtámadással közeledett a kuruc sáncok felé. Ez a támadás és Virmond tábornok bátor nekirohanása együttesen eldöntötték a kurucok jobbszárnyán a csata sorsát. Des Alleursnek nem volt már ereje ahhoz, hogy ezt a negyedik támadást is visszaverje s parancsot adott a visszavonulásra, mivel azt hitte, hogy a németek már Forgách szakaszába is betörték s a körülfárás veszélyétől tartott.

Herbeville jobbszárnyának előnyomulásánál Löwenburg tábornok azonnal észrevette azt, hogy a kurucok sáncevonala nem képez összefüggő egységet, hanem a két szárny között egy, — bár meredek, de azért nem megmászhatatlan, — domb fekszik, amelynek tetején kuruc ágyúk vannak ugyan, de azok előtt nincsenek védő sáncok. Gránátos századaival az ezredek élén, főtámadását megindította az Egregy-pataki völgyzáró ellen, és a jobbszárnyán felállított Salm gyalogezred feladatává tűzte a kuruc állás balsarokpontján épített redout megrohanását. Wachtendonk ezredest pedig bal szárny ezredeivel a kuruc sáncevonalat megsemmisítő előbb említett domb megszállására küldte.

Heves ellenséges tűzben nyomultak előre a császári ezredek és első megrohanásra betörték a kuruc sáncevonalak több részébe. A Wachtendonk csoport azonban kudarcot vallott. Alig érte el a dombtetőt, amikor szembetalálta magát a Des Alleurstól tartalékként hátrahagyott, — tehát az udvari hadak véres küzdelmében részt nem vett — csapattal. Ennek heves ellentámadása lesodorta őt a dombtetőről. Az ellenséges tűztől védettebb helyen,

a domb lábánál gyülekezve, bevárta azután a Löwenburgtól segítségére küldött Althann dragonyos ezred századait, s ezek segítségével újból felrohant a dombtetőre. Ott most már csak gyenge ellenállásra talált, mert időközben már érezhetővé vált a császári sereg lovas zömének támadása.

Glöckelsperg vezetésével indultak Cusani és Caraffa lovas ezredei — számításom szerint d. u. 4 óra előtt — az erdők rejtett utainak felhasználásával a küzdelem színhelyére és erélyes neki-lendüléssel áttörve a kurucok arcvonalát azon a ponton, ahol sáncaik nem voltak, Forgáchnak még küzdő, Des Alleursnak pedig már visszavonuló csapatait rohanták meg gyalog és lóháton. A rácok pedig, akiket Löwenburg erdei utakon (állítólag egy kém, a Róna községi oláh pap segítségével) a Salm ezreddel szívósan küzdő támpont őrségének háta mögé küldött, ugyanekkor már feltűntek nemcsak ott, hanem Forgách védőszakaszának hátában is, ezzel tehát elvágták visszavonulásának útját.

Az egész küzdelem, szemtanuk szerint, rövid egy órán belül játszódott le, ami érthető, mert a támadócsapatoknak rövid útjuk volt, és hosszas tűzharc nélkül, azonnal kézitusára került a sor, aminek lefolyása természetszerűen rövid szokott lenni. A sáncokba és árkokba szorult kurucok sorraiban a németek vészes pusztítást vittek véghez: „da war nichts, als Mord und Todschlag“, írja Herbeville naplójában. A felsorolt vezetőkön és csapatokon kívül külön kiemeli a Bayreuth dragonyos ezred vitézségét, amelyik árkon-bokron átgázolva, lóháton foglalta el a sáncokat, azután a Tököli és Luka vajdák és Pflug kapitány parancsa alatt

küzdő rác lovasságot, amely a reguláris német sereghez hasonló vitézséggel küzdött.

Des Alleurs november 15-i jelentésében azt állítja, hogy Forgách arcvonalát támadták először a császáriak s csak amikor az már megsemmisült, volt kénytelen ő is állásait kiüríteni. Azt hiszem, hogy ezt Párisba küldött levelében csak magagigazolására írta. Az egész helyzetből és Herbeville dispositióiból is következik az, hogy a Des Alleurs vezette jobbszárnyat támadták a császáriak először és a nagyobb távolságban fekvő Forgách-féle sáncvonalhoz csak akkor értek, amikor a küzdelem Des Alleurs szárnyán már eldőlt.

Rákóczi éppen ebédét végezte, amikor az ágyúzás és csatazaj hangját hallotta. Azonnal lóra pattant és a sáncok felé vágatott, de már nem ért oda. Ütközben először Des Alleurssal találkozott, aki Forgáchra panaszkodva indokolta visszavonulását. Azután Forgách is odaérkezett (ebből is látszik, hogy ő hagyta el később a csatateret és nem Des Alleurs) s vereségét a fejedelem előtt azzal magyarázta, hogy lovassága a rácok váratlan megjelenésére kereket oldott, s az ily módon cserben hagyott gyalogság körülfogva és több oldalról támadva nem volt képes tovább ellenállni.

A sáncvonalba való betörés után Herbeville azt gyalogságával megszállotta, lovasságát pedig az erdőkben széjjeloszlott kurucok üldözésére küldte. Legmesszebb a rácok jutottak az üldözésben, akik a Szamos völgyében még többször csaptak össze visszavonuló kuruc ezredek töredékeivel és sok poggyászos szekeret zsákmányoltak. Rákóczi tábornokai kíséretében a hegyeken át Szamosújvár

felé lovagolt s ezt a helyet jelölte ki csapatainak gyülekezőhelyül.

Herbeville katonasága az esti órákban csupán őrségeket hagyott az elfoglalt állásokban, azután éjjeli táborba Zsibóra tért vissza. Másnap, 12-én a császári sereg halottait eltemették, azután Schlik gróf lovassági tábornok 5 lovasezred és a rác milícia élén előrement Kolozsvárra.

Herbeville seregének zömével november 18-án vonult be Erdély fővárosába. Mivel Rabutinról eddig nem kapott hírt, újból Schliket küldte előre Nagyszeben felé, Glöckelsperg altábornagyot pedig 3 lovas ezreddel visszaküldte Szamosújvár—Bethlen vidékére, hogy Erdély északi kapuit biztosítsa. Időközben Rabutin is kijött Szebenből és november 26-án találkozott Gyulafehérváron végre Herbeville-el. A marsall tehát feladatát teljesítette, az összeköttetés az eddig magárahagyatott erdélyi kis császári hadsereg és a magyarországi fősereg között létrejött.

Rákóczi seregének kb. fele követte, — részben a Szamos mentén, részben a hegyek között, — a Szamosújvár felé visszavonuló fejedelmet,¹⁹ ahová másnap, 12-én este megérkeztek. Útközben még egy kellemetlen jelenetet kellett a fejedelemnek átélnie. Amikor körülbelül Csáky-Gorbó táján elérte a hegytetőt, rendes kötelékben feléje menetelő lovasságot pillantott meg, amely arról az oldalról közeledett, ahonnan Herbeville őt követő seregét várhatta. Egyik tábornokának ijedt kiáltozására már majdnem pánik tört ki az amúgy is nyomott hangulatban vonuló csapat soraiban, amíg Rákóczi erélyes közbelépésére egy járőr megállapította azt.

hogy a közeledő lovas csapat, a Sennyey dandár, amelyet — mint hallottuk — Rákóczi Károlyi csapatából előző napon magához rendelt.²⁰

*

A csatában Rákóczi serege kb. 400 embert vesztett, de a császáriak kezében maradt 25 ágyúja és sok zászlója.²¹ A sebesültek számát nem tudjuk. A császáriak fogságába esett Rákóczinak egyik előkelő francia tisztje, Bellegarde marquis alezredes.

Herbeville veszteségét az egykorú Wienerisches Diarium 1705. évi 250. számához csatolt részletes táblázat — a dánok veszteségét is beleértve — 450 főre becsüli.

A kuruc seregnek Des Alleurstől származó létszámadatai szerint, — Károlyinak a küzdelemtől távolmaradt 8.000 emberét leszámítva, — 7500 kuruc harcolt Zsibónál. Visszavonulással végződő, sáncokban vívott harc után, tapasztalat szerint, a sebesültek száma lényegesen kevesebb szokott lenni, mint az elesetteké. Ha tehát a 400 elesetthez még kb. 200 sebesültet hozzáadunk, Rákóczi hadi népének egész veszteségét 600 főre becsülhetjük.

Herbeville 16.000 főből álló seregének összes vesztesége pedig 450 ember volt.

Százalékarányban kifejezve tehát a zsibói csatában a kurucok elveszítették harcos állományuk 8%-át, a császáriak pedig 2.81%-át. E számarányból kitűnik az, hogy Rákóczi katonái a pánikszerű visszavonulás megkezdéséig a sáncokban hősie szívóssággal küzdöttek.

A csatának minden tekintetben legsúlyosabb

következménye az volt, hogy Rákóczi újból kiszorult Erdély földjéről. Bár a következő években még voltak harcok ebben az országrészben, de Rákóczi otthagytott csapatrészei vagy odaküldött magyarországi csapatai már sohasem tudták többé lábukat szilárdan megvetni. A fejedelmi székbe való beiktatás is csak 1707-ben volt lehetséges, de már 1708-ban végleg megszűnt Rákóczi fennhatósága Erdély felett.

A zsibói vereség után Rákóczi lassan vonult Erdélyből a magyar határ felé. Távozása előtt Károlyira bízta a magyar határszél védelmét s ha lehet, Erdély visszafoglalását.

Károlyi nehezen vállalta ezt a megbízatást. Forgáchnak különben sem volt barátja, így hát azok táborához csatlakozott, akik a vereségért Forgáchot okolták. Forgách, Des Alleurs és Rákóczi sok tisztje viszont Károlyi terhére rótták a vereséget, mert nem avatkozott az ütközetbe, holott azt megtehetette volna.

Ezek után mi is joggal feltehetjük a kérdést: hol volt Károlyi a csata alatt, mit csinált, vagy mit nem csinált az alatt, amíg Rákóczi hadinépe a sáncokban verekedett?

A kuruc nagy csaták történetében érdekes és szinte tipikusan visszatérő jelenség Károlyi magatartása olyan esetekben, amikor seregszámát a harcmező közelében volt ugyan, de nem avatkozott az ütközetbe. Így volt ez a kuruc hadsereg legelső nagy csatáján Koroncónál, 1704 június 13-án, most Zsibónál s így lesz ez 1710 január 22-én, Romhányynál is. Késlekedése a koroncói csatánál esetleg érthető, de nem menthető. A rom-

hányi csatában érintetlen hadtestével a Lőkuspatak egyik partján állott, amikor a túlsó parton a kuruc sereg pánikszerű felbomlásban menekült s tovább is tétlen maradt, pedig — bár a felbomlást talán már meg nem akadályozhatta volna, de könnyen megsemmisítheti a pyrrhusi győzelemből hazavánszorgó, agyonfárasztott császári sereg maradványait. Tétlenségének oka minden esetben csak az lehetett, hogy nem szerette a nagy csatákat és szívesen kerülte a reguláris császári sereg nagyobb tömegével való összecsapást.

A zsibói csata alatt és után tanúsított tétlensége, mondhatnók részvétlensége, nehezen menthető. Ismerjük azokat a parancsokat, amelyekben Rákóczi határozottan kiszabta seregszoportjának feladatát. Tudjuk azt is, hogy ezeket a parancsokat Károlyi megkapta s a csata kezdetekor a küzdelem színhelye közelében ott állt, ahol azt a fejedelem kívánta. Felelősségre vonva, azzal mentette magát, hogy Herbeville a zsibói völgybe vezető utat két századdal elzárta, a szűk hegyi ösvényeket eltorlaszolta, úgyhogy Solymos vidékéről nem tudott volna idejében a helyszínére érkezni. Rákóczi ezt nem nagyon hitte el s Károlyi távolmaradását annak tulajdonította, hogy szokása szerint tisztjeire hallgatott s azok tanácsára maradt el azért, hogy hadteste épségben maradjon, abban az esetben is, ha Rákóczi seregét vereség érné.²²

Az bizonyos, hogy Károlyi a reá bízott feladatot mindenképen, sőt könnyen teljesíthette volna s ebben az esetben Rákóczi összecsapása Herbeville másképpen végződik. Herbeville csak 10-én este érkezett Zsibó alá, tehát csak aznap küldhetett,

s bizonyára csak gyenge osztagokat — a Solymostól Zsibóra vezető szorosok eltorlaszolására. Ezeket a kis csapatokat pedig Károlyi, aki már napok óta azon a vidéken tartózkodott — tehát mindent jól ismert — könnyen megsemmisíthette volna. Mint maga írja Bercsényihez intézett két levelében (november 12 és november 16-án),²³ a harc lefolyását közelről szemlélte. „Az mennyire *láttam* az ostromot nem messze lévén tőlük... az sáncz pedig olyan, hogy *szememláttára* az vasas regimentek lovastul szélitiben mentenek rajta... rabok *confirmálják* nagy veszedelmüket, *kit magam is láttam*.” Még ha feltételezzük azt, hogy Károlyi csak kis kísérettel tartózkodott a Zsibó feletti dombok egy jó kilátópontján, csapatai pedig hátrább voltak, akkor is beavatkozhattak volna a küzdelemben, ha nagyobb kerülővel Solymosról a Szamos völgyébe kikanyarodva, északról közelednek Zsibó felé. Estére mindenesetre elérték volna Herbevillenek a küzdelem színhelyéről fáradtan a zsibói táborba visszatérő seregét s friss erővel megtámadva azt, alapos reménye lehetett volna a győzelemre. Sőt a helyzetből s az aránylag kis területen vívott harc kiterjedéséből is következtethetjük azt, hogy ha Károlyi az első ágyúszóra (a délelőtti tüzérpárba) megindul seregével a solymosi hegyek mögül, Herbeville seregét vagy még az ütközet alatt, vagy közvetlenül annak vége után, szóval olyan helyzetben és időpontban támadhatja hátba, amikor annak kötelékei a küzdelem hevében széjjelszakadtak, kifáradtak, tehát erélyes, még hozzá hátulról jövő támadásnak nem igen állhattak volna ellent. De egészen biztosan sikerült volna neki a császári

seregnek gyenge őrizet alatt Zsibónál hagyott egész felszerelését zsákmányul ejteni. Erélyes és kezdeményező vezetés mellett Károlyi feltétlenül idejében érkezhetett volna a csatára. De ha pár órát késik s Rákóczi serege már ezalatt elvesztette a csatát, még akkor is megverheti Herbeville seregét, tehát a nagy és az erdélyi hangulatra mérhetetlen fontossággal bíró erkölcsi sikeren felül elérte volna azt, hogy Rabutin továbbra is magára marad s a császári fősereg Erdély határán megsemmisül, vagy legalább is széjjelszóródik.

Felmerülhet az a kérdés, vajjon nem lett volna-e célszerű Rákóczinak elfogadni az erdélyi urak tanácsát: nem erőltetni a hegyszorosokban való védekezést, hanem Herbevillet Erdély közepén, nyílt mezőn kényszeríteni harcra? A tanács semmiképen sem volt rossz, de megérthetjük Rákóczi elhatározását, egyrészt azért, mert nem bízott az erdélyi urakban, másrészt pedig ezzel kimutatta volna bizalmatlanságát Des Alleurs és francia hadmérnök tisztjeinek képessége és szaktudása iránt. Abban a percben, amikor a csata előtti napon értesült arról, hogy Herbeville nem az aránylag jobban megerősített és berendezett karikai szoros felé közeledik, hanem Zsibónál akar Erdélybe betörni, a fejedelemnek már nem lehetett ideje másként dönteni, valóban nem maradt más hátra, mint a küzdelmet a gyengébben megerősített zsibói szorosban elfogadni. A csataterén jelenvolt Ottlyk György főudvarmester epés megjegyzése, hogy „igazán, duce cervo pugnabant leones (oroszlánok, szavasok vezetése alatt harcoltak), mert a hajdúság oly szívesen ment volna ellenségnek, de a tu-

datlan vezérek minden confusiot okoztak²⁴ — nem egész helyénvaló. A vezérek tudatlansága a zsidói csatánál — kivéve Károlyi magatartását — nem volt oly szembeszökő és döntő fontosságú, mint a többi kuruc csatákban. Akinek a világháborúban alkalma volt féligkész, csak néhány ásónyomnyi mély lövészárokszerbe kényszerítve, erős akadályok nélküli sáncokban heves, jól vezetett támadások ellen védekezni, az meg fogja érteni azt a talán paradoxonnak tetsző kijelentésemet, hogy, ha választani kell, egy, — magában bízó katonaság, — szívesebben vállalja a harcot nyílt mezőn, mint ilyen, félig kész védőszakaszban. Az ilyen sáncok nem nyújtják azt a biztonsági érzést a benne harcolóknak, mint a rendesen kiépített állások, tehát védekező készségüket csökkentik, — mozgási, cselekvési szabadságukat ellenben lényegesen korlátozzák.

A zsidói vereség oka *ebben* és Károlyi tétlenségében rejlik. Rákóczi hadserege olyan helyen volt kénytelen a küzdelmet elfogadni, amelyben győzelemre csak akkor számíthatott, ha az őt támadó ellenséges erőt más oldalról (ebben az esetben Károlyi részéről) lekötik, foglalkoztatják és gyöngítik. A vereség további oka: a császári sereg összes alvezéreinek fölényes vezető képessége volt. Herbeville személye szerint nem volt nagy hadvezér, de alantosai a zsidói éjjeli és az azt követő dél-előtti helyszíni haditanácsokban nekik kiosztott szerepkörüket teljes pontossággal és egymással zavartalan összhangban játszották végig. A harc megindítása, a lovasság közbelépése a dánok bal-szárnyán, Virmond tábornok személyes bátorsága,

az Althan ezred beavatkozása, amikor Wachten-donk ezredes támadása megfeneklik, végül Glöckel-sperg nagy lovastámadása s a rácok átkaroló, váratlan előbukkanása a kuruc arcvonai háta mögött, — a zsibói csatának olyan mozzanatai, amelyek katonai szempontból mintaszerű teljesítményeknek mondhatók.

Rákóczi környezetében a csata utáni napokban meglehetősen zavar és bizonytalanság uralkodott. A sok, egymásnak ellentmondó és a helyzet tisztázására semmiképen sem alkalmas nézet, tervezgetés, visszavonás, torzsalkodás közepette, nem csodálkozhatunk azon, ha Des Alleurs november 25-én a helyzetről Párizsba küldött tudósítását így végzi: „... je ne sçay, ce qu'on veut me dire sur ce qui se passe; comme je suis dans un pays, d' ou la vérité s' est retirée, je ne puis précisément sçavoir ou l' on en est á cet egard, cependant je mettray tout en usage le découvrir. Ce qu' il y a de certain, c' est que presque tous les généraux et officiers souhaitent la paix...”²⁵ (Nem tudom, mennyit akarnak velem közölni abból, ami történik; mivel olyan országban vagyok, ahonnan az igazság eltávozott, nem lehetek pontosan tisztában a helyzettel, mindenesetre igyekezni fogok azt minden áron megállapítani. Egy bizonyos, — valamennyi tábornok és tiszt békére vágyik.)

Megérthetjük azt, hogy Rákóczit mennyire bántotta a zsibói kudarc s azzal kapcsolatban alvezéreinek balkezessége, főleg pedig az a tudat, hogy Károlyi kedvetlenül s kelletlenül fogadta azt a parancsot, amellyel őt a fejedelem a vereség után az erdélyi határon visszahagyott csapatai élére ál-

lította. Rákóczinak az a válasza, amelyet e tárgyban, november 27-én Károlyihoz intézett levelének utóiratában olvashatunk, bepillantást enged a fejedelem akkori lelkiállapotába. A kudarc fásulttá tette, lemondással veszi az eseményeket úgy, ahogy azok történnek, s mivel alantasaiban nem bízhatik, annál nagyobb önfegyelemmel és felelősségérzettel igyekszik hazája iránti kötelességét legalább ő önfeláldozóan teljesíteni. E levél, emelkedett hangja miatt méltó arra, hogy azt, a fejedelem lelki arcképének egyik vonásaként itt megörökítsük.

„...mutatá az udvari kapitány az Kegyelmed neki írott levelét, melybe látom nem csak az hadnak kedvetlenségét, de az Kegyelmedét is. Lehet, megvallom, nekem is, nem csak Kegyelmednek, mások ellen való panaszom, de annak nem akkor az ideje, az midőn ég az ház“ ... „Ha mind áruló volna is az erdélyi ember, még sem kellene Erdélyt oly hirtelen elhagyni; erővel az szerencsén nem vehetünk, — se most, bágyadt katonának az ideje nem az hadakozásra való; nyugodjunk, magam is azt javallom, de országot oda való hagyásával ne bódítsunk. Hogy pedig Kegyelmed súlyos fáradtságítul megnyugodhassék, resolváltam magamat, hogy felváltsam magam Kegyelmedet; az mint is holnap mellettem levő karabélyosokat kiválogatván, indulok, mivel mást nem küldhetek. Tudom mire vetem személyemet, úgy (az mi nehezebb) hazám dolgait is, de legalább satisfaciálok hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok; lássa az katona, ha ott hágy; régen resorváltam magamat az áldozatra; elkeseredett a szívem,

megvallom, de bennem az a resolutio, az ki szolgálatjára az megvetett földnek népi közzé kihozott. Nem Erdély országáért megyek, mert a nélkül eddig is eltartott az jó Isten, de hazám igyéért, az mely szolgálatja, csak látom, kinek-kinek particularis contentumából áll. Cselekszik ezt sokan, de még rosszabb, hogy ebben minnyájan megegyezünk, és végtére csak azt cselekedszük, az melyet másokba reprobálunk. Ezt lássa, hogy veszi Kegyelmed is én tülem, de nem titkolhatom hazám igyén elkeseredett szivem titkait, melynek kinyilatkoztatására Kegyelmed levelei adtak ösztönt; reflectálok magamat az Kegyelmed minapi írására, hogy kedvetlen szolgának nem sok hasznát veszi az ember. Én indulok, lássa Isten hová teszi és mit csinál hazám dolgaival; ha nincs más, én rajtam se muljék.“²⁶

Rákóczinak e levélben kinyilatkoztatott ama szándéka, hogy Károlyi további vonakodása esetén ő maga lenne hajlandó az Erdélyben való továbbhadakozás áldozatos terhét magára venni, azt hiszem inkább csak Károlyi megszegyenítésére, megleckéztetésére irányuló kijelentés volt. A fejedelem az erdélyi határszélről elvonulva, december hónap nagy részét már Ecseden töltötte, amelynek védműveit rendbehozatta, azután munkácsi várába tette át főhadiszállását.²⁷

Rákóczinak összes eddig vívott nagy csatái közül tagadhatatlanul a zsibói vereség járt a leg súlyosabb következményekkel. E veszített csata kuruc hadtörténeti szempontból pedig annál is fontosabb, mert a többi, eddigi vereségtől eltérően, ebben a harcban és annak katasztrófális befejezé-

sében, semmi — azt elősegítő — külső körülmény (parancsok félreértése, időjárás vagy más természeti tünemények, csapatok átpártolása harc közben, stb.) nem játszott közre. A nagyszombati és pudmerici vereségek hatása csak harcászati (taktikai) szempontból volt jelentős, a zsigárdi csata következményei azonban annál súlyosabb hatást gyakoroltak a fejedelem stratégiai helyzetének rosszabbodására.

Ez a vereség az erdélyi kuruc hadtörténetben jelentőségében ugyanazt a helyet foglalja el, mint az 1708-iki trencsényi csata a magyarországi események döntő hatású fordulói között.

4. A trencsényi csata.

1708. augusztus 3.

Rákóczi 1708. tavaszán Egerben gyűjtötte össze seregének színe-javát, hogy annak élén egy nagyszabású, stratégiai és politikai jelentőségű kedvenc tervét, a sziléziai expedíciót hajtsa végre.¹ Ismerte alvezéreit és hadseregének hibáit, ezért tervét titokban tartotta (még Bercsényinek sem árulta el) és seregét úgy akarta a sziléziai határ felé vezetni, hogy az ellenséggel való összeütközést kikerülje.

Alvezérei közül ebben az időben Bottyán a Csallóköz visszafoglalásán fáradozott, Ocskay pedig a Vág-völgyében és a Morva határszélen portyázott. Mindketten azt szerették volna, ha Rákóczi Egerből június 15-én induló seregével az ő támogatásukra siet, sőt Ocskay a Vágon — Morvánka mellett — már hídat is veretett, hogy a fejede-

lem előnyomulását elősegítse. Rákóczi július közepén érkezett hadaival Érsekújvár alá, ahol békétlenkedő alvezéreinek lecsendesítésére haditanácsot tartott. Itt főleg Ocskay erőszakos rábeszélésére, kénytelen volt sziléziai tervét elárulni. Tábornokai nem akarták annak jelentőségét megérteni. Két napig tartó heves vitatkozás után Rákóczi ugyan nem ejtette el sziléziai tervét, de beleegyezett abba, hogy serege, ezt megelőzően, Ocskay segítségére átkeljen a Vágon.

Ezzel kiadta kezéből nagy hadászati tervének gyeplőjét. A következő napokban, többször tartott haditanácsok során, a hadjáratot indító nagy gondolata alvezéreinek kezei között elhomályosult. Július 30-án, a Fehér-hegyekben, verbó-i táborában értesült arról, hogy Ocskayt és Pekryt Viard császári tábornok Strazsnicánál megverte s azután egy erős élelmiszerszállítmánnyal a kurucoktól körülzárt Trencsén megsegítésére készül. Ugyanekkor tudta meg azt is, hogy Lipótvár császári őrsége a végső szükség napjait éli. Ezt a várat — amelyet az elmúlt években hasztalan ostromolt, — most könnyen elfoglalhatná. Elhatározta tehát, hogy visszatér a Vághoz, Lipótvárat megveszi s csak azután folytatja útját Szilézia felé.

Indulása előtt érkezett egy üzenet Trencsén várából. Ottlyk főudvarmesternek egy odaszorult híve közölte azt, hogy a vár őrsége éhezik, ellenálásra alig képes, a kurucok tehát ezt a várat könnyen elfoglalhatnák. Erre a hírre alvezérei lebeszéltek Rákóczit Lipótvár ostromáról s rábírták arra, hogy Trencsén ellen vonuljon. Még 30-án este elküldte La Mothe ezredest egy gyalogdandárral

Trencsén felé, hogy a Vágon átvezető hídát birtokába vegye és Viard csapatát feltartóztassa. Ocskay dandárát az egész sereg poggyászával Pöstyénen át Bán község vidékére küldte, azzal az utasítással, hogy csak akkor kövesse a fősereget, ha az Trencsént már elfoglalta. A gyalogságot Bercsényi a Vág jobbpartján vezette Trencsén felé, Rákóczi pedig lovassága élén a balparton haladt Csejte községig s ott átgázolván a folyón, augusztus elsején egész seregének Beckó, Rakolub tájékán egynapi pihenőt engedélyezett.

Heister gróf tábornagy értesült Rákóczi főseeregének előnyomulásáról. A Csallóköz nyugati tájékán kezeügyében lévő lovasságát Pozsonyban összegyűjtötte, erőltetett menetekben a Fehér-hegyek felé indult s július 29-én Szakolcánál találkozott Viard seregével, amelyet augusztus 1-én Trencsén felsegítésére tovább küldött. Lovasaival azután 2-án hajnalban Rákóczi felkeresésére a Vág felé kanyarodott.

Rákóczi augusztus 2-án folytatta útját Trencsén felé. Menetközben értesült arról, hogy La Mothe elkésett, mert Viardnak már sikerült az élelmiszerszállítmányt Trencsénbe vinni és a vár őrségét megerősíteni. Ezek után a Trencsén ostroma mellett kardoskodó alvezérek is belátták azt, hogy annak többé semmi célja sincs. A fejedelemnek pedig, mivel közvetlenül kitűzött feladatát el nem végezhetette, de Heister közeledése folytán továbbvonulását már többé nem tarthatta titokban, nem maradt más hátra „mint táborhelyet választani és figyelemmel kíséreni, hogy az ellenség mit csinál”.² Augusztus 2-án tovább vonult Trencsén

felé és este 9 óra tájban érkeztek seregének utolsó osztagai arra a táborhelyre, amelyet Rákóczi napközben, Trencséntől délre, a hegyek lábainál a barát-lehota-i országút mindkét oldalán kijelölt, hogy a Bán felé küldött seregvonataival könnyebben érintkezhessék és ellenséges támadás esetén a te repadta előnyöket jobban kihasználhassa.

Heister kémeitől kapott téves híreire támaszkodva azt hitte, hogy Rákóczi csak lovasságával vonul észak felé s a sereg zöme Bercsényivel keleti irányban eltávozott a Vág vidékéről. Erre a hírre ágyúit, málhát Vágújhelyen hagyta és 2-án este 10 órakor fárasztó éjjeli menetben lovagolt tovább Trencsén felé. Augusztus 3-án — szombaton — a végzetes napon, Heister hajnalhasadtakor elérte a vöröshegyi szorost, ahol Bercsényi a Trencsén alatt pihenő tábor háta mögött Czelder Orbánt hagyta őrizetül néhány száz emberrel. Ezt a gyenge kuruc őrséget Heister elzavarta s azután a Vág mentén vonult tovább Szedlicsna felé.

Rákóczi Czelder visszavonuló hajduitól értesült Heister közeledéséről és azonnal riadót vertett. Határozott csataterve nem volt, mert nem tudhatta azt, hogy a hátuk mögül előrenyomuló Heister a kuruc tábort melyik részén fogja megtámadni. Rákóczi maga a Vághoz közelebb eső szakasz ezredeinek felriasztásával fáradozott, Bercsényit pedig a jobbszárnyon, a Szoblahó-Hamri községek között pihenő lovasság felültetésére küldte. A sereget azután egy hosszú vonalban állították fel a hegy lejtőjén, Turna, Hamri, Szoblahó községek felett, arccal észak felé. Érthetetlen, hogy miért választották éppen ezt a vonalat, holott közvetlenül

arról kellett volna legelőször gondoskodni, hogy a hátuk mögül előnyomuló Heistert megakadályozzák abban, hogy a Vág folyó és a hegyek között húzódó keskeny szorosból kibontakozva, elérje a lovasharcra alkalmasabb trencsényi mezőket. Ezt egy erős völgyzáróval könnyen végrehajthatták volna. Ehelyett azonban egy sokkal bonyolultabb harcrenddel bajlódtak, amelynek legfőbb hibája az volt, hogy senki sem ismerte annak harcászati célját.

Rákóczi seregének létszáma Trencsén alatti táborában 14—15.000 fő volt. A gyalogság és lovasság számaránya kb. egyforma volt.

Heister parancsa alatt csupán lovasság vonult fel a harcra. Összesen 8 lovasezrede volt 5200 fő létszámmal.

A kuruc haderő tehát majdnem háromszor akkora volt, mint a németeké, s míg utóbbi tisztán lovasságból állott, a kurucoknak kellő számú gyalogsága, sőt 14 ágyúja is volt. A kuruc seregnek bizonyára megvolt a Rákóczi csapatainál elérhető legnagyobb harc készsége. Tudjuk azt, hogy a fejedelem Egerben újonnan felszerelte és ruházta ezt az elite-seregét. A csata előtti napokon átlag 15 km-t meneteltek csupán s egy pihenőnapjuk is volt, augusztus 2-án pedig már este 10 óra körül az egész tábor lepihenhetett. Másnap tehát friss erőben kezdhette el azt a harcot, amelyben nemcsak a számbeli, hanem — ami lovas ellenség ellen különösen latba esik — a helyzeti előny (szakadozott, bokros, dombos térszín, mocsarak, patakok, falvak között) mindenképen a kurucok oldalán volt. Heister lovassága ellenben az elmúlt napok fárasztó,

erőltetett menetei s a csatát megelőző éjjeli, szakadatlan lovaglás után törődött állapotban érkezett augusztus 3-án reggel arra a csataterre, amelyen nem várt, könnyű győzelmet aratott.

Heister kibontakozása a szorosból, tervváltozása és elkanyarodása Trencsén felé.

Számításom szerint Heister lovasoszlopának éle reggel 5—6 óra között érkezhett Kis-Sztankóc, Szedlicsna falvakhoz. Rákóczi táborát megtekintve, láthatta, hogy a kurucok erősen szaggatott terepen, a hegyoldalon, erdős, cserjés vidéken állanak, szóval olyan helyen, amelyen lovastámadás nem kecsegtethet sikerrel. Seregének azok a kisebb osztagai, amelyek Czelder Orbán visszavonuló utóvédjét üldözték s amelyek valószínűen lóról leszállott dragonyosok lehettek, a Szedlicsnától keletre emelkedő dombokra hágva, kisebb színlelt támadást intéztek a kuruc tábor balszárnyára, minden különösebb eredmény nélkül.³ A menetoszlop Szedlicsnánál elérte a síkságot, érthető tehát, hogy a tisztán lovasságból álló seregnek Heister csupán ekkor adott parancsot a csatarendbe való kifejlődésre. A kurucok arcvonalának irányát a cserjés terepen nem lehetett pontosan megállapítani. Az elővéd élén, majd később a csatarendben a balszárnyon lovagló Pálffy a tüzérség állását felfedezte ugyan,⁴ de 14 ágyú helyett csak 11-et tudott megszámlálni. Heister terve ekkor úgylátszik a következő volt: csatára fejlődve menetel arccal kelet felé, s azután félkanyarodással jobbra bekanyarodva megtámadja a fejedelem hadállásának azt a

pontját, mely lovastámadásra előnyös. A lovasság az akkori kor harcshabályai szerint rendesen zárt sorban, két vonalban támadott és a vonalak között rendesen 300 lépés távköz volt. A császári lovasság csatarendjének jobbszárnya Turna falu felé vett irányt. Ilyen csatarendben menetelt Heister oldalmenetben a kuruc állás előtt s azzal párhuzamosan (1—2000 lépésnyire) addig, amíg jobbszárnya Turna keleti kijáratát kb. 4—500 lépésre elhagyta. A kurucok fegyvereinek lőtávolán kívül⁵ lévén, ez a mindenesetre különös és szokatlan menetelés veszteség nélkül folyt le. Így elvonulva a kuruc hadállásnak legnagyobb része előtt, Heister belátta, hogy lovasságával az ellenséget ebből az erős állásából kivetni nem tudja. Közötte és a kuruc állás között a községeken keresztül folyó mocsaras patakok és szakadékos, lejtős, bozótos terep feküdt. Ezért támadó szándékát elejtven, reggel 7 órakor elrendelte, hogy egész serege „Contremarche“-sal⁶ balra kanyarodva, Hamriből Trencsén felé vezető országúton Trencsén-vára felé vonuljon. Első jelentésében ugyan azt állítja, hogy ezzel a mozdulattal a kuruc vonal hátába akart kerülni, valószínűbb azonban az, hogy a vár ágyúinak védelme alatt akart a város alatt pihenőt engedélyezni és megvárni a kedvezőbb alkalmat a sík mezőn való megütközésre.

Ezalatt az idő alatt (t. i. napkeltétől reggel 7 óráig) a kuruc sereg elfoglalta azt a vonalat, amelyet a fejedelem kijelölt.⁷ A kuruc csatarend bal-szárnyán volt a gyalogság egy kis része, nyugat felé lekanyarított szárnnyal. Ez a balszárny a Turna falu feletti lejtőn állott s nyugat felől mély

árok védte. A szárny mögött egy kis réten Rákóczi idegen lovasságát (*Charrière* lovas csapatát) helyezte el.⁸ Az állás közepét a Barát-Lehotáról Hamri-Trencsén felé haladó országút szelte ketté. Itt állott a gyalogság zöme, a reguláris lovasezredek és La Mothe-nak 14 ágyúja. A jobbszárnyat, Hamri és Szoblahó között, tehát jórészen már sík, a lovasság számára alkalmasabb terepen, a kuruc lovasság többi része — főleg a mezei hadak — képezték. Mivel az egész terep nagyon szakadozott volt, Rákóczi udvari karabélyos ezredének hat századát az állás közepe mögé mint tartalékot állította fel, azzal a rendeltetéssel, hogy onnan az arcvonal bármely részén bevethesse őket. Mint említettem, az egész haderőt maga a fejedelem vezényelte és a csata megkezdésekor az arcvonal mögött, illetőleg felett, Turnától délkeletre a lejtő olyan pontján állott, ahonnan nem csupán a kurucok állását láthatta, hanem a lábainál fekvő egész síkságot is. Így hát Heister lovasainak mozdulatai a szemelátára játszódtak le. A jobbszárny vezetését gróf Pekry Lőrincire bízta.⁹

Thaly állítása szerint „voltaképen Bercsényi-nek, mint a fejedelem után következő legfőbb vezérnek kellett volna az akkori hadietiquett szerint a jobbszárnyat vezetnie. Pekry tábornagynak, mint utána következőnek a balszárnyat. Mivel azonban ebben a hadállásban a balszárny volt a fontosabb, Bercsényi maga kívánt itt vezényelni.”¹⁰ A vezéreknek ilyen beosztását illetően semmi nyomot sem találtam. Ez a megállapítás valószínűleg Thaly elméleti következtetése lehet csupán, mert való az,

hogy Bercsényi ebben a csatában különösebb szerepet nem játszott.

Őt, mint láttuk, Rákóczi a jobbszárnynak — a lovassági tábornak felriasztására küldötte — jól-lehet Pekry parancsolt ott. Onnan visszatérve pedig a generalissimus a fejedelem mellett, a Turna—Hamri felé vonuló lejtőn, egy jó áttekintést nyújtó ponton tartózkodott még akkor is, mikor Pálffy és az egész császári vonal támadása megkezdődött. A csata további folyamán forrásaink az ő személyes jelenlétét vagy befolyását a küzdelemre sehol sem említik. Így hát nem valószínű, hogy ő vezette volna a balszárnny harcát.

Az udvari karabélyos ezreden kívül Rákóczi bizonyára még egy-két ezredet hátrább fekvő tartalék-állásba vonhatott vissza, mert akkor, amikor reggel 6 óra tájban az előjelekből következtette, hogy Heister balszárnnyát akarja megtámadni, 3 zászlóaljat indított tartalékából a veszélyeztetett helyre. A tartalék, Kolinovits szerint, a legvitézebb gyalogságból állott és a völgyben, az országút mentén volt elhelyezve; ennek háta megett volt a lovas-tartalék és a 14 ágyú. Ennek a harcesportnak La Mothe volt a parancsnoka. „A tartalék” megnevezést itt nem úgy kell értelmeznünk, mint ma, azaz nem olyan alakulatot kell gondolnunk ezalatt, amely a meglévő arcvonal mögött esetleges beavatkozásra készen áll. Ebben az esetben ez a „tartalék” voltaképen a „derékhad”, a csapatok színe-java, amely a harc vonal legfontosabb pontján várja a harcot. Itt a barát-lehotai országút környéke — a Bánnál lévő poggyással való összeköttetés volt a fejedelem serege számára a legfontosabb terepsza-

kasz, itt helyezte el tehát legjobb ezredeit. Hagyott azonban néhány ezredet (udvari karabélyos) tartalékul az egész harcvonal részére, de ezek a lejtő magasabb pontjain, majdnem az erdő szélén állottak. A csatarend első felállításáról és a csata lefolyásáról szólva, az egykorú kútfők gyakran említik a hamrii erdőt. A József császár idejében készült eredeti felvételen (1782—1784) tisztán látható egy nagyobb erdőcske Hamritól közvetlenül délre, tehát a kuruc állás vonalában és egy kisebb, — inkább liget, — a falutól közvetlenül északra. A kettő közül a Hamritól délre eső játszott fontos szerepet a gyalogság utolsó küzdelme alatt. A küzdelem s ezzel az egész csata döntő eseményei a Hamritól délkeletre levő lejtőn e kis erdő közelében játszódtak le. Ezt bizonyítja az is, hogy az említett részletes térképen ezen a helyen van a csatát jelző két keresztbetett kard berajzolva, a következő felírás kíséretében:

„1708 ✕ unter dem Herrn General Heister
und Rakoczi zum Nachtheil des letzteren.“

Mindezideig, azaz reggel 7 óráig, Rákóczi joggal hihette azt, hogy Heister fogja őt megtámadni. Seregének keleti irányba csatarendben való elönmúlásából ezt méltán következtethette. Meglepetésére azonban látta, hogy az egész császári lovasság most balra kanyarodik és Trencsén felé akar elvonulni.

*Rákóczi utasítása az elvonuló császári lovasság
oldalba támadására, Pekry balsikerű mozdulata.*

A császáriaknak ez a mozdulata váratlanul érte Rákóczit, aki mindig azzal számolt, hogy neki kell majd védekeznie Heister támadása ellen s most pedig azt látta, hogy a császáriak a harcmezőt kardcsapás nélkül el akarják hagyni, minek-
előtte bár csatarendben, de harc nélkül végig sétáltak az egész kuruc vonal előtt. Első pillanatban a fejedelem nem tudta kellően megítélni a helyzetet s érezte azt, hogy itt az alkalmas pillanat, amikor seregével védekezésből támadásba mehetne át, már csak azért is, mivel a császáriak sorai a contremarche végrehajtása közben némileg összezavarodtak.¹¹ Pedig ha a fejedelmi vezér ekkor Heister jobbszárnyát, amely ebben az időben Turna és Hamri között, a kurucok első vonalától alig 1000 lépésnyire lehetett, e falvak irányából erősen megtámadja, feltétlenül sikert arat. A balra kanyarodás után ugyanis ez a szárny háttal fordult a kurucok felé. Ha most a Turnából és Hamriból előtörő reguláris kuruc lovasság a gyalogságtól követve itt közibük vág s ezalatt a kuruc balszárny a dombokról leereszkedik és jobb felől, Pekry mezei hadai pedig bal felől bekanyarodnak és az így zavarba ejtett császári lovasságot átkarolják, Heister serege bizonyosan megsemmisül. Ez a kedvező pillanat — reggel 7 óra tájban — kihasználatlanul mult el. Azt megérezte ugyan a fejedelem, hogy az ellenségnek ez a mozdulata neki kedvezett s valamit tenni is akart a helyzet kiaknázására, de amit tett, az csak félrendszabály volt. Utasítást küldött

ugyanis a jobbszárnyra Pekryhez, hogy támadja oldalba a császáriakat, mert azt hitte, hogy Pekry jobbszárnya azok vonalát túlszárnyalja. Egyidejűleg megparancsolta a lehotai völgyben lévő harcsoport 3 zászlóaljának, hogy a cserjés terepen előrenyomulva, a falu (valószínűleg Hamri)¹² északi szegélyének házai és sövényei közé rejtőzzék és onnan támogassa Pekry mozdulatát. A tábor, illetve hadállás többi része eredeti helyzetében maradt. Ebből is azt következtethetjük, hogy a fejedelem ezzel az utasításával csak a — szerinte visszavonuló — császáriak sorait akarta megzavarni, de nem szándékozott az általános támadást elrendelni.

Rákóczi mikor ezt az utasítást kiadta, nem gondolt arra, hogy az a terep, amelyen Pekrynek rohamát végre kellett volna hajtania, a gyors mozgást kívánó lovas csatára nem alkalmas, mivel előtte folyt a Szoblahó és Bella községeket érintő patak, amely egyúttal az egész csatatérnek a legmélyebb vonala volt.¹³ Állásáról, az előbb említett magaslati pontról, Turnától délre, a síkságra letekintve, valóban azt hihette, hogy a Szoblahótól délre álló mezei hadak bekanyarodás esetén túlszárnyalják a balra kanyarodásban Trencsén felé igyekvő császári lovasság élet, amely ebben a percben még néhány száz lépéssel nyugatra a Hamritól északra fekvő kis erdőtől menetelhetett a Bellaszoblahó†mocsaras patak felé. De a távolság Heister serege és a kurucok e két csoportja között alig volt 2000—2500 méter s körülbelül egy magasságban is voltak. Pekry még akkor se tudta volna átkarolni és oldalba támadni a császáriakat, ha az utasítás vétele után azonnal bekanyarodhatik ro-

hamhoz fejlődött vonalban Heister menetelő éle felé.

Sem Heister, sem Pálffy¹⁴ nem akarta a kuruc hadállást megtámadni s a Trencsén felé való elkanyarodással valóban a csatát akarták elkerülni, főleg azért, mert — mint láttuk — ezredeik az élelemhiány és fárasztó éjjeli menet folytán ki voltak merülve és közöttük és a kuruc hadállás között a Turna és Hamrin átfolyó két patak mocsaras vonala feküdt.

Rákóczi új utasítása alapján tehát a csatarend némileg megváltozott. Pekry röviddel 7 óra után megindult mezei lovasságával, a fejedelem pedig fellovagolt arra a magaslatra, ahol karabélyosai álltak. Ott találkozott Bercsényivel, akit mint tudjuk, a tábor jobbszárnyának, a lovasságnak felriasztására küldött volt, s aki e feladat teljesítése után most a balszárny felé tartott, talán azért, hogy annak parancsnokságát átvegye. Rákóczi e találkozásról szarkasztikusan jegyzi meg, hogy a főgenerális „mint általában ilyen alkalmakkor, személyét illetőleg nagy zavarban volt“,¹⁵ amiből azt következtethetjük, hogy Bercsényi a csata vezetésében a következő órákban sem lehetett nagy segítségére.

Pekry ezredei előtt, amikor azok Szoblahótól nyugatra az utolsó, már enyhe hajlású dombon fellovagoltak, nagyon kellemetlen akadály tűnt fel: mocsaras patak, amely két helyen tóvá szélesedett. A két tó között pedig csak egy majdnem használhatatlan, megszakadt gát volt az egyedüli átjáró.

Mivel ez a terepszakas az sorsdöntő mozzanat alkalmával döntő szerepet játszott, részletesebben

kívánom a tavak helyét meghatározni és az azok körül lejátszódott eseményeket ismertetni.

Rákóczi emlékirataiból és a későbbi krónikások feljegyzéseiből is világosan kitűnik, hogy ennek a két tónak Szoblahótól nyugatra és Hamritól északra kellett feküdnie. Ma már nyomuk sincsen. Ezt Thaly személyesen a helyszínén megállapította¹⁶ s a legújabbkori térképeken s az aprólékos részletességgel szerkesztett katonai felmérési lapokon sem találjuk meg őket, sőt ha a József császár idejében készült eredeti felvételi lapot vizsgáljuk, azon sem találjuk már meg a tavak nyomát. A trencsényi csata idejében azonban még megvoltak ezek a tavak, amelyekről már egy 1557. évről kelt eredeti okmány is megemlékszik.¹⁷ I. Ferdinánd király ugyanis bizottságot küldött ki Magyarországra, hogy ez a várak állapotát megszemlélje. Ennek a bizottságnak Trencsén váráról küldött jelentésében olvassuk, hogy Trencséntől nem messze Zablahow (tehát Szoblahó) faluban két nagyobb tó van, az egyiknek kőből, a másiknak földből van a gátja. Ezeket kihalászták, elhanyagolták s ezért mindkét halastó gátjait nagyon megrongálták az árvizek. E tavak között haladt Pekry lovasainak útvonala.

Ha figyelemmel vizsgáljuk a mai pontos katonai térképet, akkor a terep alakulatából határozottan felismerhetjük a tavak helyét. Azok feltétlenül Szoblahó nyugati kijáratától nyugatra azon a szakaszon voltak, amely a falu kijárata és a Barát-Lehotáról Trencsén felé haladó út között fekszik, még pedig Szoblahó nyugati kijáratának közelében. Ez a rész még ma is vízenyős rétnek van jelölve, amelyen több, erre a vonalra keresztkben fek-

vő gát-, töltés elmosódott nyomát látjuk. Hogy Pekry az észak felé vonuló császári lovasságot megtámadhassa, nem kerülhette ki ezt, a lovasság részére rendkívül kényes akadályt. Át is ment rajta, azonban a szűk töltésen lovasai csak egyenként, legfeljebb párosával haladhattak át. Mialatt lovasságának csak csekély része is átkelhetett ezen az akadályon, visszavonhatatlanul elveszett az az idő, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy Heistert, illetve az élen lovagoló Pálffy, a támadás meglepetésszerűen érje.

A mezei lovasság első ezrede már átkelt a tavakon és csatarendbe akart fejlődni, amikor Ebeczky István brigadéros Pekryhez ment és figyelmeztette, hogy az ilyen akadály a lovasság háta mögött végzetes lehet, ha a támadás nem sikerül, és hogy a fejedelem valószínűleg nem ismerte ezeket a terepben rejlő nehézségeket, amikor Pekrynek szóló utasítását kiadta.¹⁸ Ebben Ebeczkynek igaza volt, de figyelmeztetése rosszkor jött. A keskeny töltés különben is csak akkor jelenthetett volna veszélyt, ha az azon előnyomuló csapatot valóban visszaverik; de erre akkor még gondolni sem lehetett. Sőt az sem feltétlenül biztos, hogy a mezei lovasság még ha vereséget szenved is, ugyanezen az úton legyen kénytelen visszavonulni. A tavak környéke viszont minden bizonnyal járható volt, hiszen Pálffy lovasai rövid negyedóra mulva keresztül-kasul száguldtak azon.

Pekry azonban hallgatott Ebeczky szavára. Azok közé a tábornokok közé tartozott, akiknek kevés az elhatározó képességük és szívesen hajlanak harcokban jártasabb alantasaik tanácsára. Újból el-

követte azt a hibát, ami teljesen azonos harchelyzetben különítményének strazsnicai vereségét okozta.¹⁹ Parancsot adott a mocsaras tavak északi szejélyéről való visszavonulásra s erről egy futártisztel jelentést is küldött Rákóczihoz. A kuruc lovaság tehát úgy ahogy jött, egyesével, kettesével ismét visszalovagolt a tavak közti töltésen eredeti álláshelye felé. Ügylátszik Pekry belenyugodott abba, hogy ez a terep nem alkalmas lovas támadásra s ezért a fejedelem parancsát nem tudja teljesíteni, mert nem találjuk nyomát sehol sem annak, hogy másutt, mondjuk a falun keresztül keresett volna átjárót, hogy Rákóczi parancsát más úton-módon, de mégis teljesítse.

De erre amúgy sem lett volna már ideje.

A császári lovasság élén haladó, harcokban tapasztalt Pálffy Jánosnak éles szemét nem kerülte el Pekrynek ez a kudarcral kezdődő mozdulata és tapasztalt lovasvezér léteire azonnal felismerte, hogy itt van az a pont, ahol talán mégis meg lehetne támadni legalább a kuruc lovasságot s ezzel ha egyebet nem is, legalább veszteséget okozni a kurucoknak, mielőtt az egész császári lovasság tétlenül vonul be Trencsénbe.

Pálffy ellentámadása.

A kurucok jobbszárnyának visszavonulása.

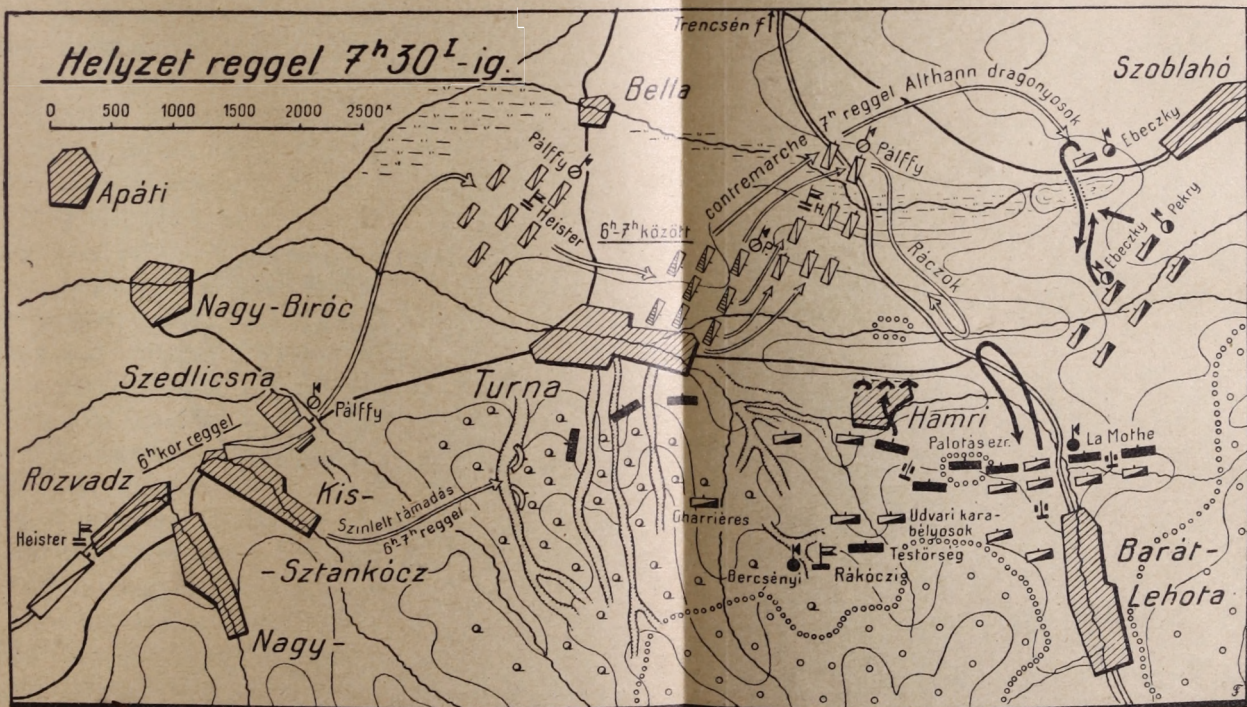
Heister tábornagy a maga kezdeményezéséből, úgy látszik, nem szánta volna el magát a kurucok megtámadására, de amikor Pálffy engedélyt kért arra, hogy a tavak között rendetlenségbe került mezei lovasokat megrohanja, erre megadta az enge-

délyt. A kezdeményezést tehát ebben a percben ismét a császáriak (Pálffy) ragadták magukhoz és ezzel végérvényesen el is döntötték nemcsak a most kezdődött lovas harcnak, hanem az egész csatának a sorsát is. Pálffy maga sem számított arra, hogy támadásának ilyen nagy hatása lesz. Majdnem azt mondhatjuk, hogy ő lovas virtusból támadta meg csupán a kurucokat, abban a hitben, hogy nem sokat kockáztat, ha néhány századdal közibük vág. Ez tűnik ki Rákóczi emlékirataiból is, aki Pálffyval később személyesen is beszélt a csatáról.²⁰ A Savoyai Eugenhez intézett augusztus 13-án kelt jelentésében azt írja, hogy be sem várta azt az időt, amíg a parancsa alatt álló egész lovasság zöme átkel a mocsaras árkon — vagyis a Bella, Szoblahó közti patakon — hanem a már túlsó oldalon lévő két század Althann dragonyossal s néhány rác lovas századdal jobbra kanyarodva, megtámadta Pekry ingadozó lovas századait.²¹

Valószínűleg ez a két dragonyos század rohant a töltés körül tétovázó kurucokra, míg a rácok, akik nem a tavak felől, hanem a Hamri felé haladó országút mentén vágattak dél felé, már erősebb ellenállásra találtak. Bercsényi ugyanis Rákóczival való beszélgetése közben észrevette ezt a mozdulatot, mire a fejedelem²² La Mothe-hoz sietett és parancsot adott az országút mentén álló lovasság előnyomulására és a tüzérség tüzelésére. Erre a beavatkozásra a rácok rövid küzdelem után visszavonultak.

A császáriaknak ez a kis kudarca azonban semmi befolyással nem volt az események további ki-
fejlődésére.

Helyzet reggel 7^h30^I-ig.

A Pálffy századainak rohama nyomán keletkező harc rövid ideig, alig egy negyedóraig tartott²³ s bevezetője volt annak a folyamatnak, amely alatt a császári lovasság további előnyomulása következtében a kuruc tábor sorai előbb teljesen összezavarodtak, végül teljesen felbomlottak.

A most következő események mind sorozatos folyamányai Pálffy kezdeményező s gyors elhatározásának. Ezt a fejedelem, valamint a többi forrásaink is elismerik. Ezért nem fogadhatjuk el Ottlyk állítását, aki szerint a kurucok, midőn „a német böcsületesen tőlük el akart válni: akkor bal-szárnyon (Pekry) valami ellenkezéssel ráczok Ebeczky István uram hadával oly confusiót csináltak, hogy midőn visszaverték volna ellenkező ráczokat, és azután lineánkhoz retirálni akarták volna magokat kuruczok: a nagy Istennek ostorából, minden periculum nélkül magok között confusiót csináltak és szaladni kezdtek“.²⁴

Az egyébként szavahihető Tsétsi János krónikájában szintén téved, mikor azt állítja, hogy az egész trencsényi csatát az okozta, hogy a kurucok „az alvó oroszánt helyéről felverték“, továbbá, hogy a magyarok elbizakodva ingerkedtek velük „mint olyanok, akiknek már kezükben van a győzelem“ s végül, hogy amikor pánikkal megfélemlítve „soraikban látták a sok elesettet, valamennyien rettegve megszaladtak.“²⁵

Az elmondottakból kitűnik, hogy a kurucok felbomlásának lavináját sem „értelmetlen confusió“, sem pedig „önhitt elbizakodottságot követő gyáva megfutamodás“ nem okozta, hanem kizárólag az, hogy Pálffy a kellő pillanatot kihasználva támadta

meg a kuruc sereget, amely meglepetés ellen nagyon érzékeny s szívós ellenállásra kevésbbé volt alkalmas. Kollinovitsnak tehát igaza van, amikor Pálffy a győzelem első és legérdemesebb előkészítőjének mondja. Az a tanács, amit azután Heisternek adott,²⁶ hogy t. i. a kurucokat „a magyar hadviselés módja szerint kell megtámadni“, azaz arcban kis ideig enyhén támadni, vagyis lekötni, azután a lovassággal oldalba kapni, nagyon célszerű volt. Ez a harceljárás bizonyára a lefolyt évek küzdelmeinek leszűrt tapasztalataként lebeghetett a bán előtt, aki ismerte a kuruc seregnek azt a sajátságát, hogy különösen a mezei hadak, sem a rendszeres, módszeres támadást, sem pedig a meglepetésszerű átkarolást nem állották.

Heister amikor látta az Althann dragonyosok sikeres rohamát, Pálffynak minden javaslatát jóváhagyta, mire az egész császári haderő, kb. fél és háromnegyed 8 óra között, beszüntette a Trencsén felé megkezdett békés menetelést s visszakanyarodva támadást intézett az egész kuruc hadállás ellen. A támadáshoz való csoportosításról — amely az ide-oda menetelés, elkanyarodás majd visszafordulás miatt, bizonyára nem ment símán, sajnos semmi egykorú intézkedés vagy parancs sem maradt reánk. Heister csupán annyit mond: „endlich von mir selbst durch unterschiedliche March und Remarch, des Feindes konzept verwirret und davon also profitieret, dass er aufs Haupt geschlagen worden, welches alles im stetigen Motu auch teils in Zeiten zu Carriere geschehen“.²⁷ Az általános támadás előtt Pálffy a lovasság egy részét négyes, ötös csoportokban nem nagy kerülővel, vág-

tatva elvezette, valószínűleg azért, hogy a mocsaras talajt kikerülje. A kuruc vezérek erre La Mothe-t kivéve, azt hihették, hogy még sem kerül támadásra a sor.²⁸ Annál kiábrándítóbb volt a csalódásuk, amikor Pálffy most már erősebb lovas csapatok élén Szoblahótól délnyugatra és délre Pekry visszavonuló lovasságának háta mögött felbukkant.

A harc most már — reggel 8—9 óra között — kiterjedt a kurucok egész vonalára. A küzdelem eleinte változó szerencsével folyt.²⁹ A csatázó felek helyenként támadtak, majd védekeztek. Így hullámzott a küzdelem, melynek súlypontja ekkor még a kurucok jobbszárnyán, a mezei lovas hadak küzdőterén volt.

A végső küzdelem, a kurucok hátrálása, csapataik felbomlása.

Rákóczi balesete és menekülése.

Pekry lovasainak hátrálása folytán megnyílt az út a kuruc csatavonal jobbszárnya felé. Pálffy kihasználta ezt és lovasaival vágtatva üldözte a kuruc lovasokat, kiknek legfőbb törekvése az volt, hogy a turnai és hamri patakokon átjussanak és a barát-lehotai völgy felé meneküljenek. Sajnálatos véletlen, hogy a kuruc lovasságnak éppen ugyanezek az ezredei szenvedtek érzékeny vereséget néhány nappal ezelőtt Strazsnicánál, még pedig egészen hasonló körülmények között. Ha tehát általánosságban azt mondjuk, hogy a mezei hadak szívóssága, harcban való kitartása nem volt kifogástalan, még fokozottabb mértékben állíthatjuk ezt

Pekry lovasairól, akiknek még élénk emlékezetében volt az a csúfos kudarc.

Az árok mögötti tér, vagyis a Hamri és Barát-Lehota közötti terepszakasz hamarosan megtelt szét-szórt menekülőkkel. Pálffy huszárai előtt most már nyitva állott az út a gyalogság oldalba támadására. A császári lovasság egyik része tovább kergette a kuruc mezei hadakat a barát-lehotai völgy és a szoblahói erdő felé, a másik része pedig átlépte a Turna-Hamri községek közötti vonalat és a gyalogság leküzdéséhez kezdett.

A fejedelem a jobbszárny lovasságának megfutamodását látva, tartalékban álló udvari lovas karabélyos ezredét küldte ennek segítségére, de hasztalan, mert a lovasság felbomlását követő pánik már ezekre is átragadt.³⁰ A küzdelem ekkor már az egész vonalon elkeseredett hevességgel folyt. A kuruc hajdú ezredek s a két francia gránátos ezred sokkal derekasabban védekezett, mint lovas bajtársaik. A két falu házai között és a cserjés domboldalakon elkeseredett közelharc és kézitusa fejlődött közöttük és Heister lóról leszállt dragonyosai között.

Az arcvonalt közepén s balszárnyán a küzdelem, bár változó szerencsével, de a kurucok részéről még — 10 és 11 óra között — a felbomlás jelei nélkül folyt. A középső szakasz derék parancsnoka, La Mothe ezredes emberfeletti küzdelemmel igyekezett állásait megtartani.³¹ A nehéz vízmosásos teren szívos bátorsággal küzdöttek Czelder, Perényi, Luzsénszky, Andrássy, Csajághy és Náray hajdúi, Fierville és Bonafous francia gránátosai. De kitartásuk a súlyos veszteségek következtében

Helyzet reggel 8^h-tól délig.

mindinkább lankadni kezdett, amikor a jobbszárny felbomlása és az azt követő rendetlen gomolygás fokozatosan magával rántotta előbb a Hamritól délre küzdőket s végül átragadt az egész arcvonalra. Alig 50 főre leolvadva menekült ez a harcscsoport a hegyek felé.

Egyedül a hamri kis erdő vitéz védőserege, a fejedelem palotás ezrede tartotta magát utolsó percig. Heister lovasai nem tudtak az erdőbe behatolni s ezért cselhez folyamodtak. A császári tisztek felszólították a palotásokat, hogy tegyék le a fegyvert, mert akkor kegyelmet kapnak. Miután ez a minden oldalról eserbennyagított kis csapat, amely reduitszerű állásában a kuruc arcvonal utolsó mentsvárát, támpontját képezte, azt látta, hogy magára maradt, letette a fegyvert. Erre a császáriak — valószínűen a kegyetlenségükről ismert és hadi szokásokat kevésbé tisztelő rációk — e vitéz védősereget lekaszabolták. Ottlyk ugyan azt állítja, hogy a palotás ezred vesztét ezredesüknek, Szentiványi Jánosnak gyáva magatartása okozta, aki „elkapván az első zászlót, lóháton elment és regimentjét otthagya veszni.“ Ennek az állításnak megerősítését más forrásokban hasztalan kutattam. Mivel Ottlykot — főleg ami személyek megítélését illeti — nem lehet mindig pártatlan embernek tekinteni,³² nem törhetünk pálcát — pontosabb adatok hiányában — Szentiványi felett.

A déli órákban vége felé közeledett a szerencsétlen trencsényi csata. A küzdelmet most már nem is lehetett rendes támadó és védekező harcnak tekinteni. Maga Pálffy a pánikszerűen menekülő sereg feletti győzelmet mészárlásnak „(Massacre)“

minősíti, amely szerinte kb. 3 óra hosszat tartott.³³ Az állásaiból már teljesen kivetett kuruc seregben minden kötelék felbomlott. Az ágyúkat és a zászlók nagyrészét cserbenhagyva, mindenki menekült dél felé.

A hadállás balszárnyán elhelyezett csapatok most már jóformán semmi ellenállást sem tanúsítottak és az erdő felé hátráltak. Ennek bizonyítéka az, hogy a császáriak kezére került kuruc hadifoglyok mind a hadállás középső szakaszában, Hamri község, az erdő és a barát-lehotai út környékén viaskodó ezredekhez tartoztak. Az osztrák rabkicszerelő biztosnak, báró Salzernak jelentéséből olvassuk, hogy a hadifogságba esettek a Fejedelem palotás ezredéből, Fierville, Csajághy, Zay, Bonafous, Bercsényi lovas karabélyos, Nyáray, Orosz Pál és Luzsénszky ezredeiből valók.³⁴

Amikor a fejedelem látta, hogy már lovas karabélyos ezredének sorai is inognak, személyesen akarta a további felbomlást megakadályozni. Vágtatva közeledett a hadállás közepétől a hamri erdő felé. Nem törődött a lovaglásra alkalmatlan terep nehézségeivel; Pandur nevű kitűnő paripájával már két árkot átugratott, amikor a harmadiknál — amely a másodikhoz egészen közel feküdt — lova megbotlott, felbukott, nyakátszegte és elterült, maga alá temetve fejedelmi lovasát.

Rákóczinak szerencsére sikerült magát esés közben oldalvást vetnie úgy, hogy a ló nem nyomta agyon, de lábaira zuhant és a földre szorította. A heves vágtatás közben bekövetkezett zuhanás folytán a fejedelem eszméletét veszítette és arccal bukkott a földre, arca bal felén és a szeme felett meg-

sérülve sok vért vesztett.³⁵ A környezetében volt ifjak: Ghillányi Péter, Simándy Mihály s főleg Bercsényi László, a generalissimus fia, — valamennyien a nemesi kompánia tagjai, — végül Dániel Péter és Ilosvay János, a fejedelem apródjai. urukat a ló alól kiszabadítva igyekeztek eszméletre téríteni. Rákóczit a körülötte tolongó tömeg majdnem agyontiporta, de az arnótok testőr századához tartozó négy illyr testőr (Kolinovits szerint epirothák) hosszú lándzsákkal szabad teret teremtett a baleset színhelye körül. A kábultságból magához térített fejedelmet hű emberei Berzeviczy Ádám istállómeisternek Bambutius nevű szürke lovára ültették, ugyanarra a paripára, amelyen bécsújhelyi fogságából kiszabadulva menekült Lengyelország felé. Sebét futólag bekötötték, fejét Dániel Péter apródjának kalpagjával befödtek, mivel az övé zuhanás közben elveszett és kivezették a zürzavaros forgatagból. Utolsó pillanatban; mert ebben a percben baleseténél sokkal nagyobb veszély fenyegette Rákóczit. Az Esterházy József labanc huszárezred egy százada Esterházy Ferenc kapitánynak — József fiának — vezetésével már alig 50 lépésnyire állott ettől a helytől.³⁶ Ennek a császári huszárezrednek formaruhája nagyon hasonlított a kuruc huszárokéhoz s a csata hevében ezért sikerült e századnak a kuruc arcvonal háta mögé kerülnie. Azon a második meredek árkon azonban, amelyet a fejedelem jó lova még átugrott, a labanc huszárszázad fáradt lovai már nem tudtak átjutni. A közelben lévő kurucok ekkor rájuk rohantak. Bár a császáriaknak még sikerült egy kuruc zászlót elragadni, de Esterházyt Rákóczi hívei majd-

nem lekaszabolták, amikor egyik alantos tisztje, Redl János György, személyes, önfeláldozó bátorságával a parancsnokára mért csapásokat felfogta és őt szorongatott helyzetéből kiszabadította.

Bercsényi Miklós is veszélyben forgott. Őt a nagy kavarodásban Vas Pál, a császáriak oldalán, Esterházy ezredében harcoló, Vágszerdahelyből származó kapitány karján megsebesítette.³⁷ Hogy ez a jelenet a csatának vagy felbomlásnak mely mozzanata alatt történt, világosan nem állapítható meg. A legtöbb forrás csupán Rákóczi balesetét említi. Kolinovits azt állítja, hogy Vas Bercsényit menekülés közben üldözte s mivel huszár ruhájáról nem lehetett felismerni, vajjon a császáriakhoz, vagy a kurucokhoz tartozik-e, közvetlenül Bercsényi testéhez férközhetett s bizonyára le is szúrta volna a főgenerálist, ha fel nem ismerik és össze nem kaszabolják. Könnyű sebével tovább tudott menekülni Isztrice felé. Tsétsi szerint Bercsényi is lebukott lováról, úgyszintén Vay Ádám udvarmester és Pekry Lőrinc tábornagy is. La Mothe-ról Kolinovits, Heister első jelentése s az ő nyomukon mások is azt mondják, hogy a csatában elesett. Ez nem igaz, mert ő életben maradt s Franciaországba való visszatértéig (1709 májusáig) híven szolgált Rákóczit.

A fejedelem balesetének híre villámgyorsan terjedt el a felbomlásban lévő hadak sorai között. Mindenki azt hitte, hogy Rákóczi elesett. A már különben is megrendült és részben már visszavonult csapatokat ez a hír, „amelyet hangos lármával“ terjesztettek,³⁸ végleges menekülésre sarkalta az addig még valahogyan védekező hajdú-

kat is végleg megingatta. Minden ellenállás megszűnt; mindenki csak azon fáradozott, hogy minél előbb az Inócz hegy tölgyerdeibe s a barát-lehotai völgybe menekülhessen és itt oltalmat találjon a császári vasasok kardcsapásai ellen. Nem volt már többé hadrend. Nem voltak szilárd keretek között fegyelmezetten vagy félig-meddig rendben visszavonuló csapatkötelékek. Nem voltak tisztek, akik parancsoljanak és nem voltak csapatok, akik engedelmeskedjenek. Az a daliás kuruc sereg, amelyet Rákóczi a sziléziai betörés céljaira oly féltve őrzött, a csata napjának déli óráiban a teljes felbomlás vígasztalan képét mutatta.

Márki, Rákóczi Ferenc életéről írt munkájának II. kötetében, a csata leírásánál azt állítja,³⁹ hogy a fejedelem, balesete után, eszméletlenségéből felocsúdva, újból lóra ült és minden erejéből azon fáradozott, hogy a visszavonuló hadakat feltartóztassa, de az áradat őt is magával sodorta. Ez nem igen hihető s ennek nyomát másutt sehol sem találtam, pedig a fejedelem közvetlen környezetében tartózkodó szemtanúk (Ottlyk, Aszalay) leírásaikban ezt feltétlenül megemlítették volna.

Rákóczit hű kísérői először az arcvonal háta mögött fekvő erdőségekbe, azután az Inócz-hegy meredek lejtőin Zlatnik irányába vezették tovább. Szándékosan nem választották a könnyebben járható barát-lehotai országutat, részben mert ez zsúfolva volt menekülő hadakkal s mert ez volt az egyedüli útvonal, amelyen a győzedelmes császári lovasság őket üldözhetette volna. Kíséretében volt Ottlyk György is, aki később a vidékkel ismerős vezetőt keresett.⁴⁰ Már esteledett, amikor Bánon

át Nagytapolcsányba értek. De a fejedelem környezete még ezt a helyet sem tartotta elég biztonságosnak s ezért tovább lovagoltak Nyitraserdahelyig, ahol Rákóczi sebét végre orvosok⁴¹ vették kezelésbe.

„Post equitem sedet atra cura!“ Mélyen leverve, sötét gondolatoktól gyötörve érkezett a fejedelem csupán néhány bizalmas embere, testőrei és pár száz, útközben összeverődött menekülő kuruc kíséretében a Zerdahelyi család ősi kúriájába, hogy éjjelre lepihenjen. Ez a végzetes nap rombadöntötte legszebb reményeit. A porosz királlyal való szövetségnek, a sziléziai protestáns rendeknek a katolikus Habsburg-ház ellen való fellázításának terve, a magyar királykérdésnek állandóan vajdó megoldatlansága, a felkelés további folytatásának lehetősége mind, mind attól függött, hogy elérí-e Rákóczi a külön e célra megteremtett mintaseregével a sziléziai határt a nélkül, hogy a császáriakkal harcba keveredjék.

Most éppen a nem várt és nem kívánt csatában ezt a fényes sereget nemcsak hogy megverték, de annyira felbomlott és szétszóródott, hogy rendbehozására, harcrakész állapotba való helyezésére a közeljövőben semmi reménye sem lehetett.

A császári sereg a csata után helyben maradt. A könnyen szerzett győzelem feletti örömben nem üldözték Rákóczi felbomlott seregét s csak másnap indultak a barát-lehotai úton Bán felé.

A kurucok összes vesztesége kb. 3000 főre tehető. Heister lovasaiból mindössze 160 fő maradt a csatatéren.

A kurucok tehát elvesztették egész létszámuknak kb. 20.2%-át, míg a császáriak vesztesége létszámuknak csupán 2.3%-át tette ki. Ez az aránytalanság is azt bizonyítja, hogy a veszteség sohasem az elszántan támadó fél oldalán van, hanem mindig annál a csapatnál, amely a csatateret szívós ellenállás nélkül, fejét veszítve hagyja el.

A trencsényi vereséget külső és belső okok egy- másra hatása eredményezte s mindezek a kuruc sereg összetételében és csekély ellenálló erejében gyökeredeztek. A gyászos esemény *külső* — mondjuk katonai — okai voltak: a vezetés csődje, a tisztikar hiányos befolyása a csapatokra, a kiképzés fogyatékossága, a laza fegyelem s mindenekelőtt a szívós kitartás és ellenállás teljes hiánya. A felbomlás *belső* okait a lelkiekben kell keresni. A felkelés ügye ezidőben már hanyatlóban volt. Rákóczi hadinépe ugyan még mindig a legnagyobb tisztelettel ragaszkodott személyéhez, de már nem harcolt azal a rendületlen bizalommal és kitartással, amely szükséges egy nagy csata eredményes megvívásához, de méginkább ahhoz, hogy egy kudarcot követő felbomlást megakadályozzanak.

A vereséget, — Thaly téves következtetései nyomán, — a közvélemény még talán ma is Ocskaynak tulajdonítja, aki, Thaly szerint, szándékosan maradt a harctól távol, holott beavatkozása meghozhatta volna a sikert. Az újabbkori történetkutatás fényénél azonban megállapíthatjuk azt, hogy Ocskay, bár két hét múlva valóban a császáriakhoz pártolt, — nem okozta a vereséget.⁴² Őt Rákóczi már július 30-án más feladattal bízta meg, a csata előzményeiről semmit sem tudhatott és

még ha az első ágyúszóra meg is indul, már csak a felbomlás utolsó perceiben érhetett volna a küzdelem színhelyére.

Sokan a fejedelem balesetének is tulajdonították később a gyászos vereséget.

Ez kétségkívül nagy hatással volt a kuruc sereg felbomlására. Érthető, hogy milyen leverő benyomást gyakorolhatott a legfőbb hadúr elvesztésének híre ingadozó és hátráló csapatok amúgy is laza és a tömegpániktól megfertőzött lelkiületére. De a csata sorsa nem ezen fordult meg. A palotás ezred megingása után a fejtvesztve menekülő hadak között rendet teremteni már lehetetlen lett volna. S még ha Rákóczi lovával fel sem bukik, a tömeg minden bizonnyal úgy is magával ragadta volna. Ha a hadtörténelem néhány azonos esetét vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy fegyelmezett, nagy harcértékű csapatoknál a vezér elvesztése vagy balesete nem okozza feltétlenül azok fejvesztését; vagy ha egy sereg ilyen baleset folytán rövid időre el is veszti szilárd magatartását, hamarosan újból rendbe jöhet.

Mindkét lehetőségnek tanulságos példáját láthatjuk a Gusztáv Adolf és Wallenstein között vívott lützeni csatában (1632 november 6.). A svéd király, nehéz finn és svéd vértess lovassága élén, egy válságos pillanatban személyesen vezette csatarendjének jobbszárnyát a harcba, amikor két puskagolyótól találva, hősi halált halt. Királyuk elvesztése feletti fájdalomukban a svédek kétszeres dühvel rohantak Wallenstein hadaira. Bernát, weimári herceg, mint a király után rangban legmagasabb, azonnal a csapatok élére állott s Wallenstein

hadait annyira megverte, hogy a lovasság pánik-szerű futásban keresett menekülést. Ekkor a császáriak segítséget kaptak. Pappenheim 7000 lovasával váratlanul a csatatérre érkezett és viasszo, rította a svédek. A mérleg már-már Wallenstein javára billent, amikor Pappenheim halálosan megsebesült és lováról lehanyatlott. Serege erre fejét vesztette, meghátrált s átengedte a csatatert a svédeknek.

Ugyanaz az ok — a vezér eleste — tehát különféle okozatot válthat ki, aszerint, hogy milyen harcértékkel rendelkezik az a csapat, amelyet ő vezetett.

Napoleon a poroszokat 1815 június 16-án Ligny-nél megverte. A német fővezér — Blücher tábornagy — a visszavonulás forgatagában halálra sebzett lovával felbukott. Tette felett száguldtak francia és német lovasok, amíg segédtsíjtje, Nostitz gróf őrnagy, válságos helyzetéből ki nem mentette. Ugyanez a súlyosan megsérült Blücher, ugyanezekkel a megvert és szertefutott csapatokkal két nap múlva, június 18-án győzedelmesen döntötte el a belle-alliance-i csatát.

Rákóczi trencsényi baleseténél az volt a baj, hogy segédtsíjtjei voltak ugyan, akik a veszedelemből kimentették, de Bercsényi nem volt Weimári Bernát, aki erős kézzel magához ragadta volna a vezetés gyepűjét.

A trencsényi csatát el kellett veszteni, ugyanúgy, ahogy el kellett veszteni 172 évvel korábban a mohácsi csatát és 140 évvel később a schwechati csatát, mert mindezeknek a harcoknak magyar seregei a vereség és a szétozslás csíráját ma-

gukban hordozták és mert a csatát nem hadratermett, a vezetésben kiváló vezérek irányították. Hiányzott soraikban az a „disciplina militaris“ és az a „serény resolutio“, amelyet gróf Zrinyi Miklós, az író, már az ő korának magyar hadseregeiben is nélkülözött.

Szinte a trencsényi csatára vonatkoztathatjuk „Török Afium“-ának ama bölcs mondását, melyben olyan találóan jellemzi a győzelem és vereség feltételeit, „mert a hadi ütközetben a kevesebb, de gyakorlott nép később a győzelemre, a tudatlan és gyakorlás nélkül való sokaság pedig mindenkor inkább kitétetett a veszedelemre“.

5. A romhányi csata.

1710. január 22.

A Felvidék és a Dunántúl elvesztése folytán 1709 óta mindig kisebb lett az a terület, amely felett Rákóczi uralkodhatott. Szűk földrajzi határok közé szorítva, a felkelés lassan, de feltartóztatlanul kezdett viasszaszorulni oda, ahonnan 1703-ban kiindult — a Duna-Tisza közére.

A szövetséges rendek hadi helyzete mindjobban hasonlítani kezdett egy ostromolt vár helyzetéhez, amely körül az ostromzár mind jobban szűkül. Külső segítséget, a szorongatott helyzetből való felmentést kívülről már sehonnan sem remélhettek. Nem maradt más mentség, mint a császári vonalakat egy érzékeny helyen áttörni s evvel levegőt, tért nyerni. Céljának megvalósítására, nagyon helyesen, ismét csak a felvidéki hadszínteret

választotta a fejedelem. Ez a terület volt az, amelynek esetleges visszafoglalása nagy erkölcsi sikerrel járhatott volna, s habár azt nem igen remélhette, hogy a kuruc portyázók újból elérik a bécsi Favoritát, vagy a morva határszéleket, a császári vonalak áttörése nyugati irányban nem maradhatott volna hatás nélkül a bécsi udvarra. Még egy más ok is volt, ami a fejedelmet arra indította, hogy 1710. évi hadműveleteit nyugat felé irányítsa. Ott feküdt Érsekújvár kitűnően megerősített vára, amely — hála De Rivièrre ezredes műszaki tudásának — az akkori kor kívánalmainak megfelelő erődítményekkel rendelkezett és még a kurucok kezében volt. Erre támaszkodott Rákóczi, amikor elhatározta, hogy Heister felvidéki arcvonalát valahol ezen a vidéken fogja megtámadni.

A Heister tábornagy parancsa alatt álló felvidéki császári sereg helyzete sem volt katonai szempontból valami nagyon kedvező. Mind a tisztek, mind a legénység belefásult a jóformán nap-nap után ismétlődő csetepatékba, amelyek sohasem végződtek nagyobb döntő eredménnyel. Nagy, győzedelmes ütközetek, csaták helyett az aprólékos és gyakran unalmas „Kleinkrieg“ örölte meg a vezetők tettvágyát. A kurucok elleni hadakozás a császáriak oldalán is nagyon kezdett hasonlítani egy olyan idültté vált betegséghez, amelynek végét előre nem lehetett látni, de amelyen csak egy érellyes döntő beavatkozással lehetett volna segíteni. De ezt a bécsi udvar nem is akarta.

A Rákóczi Ferenc személyében megtestesült nemzeti eszme érdekében folytatott küzdelem iránti érdeklődés a külföldi nagyhatalmaknál 1710 ele-

jén nemcsak hogy ellanyhult, hanem könnyé vált. A bécsi udvari haditanács, felvillanyozva Savoyai Eugen malplaqueti diadalától, teljes figyelmét nyugatra irányította. A kuruc hadjárat sürgös leve-rése neki már nem volt sürgös. Heister és Rákóczi csak verekedjenek tovább, hogy meddig fog tartani ez a lassú küzdelem, az nem volt fontos. A kuruc felkelés végső agóniájának kétségtelen jelei mutatták, hogy a nemzeti ügynek el kellett buknia. Rákóczi Ferenc küzdelme a nyugateurópai nagy bonyodalmakban fontosságát elvesztette, ez a magyar kérdés az európai diplomáciában, ebben az időben már csak egy „quantité négligeable“ szerepét játszotta.

A felkelésnek ilyenformán elszigetelt helyzetében külső nagyhatalmak segélyét várni meddő remény volt. De a szövetséges rendek helyzete, az ország nagy nyomorúsága, a pestis, a hadsereg tet-len tespedése, mind olyan aggasztó tünetek voltak, amelyeket orvosolni kellett. A mindenkitől cser-benhagyott fejedelemnek ezek után nem maradt más választása, mint az „ultima ratio“ — a kard.

Amidőn a fejedelem 1709 decemberében arról értesült, hogy Esterházy Antal kénytelen volt 3000 emberével a Dunántúlt kiüríteni és már Érsekújvár körletébe érkezett, elhatározta, hogy ezen a vidéken fogja megkísérelni a császári vonal áttörését. Szándéka volt seregének zömét és az Abaúj megye határára beérkezett lengyel segédcsapatot Eger környékén összpontosítani, ott a vezetést személyesen átvenni, azután Érsekújvár felé vonulni s a császári Postierungok vonalát Nógrád megyében

Vadkert tájékán áttörni. Bercsényi Miklóst a Felvidéken visszamaradt seregrészeknél hagyta.

A felvidéki kuruc sereg Eger vidékén való gyülekezésére a fejedelem még 1709 december havában kiadta utasításait. Ő maga 1710 újév napján indult el a Kassától keletre fekvő Magyarböd községből s aznap Korlátra érkezett, ahol Károlyi Sándor tábornaggal és Csáky Mihály altábornaggal találkozott.¹ Január 4-étől 7-éig Halmaj községben tartott haditanácsokat, mialatt a svéd-lengyel hadak Eger felé meneteltek. Szikszó előtt 7-én elbúcsúzott Bercsényitől, aki Kassa felé ment, hogy a csapatok elindulását sürgesse és ellenőrizze. Emődön át Darócra érkezett 9-én, ott tartózkodott 15-éig, hogy az Ónod felől érkező lengyel hadakat s az észak felől jövő kuruc csapatokat bevárja. Délelőttönként „szüntelen való írásokban foglalatoskodván“, délután a beérkező ezredeket szemlélgette és tábornokaival, valamint Rivière tüzérezreddessel tanácskozott. Darócon fogalmazta meg Esterházy tábornagyhoz intézett utasítását, amely kellő tájékoztatást nyújt szándékairól.²

„Esterházy Antal úrnak, Darócz, 12. January 1710.

Nem kétlem vehette Kegyelmed eddig Bercsényi úr parancsolatombul írt levelét, az melyben megirattam vala Kegyelmednek mind Ujvár felé igyekező szándékomat, mind penig, hogy ha szintén szerencsésen odaérkezik is: az hadat oly csoportosan tartsa, hogy leveletem vévén, operatiókhoz is kezdhessen. Az midőn ideérkeztem, ma értettem, hogy Kegyelmed útjában az váczai sánczot

felvervén szerencsésen érkezett Ujvárbán, és hogy az Vadkert-i és szécsényi ellenség Kegyelmed után nyomakodott volna, melynek megvizsgálására küldöm bizonyos portáimat és ha úgy találtatik: bizonyos lehet Kegyelmed benne, hogy minden várakozás nélkül Vadkertet megfogom próbáltatni; ha pedig ez bizonyos nem volna: még tovább is itt fogom bévárni az Tiszántul jövő hadakat, és az még hátramaradott, de naponkint közelgető auxilialis hadaknak részét; mivel magam az idegen hadak egy részével azért kívántam sietni, hogy a több jobban takarodjék utánnam. Akkor is pedig ugyancsak *az vadkerti próba lévén feltett céлом*: úgy kívánnám rendelni próbánkat, hogy azon nappal Kegyelmed is okvetlenül reáérkezhetnék az magával elvitt és Ujvár táján lévő hadakkal... Az veleje a dolognak csak ez, hogy bizonyos lehet benne Kegyelmed: ha az ellenség Kegyelmed után ment, — én addig megpróbáltatom Vadkertet, minden várakozás nélkül. Az Vadkerthez való gyűveltirül és megegyezésünk modalitásirul tovább való orderemet várja Kegyelmed, és oly készen legyen, hogy annak vételével azonnal indulhasson, s az correspondentiákat azalatt is jó móddal instituálja.“

Két nap mulva a következő értesítést küldi:

„Gróf Esterházy Antal urnak, Darócz, 14. January 1710.

Noha Kegyelmedet Sándor Lászlóék által die duodecima igyekezetemrül tudósítottam: mindazonáltal ezen órában legbizonyosabbat értvén Vajda Andrástul, hogy a losonczyi, szécsényi és vadkerti

lovass ellenség, az kiket ü Gyarmatnál előtalált, Kegyelmed után indult, — azért én is minden várakozás nélkül hónapi napon Vadkert felé megyek, és onnan egyenesen az ellenség nyomán; az mely ha azóta onnan vissza talált volna nyomakodni: Kegyelmed az egész haddal gyűjön nyomában; — ha peniglen ott subsistálna: légyen oly készen, hogy mihent tudósításomat vészi: oda, az hol az ellenség subsistálni fog gyűhessen, s az alatt is az vadkerti utra tudósítson mind maga, mind az ellenség számát és hollétéről.“

Január 11-én a fejedelem Bercsényi főtábornokkal³ közölte, hogy az általa küldött regimentek, bár fáradtan, de mégis megérkeztek és hogy holnap indul a „vadkerti próbára.“ Károlyi Sándor csapatai — mint írja — kétnapi járóföldre már előtte vannak. Ha lehetséges, a hajdúságot a bányavárosok felé fogja majd küldeni. Az a körülmény, hogy a császáriak éppen Vadkert és Szécsény felől igyekeznek Esterházyt megzavarni, megnyugtatta a fejedelmet, hogy jól választotta meg azt a pontot, ahol támadni akar. „Ezen motusából az ellenségnek nyilván általláthatjuk, hogy fájdalmas helyen kezdjük tapogatni és hogy feletébb apropos esett Antal (t. i. Esterházy tábornagy) előmenetele.“

Rákóczi mindezekről az előkészületekről csak nagyon röviden emlékezik meg emlékirataiban. Mindössze annyit mond, hogy ő maga 2000 gyalogost szedett össze s kitűzte a helyet Károlyinak, ahová az a többi csapatokat vezesse. Megérkezvén a kitűzött helyre, menetelését úgy irányította, hogy a Mátra-hegylánc őt fedezze. Szándéka volt az el-

lenség vadkerti állását megtámadni és siker esetében onnan Szécsény és Rozsnyó felé fordulni. A csapatok a kemény hidegtől sokat szenvedtek, annál is inkább, mert a pestis miatt nem merték a falvakban tölteni az éjszakát. Maga a fejedelem is szabad ég alatt tanyázott, a fagyos, kemény földön.

A Mezőkövesdtől nyugatra elterülő síkságon a fejedelem egész seregét csatarendbe állította s gyakorlásképen így ment velük Szihalomig. Onnan azután éjjelre Tótfalu községbe tért, hogy bevárja Egerből jövő tüzéroségét. Másnap Gyöngyöshalászaiba, 18-án Ecsédhez s 20-án Kállóhoz érkezett. Ekkor már összes iderendelt hadai összegyülekeztek.

Kálló mellett tartotta meg 21-én, indulás előtt Rákóczi ama nevezetes hadiszemléjét, amelyen szemtől-szembe állott a romhányi csata előtti napon egész hadinépével. Titkára, Beniczky Gáspár feljegyezte azoknak a buzdító beszédeknek tartalmát, amelyeket a fejedelem seregeinek különféle csapataihoz intézett. Először a kuruc lovasságot állította körbe s hosszasan magyarázta nekik, hogy mimódon segítette meg az Uristen fegyvereit akkor, amikor már se hada, se fegyvere nem volt olyan mértékben, mint most. De mind a csapatok, mind a nép letértek az erkölcs útjáról s ezt az Uristen nem hagyja megboszulatlanul. Ő vezérlő fejedelmi tiszte szerint kötelességének minden hadi operációban eleget tett és továbbra is csapataival kíván élni és halni. Figyelmezteti őket, hogy „utolsó kardot vontanak ki“, viseljék magukat vitézül s a csatában meg ne szaladjanak, mert ha megszalad-

nak, még a közönséges katonának is joga van akár a saját tisztjét is lelőni.

Innen a fejedelem a svéd hadakhoz ment s francia nyelven dicsérte őket az orosz harctéren tapasztalt vitézségükért. Nem kételkedik, hogy ugyanúgy fogják magukat itt is viselni. Megígérte nekik, hogy ha valamelyik fogságba esik, annak kiszabadításáért ép úgy mindent elkövet, mintha saját katonája lenne. Ezután a lengyel ezredeket kereste fel. Nekik latinul beszélt, dicsérte „a szabadság mellett felbuzdult igyekezeteket“, emlékeztette őket arra, hogy a magyar ügy az ő szerencsétlenségükkel is össze van kapcsolva. Mutassák meg tehát ők is vitézségüket. Egyébként a svédeknek és a lengyeleknek kijelentette, hogy ha dicsőség kell nekik, előttük vagyon, ha zsákmány, az sincs messze.

E hadi szemle után az egész sereg csatarendben menetelt tovább. A csatarend közepén a gyalogság, két szárnyán pedig a lovasság volt. Bercel falun túl, az erdő mellett, a kurucok tábornok ütöttek s itt töltötték a romhányi csatát megelőző éjszakát.

Az a sereg, amely a fejedelem személyes vezetésével másnap a csatára felvonult, összesen kb. 12.000 emberből állott. Túlnyomó része lovasság volt. Tekintélyes részét alkotta az az idegen zsoldos sereg, amelyet Rákóczi gróf Potocki Mihály kievi palatinus kérelmére fogadott zsoldjába. Ez a csapat ugyanis a svédek pultavai veresége után elszakadt a főseregtől és az oroszok üldözése elől Magyarországra menekült. A csapat Grudzsinszki lengyel tábornok vezetése alatt kb. 3000 lengyel, litván és tatár lovasból és 500 svéd vértésből és

dragonyosból állott. Mivel a fejedelem nem készült várívásra, csak néhány ágyút vitt magával.

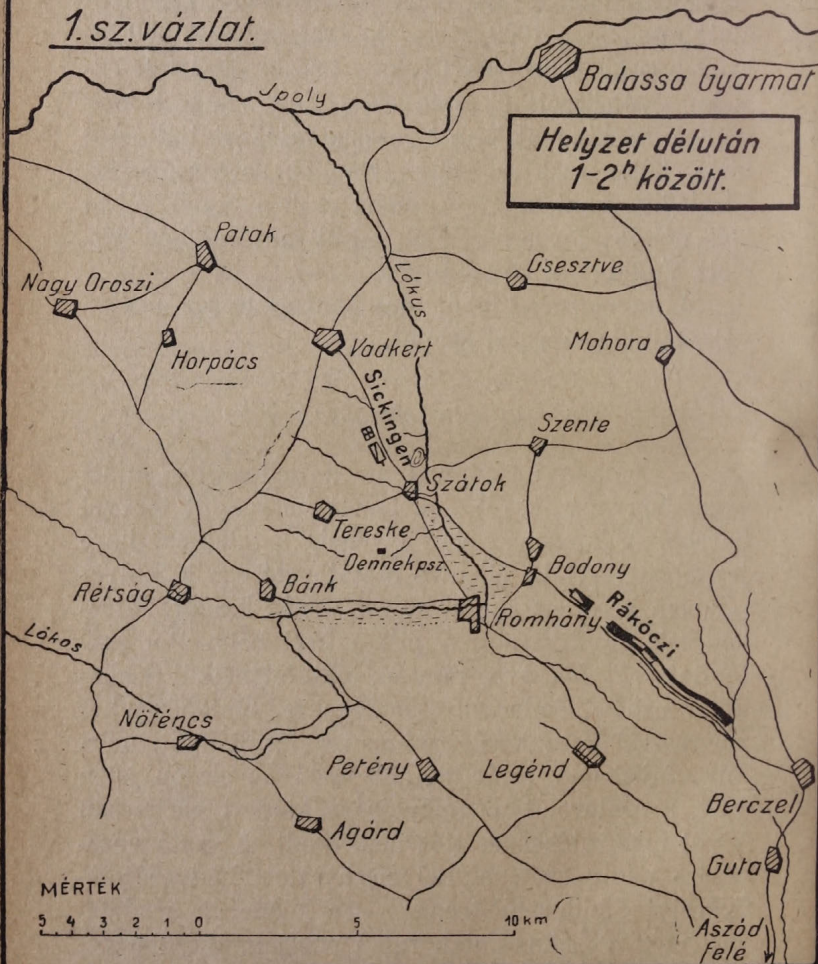
Sickingen József gróf altábornagy parancsa alatt mindössze 1000 vértés és dragonyos és 500 labanc huszár (köztük Ocskay László átpártolt ezrede) gyülekezett a csata előestéjén Vadkert községben. Sickingent kémei rosszul tájékoztatták. Azt hitte, hogy csak Károlyi Sándor seregszoportja közeledik Romhány felé. Ezért csak a kezeügyében lévő néhány lovas ezreddel indult január 22-én délelőtt Vadkertről Romhányba.

A kuruc sereg tehát számban nyolcszor akkora volt, mint a császári csapat.

A csata lefolyása.⁴

A romhányi csatának az a jellegzetes saját-sága, hogy egyik fél sem lépett határozott tervvel harcba. A küzdelem eleitől végéig a találkozó harc jegyében folyt le, előzetes csatatervet egyik hadvezér sem készített s a küzdelem során kiadott intézkedések mindig csupán pillanatnyi helyzettel számoltak, egy bizonyos ponton, tekintet nélkül a küzdőtér más helyén lezajló eseményekre. Különösen kuruc részről érezzük az egységes vezetés hiányát, mert bár a fejedelem, mint legfőbb hadúr, a csatán jelen volt, a csatarend megalkotására kiadott parancsán kívül más intézkedés tőle nem eredt. A csata vezetésére pedig ezen a helyen hivatott hadvezér — Károlyi Sándor tábornagy — a küzdelem kezdetekor még a Lókus-patak túlsó partján,⁵ később pedig a patak hídjánál volt, tehát nem a legelső küzdővonalban.

1. sz. vázlat.

2.sz.vázlat.

Szátok

Helyzet dut. 3^h kor közvetlenül
az összeecsapás előtt.

Szátok psz.

Petréske

218

(Vérhegy)

Puszta

Sickingen

Károlyi

A-Bodony

Rákóczi

F-Bodony

Lokus

160
Romhány

Tévesen Rákóczi fája-
nak nevezett magyaráfa.

0 500m 1km 2km

Rákóczinak, mint hallottuk, az volt a szándéka, hogy a császáriak vadkerti pozícióját megtámadja. Romhánynál még nem várt ütközetet. Bizonyítja ezt az is, hogy január 22-én délben ideérve, táborba akart szállni s valószínűleg csak másnap reggel támadni. Sickingen viszont csak Károlyi seregével számolt, amelyet csupán 1000 főre becsült, mert azt hitte, hogy Rákóczi a fősereggel még nem érkezett Romhányhoz. Ezért indult csak 1500 lovassal 22-én délelőtt Vadkertről, mert azt remélte, hogy Károlyit tönkre veri még a fejedelem beérkezése előtt.⁶ Rákóczi egy kisebb felderítő osztagot küldött Vadkert felé s azután néhány francia tisztet Romhányba, hogy a falu közelében megfelelő táborhelyet keressenek. Seregének elővéde január 22-én, szerdán, Szent Vince napján, délben 1 órakor érkezett Felsőbodony községbe, mely közvetlenül Romhány mellett fekszik. Idehozták hírül előre küldött portyázói, hogy Szátok és Vadkert között, egy kis erdőben, déli irányba menetelő erős császári lovas csapatokra bukkantak. Mivel az elővéd, amely Sennyey és Draguly huszárezredeiből állott, ekkor már a Lókus hídján átkelve elérte a táborhelyül kijelölt legelőt, a fejedelem további előnyomulásukat beszüntette. Utánuk küldte a tiszántúli és reguláris gyalogságot (Bagossy László ezredes vezérlete alatt), a svédek és lengyeleket, és seregének ezt a részét az eredetileg táborul kijelölt terepszakaszon két hosszú vonalban állította fel, Romhány falu északi kijáratára és a Bodonytól Szátok felé húzódó hegylánc között. Hadinépének túlnyomó része — Károlyi Sándor hadteste — ekkor még csak Bodony közsé-

gig jutott. A fejedelem — a hagyomány szerint — felsietett a Felsőbodony nyugati kijáratánál kiszögellő domb oldalán lévő úgynevezett „templomrom“-hoz, amely pontról a Lókus-patak Romhány mellett fekvő szakaszát jól láthatta.⁷

Katona-földrajzi szempontból a Lókus-patak itt szerepet játszó szakasza rendkívül érdekes. Amikor a csatateret tanulmányozandó egy nyári napon ott jártam, a Lókus medrében — amelyet a fejedelem áthatolhatatlan feneketlen pataknak, Kolínovics „rivus lutosus“-nak mond — egy csepp vizet sem találtam. A romhányi prépost-plébános úr azonban közölte velem, hogy az őszi esőzések beálltával ez a patak a bürzsönyi hegyek lejtőjéről olyan víztömegeket hömpölyget medrében, hogy a Romhány körül fekvő lapály, egészen a nyári melegek beálltáig, áthatolhatatlan ingovánnyá válik, sőt helyenként síma víztükrű tavak is képződnek. A mocsár kiterjedésének határvonalait különben nyáron is jól megállapíthattam, mert a térszínnek ezen a részén kizárólag mocsaras flórát találni (sás, káka, zombékos növények stb.). A mocsár mai kiterjedése nagyjában megegyezik a II. József császár parancsára 1782—84 között készült részletes térképen feltüntetett határvonalakkal.⁸ Sőt e térképlepon a Bánk és Romhány között elterülő mocsár egy része mint „ocellum maris“ (tengerszem) van jelölve. A patak medre Romhány és Szátok puszta között 1½—2 méter mély és ugyanilyen széles me-redek falú szakadékot képez. Ez a körülmény s az is, hogy a köhíidak ezen a környéken mind magas pilléreken és széles íveken épültek, bizonyítják azt, hogy a patak az év legnagyobb részében valóban

gyorsfolyású és bővizű. A föld tiszta sárga agyag, amely a reászakadó víztömeget nem ereszti át, hanem azt Romhány, Bodony, Szátok között szétteríti. E mocsaras lapálytól keletre húzódik a Bodony és Szátok között emelkedő Petreske-hegy, melyet a csata után Vérhegyre kereszteltek át. Ez a hegylánc a lapálytól kb. 20—50 m-ig kiemelkedő nagyon meredek, részben kopár, részben cserjés ligetes dombsorozat. A mocsártól nyugatra eső terep enyhe, alig észrevehető dombok és völgyhajlatokban folytatódik Tereske—Bánk felé s lovas harcra rendkívül alkalmas.

Rákóczi emlékirataiban azt mondja, hogy két gázlót kivéve, a patakon átkelni nem lehetett. Többi forrásaink is beszélnek gázlókról, főleg azonban egy hídról, amely a csapatok első felállításánál és később is fontos szerepet játszott. Az előbb említett Josephinische Aufnahme ezen a szakaszon csak két hidat jelez, az egyiket Romhány déli kijáratánál, a másikat pedig Pusztá-Szátoknál. Mindkettő erős köhíd s ma is megvan. Van azonban még egy híd Romhánytól északra, amely a lakosság szerint épen olyan régi, mint a két előbb említett és amelyen keresztül vezet mind Szátokról, mind Bodonyból az út a Romhány északi kijárata mellett álló kökereszthez. Ez a kereszt a Josephinische térképlapon is már szerepel. A szátoki hidat számításainkból kihagyjuk. A Romhánytól délre levő híd nincs Rákóczi hadainak útjában, mert ők Bercelből Szécsenkén át mentek Bodony s onnan tovább északi irányban Vadkert felé. Ezt a hidat tehát nem érinthették. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy az ütközet során többször említett híd alatt azt az

átjárót kell értenünk, amely a Vérhegy lábánál vezető út elágazásánál fekszik.

Hogy a csata napján hol vezettek még gázlók a patakon át, azt megállapítani nem lehet. Ma gázlónak sehol sincs nyoma. Az akkori januári fagyos időben azonban bizonyára voltak a zsombéknak olyan helyei, amelyek keményre fagyva a közlekedést lehetővé tették.

Mindkét küzdőfél egykorú jelentései, minden, a Lókus-patakba torkoló patakot, csermelyt, tévesen szintén Lókusnak mondanak. Szerintük Rákóczi hadai is háttal álltak a Lókus felé és a császári lovasság is. Ez természetesen lehetetlen. Rákóczinak háta és jobbszárnya mögött valóban a Lókus vize folyt, a császári lovasság ellenben, mint azt a terep mutatja, csak balszárnyával támaszkodott a Lókusra, hátával pedig arra a kis patakra, melyet a mai katonai térkép „Pusztáárok“-nak nevez.

Sickingen altábornagy e patakon átlovagolva, maga előtt látta nyílt színen Rákóczi első harcvonalának kifejlődését. Ő is azonnal csatarendbe állította lovasait, arccal délfelé, két vonalban. Elöl volt 3 dragonyos és 2 vértés ezrede, e mögött Secula és Ocskay huszárezrede. Ezalatt a kurucok csatarendje is létrejött, még pedig olyformán, hogy az első arcvonal közepét a svédek alkották, a balszárnyon a lengyelek, a jobbszárnyon pedig a reguláris hajdúk és a tiszántúli gyalogság állt. A huszárság — Sennyey, Draguly — továbbá az ütközet alatt a hídon még átjött többi ezred, a második vonalba állott fel.⁹ Ezt a helyet, vagyis a kurucok táborhelyéül kiszemelt legelőt, a romhányi plébánia egykorú naplója¹⁰ pontosan megjelöli. Ezalatt a

völgy alatt Romhány felett, vagyis északra, csak azt a legelőt lehet érteni, amely a mocsár szegélyén kívül, tehát az említett híd és kőkereszt közti útvonal felett fekszik.

Délután 3 órakor kezdődött az első összecsapás. Rákóczi Sickingen lovasságának mozdulataiból azt következtette, hogy azok jobbszárnyát, a tiszántúli hadakat, akarják megtámadni. Hogy ezt ellensúlyozza, először a balszárnyon lévő lengyeleket indította támadásra a császári jobbszárny ellen. Ezt főleg azért tette, mert a kurucok vonala itt sokkal hosszabb volt a császáriakénál, tehát bekanyarodó támadással az ellenség jobbszárnyát teljesen átkarolhatták. A lengyelek nagy lendülettel támadtak. Mindjárt az első összecsapásnál benyomták Sickingen vérteseinek arcvonalát, sőt azoknak háta mögé kerültek és felzavarták az ott elhelyezett labanc huszárokat. Rákóczi vonalának közepe — a svéd csapat — szintén nagy erővel támadta Sickingen jobbszárnyát és közepét. Egyidejűleg azonban a császári balszárny is támadásra indult és nekirontott a tiszántúli hadaknak, de nem ért el eredményt. A lengyelek átkaroló mozdulata ellenben teljes sikert aratott. Sickingen nehéz lovasságát s labanc huszárainak egy részét összekeverte és teljesen körülzárta.

A svédek ezalatt szintén győzedelmesen haladtak előre s heves kézitusában a Lókus mocsara felé szorították Sickingen vonalának közepét. Mivel azonban az egész küzdelem szűk helyen játszódott le, a lengyelek átkaroló és jobb felé törekvő mozdulata a kurucok vonalát is összeszorította, úgyhogy annak jobbszárnya (Bagossy hajdúi) majdnem a mocsárba

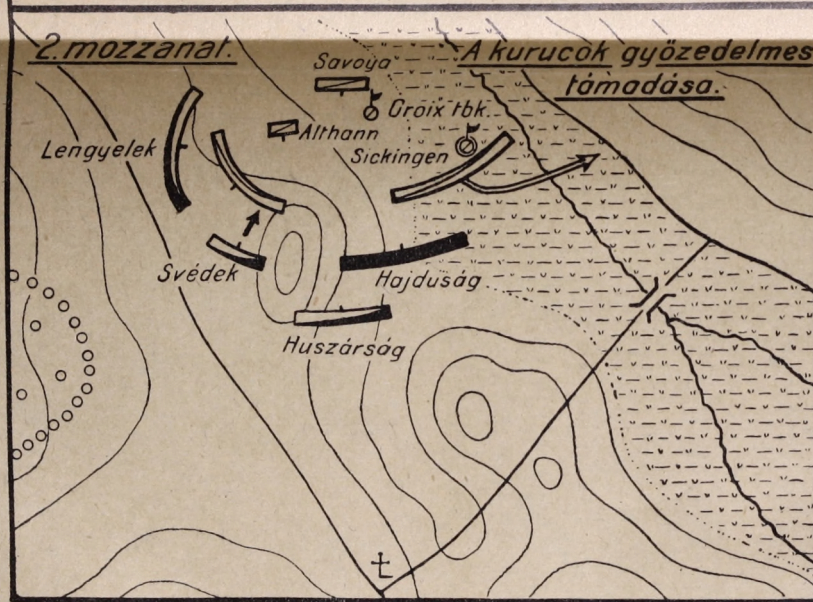
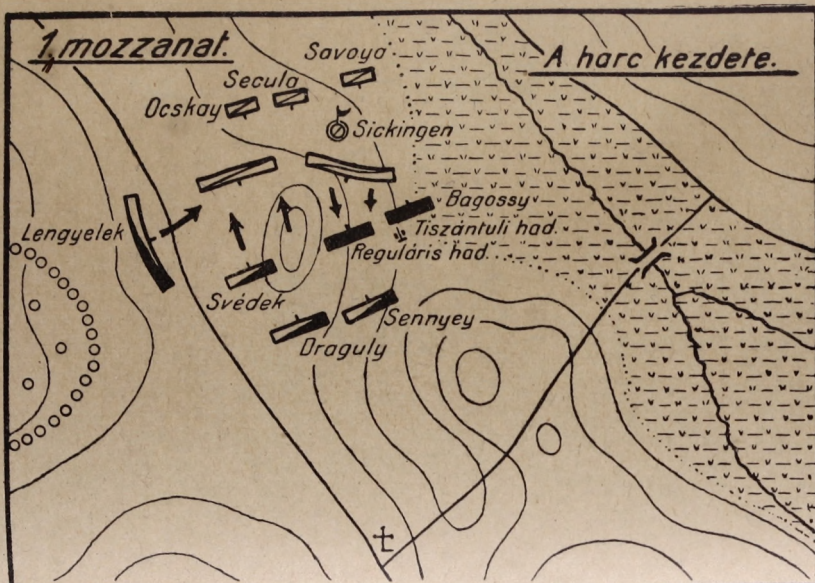
szorult. Ezért ezen a ponton nem voltak képesek Sickingen balszárnyának támadására ellentámadással felelni, hanem állóhelyükben tüzelni kezdtek. De ennek a szárnynak a helyzete e pillanatban nem is volt fontos, mert a lengyelek időközben mindjobban körülzárták a császári jobbszárnyat, úgyhogy az véglegesen összegabalyodott, amit elősegített az a körülmény is, — mint Sickingen jelentése is mondja, — hogy a szándékosan a második vonalban hagyott huszárság, fejét vesztve belekerült a forgatagba s összekeveredett a dragonyosok sorával. Ekkor Sickingen lovasainak az a része, amely látta, hogy teljesen körül van zárva, megadta magát s letette a fegyvert. A többiek beleszorultak a mocsaras ingoványba s maga Sickingen altábornagy is nyakig merült lovával együtt a posványba. A lengyelek erre a további harcot beszüntették s hozzáfogtak a zsákmányoláshoz, ami annál több eredménnyel járt, mert időközben a haremezőre érkezett a császáriak egész poggyászvonata, Sickingennek málhás kocsijaival.

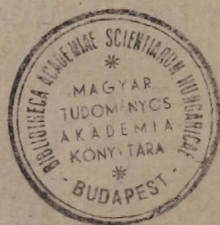
A győzelem ebben a percben Rákóczi kezében volt. Ezt Sickingen is beismeri jelentéseiben.¹¹ A fejedelem elhagyva a bodonyi templomrom melletti helyet, átlovagolt a Petreske-hegy lejtőjének a híd felett fekvő pontjára,¹² ahonnan a lába alatt elterülő egész küzdőteret közvetlen közelből láthatta. A viaskodás valamennyi szemtanú szerint rendkívül heves volt. Fűlsiketítő ágyú- és puskaropogás, a mocsárban vergődő lovasság ordítózása, a kurucok diadalkiáltása töltötte be a sűrű löporfűsttől terhes s a januáriusi ködben már szürkülő levegőt. Szemtanú leírása szerint a füst oly sűrű

volt, hogy a szomszédos csapatok egymást alig láthatták. A csatába Rákóczi ágyúi is beleszóltak. Ezeknek pontos felállítási helyét nem sikerült meghatároznom. Nem oszthatom Chobot prépost-plébános úr nézetét, aki idézett munkájában a tüzérség felállítási helyéül a bodonyi templomromot jelöli meg. Az ágyúk akkori lövőtávolsága (300—500 méter) miatt a küzdelem színhelyétől nem lehettek ilyen távol. Mint később hallani fogjuk, Rákóczi ágyúit a csata után a mocsárból vontatták ki a császáriak. Tehát a csata végén ott voltak. Ezalatt a rövid idő alatt pedig, amíg a harc tartott, az akkori időben helyváltozást végrehajtani nem igen lehetett. Minden valószínűség szerint valahol a jobbszárnyon, az akkori szokás szerint a gyalogság vonalából tüzeltek.

A kurucok belemerülve a fosztogatás gyönyöreibe, nem törődtek többet a megvertnek *vélt* elleniséggel. Hiányzott az egységes vezetés, hiányzott az a parancsnok, aki a csata első vonalában állva, a helyzetet józanul áttekinteni és a szerint intézkedni képes lett volna. Seholsem találjuk nyomát annak, hogy akár Rákóczi, akár Károlyi, a csata menetére bármilyen befolyással is lett volna. Az első, szerencsésen megindított és lendülettel végrehajtott összecsapás után a kurucoknál minden felső és középső vezetés megszűnt. Az ezredek, századok a küzdelem további során saját szakállukra verelkedtek és — fosztogattak — nem törődve azzal, hogy a közvetlen közelükben mi történik. Ha Rákóczi vagy Károlyi a helyzetet helyesen ítéli meg, akkor gondoskodniok kellett volna olyan tartalékról, amely az első vonalban küzdő csapatok háta

3.sz.vázlat

mögött felállítva a visszavonuló kurucokat megállíthatta, s az ellenséget feltartóztathatta volna. Ezt könnyen megtehették, hiszen Bodony környékén állott még érintetlenül a kuruc sereg zöme. Innen pedig, a mocsarat déli irányba megkerülve, vezetett egy út Romhány község déli kijáratánál fekvő hídhoz. Ezen át 10—15 perc alatt már beavatkozhatott volna a harcba néhány huszárezred, még pedig nagyon előnyösen Romhány északi kijáratától kiindulva a vadkerti út mentén. Ez a tartalék tehát új irányból támadhatta volna meg a császári lovasokat. Az elől küzdő harcsoport egységes vezetésének hiányán kívül ez a — kétségtelen — harcászati mulasztás is lényegesen hozzájárult a balsiker fokozásához. A fejedelem maga is megemlíti, hogy seregének jó része (Károlyi hadteste) tartalékban volt, de ennek felhasználását kellő időben elmulasztotta.

A császári lovasságnál azonban más volt a helyzet. Azokon a pontokon, ahol a kurucok támadásukat beszüntették, a császári lovasok újból kezdtek elővanszorogni a mocsárból s épen maradt, bőséges haditapasztalatokkal bíró tisztjeik köré sorakozni. Rákóczi svédjei szintén gyülekezni kezdtek, de mivel közöttük és a tőlük jobbra lévő hajdúság között egy kisebb dombhát emelkedett, elvesztették velük az összeköttetést. Így azután, amikor a svédek zárt rendben újból megindultak Sickingen gyülekező ezredei felé, a tiszántúli gyalogság lemaradt. A svédek karddal a kezükben viaskodtak, a tiszántúli hadak azonban annyira hátramaradtak, hogy puskatüzelésük is

eredménytelen volt. Ekkor fordult meg a hadiszere-
rencse Rákóczi kárára.

A császári lovasság balszárnyának gróf Saint-Croix tábornok parancsolt. Amikor e szárnynak egy része a mocsárba merült és az azt szegélyező magaslatokra menekült, maga köré gyűjtötte és kissé hátravonta Savoyai Eugen dragonyos ezredét s azután ellentámadásra indult. Csatlakozott hozzá az Althann dragonyos ezred parancsnoka, Schuhknecht alezredes is, ezredének megmaradt töredékével. Saint-Croix éles szemét nem kerülte el az a hézag, amely a kuruc hajdúság és a svédek között támadt. Magával ragadva Schuhknecht alezredes kis csapatát, vakmerő elhatározással bevágatott ebbe a hézagba és éket vert a svédek és a hajdúság közé. Vonalaikba berontva azután balra bekanyarodott és a kuruc huszárság vonalát felsodorva, váratlanul a tizántúli hadak háta mögött tűnt fel. Ezeket ez a váratlan és erélyes támadás annyira megfélemlítette, hogy kereket oldottak és rendetlenül özönlöttek vissza a bodonyi út felé. Erre a svédek is visszafordultak s követték a gyalogságot. De a visszavonulás nem ment simán. A hajdúság a megfagyott zsombékos talajon még úgy ahogy át tudott vergődni, de a kuruc huszárságot Saint-Croix csapata a mocsár szélén utólérte és legázolta. Saint-Croix gyors elhatározása s ez a kellő pillanatban harcászatilag kiváló érzéssel megválasztott helyen végrehajtott lovasroham a csatát végleg eldöntötte a császáriak javára. Ezt Sickingen minden jelentésében loyalian elismeri, sőt Saint-Croix tábornokot és Schuhknecht alezredest kiváló vitéz magatartásuk elismeréséért előléptetésre javaslatba is hozta.

Ezután az eredményes lovasroham után a császári lovasság gyülekezni kezdett. Ekkor újabb, eddig még érintetlen kuruc huszárezredek közeledtek Bodonytól a híd felé, de amikor azt látták, hogy a császáriak már gyülekeznek, a helyett, hogy rájuk rontottak volna, érthetetlen módon szintén megállottak. Hogy a császáriak harcászati sikere teljes legyen, közbejátszott az ütközet e mozzanatában egy szinte kómikusan ható jelenet. Bánkon, Romhánytól nyugatra, a Viard császári ezred őrsége volt elhelyezve. A kurucok Vadkert felé való közeledésének hírére onnan egy Migli nevű kapitány 12 emberrel, valószínűen mint portyázó járőr, a kora délutáni órákban Romhány felé indult s az ütközet alatt a kökeresztől nyugatra fekvő (ma már nem létező) kis erdőnek egy kiszögelésében rejtőzött el. Ez a kis csapat akkor, amikor a kuruc arcvonal felbomlása már megkezdődött, egyszerre éktelenül elkezdett trombitálni és dobolni s olyan nagy lármát csapott, hogy a kurucok azt hitték, hogy a császáriak segítségére váratlanul innen érkezik egy erős csapat.¹³ A laza fegyelmű kuruc csapatok soraiban erre azután végleg felbomlott minden rend, mindenki a Lókus hídján s a gázlókon át igyekezett a patak túlsó partjára. Amikor a lengyelek látták, hogy egyedül maradtak a csatatéren, abbahagyták a fosztogatást és szintén visszavonultak Romhány felé. „Ubi est princeps?” kiáltozással keresték mindenütt Rákóczit¹⁴ (valószínűleg azért, hogy további magatartásukra utasítást kapjanak). Amikor a fejedelem seregének pusztulását látta, a dombról lesietett, hogy feltartóztassa a visszavonuló hadinépét. A hídnál találkozott Károlyi Sán-

dor tábornaggal, aki lebeszélte őt a személyes közbelépésről, nehogy újból megismétlődjék a trencséni eset, amikor a fejedelem a visszavonulás forgatógáiban lovával együtt felbukott s majdnem fogságba került. Így azután összes csapatait a Lókus keleti partjára vonta vissza és Felső-Bodony község környékén gyülekeztette. Saint-Croix támadásának a nagy harcászati csatadöntő sikeren kívül volt még egy, a császáriak szempontjából igen fontos eredménye. Lovasai kimentették ugyanis Sickingen altábornagyot a mocsárból, mire ő újból csapatainak élére állva, gyülekeztette azokat a vadkerti út mentén.

A csata ezzel véget ért. A két küzdőfél az alig 1½ óráig tartó, de nagyon heves és meglepő fordulatokban gazdag ütközet után egymástól széjjelvált a nélkül, hogy a csatát bármelyikük is a végső-kig folytatta volna. Rákóczi csapatainak egy része — Károlyi hadteste (amely azonban alig volt több 2—3 ezrednél) — a küzdelemben nem is vett részt, mert a fejedelem feljegyzései szerint a harc befejeztekor is még a Lókus innenső partján állott. A küzdelemben résztvett ezredek elszéledtek, csupán a reguláris ezredek töredékei, a svédek és lengyelek gyülekeztek Bodonynál. A svédek biztatták Rákóczit, hogy induljon a császáriak után, de a fejedelem elkedvetlenedve csapatainak semmivel sem indokolható gyenge magatartása miatt a császáriakat üldözni nem akarta, hanem, hogy a sereg mielőbb pihenőhöz jusson, a visszavonulást elrendelte ugyanazon az úton, amelyen délelőtt jöttek, Bercel, Guta felé.

Pedig még mindig segíteni lehetett volna a

helyzetén. Sőt a teljes győzelmet is visszaszerezni, Károlyi ezredeit ugyanis a fejedelem mégis előre küldte, hogy a császáriak visszavonulását Vadkert, Szécsény felé elvágják. Ez a csapat azonban nem nagyon fáradozott a parancs végrehajtásában, mert megelégedett azzal, hogy valahol Pusztaszátok környékén egy császári csapatot szétugrasztott, annak parancsnokát elfogta s ezzel hazatért. Pedig ha ezek az érintetlen ezredek gyorsan előre vágtnak, akkor Szátok falunál okvetlenül elreteszelték volna Sickingen visszavonuló csapatai előtt az utat s nem sok fáradságukba került volna ezeket a mocsarakban megforgatott fáradt császári lovasokat teljesen megsemmisíteni. A romhányi csata így a kurucok fényes diadalával, az ellenség teljes megsemmisítésével végződhetett volna. De mindez nem történt meg. „Nem olyan tiszteknek való mesterség volt ez, mint az enyéim“ — írja a fejedelem emlékirataiban rezignált hangon.

Bár a csata csak rövid ideig tartott, a veszteség mindkét részről elég súlyosnak mondható.

A kurucok soraiból elestek Babochay Ferenc brigadéros, Pászthóy Horváth István, Becse András, Andreánszky Zsigmond alezredesek, még 16 tiszt és 306 katona. A svéd-lengyel segédcsoportból 80 harcos maradt a csatatéren.

A császári sereg kb. 7—800 főt veszített, tehát ott maradt a csapat fele.

Nehéz megállapítani, hogy a romhányi csatát ki nyerte meg? Az ütközet első felében az előny a kurucok oldalán volt s már úgy látszott, hogy a teljes győzelem is a kezükben van. Croix gróf tábornok merész közbelépése azonban a császáriak ja-

vára billentette a mérleget. A fosztogatásba belemerült, laza fegyelmű kuruc csapatok ezután már kevés ellenállást tanúsítottak s a visszavonulást öök kezdték. Viszont a császáriak nem aknázták ki teljesen sikerüket a csata második felében, mert sem a kuruc visszavonuló seregrészt nem követték, sem pedig a Lókus túlsó partján gyülekező seregrészt nem támadták. S amikor a kurucok végleg elvonultak, Sickingen csapatai a csatatér rövid átkutatása után — *re bene gesta* — hazatértek Vadkert, illetve Szécsénybe. Hogy milyen zűrzavaros fogalmak és benyomások uralkodtak közvetlenül a csata után annak lefolyásáról a kuruc vezetők fejében, annak humoros, de találó kifejezését olvassuk Ottlyk György főudvarmester 1710 január 27-én kelt levelében,¹⁵ aki a csatát röviden így jellemzi: „Németet az elmúlt szerdán megvertük dicsőségesen, de a harchelyről gyalázatosan elszaladtunk.“

A taktikai sikert kétségkívül Sickingennek kell odaítélnünk. Aránylag kis lovasescapatával előzte a harcmezőről azt az ellenfelet, amely nyolcszoros túlerővel bírt s azonfelül gyalogsággal és ágyúkkal rendelkezett, szóval olyan fegyvernemekkel, amelyek a mocsaras talajon nehezen mozgó lovasság felett feltétlenül előnyben vannak. A harc mezeje az ő birtokában maradt, mert bár Vadkertre hazament, de a kurucok ide vissza nem tértek s a csata után harmadnapra a mocsárban maradt hadiszekeret „az német parasztsággal vitette az vadkerti sánczba.“¹⁶ Sickingen a bécsi udvari haditanács megállapítása szerint is győzelmet aratott.¹⁷ Ez a felfogás érthető is, mert mint tudjuk, Sickingen csupán Károlyival szándékozott megüt-

közni s most a fejedelem egész seregével keveredvén harcba, a csatatérről azt is elűzte. Valószínű, hogy ha nagyobb haderővel rendelkezik, követte volna a fejedelem seregét, így azonban meglegedett helyi sikerével.

Nehezebb kérdés azonban eldönteni azt, hogy a stratégiai siker kinek a zászlójához fűződött. Thaly¹⁸ és az ő nyomán haladó későbbi történetírók szerint Rákóczié a pálma, mert a csata eredménye újból megnyitotta az utat a kurucoknak Érsekújvár felé.

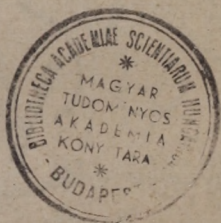
Rónai Horváth Jenő¹⁹ viszont megállapítja, hogy a győzelem hadászatiilag a császáriaké lett azáltal, hogy Rákóczit hadműveleti tervének végrehajtásában megakadályozták s ő a megkezdett támadó hadjáratát nem folytathatta.

E két ellentétes nézet között középútnak tekinthetjük a „Feldzüge des Prinzes Eugen von Savoyen“ ezzel foglalkozó fejezetének²⁰ megállapítását, amely szerint a romhányi csata egyik részről sem volt nagyobb hatással a későbbi eseményekre.

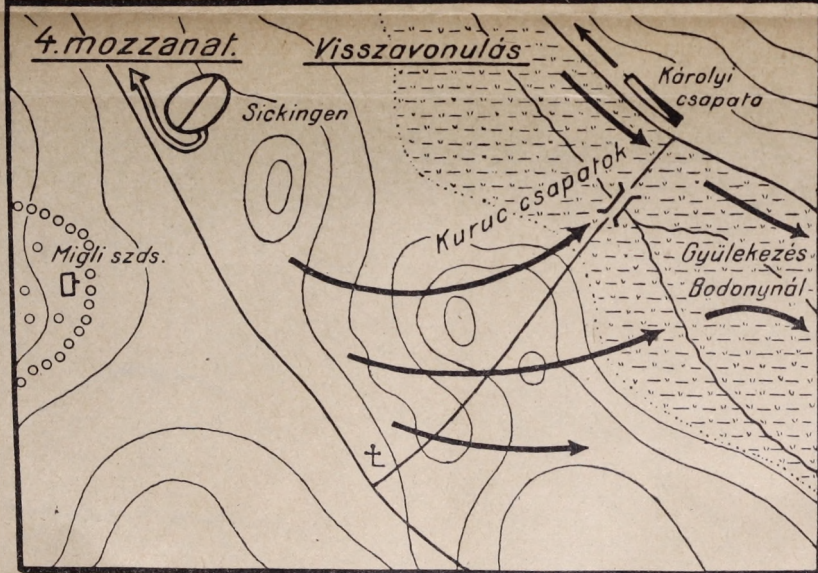
A császáriak kis létszámukra való tekintettel a győzelmet sem harcászatiilag, sem hadászatiilag nem aknázhatták ki: a kurucok viszont néhány nap múlva már újból összegyülekeztek s készen állottak további küzdelemre. Hogy mind a két fél győzelemnek minősítette e csatát, kitűnik abból is, hogy mind a császáriak, mind Rákóczi is Te Deummal ünnepelték a győzelmet. Bössinger alezredes idézett jelentésében megemlíti, „in Vadkert ist hierauf am 23. das Te Deum Laudamus celebrirt worden.“ A fejedelem fennhatósága alá tartozó

országországban pedig mindenütt hálaadó istentiszteletet tartottak a győzelemért. Bercsényi Kassán tartatott Te Deumot. Sréter Eperjesről jelenti Bercsényinek, hogy február 12-én a szepesi várban is Te Deumot celebráltak.²¹ A fejedelem és környezete még később is győzelemnek minősítette a romhányi eredményt. Esterházi Antal tábornagynak Aszód-Hévízről írja január 24-én.²² „...mink is szintén úgy elénekelhetnénk az „Te Deum Laudamus“, mint az francia az elmúlt nyári harcáért: mert Isten jóvoltából mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzeteknek nemhogy fogyott volna, de nevededett szívek, s el sem oszlott; s ha az ellenség megint összevervén magát, reánk akarna gyünni: bizonyára a harcot kerülni nem fogjuk...” Majdnem egy hónap múlva, amikor tehát már kellő idő elmúlt ahhoz, hogy az eseményeket ne az első benyomások szubjektív befolyása alatt, hanem tárgyilagosan ítélhessék meg, a fejedelem ezt írja²³ a csatáról: „...noha Istentől már mutatott győzedelmünk teljességre nem mehetett, mindazonáltal az ellenségnek sokkal nagyobb romlásával, mint hadaink számában lött kárunkkal végződött. De ezzel is hadaink szíve el nem csüggedvén, nemzetünk szabadulására felvett mostani expeditiónkban auxiliaris hadainkkal együtt ujjban egy corpusban lévén, az ellenséggel ujjban és csakhamar következő ütközetre készek...”

Mindezt figyelembe véve, arra a meggyőződésre juthatunk: hogy a romhányi csata Rákóczi-nak több eredményt hozott, mint a császáriaknak. Ezek legfontosabbikának tartom azt a körülményt,

4.sz.vázlat.

hogy csapatai eddigi szokásaiktól eltérően nem széledtek széjjel, hanem már rövid idő múlva újból harcrakész állapotban voltak. Ez azt bizonyítja, hogy nem egy vesztett csata sajgó benyomásával széledtek szanaszét a küzdelem helyéről, mint pl. a trencsényi vereség után (1708 augusztus 3.), hanem kishitűség és fejvesztettség helyett ezúttal talán a további küzdelmekben vetett bizalom derengett az egyébként nyomorúságos viszonyok között tengődő kurucok lelkében. Érsekújvár megszabadult — legalább egy időre — a császáriak szorongatásától s az 1710. év első felében több olyan kisebb-nagyobb ütközetről olvashatunk, amelyek bizonyosságot tesznek a kuruc sereg vállalkozó szelleméről.²⁴ A császári vezérek is így ítélték meg a kurucok helyzetét, ami Sickingennek ismételt jelentéseiből kitűnik, amelyekben sürgős segítséget és támogatást kér Bécsből. Egyik jelentése minden kertelés nélkül beismeri a kuruc sereg fölényét. „Schon bei der neulichen Aktion (t. i. a romhányi csatánál) hat sich die bedeutende Ueberlegenheit der Insurgenten fühlbar gemacht und empfindliche Verluste gekostet, jetzt sind noch namhafte Verstärkungen zu den Feinden gelangt,²⁵ während wir noch überdies mit Proviant- und Fouragemangel zu kämpfen haben. Es thut also schleunige und ausgiebige Hilfe noth.“²⁶

A romhányi csatából a fejedelem sokat tanult. Emlékirataiban is felpanaszolja, hogy harcra készebb, tanultabb tisztikarral a csata másképen dőlt volna el. A Thököly-felkelés idejéből származó tanulatlan tisztek közül még mindig sokan szolgáltak a fejedelem seregében. Nagyon szeretett volna már

ezen túladni, helyüket képzett parancsnokokkal betölteni. A fejedelemnek igaza volt, amikor a romhányi kudarcot jórészt a tisztek helytelen magaviseletének tulajdonította. Az ő kötelességük lett volna csapataikat az időelőtti zsákmányolástól visszatartani. Amikor a csata első mozzanatában a császáriakat visszaverték, a kuruc csapatok üldözés helyett tétlenül megálltak. Ez is a tisztek hibája volt. Amikor pedig a csata második mozzanatában visszavonultak, szükségtelen volt egyhuzamban visszahátrálni a Lókus partjáig. A tiszteknek kötelessége lett volna a hátrálókat már előbb tartóztatni. E csatában szerzett tapasztalatait a fejedelem papírra is vetette s a tisztikar okulására kiadta a romhányi esemény után azt az ismert hadparancsát, amely nem csupán a kuruc sereg akkori szellemének megismerésére, de általában az akkori harcmodorra nézve is rendkívül érdekes ismereteket nyújt.²⁷ E parancs főleg a tisztek magatartását szabályozza és kimerítően foglalkozik az ellenség visszavetése közben követendő eljárással és a visszavonulások szabályos végrehajtásával. — *Post festum!* — Azt is belátta, hogy a mezei hadakkal s általában a kuruc seregnek ama részével, amely csak addig és ott szolgál, ahol kedve tartja, sokra nem mehet... „Úgy látom csak ezen harc persvadeálta nemzetünknek, hogy az német ellen *reguláris had nélkül nem boldogulhatunk*: melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat ujonnan szaporítsuk és fenthagyjuk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.“²⁸ A lengyelek és svédek derekas viselkedése a romhányi csatában azt a re-

ményt keltette Rákócziban, hogy ezek alkothatnák talán a jövő kuruc sereg magvát. De ez a reménysége hamar szétfoslott, mert az auxiliaris hadak március elején kijelentették, hogy haza akarnak menni. Rákóczi hasztalan igyekezett visszatartani őket; a lengyel ezredek az év tavaszán valóban felbomlottak s elszéledtek. E vígasztalan helyzethez még hozzájárultak az elemi csapások, a pestis, amely már nemcsak a csapatok között, hanem az egész ország területén leírhatatlan módon dühöngött. Volt olyan kuruc ezred, amelynek több, mint a fele halt el, nemcsak egész falvak, hanem egész megyék elnéptelenedtek.²⁹ A betegség a tisztikarból is szedte áldozatait. Buday István, Gyürky Pál tábornokok, Bagossy Pál, Szalay Pál brigadérosok és számos főtiszt pusztult el ebben a nyavalyában.³⁰ A döghalál nemcsak az emberek, de a szarvasmarha között is dühöngött s betetőzésül kelet felől sáskajárás indult, amely Erdély és Magyarország alföldi részeinek termését megsemmisítette.³¹

A romhányi csatának megvolt az az egy pozitív eredménye, hogy Érsekújvár, ezen a vidéken legfontosabb erősség, a császáriak nyomása alól egyidőre felszabadult. De ez a nyereség is csak ideig-óráig tartott, mert mikor Pálffy János tábornagy ez év nyarán szabályszerű ostromzárral fogta körül a várat, az sokáig nem tarthatta magát és szeptember 23-án kapitulált.

Ilyen körülmények között katonai szempontból Rákóczi mást nem tehetett, mint minden támadó hadjáratit tervét végleg elejteni s a jelenleg bírt területét megvédeni a császáriak támadásai ellen.

De mivel, mint előbb említettem, a császári hadsereg sem volt olyan állapotban, hogy erélyes hadműveleteket tudott volna folytatni, a szatmári kibékülésig tartó idő minden különösebb katonai esemény nélkül mult el. A romhányi csata volt Rákóczi utolsó katonai erő kifejtése s az egész kuruc felkelés legutolsó nagy csatája.

„Úgy érzem magam e világban, mint az a csónakban ülő ember, akit a vihar elragadtott s a ki nagy utat tesz meg anélkül, hogy helyét változtatná“.

(Rákóczi levele egy francia hercegnőhöz, Rodostóból 1723. január 22.)

VI.

BEFEJEZÉS.

VI.

BEFEJEZÉS.

A hadvezér Rákóczi szerepe 1711 február 21-én végetért. *Aktív* hadvezéri tevékenysége 8 évig tartott. Ezt követte életének az a szomorú 24 eszten-deje, amelynek sok csalódással járó napjait a szám-űzött Rákóczi meddő, nem időszerű s kivihetetlen stratégiai tervek, külpolitikai kapcsolatok felett való töprengések között töltötte. Az elméleti, *pasz-szív* hadvezéri tervezgetések mezejére szorult fejedelem többé már nem állhatott seregek élére.

A Kárpátokon át kivezető útvjáról hazája föld-jére visszapillantva, szívében fájó, mardosó gondolatokkal lépett lengyel területre.

„1711 februárjában Te, ó Legfőbb Gondvise-lőm ugyanazon úton vezéreltél ki Magyarorszá-gból, sok szolgaszemélyzettel és nagyszámu udvar-tartásommal, amelyen 1703-ban 3 szolga kíséreté-ben a háború megindítására bevezéreltél. Távozá-somkor lelkiismeretem és lelkem állapota olyan volt, mint amikor oda bementem. Egy magánem-ber vétkeitől terhelten mentem be s egy fejedelem vétkeitől terhelten tértem vissza Lengyel-országba.“¹

Rákóczi e lemondó és működését ily szigorú bírálattal vádoló kijelentéseit megértjük, de felmenthetjük őt ez önvád súlya alól. A felkelés csődjét nem a fejedelmi hadvezér vétkei okozták s az a megoldás, amelyet Károlyi Pálffyval együtt keresett és talált, volt az egyedüli út, amelyen a nemzet végromlását elkerülve tovább haladhatott egy szebb jövő felé. I. József császár még a tárgyalások alatt elhalt s a békeszerződést már öccse, III. Károly szentesítette. A szatmári béke ratifikált szövegének 2. pontja foglalkozik a kuruc hadsereg sorsával.² A főtiszteknek, akár az országban tartózkodnak, akár a fejedelemmel távoztak, a teljes „*gratia vitae et universorum bonorum*“ biztosított. A fegyverletételt sem kell úgy értelmezni, hogy a jövőben már senkinek sem szabad fegyvert viselni, mert a nemesség fegyverviselési joga érintetlen marad, csupán ellenséges szándékból tilos fegyvert használni. A közkatonák is teljes amnesztiában részesülnek, nem lehet tehát őket arra kényszeríteni, hogy császári zsoldba álljanak. Csupán annyit lehet tőlük követelni, hogy a hűségeskü letétele után hazatérjenek, otthon gazdálkodjanak, csendben maradjanak. A külföldi származású katonák bántatlanul hazamehetnek, kivéve azokat, akik a császári ezredektől szöktek Rákóczihoz. Ha azonban ezredeikhez visszatérnek, e miatt nem részesülnek büntetésben. Ha nem nemes katonák a hadjárat alatt előmenetelre váltak érdemesekké és ezeket a rendek vagy a hatóságok már előzetesen is libertinusokul elismerték, ilyen minőségüket megtarthatják.

Hogy a nyolc évig tartó véres háború után

ilyen szerződést lehetett létrehozni s ezzel elejét venni annak, hogy a győztes fél bosszúálló ösztönöktől vezérelve, erőszakkal besorozza, börtönbe zárja vagy kivégezze a felkelésben résztvevőket és vezéreiket, ez — kétségekívül — a két tárgyaló fővezér érdeme. Ha összehasonlítjuk ezt a békeszerződést a magyar történet más hasonló jeleneteivel, akkor azt mondhatjuk, hogy ez, katonai szempontból is százszor előnyösebb és humánusabb volt, mint pl. a 48-as szabadságharc befejezése. A majthényi és a világosi fegyverletétel s annak következményei között igen nagy a különbség. Világos után a személyes üldözéseken, erőszakos sorozásokon felül az országra szakadt az abszolutizmus minden súlya és keserősége. A majthényi után mindenki békésen hazamehetett, az uralkodóház pedig kénytelen volt szakítani azzal a politikával, hogy akaratát fegyverrel próbálja a nemzetre erőszakolni. A Rákóczi felkelés mély benyomása alatt most már a bécsi körök is azon fáradoztak, hogy a magyar rendi alkotmányt megszilárdítsák s ne adjanak alkalmat a nemzeti jogos elkeseredés fegyveres kirobbanására. Az 1712. évben kezdődő országgyűlésen Pálffy és Károlyi irányítása szerint, a hazafiasabb labancok és a mérsékeltebb kurucok viszik a főszerepet és közös erővel fáradoznak a nemzet talpraállításán.

A kuruc hadjárat Rákóczi seregének pusztulásával, felbomlásával végződött. De hatását a későbbi évtizedek, sőt évszázadok magyar seregein határozottan felismerhetjük. A hadjárat alatt a magyar lovasság gyakorlottsága, harctechnikája nagyon kifejlődött. De megismerkedett a magyar

katona — saját kárán — a reguláris hadviselés formáival is, megismerte a tüzérség, műszaki ágazatok fontosságát s mindenekfelett bőséges haditapasztalatokra tett szert. Pálffy, aki mint ellenfél (a pudmerici csatánál hallottuk) már a hadjárat alatt szép bizonyítványt állított ki Rákóczi katonáiról, mindenáron igyekezett a régi, harcedzett kuruc ezredek maradványait szolgálatába fogadni, de fáradozása csak később járt sikerrel. A felkelést követő években minden volt kuruc katona örült, hogy a sok nyomorúság után családjához hazatérhetett.

A későbbi híres magyar huszárság bölcsője — kétségkívül — a kuruc felkelés volt. Azok a magyar lovasok, akik III. Károly török hadjárataiban Pálffy, Ebergényi, Károlyi Ferenc alatt s Mária Terézia seregében Hadik, Nádasdy alatt hírnevet, dicsőséget szereztek, — Rákóczi, Bercsényi, Bottyán, Ocskay, Béri Balogh Ádám, Ebeczky István huszárjainak közvetlen utódai voltak. A külföld a hadjárat alatt megismerte a magyar katonát s a háború után szívesen fogadta azokat, akik a hadimesterséget magyar földön jól megtanulták. A Rákóczival emigrált kuruc tisztek voltak a francia lovasság megteremtői.

A szatmári béke Rákóczinak és Bercsényinek is teljes kegyelmet ígért, ha a koronás király hűségére visszatérnek, de ezt a kedvezményt nem fogadták el. Rákóczinak le kellett volna mondani erdélyi fejedelmi címéről, de erre ő nem volt hajlandó. Beiktatásakor tett fogadalma lebegett állandóan szeme előtt s lelke mélyén hitte azt, hogy kötelessége fejedelemségét keresni és Isten kegyel-

méből való elhivatottságának érzetében, élete utolsó pillanatáig hű maradt elveihez, önmagához.

A nemzet általában kedvezően fogadta a békeszerződés határozványait. Ha Rákóczi is elfogadja azokat, és az országban marad, itt csak szomorú szerep jutott volna osztályrészéül. Jelenléte a békére vágyó nemzet körében állandó nyugtalanságot, aggodalmat okozott volna. Ha pedig teljesen visszavonul és alkalmazkodik az új helyzet-hez, akkor következetlen lesz önmagához. Lemondva óriási vagyonáról, hű maradt elveihez, a száműzetés keserű kenyerét választotta. Ezzel megkönnyítette a nemzet békés fejlődésének lehetőségét, az utókornak pedig olyan példát mutatott, amelyhez hasonlót a magyar történetben, de talán a világtörténetben is alig találunk.

Az országból való távozása után, amikor az volt az érzése, hogy Károlyi a haza veszedelmére készül az ő háta mögött békét kötni, a főparancsnokságot április 6-án gróf Esterházy Antalra akarta átruházni. Mivel azonban Esterházy e megbízatásra haladékot kért, Vay Ádámot bízta meg azzal és a kuruc hadsereg átszervezésével.³ A Rákóczival együtt Lengyelországba távozott Charrière-ezred május elején betört Mármarosba s ott nagy pusztításokat vitt véghez. A Pálffy intézkedésére Nagykároly vidékére és Mármarosba, továbbá Ungvár felé küldött császári ezredek elől azonban Charrière lovasai az országból kimene-
kültek. Rákóczi' seregének ez az utolsó maradványa azután lengyel földön feloszlott. A fejedelem környezetében lévő tisztek és nemesek lassanként hazatértek.

Rákóczi másfél évi lengyelországi tartózkodása alatt többször tárgyalt Nagy Péterrel és megbizottaival s kénytelen volt meggyőződni arról, hogy már az orosz cárhoz fűzött reményei sem fognak teljesülni. Ismét Franciaország felé fordult és 1712 novemberében személyesen indult oda, hogy jelenlétével a magyar ügyet nagyobb nyomatékkaal képviselhesse a várható béketárgyalásoknál. 1713 január 13-án, Dieppe mellett lépett francia partra s február 12-én találkozott először Versaillesben XIV. Lajossal, azzal az uralkodóval, akit ő kora legnagyobb emberének tartott. Párizsból később Grosboisba költözött, a kamalduliak kolostorának szomszédságában bérelt kis vadászkastélyba. Franciaországi tartózkodása csak újabb csalódásokat okozott neki. A spanyol örökösödési háborút befejező békék (Rastadt, Utrecht, Baden) szerződéseinek szövegében a magyarok ügyét nem tárgyalták. A francia király azzal vigasztalta, hogy megtett érte mindent, amit tehetett, de mind hiába.

Amikor Rákóczi látta azt, hogy Franciaországtól ezután sem remélhet semmit, elfogadta a török-velencei háború kitörésével kapcsolatban a török szultán meghívását, hogy mint Magyar- és Erdélyország fejedelme, vele együtt Törökország felől támadja a Habsburg-házat. 1717. október 10-én érkezett Rákóczi hajója Gallipoliba. De reményei török földön sem váltak valóra. Arra nem vállalkozott, hogy török sereget vezessen hazájába, magyar bujdosókból álló sereg összegyűjtése, vagy pedig idegen zsoldosokból álló sereg szervezése viszont nem volt lehetséges.⁴ Az európai nagy-

hatalmakhoz való kapcsolatai is mindinkább lazultak. A franciákból már kiábrándult, a spanyolok támogatásához fűzött reménye is megheiusult s amikor a passarowitzi béke (1718. július 22) után már a török porta is kibékült a Habsburg-házzal, a szultán kénytelen volt Rákóczit és kíséretét, a határok nyugalmanak biztosítása végett, az ország távolabbi vidékeire küldeni. Így került a fejedelem a Boszporus partjára Jeniköibe, végül 1720. április 24-én életének utolsó állomására, Rodostóba.

Rodostói életét kolostori hangulatban, szüntelen diplomáciai tervezgetések között töltötte el, de sohasem adta fel azt a reményt, hogy mégis visszatérhet az európai események színpadára. De az idő haladt s a külföldi nagyhatalmaknak semmiképen sem állt már érdekükben az, hogy Rákóczi-val egy letűnt kor politikáját hozzák újból vissza. Élete utolsó évében, 1735-ben még egy hadműveleti tervet terjesztett a francia kormány elé. Ugyanazt, amellyel 1706-ban akarta a magyar felkelés ügyét az Adriai-tengeren keresztül diadalra juttatni. Azt ajánlotta, hogy spanyol hajók foglalják el az Adria fontosabb kikötőit, tegyenek partra 3—4.000 katonát, akiket azután Ráttky György, az egykori kuruc, most már francia huszárezredes vezetne Horvátországon keresztül a Dunántúlra. Ő maga pedig 10.000 gyalogos és 4.000 lovas élén a török határról törne be Magyarországba, ha a franciák a toborzáshoz pénzt, fegyvert és tiszteket küldenek. Ezzel egyidejűleg értesítené Lengyelországban tartózkodó volt magyar híveit is erről a betörési tervről s ha ezek onnan északról közeled-

nek, terve sikerülni fog.⁵ A száműzetésében is hadvezéri terveket kovácsoló Rákóczi életének legutolsó tevékenysége ez a nagyszabású, de a valóságban keresztülvihetetlen, fellegekben járó stratégiai terv volt, amire a francia kormánytól már választ sem kapott.

VÉGSZÓ.

A spanyol örökösödési háborúban felkavart Európa élete új alapokon fejlődött tovább s a magyar történet új korszaka sem haladt azon az úton, amelyre azt Rákóczi visszatéríteni kívánta. Az európai események forgatagából kisodródott s a Fekete-tenger partján meddő tétlenségre kárhoztattott, reményeiben csalódott fejedelem többé nem jutott szerephez. Betegségtől gyötört teste életének hatvanadik fordulóján közeledett a vég felé. Vallásos elmélyülésbe merült lelke pedig forró áhítattal kereste az utat Istenéhez s alázatos, megbékélt szívvel várta azt a percet, amelyben az Örökkévalóság küszöbét átlépheti.

1735. április 8-án Nagypénteken, hajnali 3 órakor odaérkezett.

Lelke felszabadult, de porhüvelye még 171 évig volt kénytelen tovább is számkivetésben, idegen földben pihenni mindaddig, amíg egy magyar király megértő és nemes gondolkozásra valló elhatározása meg nem nyitotta előtte a hazavezető út kapuját.

Szomorú őszi időben gurult a vonat Nagymagyarországon, Rákóczi mérhetetlen uradalmain keresztül a Felvidékre, régi kuruc harcok emlékeze-

tes színhelyére. A sinek mentén felgyújtott máglyák fénye jelezte a száműzetésből hazatért fejedelem utolsó útját Kassa felé, ahol komor, felemelő gyászpompával kísérte őt az egész ország az ősi dóm alatt készített nyugvóhelyére.

A Nagyságos Fejedeleme 1906. október 29-én hazaérkezett.

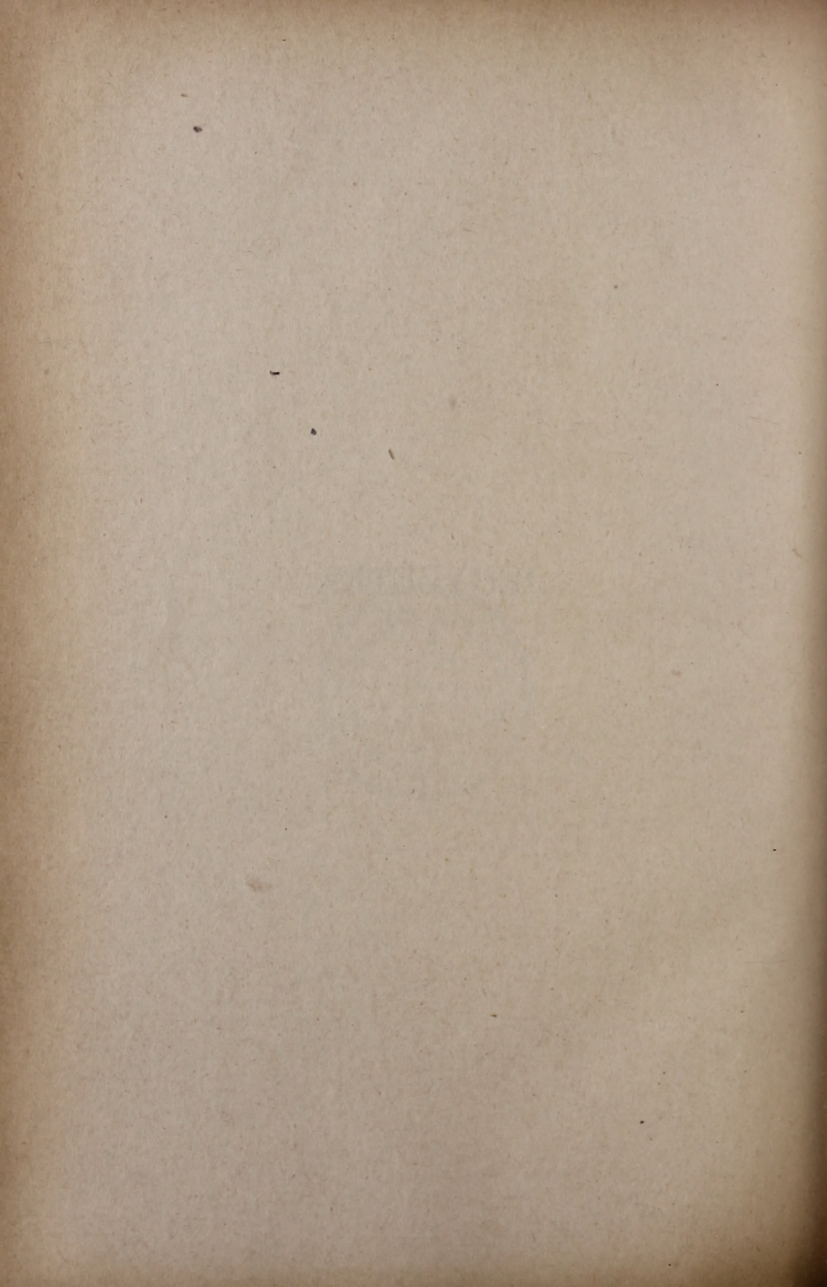
Hazaérkezett, — s ma még sincs otthon! A magyar történet kereke tragikus fordulattal gördült tovább s vérrel áztatott nyomában új országhatárok keletkeztek. Rákóczit számtalan sorscsapásának betetőzéséül, kegyetlen végzete még halóporában is tovább üldözi. Idegen uralom alatt nyögő magyar földön nyugszik még ma is a XVIII. század legnagyobb magyarja, az elvhűség és önfeláldozásig menő önzetlenség tündöklő alakja!

Rákóczi sírja a kassai dómban.

JEGYZETEK

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

¹ A munkácsi ostromot leírja *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc életrajzának I. kötete 4. fejezetében. (Budapest, 1925.)

² *Rákóczi* önéletrajza. Latin eredetiből magyarra fordította *Domján Elek*. (Miskolc, 1903.) 46. oldal.

³ *Kornis Gyula*: Az államférfi. (Budapest, 1933.) I. kötet 25. oldal.

⁴ *Fiedler*: Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's stb. (Wien, 1858.) II. kötet 459. oldal.

⁵ Ismeretlen szerző tollából származó részletes jelentés Párisba. *Etat des affaires des Mecontents de Hongrie en 1705*. *Fiedler*: Aktenstücke II. kötet 464. oldal.

⁶ Közli *Márki*: Des Alleurs altábornagy Rákóczinál című közleményében. *Hadt. Közl.* 1917. évf. 220. oldal.

⁷ Közli *Gróf Andrássy Gyula*: A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. (Budapest, 1911.) III. kötet 188. oldal.

⁸ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 245. oldal. (Eredeti francia, hatkötetes kiadás, megjelent Hágában Jean Neaulme-nál 1739-ben. Magyar fordításban *Thaly Kálmántól* Budapest (V. kiadásában 1872) és *Ráth Károlytól* Győrben, 1861. Egyik fordítás sem szabatos. Főleg a katonai terminológia kifejezéseit adják helytelenül vissza s a csaták leírásánál e miatt sokszor értelemzavaróan vagy felületesen ismertetik az eseményeket. Ezért munkámban mindenütt az eredeti francia kiadást használtam és arra utalok.

⁹ U. o. 187. oldal.

¹⁰ U. o. 243. oldal.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ.

¹ *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc hadserege. Hadt. Közlemények 1888. évfolyam, 12. oldal.

² *Fiedler*: Aktenstücke. II. kötete. II. Anhang közli a lengyelországi francia követek e tárgyú leveleit.

³ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 18. oldal.

⁴ *Fiedler* id. helyen.

⁵ Szalontay látogatását részletesen leírja *Thaly*: Gróf Bercsényi család II. kötet 429 és következő oldalain és *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc I. kötet 217. oldalán.

⁶ A kiáltvány egykorú másolata a Nemzeti Múzeum levéltárának törzsgyűjteményében 1703/a—826. fasc. 103. alatt. Tartalmával, valamint a lengyelországi események részletes leírásával foglalkozik Rákóczi Önéletrészletében 159. és következő oldalakon, Emlékirataiban V. kötet 18—30. oldalakon, *Thaly*: Bercsényi család II. kötet 469. oldal, *Márki*: II. Rákóczi Ferenc II. kötet 232. oldal, és *Szalay*: Magyarország története VI. kötet VIII., IX. és X. fejezetekben.

⁷ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 32—33. oldalak.

⁸ *Hóman—Szekfű*: Magyar történet V. kötet 257. oldal. (Budapest, 1931.)

⁹ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 47. oldal.

¹⁰ U. o. 48. oldal.

¹¹ U. o. 57. oldal.

¹² Közli teljes szövegével — Történelmi Tár 1904 évfolyam 35. oldalán — *Thaly* a Gencsy család levéltárában való eredeti példány után.

¹³ *Thaly*: Tényleges létszámok és felszerelés Rákóczi ezredeiben. Hadt. Közlemények 1891. évfolyam 9. oldal.

¹⁴ Hadrendi kimutatás a Nemzeti Múzeum *Thaly* gyűjteményben 1705—335. lap és *Lord Stepmey* bécsi angol követ jelentése: Archivum Rákóczianum II. sorozat, II. kötet 46. oldal.

¹⁵ *Thaly*: Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból. (Budapest, 1889.) 345. oldal.

¹⁶ Archivum Rákóczianum II. kötet 241. oldal.

¹⁷ Századok 1873. évfolyam 174. oldal és Hadt. Közlemények 1895. évfolyam 298. oldal. Bárány Palocsay György később Rákóczi-nál szolgált mint neves huszárezredes, majd lovasbrigádéros.

¹⁸ Rákóczi szabályzatairól szóló leírásom adatait *Thaly* idézett munkájából V. fejezet: Magyar katonai irodalom a XVIII. század elejéről és *Márki*: II. Rákóczi Ferenc II. kötet VI. fejezetéből merítettem.

¹⁹ Archivum Rákóczianum I. kötet 519—20. oldalak.

²⁰ Közli *Thaly* a Hadtörténelmi Közlemények 1895. évfolyam 300. lapján.

²¹ Kivonatossan közli *Thaly*: Irodalom és műveltségtörténeti tanulmányok 316. oldalán.

²² U. o.

^{22a} *Dr. Cziáky Ferenc*: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. (Bpest, 1924.) 57—58. oldal.

²³ A szécsényi országgyűlés naplója és törvénycikkei. Rákóczi Tár I. kötet 424. oldal.

^{23a} Közli *Thaly* nyomán *Márki*: id. munkája II. kötet 154. oldal.

^{23b} Arch. Rák. III. kötet 572. és következő oldalakon.

²⁴ *Thaly* id. munkája 218. oldal.

²⁵ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 157. oldal.

²⁶ Nemzeti Múzeum törzsanyag 1704/b.—829. sz. fascikulus.

²⁷ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 331. oldal.

²⁸ U. o. 124. oldal.

²⁹ Erdélynek állásfoglalását a Rákóczi felkelésben lásd *R. Kiss István*: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása (Budapest, 1906) című könyvben és *tőlem*: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadt. Közlemények 1933. utolsó füzetében.

³⁰ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 344. és következő oldalak.

³¹ U. o. 348. oldal.

³² *Thaly*: Adalékok Rákóczi tüzérsége történetéhez. Századok 1898. évfolyam 813. oldal.

³³ U. o.

³⁴ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc. I. kötet VIII. fejezet. Rákóczi és a nemzetiségek.

³⁵ Felvidéki nemzetiségek II. Rákóczi Ferenc seregében, *tőlem* Magyar Szemle 1931. októberi szám.

³⁶ A rácok szerepét Rákóczi felkelése alatt részletesen lásd *Hornyik János*: A rácok ellenforradalma 1703—1711. Századok 1868. évfolyam.

³⁷ Országos levéltár Missilis gyűjteményében találtam ezeket a százakra menő leveleket.

³⁸ *Thaly*: Az első hazai hírlap. Értekezések a történelmi tudományok köréből 1880. VIII. kötet. — A Mercurius Veridicusra vonatkozó egyéb irodalmat lásd ugyancsak *Thalytól* a „Magyar Könyvszemle“ 1883., a Vasárnapi Ujság 1866. évfolyamaiban és a Pesti Napló 1905. április 15-i számában.

³⁹ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 349. oldal.

⁴⁰ *Rákóczi* Tár I. kötet 6. oldal.

⁴¹ *Thaly*: Id. munkája 328. oldal.

⁴² *Rákóczi* Tár I. kötet 200. oldal.

⁴³ Archivum Rákóczianum VI. kötet 304. oldal.

⁴⁴ Életrajzát megírta báró Forster László: *Gróf Bercsényi László*, Franciaország marsallja. (Bpest, 1925.)

⁴⁵ E szabályzatokat ismerteti *Thaly* idézett munkájának V. fejezetében a 328. és következő oldalakon. Az Edictumot kiadta *Rumy Károly* (Budapest, 1817) Monumenta Hungarica I. kötet 196. és következő oldalakon.

⁴⁶ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 350. oldal.

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ.

¹ *Rákóczi* és a Vendée hadseregeinek kitűnő szembeállítását és párhuzamát *Beöthy Akos*: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei című művének első rész II. könyv 554. és következő oldalából merítettem. (Budapest, Athenaeum.)

² *Rákóczi* hadseregéről összefoglaló tanulmány csak a legutóbbi években jelent meg a debreceni egyetem Bölcsészdoktori értekezéseinek sorozatában: *Takács János*: II. *Rákóczi* Ferenc hadszerkezete. (1930. Fischer Lajos, Sárospatak.) E munka nagyon sok és találó adatot hámozott ki a *Rákóczi* korszakkal foglalkozó kútfőkből és forrásokból és általában helyesen ítéli meg *Rákóczi* hadseregének összeállítását és tagozódását. Hiánya e munkának az, hogy sok aprólékos adat miatt nem nyerünk belőle egységes, átfogó képet *Rákóczi* seregéről. Szerzője nagyon sok, idegenből eredt szakkifejezést önkényesen és nem a magyar katonai terminológiában általánosan ismert szavakkal jelöl meg. (Pl. Generalstabot — tábornoki karnak fordítja vezérkar helyett, a Regimentsstabot —

ezredkarnak, annak elfogadott magyar megnevezése „ezredtörzs“ helyett, a Bataillon szót általánosságban használja gyalogság helyett, pedig az csupán az ezredek egyik alkotó részére, a zászlóaljra vonatkozik.) — A hadseregről lásd még *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc hadserege és Adalékok II. Rákóczi Ferenc tűzésége történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 1888. évfolyama, végül *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc II. kötet VI. könyv VII—XII. fejezet. Utóbbi könyvben igen sok, a hadsereg összetételét és jellemző sajátosságait megvilágító adat található.

³ Esterházy Antal tábornagy egy 1708 április 1-én kelt feljegyzéséből kitűnik, hogy a mezei hadaknál „ex proprio motu és nemzetséges indulatbul insurgált mundérungos és hóbeli fizetett katonák voltak“. Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve. Kiadta *Thaly Kálmán*. (Budapest, 1901.)

⁴ *Takács János* idézett értekezésében (26. oldal) az udvari hadakat és az idegen zsoldosokat is mint kiváltságos hadakat, az irreguláris csapatok közé sorolja. Ez semmiképpen sem fogadható el, mert hadseregek tagolásánál nem a proveniencia, hanem a katonai érték, kiképzési fok, fegyelem, stb. mérvadók. Ezért sorolom én az udvari hadakat és az idegen zsoldosok egy részét a reguláris hadak elé.

⁵ Kiadta *Thaly Kálmán*: Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve. Függelék: Gróf Esterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve 1708-ból. (Budapest, 1901.)

⁶ Közli *Thaly Kálmán*: Gróf Beresényi család III. kötet 709—11. oldalakon. Ugyancsak ő állította össze az eddig ismert adatokból Rákóczi serege egyes részeinek létszámait a Hadtörténelmi Közlemények 1888., 1891. és 1896. évi köteteiben közölt ilyen tárgyú tanulmányaiban.

⁷ Hadtörténelmi Közlemények 1896. évi kötete 10. oldal.

⁸ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VIII. kötet 59. oldal.

⁹ Archivum Rákóczianum X. kötet 2—3. oldal.

¹⁰ U. o. IX. kötet 583. oldal.

¹¹ U. o. 403. oldal.

¹² *Fiedler*: Aktenstücke II. kötet 465. oldal.

¹³ Lásd: a francia tisztek és csapatokról írott részletes tanulmányomat. Megjelent francia nyelven a Revue des Etudes

Hongroises 1933. évi 3—4. füzetében Párisban, magyarul — röviden, — a Magyar Katonai Szemle 1934. III. füzetében.

¹⁴ *Thaly Kálmán*: Adalékok II. Rákóczi Ferenc tüzérsége történetéhez. Hadt. Közl. 1888. évf. 344. oldal.

¹⁵ Lásd: *Czuberka Alfréd*: Kuruczok fegyverek (Budapest, 1906. Szt. István Társ.) és *Hildenstab György*: Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában (Székelyudvarhely, 1910), továbbá *Márki*: id. helyen és *Takács János* id. munkája.

¹⁶ Kray működését lásd *Bruckner Győző*: Kray Jakab, a kés-márki vértanu közéleti szereplése és diplomáciai működése II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. (Magyar Tud. Akadémia kiadása, Budapest, 1927.) 68. oldal.

¹⁷ Hadt. Közlemények 1891. évfolyam 11. oldal.

¹⁸ Berthóty István levele Rákóczihoz. Országos Levéltár Missilis gyűjteményében.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

¹ Thököly levelezése a Magyar Történelmi Emlékek II. sorozat XXIV. kötetében.

² Emlékiratok V. kötet 168. oldal.

³ Bercsényi felvidéki hadjáratának részletes leírását lásd *tőlem* Hadt. Közlemények 1932. 1—2. füzetében.

⁴ Arch. Rák. II. sorozat. I. kötet 241. oldal.

⁵ A koroncói csata *tőlem*. Magyar Katonai Szemle 1932. áprilisi számában.

⁶ Emlékiratok V. kötet 146. oldal.

⁷ A rác kérdést részletesen tárgyalja *Hornyik János*: A rácok ellenforradalma 1703—1711. Századok 1868. évfolyam és *dr. ritéz Málnási Ödön*: Hellebronth János kuruc ezredes című füzetében. (Budapest, 1930.)

⁸ A szomolányi kuruc győzelem *tőlem*. Századok 1931. 7—8. szám.

⁹ Az erdélyi politikai és hadiesemények részletes leírását és adattárát *R. Kiss István*: II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása (Budapest, 1906) ismerteti.

¹⁰ A dunaföldvári és kömlői események részletes leírását lásd *tőlem*, Magyar Katonai Szemle 1933. 9. számában.

- ¹¹ *Fiedler*: Aktenstücke. II. kötet 445—46. oldal.
- ¹² Arch. Rák. I. kötet 495. és 524. oldal.
- ¹³ A horvátországi tervet lásd *Márki*: II. Rákóczi Ferenc I. kötet 519—25. oldalig.
- ¹⁴ *Rákóczi* Emlékiratai V. kötet 294. oldal.
- ¹⁵ U. o. 311. oldal.
- ¹⁶ U. o. 324. oldal.
- ¹⁷ *Szalay*: Magyar Történet VI. kötet 391. és 3. oldal, *Márki*: II. Rákóczi Ferenc I. kötet 596. oldal és II. kötet VI. fejezet.
- ¹⁸ *Fiedler*: Aktenstücke. I. kötet 308. és következő oldalak.
- ¹⁹ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc II. kötet 73. oldal.
- ²⁰ *Rákóczi* Emlékiratai V. kötet 378. oldal.
- ²¹ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc II. kötet 515. oldal.
- ²² *Rákóczi* Emlékiratai V. kötet 382—83. oldal.
- ²³ *Szalay*: Klement János berlini kiküldetéséről szóló tanulmánya. Századok 1870. évf. 73—77. oldal és *Márki*: II. Rákóczi Ferenc II. kötet V. fejezet.
- ²⁴ Arch. Rák. II. kötet 338. oldal.
- ²⁵ *Rákóczi* Emlékiratai V. kötet 409.
- ²⁶ U. o.
- ²⁷ *Beniczky* naplója: Rákóczi Tár I. kötet 176. oldal.
- ²⁸ *Fiedler*: Aktenstücke I. kötet 333. oldal.
- ²⁹ Arch. Rák. II. kötet 478. oldal.
- ³⁰ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc III. kötet 122. oldal.
- ³¹ Arch. Rák. III. kötet 59. oldal.
- ³² *Rákóczi* Emlékiratai VI. kötet 14. oldal.
- ³³ Arch. Rák. III. kötet 199. és 203. oldal.
- ³⁴ A kuruc hadjárat utolsó két évének leírását lásd *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára. (Budapest, 1925.) E munka véglegesen tisztázza Rákóczi, Károlyi és Pálffy szerepét és kellő megvilágításba helyezi a majthényi fegyverletétel és a szatmári békekötés előzményeit, lefolyását és jelentőségét.
- ³⁵ Emlékiratok VI. kötet 50. és következő oldalakon.
- ³⁶ U. o. 55. o.

JEGYZETEK AZ V. FEJEZETHEZ.

1. JEGYZETEK A NAGYSZOMBATI CSATAHOZ.

¹ A csata után Rákóczi két vázlatot készíttetett mind a kuruc, mind a császári sereg tagozódásáról és felállításáról. Az egyiket a gróf Károlyi-, a másikat a gróf Forgách-nemzetség levéltárában fedezte fel *Thaly Kálmán* s az előbbi a Nemzeti Múzeumban őrzött gyűjteményében helyezte el. (134. l.) Ugyanezt a vázlatot mellékelte a nagyszombati harcról írott könyvéhez és Ocskay Lászlóról írott munkájának első kötetéhez is. Mindkét vázlat valószínűleg azért készült, hogy Rákóczi két távollévő tábornoka, Forgách Simon és Károlyi Sándor tiszta képet nyerjenek az ütközet lefolyásáról.

² *Thaly K.*: Bercsényi-család. III. k. 292. l. Rákóczi emlékiratai. V. k. 187. l.

³ U. o. „Je sentois intérieurement quelque répugnance de mener au combat des Troupes si mal armées, mais je ne voyait pas de remède.“

⁴ A fejedelem további elhatározásait és az eseményeket egészen a sereg másnapi harcbalépéséig emlékirataiban igen alaposan és — ha más forrásokkal egybevetjük — helyesen vázolja. Valóban mély nyomokat hagyott lelkében első nagy csatájának minden mozzanata, hogy emlékiratainak megírásakor még száműzetésben is egészen pontosan vissza tudott emlékezni minden apró részletre.

⁵ Wienerisches Diarium, 1704. 148. szám. — Kolinovits krónikája, 53. l.

⁶ *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Bécs, 1735. II. k. 659. l.

⁷ U. o. „brevium hastarum sepes“-nek mondja, azaz rövid lándzsákból készített kerítéseknek.

⁸ A halastó ma már nem található, sőt már a II. József császár idejében készült térképeken sincs nyoma. De a térszín configurációja és a még nyomokban mutatkozó töltésekből arra következtethetünk, hogy az közvetlenül a kőzúzomalomtól északra volt. Ez a malom a csatában később is szerepet játszott s úgy az egykorú térképeken, mint *Kolinovits* leírásában már kőmalomnak van jelezve (*Kolinovits*nál mola lapidis, térképeken Steinhöhle, kameni mlin). *Bél Mátyás*, Heister első felállításának jobbszárnyául a halastavat, balszárnyául pedig egy „molam frumenta-

rium“-ot jelöl meg, vagyis gabonaörlőmalmot. Ez a malom tehát nem azonos a kőmalommal s nem lehet más, mint úgy a József császárkorabeli, mint a mostani katonai térképeken feltüntetett „Pfarrmühle“, Fehéregyháza községtől északra.

⁹ Wienerisches Diarium, i. h. *Thaly* szerint (Gróf Bercsényi-család, III. k. 294. l.), ez a szökevény, a csata alatt árulóvá lett Scharudi alezredes kiküldöttje lett volna. E szerint tehát Heister már ekkor megtudta a kuruc seregbe beosztott német zászlóaljnak átpártolási szándékát s ez bátorította őt fel arra, hogy a csatát elfogadja. Ez utóbbi állításnak hitelességét egykorú császári eredetű források nem támogatják.

¹⁰ A csatát *Thaly Kálmán* nem csupán az erről szóló külön könyvében írja le részletesen, hanem a *Bercsényi-család* III. kötetének XXII. fejezetében és Bottyán János életrajzának 45. és következő oldalain. Bottyán életrajzát 1865-ben, a csata monografiáját 1869-ben s a Bercsényi-család életrajzának e részét 1892-ben írta. A három leírás csak nagy vonásokban egyezik egymással, de annál több az eltérés a részletekben és az eseményekhez fűzött következtetésekben. Valamennyi leírásnak a legnagyobb hibája az, hogy a helyzetek megítélésénél *Thaly* a csatát, úgy látszik, térkép és körző alapos használata és kellő forráskritika nélkül írta le s az egészet nem katonai, vagy mondjuk hadtörténeti szemmel nézte, és ha későbbi leírásaiban valamit másképpen állít, mint az előzőkben, nem tartja szükségesnek azt helyesbíteni. Így tehát a csata lefolyásáról a felületes olvasónak más és más lehet a benyomása, ha csak az egyiket vagy a másikat olvasta. Itt mutatok rá *Thaly*-nak arra a többször előforduló tévedésére is, hogy a „stratégia“, azaz seregvezetés és a „taktika“, azaz csapatvezetés fogalmait sokszor tévesen alkalmazza és összekeveri.

¹¹ *Zelliger Alajos*: Pantheon Tyrnaviense (Nagyszombat, 1931.) Bibliografiai munka, előszava előtt mutatja be ezt az egykorú képet.

¹² V. k. 191. l.

¹³ Dillherr idézett leírása.

¹⁴ *Thaly* szerint (Nagyszombati harc, 50. l.) „Bercsényi tudta, mit cselekszik, mert az ő lovasszárnyának feladata volt az arra felé terjeszkedő ellenséges hadoszlop feltartóztatása eleibe vágással és oldaltámadással.“ *Thaly* ebben is téved, mert a csatarendet, mint tudjuk, Rákóczi már az előző napon beszélte meg alvezé-

reivel. Heister balszárnyának látszólagos elvonulását pedig csak a csata kezdetekor és meglepetésszerűen vette észre Bercsényi. Vagyis semmiképpen sem lehetett tekintettel már lovasszárnyának előre meghatározott felállításánál egy olyan ellenséges mozdulatra, amely csak később és váratlanul következett be.

¹⁵ *Bél M.*: II. k. 64. l. Ugyanígy *Kolinovits* id. krónikája, 53. l.

¹⁶ Wienerisches Diarium, 1704. 148. sz.

¹⁷ *Thaly K.*: Nagyszombati harc, 41. l.-ján közli ezt az epizódot, Kazy (Hist. Univ. Tyrnov, 169. l.) alapján.

¹⁸ Wienerisches Diarium, 1704. id. helyen. „Der Feind die Schlachtdordnung in die Mitte zu nehmen gedacht.“

¹⁹ Eml. V. k. 193. l.

²⁰ *Bél Mátyás* i. h.

²¹ *Thaly* szerint Bercsényi parancsára. — Azt hiszem, csak egyéni következtetése ez, mert sehol sem találtam nyomát annak, hogy Bercsényi vezette volna a derékhad harcát, sőt helytelen volt tőle az, mint fentebb kifejtettem, hogy eredeti helyéről, a jobbszárnyról távozott. Inkább *Hengelmüllernek* adok igazat, aki Rákócziáról írott műve 164. oldalán Fiervillenek tulajdonítja a gyalogság harcbevételének érdemét.

²² Babochay később neves kuruc brigadéros lett. Simonyiról pontosabb adatokat nem találtam. A miskolci ezred hősiességét Rákóczi emlékirataiban külön is kiemeli.

²³ *Spangár András*: Magyar Krónika. Kassa, 1738. 75. l. (Petteő krónikájának folytatása.)

²⁴ *Bél Mátyás* i. m. 65. l. „Proinde pedem referre statuit, jamque receptui propemodum canebat.“

²⁵ Heister halálveszedelmét ő maga beszélte el a csata után Nagyszombatban a jezsuiták ebédlőjében. Úgy látszik, ez elbeszélés alapján írják le azt egyformán *Spangár*, *Kolinovits* és *Bél* is, idézett helyeken. Hogy a csata eddig a császári seregre katasztrofális irányban folyt, annak indirekt bizonyítékát láthatjuk a bécsi egykorú hivatalos jelentésben is, a Wienerisches Diarium idézett helyén. Heisternek sok harcjelentését olvastam, ismerem leírási módját s tapasztaltam ismételt, hogy azokat az eseményeket, amelyek a császári seregre a harc közben kudarcosak vagy szégyenteljesek, alig szokta említeni, ha pedig egy olyan, végeredményében győzedelmes csatáról számol be, amelynek eleje a császári seregre kritikus volt, ezeken az eseményeken átsiklik. Ez a magyarázata

annak, hogy a nagyszombati csatáról, amely pedig Rákóczi és Heister eddigi hadjáratának legnagyobb jelentőségű, legnépesebb és leghevesebb küzdelme volt, szinte lakonikus rövidséggel számol be. Az előzmények hosszabb elmondása után négy-öt sorban beszél csupán a kurucok első támadásáról, amelynek szerinte csak az volt az eredménye, „dass der Feind anfänglich gleich bey der Infanterie, welche meistens in Recruten bestanden, eingebrochen und einige Unordnung verursacht“. (Wienerisches Diarium, i. h.) Az ágyúk elnémítása, a harcvonal között álló társzekerek zsákmányolása, a Wobeser-ezred tönkrevérése s az egész császári sereg kötelékének szétszakítása mindenestre több és súlyosabb harcselekmény volt, mint néhány újoncosztag felkavarása, mint azt Heister feltünteti.

²⁶ *Thaly* különböző leírásaiban éppen ezt a két legfontosabb jelenetet annyiféleképpen írja le és önmagának annyiszor ellentmond, hogy következtetéseit és leírásainak ezt a részét nem tudom elfogadni. (Nagyszombati harc, 47., 51. és 54. l.) Egyik művében azt írja, hogy a Scharudi-zászlóalj akkor tűzött ki fehér zászlót és fordult a kurucok ellen, amikor az ellenséghez közeledett. Néhány oldallal tovább leírja, hogy a kuruc jobbszárnynak (Ebeczkyék) a gyalogságtól való elszakadása folytán támadt hézagba Heister két lovasosztállyal bevágatott s ezzel elvágta a kuruc lovasságot a gyalogságtól és a csatát eldöntötte. A Scharudi átpártolása folytán bekövetkezett helyzet rendbehozására pedig ide más csapatokat rendelt. (Bercsényi-család, III. k. 302. l.) Másik munkájában pedig anélkül, hogy előbbi művében hangoztatott állításait újból elbírálná vagy helyesbítené, úgy írja le az eseményt, hogy a Scharudi árulása folytán előállott nagy hézagba (tehát nem, mint előbb mondta, Ebeczkyék eltávolodása folytán keletkezett hézagba) rontott Heister, a Fels-dragonyosezred élén s ezzel döntötte el a csatát. A Fels-dragonyosezred a *Thaly* által is hitelesnek elismert egykorú vázlat szerint pontosan a kuruc lovas és gyalogos jobbszárny belső csatlakozási pontjával szemben állott. A Scharudi-zászlóalj ellenben a kuruc gyalogos balszárnyon, tehát az előbbi ponttól 800—1000 lépésnyire volt. Teljesen elképzelhetetlen, hogy a Fels-dragonyosezred, csata közben, amikor a két ellenséges haderő már összezapott és rendetlenül gomolygott régi arcvonalai között, ezen a tömegben keresztül ferde irányban vágta volna egy olyan hézag felé, amelyet éppen a kavargó harc miatt nem is láthatott. Annál természetesebb azonban az, hogy ez a lovastámadás

közvetlenül a szeme előtt támadt hézag felé irányult, vagyis abba a hézagba, amely a kuruc lovasság és gyalogság jobbszárnya között támadt.

²⁷ A Wienerisches Diarium idézett helyén határozottan állítja, hogy Heister: „die Rebellische Cavallerie von der Infanterie abgeschnitten“. Ezzel is meg van cáfoíva *Thalynak* az az állítása, hogy Heister rohama a Scharudi-zászlóalj által okozott hézag felé irányult.

²⁸ Bercesényi ez időbeli leveleiben (Archivum Rákóczianum, IV. k.) többször olvasunk híreket a németek átpártolásáról. Scharudi átpártolt csapatait, Kolinovits szerint, Heister büntetésből, hogy Rákóczinál szolgáltak, megtizedeltette. Scharudit őrizet alatt tartotta. Később császári kegyelem folytán ugyan szabadlábra került és mint zászlótartót a bajor hadszíntérre küldték, de onnan is hamarosan elbocsátották és mindenkitől megvetve téngette életét, 1730-ban történt haláláig.

²⁹ V. k. 195. l.: „...une dérouté générale, la plus pitoyable qu'on puisse s'imaginer“.

³⁰ Levelét közli *Thaly K.*: Nagyszombati harc. 56. l.

³¹ *Petteő—Spangár*: Krónika, 75. l.

³² *Bél Mátyás*: i. m. II. k. 67. l.

³³ A bécsi Kriegsarchivban az 1705. évi Hofkriegsrat-Protokollban csupán egy feljegyzés olvasható január elejéről, amely említést tesz arról, hogy Heister seregének megerősítését kérte s ezzel kapcsolatban felterjesztette az elesettek és elveszettek névjegyzékét. (Másolata: Hadi'evéltár, világháború előtti alosztály, kuruc iratok, 1704. december.) A névjegyzék, sajnos, már elkalódott.

³⁴ Lord Stepney jelentése, Archivum Rákóczianum, II. sorozat, I. k. 613. l. és Kolinovits krónikája. — Fiervillet egy évi fogság után, 1705 dec. 20-án cserélték ki a kuruc fogságba esett báró Salzer császári ezredessel (Wienerisches Diarium, 1705. 249. sz.).

³⁵ Archivum Rákóczianum, II. sorozat, II. k. 4. l.: „He is not capable of such a command“. Heister elmozdítása azonban csak 1705 áprilisában következett be, akkor lépett helyébe Herbeville gróf tábornagy.

³⁶ Bécsi Kriegsarchiv, Feldakten Ungarn, 1704—11—5.

³⁷ Eml. V. k. 198. l.

2. JEGYZETEK A VÁG—DUDVAGI KELEPCÉHEZ ÉS A PUDMERICI CSATAHOZ.

¹ E sáncok helyét teljes pontossággal adatok hiányában nem sikerült megállapítanom. A legfontosabb ezek között mindenesetre a Zelle—Szilad vidékén épített és a két folyó közét elrekesztő sáncvonal volt. Régi térképek szerint (Josephinische Aufnahme, továbbá Mikovinyi-féle térkép Pozsony vármegyéről 1736) e két folyó között, Alsó-Zelle és Szilad vidékén volt a földsáv a legkeskenyebb, tehát Le Maire valószínűleg itt jelölte ki a sáncvonalat. (Rákóczi levele Károlyihoz, Károlyi oklevéltár V. kötet 264. old. a sánc helyét Szilad mellett mondja.) Illyés István egykorú krónikája (*Knauz: Magyar Sion* 1865. évf. 896. old.) pedig Zelenic (Zelle) mellett „... verum ad pagum Zelenicz obvallati Talpasij restituerunt ipsis adeo fortiter, ut inde ad campos Farkashidenses redire debuerint.“ A Dudvág partján lévő sáncról csak annyit írnak egykorú adataink, hogy Farkashida mellett volt.

² A következő napok eseményeinek adatait Rákóczi emlékirataiból és Herbevillenek Bécsbe küldött relációjából merítettem. (Relation und Diarium, Was bey der unter Commando der, Kayserl. General. Feld-Marschallen Herrn Grafen von Herbeville, Exellentz in Ungarn stehenden Kayserl. Armée, vom 3- bis 14. Augusti 1705 vorgegangen. Wienerisches Diarium 1705. 213. szám.) Rákóczi egyik csatájáról, illetve hadműveletéről sem számol be olyan részletesen és ennyire összefoglalóan, mint e napok eseményeiről. Ebből is láthatjuk, hogy mily mélyen vésődtek emlékezetébe ezek a harci cselekmények, amelyek meghiúsították szépen elgondolt terveit.

³ *Thaly* Bercsényi hadvezéri képességei iránt elfogultan ezzel ellentétben azt állapítja meg, hogy Bercsényi azért vállalkozott erre, mert ez a feladat az éjjeli menetelés miatt több gondot igényelt. *Thaly* egyébként ugyanitt a zellei sáncvonal helyét az egykorú adatokat figyelembe nem véve, Karkóc—Galgóc közé teszi. Bercsényi család. III. 394. old.

⁴ *Herbeville* id. Relációja.

⁵ A. R. IV. kötet 672. old.

⁶ *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 209. old.

⁷ *Illyés* krónikája id. helyen: „... posuerunt se cis Dudvagam, ad campos Zavarienses.“

⁸ *Rákóczi* levele Károlyihoz. Károlyi oklevéltár V. kötet 264. oldal. „7a Augusti rendeléseket tettünk, hogy amely passusra vár-

tuk a német tábornokot, ottan is álgúkkal és gyalogsággal köszöntet-hessék. De a német más felyeb való passust választván magának a hol semmi gátlása nem volt, bevitte az élest Leopoldba.“

⁹ Rákóczi levele Thökölyhez, Sopornya, aug. 17. M. Tört. Emlékek. Írók XXIV. kötet 612. old.

¹⁰ Rákóczi emlékiratai V. kötet 231. oldal.

¹¹ Herbeville id. Relatiója.

¹² Herbeville jelentése. Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1705—8—4, továbbá Pálffy jelentése ugyanott 1705—8—6. és A. R. IX. k. 204. old.

¹³ U. o. és Wienerisches Diarium 1705. 212. szám.

¹⁴ Pálffy id. jel.

¹⁵ Szalay: Magyarország története VI. kötet 257. oldal.

¹⁶ A csata lefolyásáról részletesen beszámol Rákóczi emlékirataiban. (V. kötet 231—245. old.) Csupán a küzdelem egyes mozzanatainak színhelyére vonatkozóan nem találunk nála elég támpontot, ami érthető, mert emlékiratait száműzetése alatt, emlékezetből írta. A csata után csupán rövid összefoglaló értesítéseket küldött más hadszíntéren lévő vezéreikhez, harcászati részletek taglalása nélkül. (A. R. I. 388—394. old.) A csata Thalytól, Márkitól és Szalaytól készített leírásai mind túlnyomó részben ezek után készültek. Császári eredetű egykorú forrásunk több van ugyan, de ezekben is nélkülözzük a csata mozzanatainak és a küzdelem színterének pontosabb meghatározását. A Wienerisches Diarium 1705. 212. és 213. számaiban közli Herbeville első rövidebb és második részletesebb jelentését közvetlenül a csata utáni napokról. Nehány részletet megtudunk úgy a császári főparancsnok, mint a harcban résztvett Pálffy Jánosnak Eugen herceghez intézett jelentéseiből. (Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1705—8—4, 1705—8—6 és 1705—8—9.) Bár a krónikaíró Kolinovics lakóhelye, Senkvitz, a csatától közvetlen szomszédságában volt, csodálatosképpen erről a csatáról sokkal rövidebben számol be, mint a környékbeli, 1704. évi nagyszombati és az 1708. évi trencsényi csatáról (krónikája 66. oldal). Két rövid leírást találunk végül Lord Stepeney jelentésében (A. R. II. II. 187—89. old.), ezek azonban Herbeville idézett jelentése után készültek, tehát újat nem mondanak. Az osztrák hivatalos munka (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VII. 438—440. old.) nagyon röviden és egészen felületes módon írja le a csatát és annak előzményeit. A vág—dudvági

kuruc csapdából való kijutást teljesen elhallgatja s magát a harcot minden részletezés nélkül pár sorban intézi el.

¹⁷ Rák. Eml. V. 235. old.

¹⁸ *Jedlicska Pál*: Kiskárpáti emlékek 289. oldal. Istvánfalva határában egy legelőt ma is „Nemečke“ pázsitnak hívnak e miatt.

¹⁹ Rák. Eml. V. 233—34. oldal.

²⁰ Rák. Eml. V. 235. old.

²¹ Pálffy id. jel.

²² Rák. Eml. V. 235—36. old.

²³ A fejedelem és Bercsényi között lejátszódott mindkettőjüknek kellemetlen jelenetet. Rákóczi emlékirataiban (V. 238. old.) részletesen és eléggé erős szavakkal írja le, amelyeket *Thaly* az emlékiratok magyar fordításában (143. old.) lényegesen enyhít. Rákóczi szerint Bercsényi „me répondit tout naivement“, hogy nem ért a hadvezetéshez. *Thaly* fordítása szerint „egész őszinteséggel megvallá“ stb. Mindenesetre nem hű fordítás, mert nem adja vissza a fejedelem szavaiban rejlő iróniát.

²⁴ *Pálffy* idézett jelentése.

²⁵ Rák. Eml. V. 237. old.

²⁶ *Bél Mátyás* szerint, (idézett munka II. kötet 198. old.) Rákóczi a Halmostól délre fekvő dombról nézte a csatát. Lehetetlen, mert onnan nem láthatott volna semmit s különben is ismerjük emlékirataiból nemcsak első álláspontjának a Pudmeric feletti dombtetőn lévő helyét, hanem a harc alatti többi útjait is.

²⁷ *Kolinovits* krónikája szerint (66. old.) a malom a Jezericzky család tulajdona volt.

²⁸ *Rákóczi* Eml. V. kötet 240. oldalán ezt a huszárságot „le Corps destiné à la garde“-nak jelöli meg, amit *Thaly* idézett magyar fordításában „táborőrségül rendelt lovasságnak“ nevez. Nézetem szerint a csapatok már ismert felállításának megfelelően ez csakis Esterházy lovassága lehetett, az, amit a fejedelem, — mint hallottuk — tartaléknak szánt. „Táborőrség“-ről itt szó sem lehetett, hiszen nem volt tábor, harcra fejlődött csapatoknál pedig ilyen megjelölés helytelen. Rákóczi a „garde“ megnevezése alatt bizonyára azt értette, hogy ez lett volna a sereg utolsó ütésre kész őrsége, vagyis más szóval élve, tartaléka.

²⁹ Wienerisches Diarium 1705. 212. szám.

³⁰ *Thaly* szerint (Bercsényi család III. kötet 401. old.) „északnyugati“ szél. Nyilvánvaló tévedés, mert Rákóczi leírása

szerint a dombtetőről leszárguló lovasság porát a szél a „hátról lévő lovassági szárny felé hordotta“ (Rákóczi Emlékiratai V. 241. old.), tehát a Pudmerictől nyugatra felállott Esterházy lovassága felé. Ha északnyugati szél fúj, az az egész porfelhőt a faluba vitte volna.

³¹ Rákóczi eml. V. 241—42. old.

³² Petthő—Spangár krónika 1734. évi kiadása 78. oldal. — Kolinovics krónika 66. oldal. — A. R. II. II. 189. old.

³³ Herbeville Relációja id. helyen: „... Action die inzwischen eingefallene stockfinstere Nacht ein End gemacht“. Pálffy jelentése id. helyen: „Unser Unglück wahr die schnell eingebrochene nacht und der grosse staub.“

³⁴ Illyés István krónikája szerint (Knauz: Magyar Sion 1865. 896. oldal) a császáriakat a kurucok Pudmerictől délre Sárfőnél augusztus 12-én rövid időre feltartóztatták. Erre másutt adatot nem találtam, bizonyára csak lemaradt kuruc járőrök harca lehetett.

³⁵ Rákóczi levele Forgáchhoz augusztus 15-én a vágvecsei táborból, ugyanennyit közöl Thökölyihez intézett levelében is. A. R. IV. 391. old.

³⁶ Rákóczi Károlyihoz Vágvecséről. A. R. IV. 389. old.

³⁷ W. Diar. 1705. 212. szám: „... und wäre der Rákóczy, so man an seinem weissen Ungarischen Camisol erkennt, schier gefangen worden massen er sich in der Bagage gantz verwickelter befunden jedoch mit höchster Noth noch durchkommen.“

³⁸ U. o.-hoz csatolt táblázatos kimutatás: „Specification“.

³⁹ W. Diar. 1705. 212. szám.

⁴⁰ Id. jelentése.

⁴¹ W. Diar. 1705. 212. szám.

⁴² Kelt Komáromban augusztus 24-én. Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1705—8—9.

⁴³ Rákóczi emlékiratai V. kötet 242—43. oldal.

⁴⁴ A. R. II. II. 189. old. Aug. 15-ről kelt levele.

3. JEGYZETEK A ZSIBÓI CSATAHOZ.

¹ Rákóczi Emlékiratai V. kötet 264. old.

² Herbeville útját és seregének szereplését a zsidói csatában a marsall hadműveleti naplója alapján részletesen közli a Wiene-

risches Diarium 1705. 250. sz. A Diarium a bécsi Kriegsarchivban ban Feldakten Ungarn 1705—11—3. sz. alatt.

³ Károlyi oklevéltár V. kötet 323—24. oldal.

⁴ Levele a párisi külügyminiszterium levéltárában, Serie Hon-grie 1705 Tome 10 Folio 304. A párisi külügyminiszterium levél-tárában lévő, Rákóczi hadjáratára vonatkozó iratok megszerzését *Emile Pillias*, párisi, francia historikus — igen tisztelt barátom-nak — köszönhetem.

⁵ Wienerisches Diarium 1705. 232. szám.

⁶ *Cserei Mihály* historiája 353. old.: „Ilyen szép becsülete vala csak már is az erdélyi uraknak Rákóczi előtt.“

⁷ *Dr. Petri Mór*: Szilágy vármegye monografiája (Budapest, 1901. Franklin) I. kötet 270—71. oldal.

⁸ V. kötet 266. oldal.

⁹ *Herbeville* Diariuma idézett helyen.

¹⁰ *Rákóczi* Emlékiratai V. köt. 268. old.

¹¹ U. o.

¹² A térkép eredetije a bécsi Kriegsarchivban, fényképmásolata a m. kir. Hadilevéltár térképtárában van H. III. d.—868. szám alatt. Említett vázlatnak mai pontos térképlapokra való átkonstruálásában és összehasonlításában (úgy ebben az esetben, mint általában a kuruc hadjáratból fennmaradt egyéb térképeknél is) igen nagy segítségemre volt *Gerő László* ny. mérnökkari őrnagy, igen tisztelt barátom, kiváló szaktudása.

¹³ A zsigórai sáncvonal helyére vonatkozóan némi támpontokat nyújt *Hodor Károly*: Doboka vármegye természeti és polgári esmér-tetése, Kolozsvár 1837-ben kiadott munkája, melyben az 537. és 553. lapokon megemlíti azt, hogy Borzova község határának keleti részén is voltak sáncok és Örmező községben: „élő beszédben forognak, de nyomai is láthatók az örmezői sáncoknak (ezek Des Alleurs jobbszárnyán való sáncok, Örmezőtől északnyugatra), mert az itt, Zsigóra vezető út épen ezen megy át.“

¹⁴ Károlyi oklevéltár V. kötet 325. oldal.

¹⁵ *Rákóczi* Emlékiratai V. kötet 269—70. oldal.

¹⁶ *Des Alleurs* idézett jelentése Párisba.

¹⁷ *Herbeville* idézett Diariuma, november 11-i események. A küzdelem mozzanatainak leírásában erre a rendkívül pontos nap-lóra támaszkodtam, amelynek adatait a csata lefolyásáról írott nagyon gyér és rövid lélegzetű összefoglaló kuruc levelek is erő-

sítik. A leírásomban közölt adatokat, ha másként nem jelölöm meg, mind innen merítettem. A magyar szakirodalomban tudomásom szerint csupán *Márki* írja le a csatát részletesebben Rákóczi életrajzának I. kötet VII. fejezetében. *Thaly* műveiben csak röviden utal az eseményekre és néhány levelet közöl. Rákóczi emlékirataiban részletesebben inkább a csata előzményeit ismerteti, a küzdelemről csak néhány sorban emlékszik meg.

¹⁸ *Cserei* historiája 354. oldal.

¹⁹ *Des Alleurs* idézett jelentése.

²⁰ Emlékiratok V. kötet 273. oldal.

²¹ *Károlyi* eredeti levele a radnai mezőről november 16. Századok 1898. évfolyam 133. oldal.

Pálffy Miklós levele a zsbói harcról. Nemzeti Múzeum Thaly Gyűjtemény 1389/Fol. Hung. 4—1705. 391. lap. Az ágyúk számát *Des Alleurs* határozza meg pontosan.

²² *Des Alleurs* idézett jelentése és Rákóczi emlékiratai V. kötet 273—4. oldal.

²³ Századok 1898. évfolyam 132. oldal.

²⁴ *Ottlyk György* önéletrajza. Magyar Történelmi Emlékek II. osztály 27. kötet 98. oldal.

²⁵ Eredetije a párisi külügyminisztérium irattárában, Serie Hongrie 1705. Tome 10. Folios 306—7.

²⁶ Károlyi Oklevéltár V. kötet 334. oldal.

²⁷ *Rákóczi* Emlékiratai V. 287.

4. JEGYZETEK A TRENCSÉN-I CSATAHOZ.

¹ A sziléziai expedíció alapját képező külpolitikai terveket lásd e könyv előbbi, IV. fejezetében, az 1708. év hadműveleteinek ismertetésénél.

A trencsényi csatáról készített és a Magyar Tudományos Akadémiától 1930-ban jutalmazott hadtörténeti pályamunkámat a Hadtörténeti Közlemények 1931. évfolyama közölte. Ebben részletesen foglalkozom a csata előzményeivel, következményeivel, tanulságaival, míg mostani munkámban csupán a küzdelem részletes rekonstruálását adom, hogy abból megismerhessük a fejedelem csatavezetői tevékenységét e csatában.

A csatáról szóló egykorú írások közül a legfontosabbak *Heister* és *Pálffy* jelentései. *Heister* erről a fontos eseményről 3 jelentést küldött Bécsbe:

Első jelentése 1708. augusztus 5. (Wienerisches Diarium 1708. évfolyam 523. száma.)

Második jelentése 1708. augusztus 11. (Wienerisches Diarium 1708. u. o.)

Harmadik jelentése. (Osztrák Kriegsarchiv: Hofkriegsrat Akten 1708.—november—Nr. 117.)

Pálffy János gróf jelentése Savoyai Eugen herceghez: Osztrák Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Akten 1708—8—5.

² Rákóczi Emlékiratai V. 399. old.

³ Rákóczi Emlékiratai V. 403. old.

⁴ Pálffy id. jelentése Savoyai Eugenhez.

⁵ Gyalogság 300 lépésre, tüzérség 900—1000 lépésre volt képes löni. *Újhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története Bpest, 1904. 39. és 157. old.

⁶ A „Contremarche“ fogalmát az 1833-ban Lipcsében kiadott *Militair Conversations Lexikon* így határozza meg: „Es tritt nicht selten der Fall ein, dass sich plötzlich feindliche Truppen im Rücken unserer Aufstellung zeigen, denen man also entgegengehen muss. Jede Truppe schlägt sich aber bekanntlich mit der Frontseite besser als mit der Rückseite. Wenn daher Zeit genug übrig bleibt, so verändert man Front und Flügel derjenigen Truppenabteilungen, welche im Rücken der Schlachtordnung agieren sollen. Eine solche Veränderung wird Contremarche genannt. Die Ausführung wird durch die Exercirreglements genau vorgeschreiben, wesshalb darüber nichts weiter zu sagen ist.“ Ez a meghatározás nem fedi teljesen annak a mozdulatnak lényegét, amelyet Heister lovasaival végeztetett. Harevónala nem állt teljesen párhuzamosan, szemben a kurucok hadállásával, hanem arra majdnem derékszöget képezett. Így tehát amikor Trencsén felé elkanyarodott, nem kellett egész arcvonalát hátrafordítani, csupán csak balra elkanyarítani. Mivel azonban ezt a mozdulatot úgy ő, mint Pálffy, jelentéseikben mindig Contremarchenak nevezi, megtartottam ezt a nevet annál is inkább, mert a magyar katonai nyelv ennek megfelelő kifejezést nem ismer. Ez a rendkívül bonyolult harcalakzat a későbbi harcszabályzatokból különben is már teljesen hiányzik.

⁷ Rákóczi Emlékiratok V. 400. old.

⁸ U. o. V. 402. old.

⁹ U. o. V. 403. old.

¹⁰ Hadt. Közl. 1897. évf. 150. old.

¹¹ Földz. d. P. E. v. Sav. II. sor. I. kötet 118. old.

¹² *Rákóczi Emlékiratai* V. 403. old.

¹³ 204—209 m. a legújabb katonai részletes térkép szerint, míg a környező dombok 250—260 m. magasak.

¹⁴ *Heister* 3 ik jelentése: „und anstatt der vermeinten findenden blossen Cavallerie, die ganze Armee schon zusammengezogen in das Gesicht bekommen, bei welcher unvermuteten Begehung mancher sich andere Gedanken der Allzugrossen Ungleichheit halber a's zum Schlagen gehabt...”

Pálffy jelentése: „...Es hat warhaftig geschienen uns retirieren zu müssen...”

¹⁵ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 404. old.

¹⁶ *Hadtört. Közl.* 1897. évf. 152. old.

¹⁷ *Illéssy János*: Várvizsgálatok 1557—58-ban. (*Hadtört. Közl.* 1894. évf. VII. füzet, 86. old.)

¹⁸ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 404. old.

¹⁹ Ott ugyanis Ocskay figyelmeztette őt a csapatok háta mögött fekvő árok veszedelmes voltára, mire Pekry visszavonulást parancsolt. Ezt a rendetlenséget kihasználva Viard megtámadta s visszavonulásra kényszerítette őt.

²⁰ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 400. old.

²¹ *Pálffy* id. jel.

²² *Rákóczi Emlékiratai*: V. 405. old.

²³ *Pálffy* jelentése: „... die Action kaum $\frac{1}{4}$ Stund gewähret hat...”

²⁴ *Ottlyk*: Önéletrajza. Magyar Tört. Emlékek XXVII. k. 110. old.

²⁵ *Tsétsi*: Krónikája. U. o. 362. o.

²⁶ *Kolinovits*: id. m. 272. o'd.

²⁷ *Heister* harmadik jelentése.

²⁸ *Kolinovics*: id. m. A négyesével-ötösével való menetelés megfelelt a könnyű lovasság akkori 4—6 soros felvonulási alakzatának. (*Újhelyi*: id. m. 59. old.)

²⁹ *Heister* első jelentése: „...da es dann durch ein und des anderen aushalt, zurücktrieb, Verstärkung und Unterstützung zum völligen Schlagen gerathen.”

³⁰ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 405. old.

³¹ *Kolinovics*: id. m. 272. old.

³² *Ottlyk*: id. m. 110. old. és *Thaly* előszava *Ottlyk* önéletrajzához. (Magy. Tört. Eml. XXVII. kötet.)

³³ *Pálffy* id. jel.

³⁴ *Hadt. Közl.* 1897. évf. 326. old.

³⁵ Rákóczi balesetét majdnem valamennyi forrás egyformán mondja el, nyilván a balesetnél jelenvolt szemtanúk (*Ottlyk* s a nemes ifjak) elbeszélése alapján.

³⁶ *Kolinovics*: id. m. 273. lap.

³⁷ *Kolinovics*: id. m. 273. lap.

³⁸ *Tsétsi* krónikája 363. lap. Mercurius Veridicus.

³⁹ II. k. 596. old.

⁴⁰ *Ottlyk*: id. m. 110. lap.

⁴¹ *Beniczky G.* naplója (*Rákóczi Tár*). I. 150. lap.

⁴² Ocskay szerepének tisztázását lásd a trencsényi csatáról írt id. munkám utolsó fejezetében.

5. JEGYZETEK A ROMHANYI CSATAHOZ.

¹ A fejedelem személye körül történt eseményeket titkárjának, Beniczky Gáspárnak naplója részletesen ismerteti (*Rákóczi tár*: I. kötet, 227. oldaltól kezdve.)

² *Archivum Rákóczianum*: III. kötet 4—6. oldal.

³ U. o. III. kötet 6. oldal.

⁴ A csata leírását, az összes rendelkezésemre álló adatok kritikai szembeállítását, mérlegelése alapján állítottam össze. Kuruc források: Mercurius Veridicus, Rákóczi Emlékiratai, Beniczky G. naplója, Kolinovics krónikája, Dálnoki Veres Gerzson krónikája, Archivum Rákóczianum s egynehány egykorú magánlevél. Császári források: Sickingen altábornagy, Bösinger alezredes jelentései, a Wienerisches Diarium és a bécsi Kriegsarchivban talált egyéb jelentések. Mindezeket kiegészítettem a helyszínen személyesen végrehajtott terepkutatásom eredményeivel. Ezért e fejezetben elmondottaknál csak ott utalok külön egyik vagy másik forrásra, ha az érdekesebb, vagy a többi forrástól eltérő eseményt említ.

⁵ *Rákóczi Emlékiratai*: 13 oldal.

⁶ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1710—1—19. Sickingen eredeti jelentése.

⁷ *Chobot Ferenc* romhányi prépost-plébános úr szíves közlése, aki e csatát „A romhányi plébánia története” című művében (kiadta a Szent István-Társulat 1913) a 16—19. oldalon részletesen

tárgyalja. Helyszíni szemlém alkalmával ő volt szíves e csatatér egy részének megtekintésénél kalauzolni, s felhívta figyelmemet arra, hogy azon a helyen — Romhány község mai vasúti állomásától délre — ahol a köztudat egy ősrégi mogyorófát tisztel meg azzal, hogy Rákóczi fájának nevezi azért, mert a fejedelem sátra állítólag ott állott s ő onnan irányította és nézte a csatát — Rákóczi aligha járt. Kutatásaim alapján teljesen osztom nézetét. Ez a pont, mint az a 2. számú vázlatból kitűnik, olyannyira távol és kívül fekszik a küzdelem színterétől, hogy a fejedelem semmikép sem tartózkodhatott ott csata közben. A csatateret innen nem is láthatta és a téli szürkületben, rövid másfélóra alatt lejátszódó küzdelem során nem lett volna sem oka, sem ideje arra, hogy ezt a pontot felkeresse.

Ép oly kevésbé hihető, hogy ő onnan fővezéri sátrából irányította volna a küzdelmet, hiszen a tervezett táborbaszállás elmaradt. A gyorsan lepergő mozzanatok alatt sátrat nem igen építettek s a fejedelemnek feltétlenül a csapatok közelében kellett tartózkodnia. Ott is volt. Személyes bátorsága, hadvezéri felelősségének érzete minden kétségen felül állott. Nem volt az az ember, aki a szemei előtt lefolyó küzdelmet messze távolból, szinte páholyból nézte volna. Szemtanuk is állítják, hogy a visszavonulás előtt valóban a Lókus hídjánál találkozott Károlyi tábornaggal.

Az említett bodonyi „templomrom“, a romhányi plébánia „Historia domus“-nak feljegyzése szerint, már 1706-ban is csak mint templomrom volt ismeretes. Ma egy uradalmi magtár van e helyen, melynek alapfalait a templomrom falai képezik.

⁸ *Josephinische Aufnahme*, eredeti lapjai a bécsi Kriegsarchiv térképtárában.

⁹ *Dr. Reiszig Ede* Nógrád vármegye monographiájában (111. oldal), Nógrád vármegye történetének leírásánál, a romhányi csatáról azt írja, hogy itt Heister tábornagy verte meg Rákóczi és Bercsényi hadait. Rákóczi sátora az emlékezetes mogyorófa alatt állott és Bercsényi tábora a Petres dűlőben. Mindezek az adatok tévesek. Heister ekkor még Bécsben tartózkodott. A mogyorófáról már megemlékeztem. Bercsényi — mint az előzményekből tudjuk — a romhányi csatánál nem volt jelen. Fennmaradt, sajátkezűleg aláírt leveleinek keltezése szerint, január 20—24-e között Sáros és Zemplén vármegyék határán, Eperjes és Homonna környékén tartózkodott.

¹⁰ *Historia domus annorum 1702—1844.* „Rákóczi Franciscus Rebellis castra hic in valle supra Romhány constituta fuerant.“

¹¹ „...und owohlen anfänglich die Sache ziemlich dubios ausgesehen theills wegen allzugrosser Improportion des Feindts, alls auch der durch die Housaren (obwohlen solche hinter beyde treffen postiret) stark gemachten Unordnung, durch welche die Esquadron gegen der Mitten zusammen getrungen, und dadurch einige Confusion verursacht, auch mich sambt meinen Pferd in einen tiefen Morrast allso hineingeworfen, dass mit aller Mühe mich heraus zu salviren gehabt.“ (*Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1710—1—19.*)

¹² A fejedelem tartózkodását a Petreske-hegy lejtőjén a néphagyomány is megerősíti. Helyszíni kutatásom közben a község ott portyázó csendőrtisztje mutatott nekem egy forrást, mely állítólag Rákóczi lova patkójának nyomán (?) fakadt.

¹³ Migli kapitánynak ezt a beavatkozását Kolinovicson kívül egyetlenegy egykorú forrás sem említi. Sickingen sem tesz erről említést hivatalos harcjelentésében. Thaly s utána mások is így írják: „Migli részeges császári kapitány“. Nem tudom, honnan ered ez a „részeges“ jelző? Kolinovics szövege így hangzik: „Miglius Viardianae legionis centurio, vix XII. viris stipatus e vicina silva, tympana pulsari, pluresque quam pro numero tubas inflari curat.“ Az itt előforduló „stipatus“ szószerint annyit jelent, mint összeszorult, vagyis az erdőbe beszorított. Kolinovics értesülése szerint Migli ezért a hadicselért előléptetésben és pénzjutalomban részesült.

¹⁴ *Dálnoki Veres Gerzson* krónikája. (*Thaly: Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. II. kötet 351. old.*)

¹⁵ *Történelmi Tár: 1888. évf. 375. oldal.*

¹⁶ *Szaniszló Zsigmond* naplója.

¹⁷ *A Wienerisches Diarium 1710. évi 680. száma a csatát „ein herrlicher Sieg“-nek mondja.*

¹⁸ *Hadt. Közlemények: VIII. kötet 439. old. és Rákóczi Emlékiratainak* magyar kiadásához fűzött megjegyzéseiben.

¹⁹ *Magyar Hadikrónika: II. rész 379. old.*

²⁰ II. sorozat III. kötet 487—490. old.

²¹ *Nemzeti Múzeum: Thaly gyűjteménye Fol. Hung. 1389/15—384. szám.*

²² *Archivum Rákóczianum: III. kötet 14. old.*

²³ *U. o. 551. old. Rákóczi levele Pápay Jánoshoz febr. 14-én.*

²⁴ Tavarnoki zsákmányolás, egerszegi lovasharc, az érsek-újvári helyőrség portyázásai, Balogh Ádám előretörése január 24-én Lipótvár—Nagyszombat felé, stb.

²⁵ Kémei ugyanis azt a hírt hozták, hogy a fejedelem Bercsényit csapataival együtt magához rendelte.

²⁶ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat III. kötet 490. oldal.

²⁷ *Hadtörténelmi Közlemények*: V. kötet 273. old.

²⁸ Rákóczi levele Esterházy tábornagynak 1710. január 24-én. (*Archivum Rákóczianum*: III. kötet 11. oldal.)

²⁹ *Bercsényi* jelentései Sáros, Abaúj, Zemplén megyékről. (*Archivum Rákóczianum*: VI. kötetében.)

Deák Ferenc ezredének több mint a fele elpusztult. (*Archivum Rákóczianum*: VI. kötet 448. oldal.)

³⁰ Márki: II. Rákóczi Ferenc III. kötet 121. oldal.

³¹ *Pethő-Spangár* krónikája. Kassa 1734. (*Tud. Akad. Könyvtára*: Magy. Tört. Quart 22—88. oldal.)

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

¹ Önéletrajza 201. oldal.

² A békekötés szövegét lásd *Lukinich Imre*: A szatmári béke. Okirattár 411. oldal.

³ *Arch. Rák.* III. kötet 627. és következő oldalakon.

⁴ Rákóczi francia és török emigrációjának adatait és részletes leírását lásd *Szalay László*: II. Rákóczi Ferenc bujdosása (Budapest, 1863) és *Szekfű Gyula*: A száműzött Rákóczi (Budapest, 1913).

⁵ *Szekfű*: id. munkája 330. oldal.

NÉV- ÉS TARGYMUTATÓ

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ*

A. Á.

- Ádámi Jakab, k. tüzér kapitány: 130.
Adriai tenger: 179. 180. 208. 389.
Ágost szász (lengyel) király: 41. 201. 205.
Ágyúk: 130.
Alföld: 158. 160. 162. 164. 174. 182. 289. 293. 351. 379.
Alleurs, ld. Des Alleurs.
Alsózelle község: 252.
Althann cs. dragonyos ezred: 308. 336. 338. 370.
Altiszti kar: 68.
Amália Sarolta hercegnő, Rákóczi felesége: 20.
Andrássy György br., k. tábornok: 124. 228. 232. 236. 279. 280.
Andrássy Gyula gr.: 395.
Andrássy István br., k. tábornok: 110. 124. 178.
Andrássy Miklós br. páter: 124.
Andrássy Pál br., k. tábornok: 66. 124. 340.
Andreánszky Zsigmond, k. alezredes: 373.
Aspremont Gobert gr. cs. altábornagy (Rákóczi sógora): 20.
Aszalay Ferenc, fejedelmi titkár: 346.
Aszód: 201.
Aszód-Hévíz: 376.
Arad: 185. 193.

B.

- Babochay Ferenc, k. brigadéros: 111. 373.
Babochay Ferenc labanc huszár ezred: 233. 240. 404.

* A neveknél mindig az illetőnek a hadjárat alatt elért legmagasabb rendfokozata van feltüntetve. Rövidítések: cs. = császári, k. = kuruc, fr. = francia, n. = német, br. = báró, gr. = gróf.

Bácska: 164.

Bácsmegyei Ádám, k. tüzér alezredes: 130.

Baden: 388.

Badeni Lajos hg.: 20.

Bagni cs. gyalog ezred: 232.

Bagossy László, k. ezredes: 362. 366.

Bagossy Pál, k. tábornok: 66. 110. 144. 379.

Bagotay, k. nemesi testőr: 93.

Baja: 164.

Bakony: 202.

Balassagyarmat: 356.

Béri Balogh Ádám, k. brigadéros: 68. 111. 144. 178. 184. 194. 198.
203. 386. 417.

Balogh István (galánthai), k. brigadéros: 111. 228. 232. 237.

Bán község: 320. 323. 328. 346. 347.

Bánk község: 363. 364. 371.

Barát-Lehota község: 323. 328. 331. 333. 340. 346. 347.

id. Barkóczy Ferenc gr., k. tábornagy: 67. 78. 110. 144.

Bártfa: 83. 203.

Bazin: 262. 265.

Bayreuth cs. dragonyos ezred: 232.

Beckó: 322.

Becse András, k. alezredes: 373.

Bécs: 160. 161. 162. 165. 168. 169. 171. 177. 186. 195. 208. 377.

Bécsujhely: 171. 344.

Béketárgyalások: 178.

Belle-Alliancei csata: 350.

Bél Mátyás történetíró: 226. 402. 404. 406. 409.

Bella község: 331. 336.

Bellegarde, fr. k. alezredes: 125. 311.

Beniczky Gáspár fejedelmi titkár: 89. 90. 357. 401. 415.

Beniczky Márton, ruházati főbiztos: 134.

Beöthy Ákos: 398.

Bercel község: 358. 372.

Bercsényi Miklós gróf k. főtábornok és fejedelmi helytartó: 25. 29.
39. 41. 44. 47. 49. 51. 52. 56. 58. 59. 67. 78. 90. 92. 107.
108. 110. 115. 122. 131. 144. 145. 157. 160. 162. 163. 165.
166. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 177. 181. 194. 195. 202.
203. 215. 216. 219. 222. 223. 225. 226. 228. 229.

230. 231. 232. 238. 245. 246. 249. 250. 254. 255. 256. 258.
259. 260. 265. 266. 270. 272. 275. 279. 282. 320. 323. 327.
328. 332. 343. 345. 350. 354. 356. 376. 386. 400. 404. 407.
409. 416. 417.

Bercsényi László gróf nemesi testőr, később fr. marsall: 90. 93. 95.
344. 398.

Berettyó: 291.

Bernát, weimári hg: 349.

Bersonville fr.-k. műszaki ezredes: 126.

Berthóty Ferenc k. altábornagy: 67. 110. 189.

Berthóty István, k. brigadéros: 400.

Bervoisins, fr.-k. tiszt: 129.

Berwick, fr. marsall: 185.

Berzeviczy Ádám, fejedelmi istállómester: 344.

Besztercebánya: 59. 130. 139.

Bethlen község: 310.

Bezerédj Imre, k. brigadéros: 68. 111. 178. 184. 194. 198. 203. 386. 417.

Bige György felkelő: 43.

Blücher, n. tábornagy: 350.

Bodony (Felső és Alsó) község: 362. 363. 364. 367. 369. 370. 371.
372. 416.

Bokros Pál, k. ezredes: 226. 246.

De Bonac marquis, danzig fr. ügyvivő: 42.

Bonafous fr.-k. ezredes: 126. 127. 340. 343.

Bóné András k. ezredes: 48.

Borbély Balázs k. ezredes: 47.

Borzova község: 411.

Bőssinger, cs. alezredes: 375. 415.

Bosznia: 179.

Bottyán János, k. tábornok: 30. 79. 110. 121. 132. 144. 168. 170.
173. 175. 176. 177. 178. 183. 184. 193. 194. 197. 242. 244.
245. 290. 320. 386. 403.

Bottyánvára: 131. 173.

Brémer Károly k.-n. zsoldos-ezredes: 226. 235. 239.

Bréwer nyomda: 59. 83.

Brigáda-rendszer: 109.

Bruck: 171.

Bruckner Győző: 400.

Brzeżan, lengyel község: 43.

Bucsány: 260.

Buda: 161. 174. 175. 180. 182.

Buday István, k. tábornok: 228. 232. 255. 256. 257. 379.

Búrok szabadságharca: 103.

C.

Calcinato olasz község: 178.

Caprara cs. tábornok: 19.

Caraffa cs. tábornok: 19. 305. 308.

Cartella-Commissio: ld. fogolykicszerelő bizottság.

Cegléd: 175. 201.

Chamillard, Des-Alleurs titkára: 27.

Charrière, fr.-k. lovas ezredes: 126. 127. 327. 387.

Chassant, fr.-k. brigadéros: 126. 127.

Chateauneuf, fr.-k. tisz: 129.

Chobot János romhányi plébános: 362. 368. 415.

Ciffer község: 262. 263. 264. 268. 270. 282. 283.

Cigányi község: 296.

Clausewitz tábornok, n. katonai író: 22.

Conti hg. lengyel trónjelölt: 41.

Contre-marche: 413.

Cusani cs. vértess ezred: 232. 235.

Cusani Jakab, cs. altábornagy: 304. 308.

Czelder Orbán, k. brigadéros: 80. 111. 323. 325. 340.

Cziáky Ferenc: 397.

Czobor Márk gr., cs. tisz: 234.

Czuberka Alfréd: 400.

Cs.

Csajághy János, k.*brigadéros: 340. 343.

Csáki-Gorbó község: 310.

Csáky István gr. k. főhadbiztos: 110.

Csáky László gr., k. tábornok: 272. 274. 278. 305.

Csáky Mihály gr., k. altábornagy: 78. 110. 199. 354.

Csallóköz: 163. 171. 173. 180. 193. 250. 260. 261. 262. 263. 264.
265. 283. 320. 322.

Császári idegen zsoldosok: 116.

Csejte község: 322.

Cserei Mihály históriája: 70. 411. 412.
Cserey, erdélyi nemes: 71.
Csiglény község: 299. 302. 303.
Csiky István, erdélyi nemes: 294.
Csobánc: 143.

D.

D'Absac, f.-k. ezredes: 126.
Dálnoki Veres Gerzson: 415. 417.
Damoiseaux, fr.-k. hadmérnök brigadéros: 73. 125.
Damondans, fr.-k. tüzér tiszt: 129.
Dandár rendszer: 55.
Dániel Péter, fejedelmi apród: 344.
Dán császári segédesapatok: 197. 286. 306. 311. 316.
Darmstadt cs. vértess ezred: 231.
Daróc község: 354.
Deák Ferenc, k. huszár ezredes: 48. 228. 231. 417.
Debrecen: 48. 139.
Dechauffour, fr.-k. tüzér tiszt: 129.
De Gauffroy, fr.-k. tüzér tiszt: 129.
Desquiller, fr.-k. tüzér tiszt: 129.
Des Alleurs Péter gr., fr.-k. altábornagy: 27. 125. 126. 127. 170.
292. 302. 303. 305. 306. 307. 308. 309. 311. 312. 315. 317.
411. 412.
Despignon, fr.-k. ezredes: 126.
Deutschmeister császári gyalog ezred: 241.
De Vent császári gránátos ezred: 224. 231.
Dieppe fr. kikötő: 388.
Dietrich, császári főstrázsamester: 291. 297.
Dillherr Ferenc b., ezredes: 224. 403.
Doboka vm.: 411.
Dolhai harc: 44. 45.
Domján Elek, Rákóczi önéletleírásának fordítója: 395.
Draguli Farkas, k. ezredes: 361. 364.
Dráva: 161. 178. 184.
Drosdowice lengyel község: 44.
Du Cuillier, fr.-k. tiszt: 129.
Dudvág: 174. 214. 223. 249. 250. 251. 257. 258. 260. 262. 407.
Du Jardin, fr.-k. tiszt: 126.

Dúló Ádám, k. ezredes: 222. 240.
Du Meusel, fr.-k. tüzér tiszt: 129.
Duna: 132. 134. 161. 162. 171. 173. 174. 175. 261.
Dunakömlőd: 131. 400.
Dunai flotilla: 132.
Dunaföldvár: 143. 170. 173. 177. 400.
Dunaordas: 110. 212.
Dunapataj: 162.
Dunapentele: 202.
Dunántúl: 160. 161. 162. 164. 166. 170. 172. 173. 175. 176. 177. 178.
179. 183. 184. 193. 194. 198. 201. 203. 251. 253. 389.
Du Rhen, fr.-k. tüzér tiszt: 126.
Dzikow lengyel község: 43.

E. É.

Ebeczky István, k. tábornok: 144. 228. 230. 231. 247. 254. 265.
237. 386.
Ebergényi László br., cs. lov. tábornok: 386.
Ecséd község: 320. 357.
Eger: 58. 131. 138. 162. 192. 194. 196. 202. 203. 320. 324. 354.
357.
Egervár: 143. 179.
Egregy-patak: 290. 299. 300. 303. 306. 307.
Élelmezés: 136.
Emőd: 354.
Eperjes: 131. 166. 203. 376. 416.
Erdély: 70. 71. 87. 131. 160. 168. 174. 175. 176. 177. 181. 182.
185. 190. 193. 194. 195. 196. 213. 261. 289. 290. 296. 310.
312. 315. 318. 319. 379. 411.
Erdélyi fejedelmi beiktatás: 188.
Erdélyi kormánytanács: 290.
Erdélyi fejedelmi választás: 165. 397. 400.
Erős patak: 299.
Érsekújvár: 131. 143. 166. 167. 194. 196. 197. 198. 201. 202. 203.
204. 321. 352. 353. 357. 377. 379. 417.
Esze Tamás, k. brigadéros: 44. 45. 66. 80. 186. 226. 246.
Esztergom: 131. 180. 181.
Esterházy Antal gr., k. tábornagy: 67. 78. 82. 110. 118. 119.
144. 175. 194. 198. 201. 203. 204. 223. 225. 226. 228. 231.

236. 246. 249. 250. 251. 255. 258. 259. 260. 265. 270. 281.
290. 353. 354. 356. 376. 387. 399. 410. 417.

Esterházy Dániel gr., k. altábornagy: 78. 110. 138. 173.

Esterházy Ferenc gr., cs. huszár kapitány: 344.

Esterházy József labanc huszár ezred: 344. 345.

Ezredreductio 1706-ban: 50.

F.

Farkas Sándor, k. ezredes: 226.

Farkashida község: 216. 217. 225. 252. 257. 258. 259. 262. 407.

Farkasmező község: 294.

Favorita, cs. nyaraló: 352.

Fáy Zsigmond, k. nemesi testőr: 90.

Fegyverzet, felszerelés, ellátás: 132. 133.

Fehéregyháza község: 217. 220. 239. 403.

Fehérhegyek: 183. 239. 321. 322.

Fehérvág: 199.

Fekete tenger: 391.

Fels. cs. dragonyos ezred: 232. 233. 236. 306. 405.

Felvidék: 130. 131. 134. 166. 167. 170. 174. 178. 183. 193. 194.

197. 198. 199. 201. 202. 203. 205. 351. 354. 391. 400.

Feriol marquis, konstantinápolyi fr. követ: 176.

Fertő-tó: 170. 184. 194.

Fiedler József, osztrák történetíró: 396. 397. 399. 401.

Fierville de Herissy Lajos lovag, fr.-k. ezredes: 125. 127. 226. 229.

232. 235. 241. 242. 340. 343. 404. 406.

Fizetés: 138.

Fodor László k. brigadéros: 66. 111.

Fogolykicsérelő bizottság: 139.

Forgách Simon gr. k. tábornagy: 25. 30. 56. 63. 64. 67. 71. 78.

110. 118. 141. 142. 146. 163. 168. 170. 175. 181. 213. 286.

292. 294. 302. 303. 305. 397. 308. 309. 312. 402. 410.

Forster László br.: 398.

Főkapitányságok (Generalatus): 59. 66. 67.

Francia kapcsolat: 186. 196.

Francia kuruc katonák: 124. 125. 126. 129. 131. 132. 387. 389.

Francia kuruc csapatok: 127. 128. 302. 303.

Franciaország: 388. 389.

Frigyes Vilmos porosz trónörökös: 191. 192.

G.

- Galánta: 254. 283.
Galgóc: 241. 407.
Galipoli: 388.
Garam: 168. 174. 245.
Gauthier, fr.-k. tiszt: 129.
Gavallérok compániája, ld. Nemesi testőrök.
Géczy Gábor, k. huszár ezredes: 228. 254. 255. 256. 257. 258. 259.
Géczy Zsigmond, k. brigadéros: 254.
Generalátus, ld. Főkapitányságok.
Generalissimusi állás: 107. 108.
Gencsy Zsigmond, k. ezredes: 256. 257.
Gerencsér község: 217. 218. 219. 225. 234. 247. 262. 264.
Gerő László: 411.
Gerstorff, dán tábornok: 304. 306.
Ghillány Péter, k. nemesi testőr: 90. 343.
Gidra-patak: 268. 269. 275. 277. 280.
Glöckelsperg Dietrich br., cs. altábornagy: 173. 174. 296. 304.
308. 310. 317.
Goda István, k. huszár ezredes: 228. 232.
Gödény Pál, k. ezredes: 66.
Gombos Imre br., cs. tábornok: 56.
Görgey János, k. ezredes: 143.
Görgény: 193.
Grobois, fr. község: 389.
Grudzsinszki, lengyel-kuruc tábornok: 358.
Gustav Adolf: 340.
Guta község: 143. 172. 374.

Gy.

- Gyöngyös: 137. 139. 162. 164.
Gyöngyöshalászi község: 357.
Győr: 139. 161. 163. 213.
Győrvár község: 143. 179.
Gyulafehérvár: 294. 310.
Gyürky Pál, k. tábornok: 110. 378.

H.

- Hadiárvák: 139.
Hadifoglyok: 139. 140.
Hadik András gr., cs. tábornok: 386.
Hadi ispitál: 139.
Hadi özvegyek: 139.
Hadi szabályzatok: 49. 56. 62.
Haditanácsok: 30. 180. 184. 192. 321.
Hadi törvénytár: 60.
Haller Gábor br., k. testőr őrnagy: 91. 92. 95.
Halmaj község: 354.
Halmos község: 268. 282. 409.
Hamri község: 323. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333.
336. 340. 342.
Hannover cs. vértés ezred: 280. 286.
Harboe, dán tábornok: 304. 306.
Haremodor: 140. 141.
Hasslingen, cs. gyalog ezred: 231.
Hatvan: 138.
Heister Hannibal gr., cs. tábornok: 170. 220. 242.
Heister Siegbert gr., cs. tábornagy: 162. 163. 166. 167. 168. 170.
171. 193. 194. 197. 204. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219.
220. 222. 224. 225. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235.
236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247.
249. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 332. 334.
335. 338. 342. 347. 352. 403. 404. 405. 406. 412. 414. 416.
Hellebronth János, k. ezredes: 400.
Hengelmüller Rákóczi könyve: 404.
Herberstein Lipót gr., cs. tábornok: 178.
Du Heron, lengyelországi fr. követ: 41.
Herbeville Lajos gr., cs. tábornagy: 71. 172. 173. 174. 175. 180.
214. 250. 251. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262.
263. 264. 266. 268. 270. 272. 274. 276. 277. 278.
279. 280. 282. 283. 284. 285. 287. 288. 289. 290. 291.
292. 295. 296. 297. 298. 302. 304. 305. 307. 309. 310. 311.
313. 314. 315. 316. 407. 408. 410. 411.
Hidfők: 131. 143.
Hildenstab György: 400.
Höchstädti vereség: 159. 165.
Hodor Károly: 411.

Hofer András tirol felkelő: 99.
Hofkriegsrat: 42. 160. 169.
Holesica lengyel község: 44.
Hóman Bálint: 416.
Hóman-Szekfű: Magyar történet: 396.
Honvédség (1848/49 es): 38. 62.
Hornyik János: 397. 400.
Horváth István (pászthói), k. alezredes: 373.
Horvátok: 177.
Horvátország: 178. 183. 389.
Horvátországi kikötők: 176.

I.

Idegen hadak: 75. 105. 124.
Igal község: 178.
Illés János: 414.
Illyés István krónikája: 407. 410.
Ilosvay János, fejedelmi apród: 344.
Illosvay Imre, k. huszár ezredes: 228. 231.
Inóc-hegy: 346.
Irregularis hadak: 104. 120.
Isztrice község: 345.
Istvánfalva község: 264. 269. 272. 274. 278. 409.

J.

Jablonca község: 165.
János Deák (ónodi), k. huszár ezredes: 231.
Jászberény: 200. 201.
Jászóvár: 202.
Jedlicska Pál: 399.
Jenikői: 389.
I. József császár: 172. 384.

K.

Kajaly Pál k. hadbíró: 59.
Kaján erdélyi község: 186.
Kálló vára: 48. 357.
Kálnássy István k. megbízott: 45.
Kálnoki Péter: 294.
Kalocsa: 162. 171. 213.
Kapuvár: 177.

Karika község: 175. 290. 292. 293. 294. 295. 297. 300. 301.

Karkóc község: 260. 407.

III. Károly császár: 129. 384. 386.

XII. Károly svéd király: 33. 41. 154. 186. 187. 189. 208.

Károlyi Ferenc gr., cs. ezredes: 386.

Károlyi Sándor br., k. tábornagy: 44. 51. 56. 67. 71. 78. 102.
110. 144. 160. 161. 162. 163. 165. 170. 171. 172. 175. 181.
182. 185. 190. 193. 194. 195. 197. 202. 204. 205. 206. 207.
290. 292. 297. 301. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318.
319. 354. 356. 362. 368. 369. 371. 373. 374. 384. 385. 387.
401. 402. 407. 412. 416.

Kárpátok: 383.

Karva község: 131. 132. 143. 170. 181. 183.

Katonai akadémiák: 72.

Kassa: 46. 74. 82. 83. 129. 131. 138. 166. 181. 182. 190. 202. 206.
207. 354. 376. 392.

Kecskemét: 175.

Keleti haremodor: ld. Haremodor.

Kemény Simon br., k. testőr alezredes: 88. 93. 94.

Keresztur község: 257.

Kéry Ádám gr., fejedelmi udvari káplán: 91.

Késmárk: 199.

Kettősmező község: 294.

Klement János, k. ügyvivő: 402.

Klimiec lengyel község: 45.

Kiliti község: 171.

Királyfalva község: 264.

Királyhegy: 199.

Királykérdés: 186. 191. 199. 347.

Kis Albert, k. ezredes: 44.

Kiskárpátok: 165. 168. 172. 183. 239. 250. 251. 261. 264. 265. 409.

R. Kiss István: 397. 400.

Kissztankócz község: 325.

Kisvárdá község: 204.

Kitüntetések: 137.

Kiváltságos hadak: 105. 124.

Kölesd község: 143. 194.

Kolinovits Gábor krónikája: 219. 233. 236. 328. 338. 344. 345.
363. 402. 406. 408. 409. 410. 414. 415. 417.

Kolozsvár: 87. 195. 293. 310.

Konski, lengyel palatinus: 45.

Korlát község: 354.

Kornis Gyula: 24. 395.

Koroncó község: 163. 166. 213. 285. 286. 312. 400.

Kőszeg: 179.

Krasznahorka: 202. 203.

Kray Jakab k. ügyvivő: 134. 400.

Krimi-tatár csapat: 124.

Krompach község: 132.

Kuruc-francia katonák ld. francia-kuruc katonák.

Kuruc-francia csapatok ld. francia-kuruc csapatok.

Kuruc sereg: 116.

Kuruc tisztikar: 77. 130. 377. 378.

Kuruc zsoldosok: 122.

L.

XIV. Lajos fr. király: 20. 41. 42. 54. 125. 152. 158. 177. 185.
196. 388.

La Mothe, fr.-k. tüzér ezredes: 73. 126. 127. 130. 131. 167. 216.
238. 252. 256. 258. 259. 275. 276. 280. 321. 322. 327. 328.
336. 339. 340. 345.

La Rigaudière, fr.-k. tiszt: 129.

La Vigne cs. dragonyos ezred: 232. 233.

La Tour cs. vértess ezred: 232. 280. 286.

Le Maire, fr.-k. hadmérnök brigadéros: 73. 126. 131. 252. 256.
257. 260. 407.

Lemberg: 44.

Lengyelország: 132. 134. 344. 383. 387. 388. 389.

Lengyelországi előkészületek: 41.

Lengyel-svéd kapcsolat: 199.

Lengyel-svéd segédc csapatok: 116. 124. 125. 201. 355. 358. 366.
369. 372. 373. 378. 379.

Leszczynski Szaniszló, lengyel király: 154. 186.

Létszámok: 113. 114.

Léva: 244.

Ligny község: 350.

I. Lipót császár: 20. 152. 172. 242.

Lipótvár: 74. 166. 167. 174. 213. 215. 216. 218. 219. 222. 230.
238. 241. 243. 250. 251. 252. 254. 257. 260. 261. 262. 321.
408. 417.

- Liptószentmiklós: 197.
 Liptószentpéter: 199.
 Liptóújvár: 199.
 Lőcse: 59. 83. 119. 196. 199. 202.
 Lókus-patak: 313. 359. 362. 363. 365. 366. 371. 372. 374. 378.
 416.
 Lónyay Ferenc, k. ruházati főbiztos: 134.
 Lorántffy Zsuzsánna: 46.
 Losonc: 196. 355.
 Löwenburg Frigyes gróf, cs. altábornagy: 304. 306. 307. 309.
 Lubló: 189.
 Lubomirski György hg., lengyel helytartó: 189. 197.
 Lubomirska Ilona hg., ld. Szeniawski Ádámné.
 Luka rác vajda: 308.
 Lukinich Imre: 401. 417.
 Lützeni csata: 349.
 Luzsétszky Sándor, k. ezredes: 340. 343.

M.

- Magyaregregy község: 175. 290. 292. 293. 294. 295.
 Magyarbód község: 354.
 Maire fr.-k. hadmérnök, ld. Le Maire.
 Majos János, k. ezredes: 44.
 Majtény község: 116. 206. 385.
 Malacka község: 215.
 v. Málnási Ödön: 400.
 Malplaqueti csata: 353.
 Maltzan, dán ezredes: 304.
 Márki Sándor: 10. 346. 395. 396. 397. 399. 400. 401. 408. 412. 417.
 Marlborough hg., angol tábornagy: 33. 159.
 Mármarosmegye: 387.
 Maros: 132.
 Marosvásárhely: 70. 87.
 Marsili, olasz tábornok: 180.
 Mátra: 356.
 Mazarques, fr.-k. tiszt: 129.
 Melith Pál b., k. ezredes: 48.
 Mercurius Veridicus: 82. 284. 415.
 Mezei hadak: 103. 105. 112. 120. 121. 327.

Mezőkövesd: 357.
Migli, cs. kapitány: 371. 417.
Mikes Mihály gr., k. tábornok: 71. 110. 168. 294.
Mikovinyi térkép: 407.
Miksa Emánuel, bajor választófejedelem: 158. 159. 186. 191.
Miskolc: 67. 159. 181. 204. 404.
Miskolci hajdueszred: 234. 239.
Modor község: 216. 262.
Mohács: 203.
Montecuccoli vértess ezred: 46. 231. 233.
Morva: 132. 162. 167. 168. 177. 181. 215. 320. 352.
Morvanka község: 320.
Mothe, fr.-k. tüzér ezredes, ld. La Mothe.
Munkács: 19. 46. 62. 158. 196. 199. 202. 204. 205. 206. 207. 319.
Műszaki és tüzérségi szervezés: 72. 105. 129.

N.

Nádasdy Ferenc gr., cs. altábornagy: 203. 386.
Nagy Frigyes porosz király: 151.
Nagykároly község: 190. 206. 387.
Nagykőrös: 164.
Nagy Péter orosz cár: 33. 89. 154. 186. 187. 188. 199. 388.
Nagyszeben: 71. 169. 289. 294. 310.
Nagyszombat: 63. 142. 165. 168. 178. 207. 213. 214. 250. 251.
261. 262. 263. 264. 286. 402. 403. 404. 405. 417.
Nagyszombati csata: 215—349.
Nagytapolcsány: 347.
Nagyvárad: 49. 131. 164. 181. 289. 290.
Napoleon: 151. 350.
Náray Ferenc, k. brigadéros: 129. 340. 343.
Naszádosi hajduk: 132.
Neaulme Jean, Rákóczi emlékiratainak kiadója: 395.
Nehem Henrik br., cs. táborszernagy: 194.
Nemesi testőrök: 72. 84. 120.
Nemzetiségi kérdés: 74.
Neuburg cs. gyalogezred: 232. 235.
Nógrádmegye: 353. 416.
Norwall gr., fr.-k. ezredes: 126. 229. 245.
Nostiz n. őrnagy: 350.

Ny.

Nyárády András, k. ezredes: 226. 236.
 Nyergesújfalu község: 170.
 Nyírség: 204.
 Nyitra: 131. 143. 168. 194. 236. 238. 245. 284.
 Nyitraegerszeg község: 143. 417.
 Nyitraszerdahely község: 347.
 Nyugati harcmodor ld. Harcmodor.

O. Ó.

Ocskay labanc huszár ezrede: 359. 365.
 Ocskay László, k. brigadéros: 47. 66. 68. 111. 114. 193. 228. 232.
 236. 240. 247. 265. 266. 272. 320. 321. 322. 348. 386. 402.
 414. 415.
 Ónod: 57. 59. 67. 111. 120. 183. 184. 185. 186. 354.
 Önkéntes toborzás: 103.
 Orániai Vilmos angol király: 20.
 Ordódy György, k. ezredes: 238.
 Orosz kapcsolatok: 186. 187. 198. 206.
 Örmező község: 411.
 Orosz Pál, k. ezredes: 48. 110. 294. 343.
 Orosz-svéd háború: 196.
 Osten dán ezredes: 304.
 Ottlyk György, k. főudvarmester: 265. 315. 321. 337. 342. 346.
 374. 412. 414. 415.
 Oudenardei vereség: 195.

- P.

Pálffy János gr., cs. tábornagy: 129. 162. 165. 179. 184. 183. 204.
 205. 206. 256. 263. 264. 276. 277. 280. 281. 287. 325. 328.
 332. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 342. 379. 384. 385. 386.
 387. 401. 408. 409. 412. 413. 414. 415.
 Pálffy Miklós: 412.
 Palocsay György br., cs. huszár kapitány, később k. brigadéros:
 56. 110. 203. 396.
 Pannonhalma: 177.
 Pap István, k. naszádos vajda: 132.

Papp Mihály, k. ezredes: 43.

Pápa: 131. 139. 161.

Pápay János fejedelmi tanácsos: 417.

Pappenheim cs. hadvezér: 350.

Parna patak: 217. 219. 220. 221. 224. 229. 233. 234. 239. 247.

Passarowitz: 389.

Pata község: 260.

Pécs: 178.

Pekry Lőrinc gr., k. tábornagy: 78. 81. 110. 144. 168. 185. 186.

294. 321. 327. 328. 330. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 339.

340. 345. 414.

Perényi Miklós br., k. brigadéros: 66. 255. 340.

Personalis Insurrectio: 105.

Pest: 167. 172.

Pestis: 116. 200. 207. 379.

Pethes András püspök: 91.

Péter orosz cár: ld. Nagy Péter.

Petráss Miksa, cs. főstrázsamester: 296.

Petres-dülő: 416.

Petreske-hegy: 364. 367. 417.

Petrőczy István, k. tábornok: 110.

Petri Mór: 411.

Petteő—Spangár krónika: 234. 282. 404. 406. 410. 417.

Pfluck, cs. kapitány: 308.

Pillias Emil, fr. történetkutató: 411.

Pongrácz Gáspár br., k. ezredes: 240.

Poprád: 199.

Portális hajduk: 122.

Pöstyén: 322.

Potoczki, kievi palatinus: 45. 358.

Pozsony: 161. 181. 264. 322.

Pozsonymegye: 407.

Pudmeric: 174. 214. 249. 250. 407. 409. 410.

Pudmerici csata: 261.

Pultavai csata: 154. 188. 198. 199.

Pusztáárok, Romhány mellett: 364.

R.

Rabutin Lajos gr., cs. tábornagy: 71. 168. 174. 175. 180. 181.
182. 184. 185. 195. 289. 310. 315.

Rácok: 110. 162. 163. 178. 194. 203. 213. 305. 309. 317. 336. 397.
400.

Ráday Pál, fejedelmi cancellár: 92.

Radics András, k. brigadéros: 19. 181.

Radosnya község: 240.

Radstadt: 388.

Radvánszky János, k. tanácsúr és fejedelmi megbízott: 168.

Rajnai hadjárat: 20.

II. Rákóczi Ferenc majdnem minden oldalon.

„ „ címere: 135.

„ „ főhadiszállása: 106.

„ „ francia szövetsége: 152.

„ „ kritikája seregéről: 146.

„ „ személyleírása: 27.

„ „ tüzérsége és műszaki ügyek: 129.

Rakolub község: 322.

Ráth Károly, Rákóczi Emlékiratainak fordítója: 395.

Ráthonyi János, k. várkapitány: 193.

Rátky György, k. ezredes: 389.

Récse község: 216.

Rédl János, cs. tiszt: 345.

Regulamentum Universale: 57. 111. 121.

Reguláris hadak: 104. 112. 117. 118. 119. 378.

Reissig Ede: 416.

Réthey György, k. husz. ezredes: 272. 275. 276.

Ritschán Adám br., cs. altábornagy: 165.

Rivière János, fr.-k. tüzér ezredes: 73. 126. 127. 129. 130. 131.
352. 354.

Rodostó: 125. 389.

Rolin, fr.-k. tiszt: 129.

Romhány: 64. 93. 115. 116. 142. 200. 201. 214. 312. 415. 416.
417.

Romhányi csata: 351—380.

Róna község: 300. 308.

Rónay-Horváth Jenő: 375.

Ronava-patak: 262.

Rosindol község: 216. 217. 218. 269.
Rozsnyó: 67. 357.
Ruházat: 135.
Rumy Károly: 398.
Ruyther kuruc-német zsoldos csapat: 296.

S.

Saint Croix János gr., cs. altábornagy: 370. 372. 373.
Saint-Just, fr.-k. tiszt: 126.
Salánk község: 206.
Saint Martin, fr.-k. tiszt: 129.
Salm cs. gyalog ezred: 307. 308.
Salzer János br., cs. rabkieserelő biztos: 343. 406.
Sándor László, k. ezredes: 355.
Sárosmegye: 416.
Sárospatak: 195. 203.
Sáskajárás: 379.
Savoyai Eugen hg: 33. 55. 63. 141. 152. 159. 160. 181. 287. 336.
353.
Scharudi, k.-n. zsoldos ezredes: 226. 228. 235. 236. 237. 403. 405.
406.
Scherer Lipót, cs. kapitány: 220.
Schlik Lipót gr., cs. tábornagy: 160. 264. 310.
Schlik császári dragonyos ezred: 231.
Schuhknecht, cs. alezredes: 370.
Sempte község: 250. 255. 260.
Sennyey István br., k. tábornok: 48. 51. 146. 301. 311. 362. 365.
Seprős község: 170.
Seregvezetés: 109.
Sickingen János br., cs. altábornagy: 201. 214. 359. 362. 366. 367.
369. 370. 372. 373. 374. 377. 415. 417.
Siklós: 177.
Simándy Mihály nemesi testőr: 90. 348.
Simonyi, labanc huszár század: 233. 240. 404.
Simontornya: 131. 177. 198.
Sipeki Mihály pozsonyi alispán: 241.
Skole lengyel község: 45.
Smolensk lengyel város: 93.
Sobieski János lengyel király: 41.
Solt: 170.

Solymos község: 291. 313. 314.

Sósvíz-patak: 299.

Sopron: 131. 142. 161. 162. 177. 178. 184. 203.

Spanyol örökösödési háború: 152.

Sréter János, k. tüzér brigadéros: 72. 73. 111. 130. 226. 376.

Stahremberg cs. gyalog ezred: 233.

„ Guido gr., cs. tábornagy: 180. 181. 183. 184. 185. 193.

„ Miksa gr., cs. tábornok: 184.

Straznica község: 90. 321. 335. 339.

Stepney György lord, bécsi angol követ: 241. 243. 289. 396. 406.
408.

Sugó György, az érsekújvári k. prefektus helyettese: 139.

Svéd-lengyel segédcsapatok ld. Lengyel-svéd segédcsapatok.

Svéd kapcsolat: 187. 198.

Sz.

Szabadcsapatok: 124.

48-as szabadságharc: 385.

Szakolca község: 165. 322.

Szalay László: 39. 263. 401. 408. 417.

Szalkszentmárton község: 201.

Szamos: 175. 213. 290. 291. 297. 298. 299. 300. 302. 303. 309. 314.

Szamosújvár: 309. 310.

Szaniszló Zsigmond erdélyi nemes: 417.

Szalontai János felkelő: 43.

Szalontay János udvari comisarius: 76.

Szászország: 187.

Szatmár: 49. 131. 159. 194. 206.

Szatmári kiegészítés: 178. 206. 384. 386. 401. 417.

Szátok puszta: 362. 363. 364. 373.

Szécsény község: 60. 106. 107. 175. 355. 356. 357. 373. 374. 397.

Szedlicsna község: 323. 325.

Szeged: 110. 164. 175. 193. 289.

Székesfehérvár: 131. 178.

Szekfű Gyula dr.: 417.

Szekszárd: 203.

Szekula János rác huszár ezred: 365.

Szempe község: 264.

Szentes: 181.

Szent-Gotthárd: 143. 163.
 Szentiványi János, k. ezredes: 342.
 Szepesi városok (16): 190.
 Szered: 174. 238. 250. 251. 252. 260.
 Szerencs: 90.
 Szieniawszki Ádám hg.: 41. 43.
 Szieniawszki Ádámné hgnő, Lubomirska Ilona: 41.
 Szihalom község: 357.
 Szikszó község: 181. 354.
 Szilad község: 252. 407.
 Szilágy vármegye: 411.
 Szilágy-Paptelek község: 296.
 Szilágyssomlyó község: 291. 292. 295. 302.
 Szilézia: 187. 190. 191. 192.
 Sziléziai betörés: 346.
 Sziléziai terv: 221. 247. 412.
 Szirmay István, cs. békeközvetítő: 261.
 Szoblahó község: 323. 327. 331. 332. 333. 336. 339.
 Szőcs János, k. ezredes: 48.
 Szolnok: 131. 143. 180. 181. 182. 202. 203.
 Szombathely: 161.
 Szomolány község: 143. 165. 239. 241. 244. 266. 400.
 Szurduk község: 305.

T.

Tábornoki kar: 78.
 Takách János: 398. 399. 400.
 Tas község: 201.
 Tata község: 177.
 Tavarnok község: 143. 417.
 Teleki Mihály gr., erdélyi tanácsúr, k. brigadéros: 294. 295.
 Tét község: 203.
 Tereske község: 363.
 Thaly Kálmán: 10. 38. 56. 84. 327. 333. 348. 375. 395. 396. 397.
 398. 399. 400. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 409. 412. 415.
 417.
 Thiell János, cs. haditanácsos: 243.
 Thököly Imre: 18. 19. 42. 155. 400.
 Thoroczka István br., k. tábornok: 71. 168. 294.

Tige János br., cs. ezredes: 181. 185.
Tirnavá-patak: 217. 221. 222. 223. 225. 226. 233.
Tisza-folyó: 132. 164. 180. 181. 193. 289. 290.
Tiszabecs község: 143.
Tisztikar ld. Kuruc tisztikar.
Tokaj: 52. 129. 159. 181. 203.
Tököli János, rác vajda: 291. 305. 308.
Toldo Bertalan, cs. ezredes: 304.
Tollet Antal, cs. ezredes: 304.
Torda község: 293.
Torna község: 182.
Török János: 130.
Török kapcsolatok: 155. 176. 188. 389.
Törökország: 134. 398.
Török porta: 389.
Tótfalu község: 357.
Trencsén: 76. 90. 115. 166. 183. 190. 192. 193. 194. 196. 214. 244.
246. 377. 412.
Trencsényi csata: 320—351.
Trischler cs. gyalog ezred: 233.
Tsétsi János krónikája: 337. 345. 414.
Turbuca község: 303.
Türheim cs. dragonyos ezred: 233.
Turna község: 323. 325. 328. 330. 331. 332. 340.
Tüzérség: 105. 130. 400.
Tüzérségi és műszaki szervezés ld. Műszaki és tüzérségi szervezés.

U.

Udvari hadak: 104. 120. 302. 327.
Udvari haditanács ld. Hofkriegsrat.
Ujhelyi Péter: 413. 414.
Ungvár: 201\205. 387.
Utrecht: 388.

V.

Vác: 354.
Vadkert: 354. 355. 356. 359. 362. 371. 373. 374. 375.
Vág: 132. 166. 168. 174. 183. 184. 197. 214. 223. 240. 245. 249.

250. 251. 252. 254. 255. 256. 258. 261. 283. 320. 321. 322
323. 324. 407.

Vágújhely község: 323.

Vágselye község: 254.

Vágvecse község: 254. 283.

Vágvölgyi várak: 131. 167.

Vaja község: 206.

Vajda András, k. ezredes: 355.

Várharcok: 142.

Vármegyei hadak: 121. 122.

Vársolc község: 291. 295.

Varsó: 44. 90.

Vas Pál, cs. huszár kapitány: 345.

Vauban Sebestyén, fr. marsall, várépítő: 126.

Vay Ádám, k. tábornagy, udvari marsall: 78. 144. 237. 246. 345
387.

Vedrőd község: 262.

Vendée felkelés: 101. 102. 398.

Vendôme Lajos hg., fr. marsall: 33. 179. 180.

Verbó község: 321.

Vérhegy: 364. 365.

Versailles: 388.

Vetéssy-Kökényesdy László br., franciaországi k. követ: 196.

Vezérkar: 106.

Viard-ezred: 371.

Viard Péter br., cs. tábornok: 204. 224. 280. 281. 282. 283. 321.
322. 414.

Vihnye-fürdő: 126.

Világosi fegyverletétel: 385.

Villars Claudius hg., fr. marsall: 33.

Virmond cs. gyalog ezred: 231. 232.

Virmond Damján gr., cs. tábornok: 204. 304. 306. 307. 316.

Visky János, k. udvari commisarius: 76.

Vissenaque Sándor br., fr.-k. lov. ezredes: 126.

Vojnovits János br., k. ügyvivő: 177. 179.

Vöröskő vára: 264. 265. 266. 269. 272. 274.

W.

Wachtendonk Károly br., cs. alezredes: 224. 241. 304. 307. 317.

Wisnowiecki hg.: 45.

Wobeser cs. gyalogezred: 232.

Z.

Zászlók: 136.

Zavadka község: 47.

Zavar község: 259. 407.

Zay András br., lov. ezredes: 343.

Zelle: 255. 256. 407.

Zelliger Alajos: 403.

Zemplén megye: 416.

Zerdahelyi család: 347.

Zilah: 291. 295. 296.

Zlatnik község: 346.

Zólyom: 197.

Zrinyi Ilona: 18. 19.

Zrinyi Miklós: 13. 25. 26. 28. 62. 64. 65. 351.

Zs.

Zsibó: 71. 175. 213. 410. 411.

Zsibói csata: 289—320.

TARTALOMJEGYZÉK:

	Oldal
Előszó. — — — — —	9.
I. FEJEZET:	
Rákóczi hadvezéri képe és tragikuma. — — — — —	17.
II. FEJEZET:	
Rákóczi mint hadseregszervező. — — — — —	35.
III. FEJEZET:	
Rákóczi hadserege. — — — — —	99.
IV. FEJEZET:	
Rákóczi mint stratégia és katonapolitikus. — — — — —	148.
V. FEJEZET:	
Rákóczi mint csatavezető. — — — — —	209.
1. A nagyszombati csata. — — — — —	215.
2. A vág-dudvági kelepce és a pudmerici csata. — — — — —	249.
3. A zsigárdi csata. — — — — —	289.
4. A trencsényi csata. — — — — —	320.
5. A romhányi csata. — — — — —	351.
VI. FEJEZET:	
Befejezés. — — — — —	381.
Végző. — — — — —	391.
Jegyzetek. — — — — —	393.
Név- és tárgymutató. — — — — —	419.

KÉPEK ÉS VÁZLATOK JEGYZÉKE.

	Oldal
1. Rákóczi arcképe — — — — —	6.
Rákóczi 1739-ben Hágában, francia nyelven kiadott Emlékiratainak I. kötetéhez csatolt eredeti metszet másolata.	
2. Mercurius Veridicus egy oldala. — — — — —	81.
A Preussisches Geheimes Staatsarchiv-ban (Berlin-Dahlem) őrzött eredeti példány másolata.	
3. Rákóczi sajátkezű levele — — — — —	121.
Eredetiye a m. kir. Hadilevéltár „Rákóczi iratok” gyűjteményében.	
4. Rákóczi haditervei.* — — — — —	177
5. Áttekintő vázlat a nagyszombati, pudmerici és trencsényi csaták környékéről — — — — —	217.
6. Helyzet a nagyszombati csata előtt — — — — —	227.
7. Harcmozzanatok a nagyszombati csatában. — — — — —	233.
8. Hadmozdulatok a pudmerici csata előtt. — — — — —	253.
9. Felvonulás a pudmerici csatára. — — — — —	267.
10. 1. és 2. harcmozzanat a pudmerici csatában. — — — — —	270.
11. 3. és 4. harcmozzanat a pudmerici csatában. — — — — —	273.
12. Áttekintő vázlat a zsigárdi csata környékéről. — — — — —	293.
13. Egykorú helyszíni vázlat a zsigárdi csatáról. — — — — —	297.
A bécsi Kriegsarchiv-ban őrzött eredeti rajz másolata.	
14. Helyzetvázlat a zsigárdi csatáról. — — — — —	305.

* A vázlatokat a bécsi Kriegsarchiv-ban, a m. kir. Hadilevéltárban és egyéb levéltárakban talált egykorú helyzetjelentések és szemtanuleírások adatai alapján szerkesztettem.

15. A trencsényi csata színhelye. — — — — — 329.
 A II. József idejében készült „Josephinische Aufnahme“ lapjáról vett másolat. Eredetije a bécsi Kriegsarchiv térképtárában.
16. Reggeli helyzet a trencsényi csatában. — — — — — 337.
17. Délelőtti helyzet a trencsényi csatában. — — — — — 341.
18. Áttekintő vázlat a romhányi csata környékéről. — — — — — 360.
19. Helyzet a romhányi csata kezdete előtt. — — — — — 361.
20. 1. és 2. harcmozzanat a romhányi csatában. — — — — — 369.
21. 3. és 4. harcmozzanat a romhányi csatában. — — — — — 377.
22. Rákóczi sírja a kassai dóm kriptájában. — — — — — 393.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
 KÖNYVTÁRA 49.669. 10.51. M. SZ.

